

Lovas István

Betekintés az elemi részecskék világába

2008 decemberében három fizikus kapott Nobel-díjat: Yoichiro *Nambu*, Makoto *Kobayasi* és Toshihide *Maskawa*. Mindhárman a részecskefizika területén elért eredményeikért kapták a rangos kitüntetést. A három japán közül Y. Nambu állampolgára az Egyesült Államoknak is.

Előljáróban leszögezzük, hogy ebben az írásban csak azoknak a fizikai problémáknak a körvonalait ismertetjük, amelyeket a díjazottak sikeresen megoldottak. A megoldás részleteit ugyanis lehetetlen ismertetni a tudományterületen nem jártas olvasók számára, mert ahhoz a modern elméleti fizika teljes matematikai arzenáljára lenne szükség. Már a Nobel-díj Bizottság indoklása is olyan szakkifejezéseket használ, amelyek távolról sem közismertek, ezért későbbre halasztjuk annak a megfogalmazását, hogy miért is ítelték oda a Nobel-díjakat, és a cikk további része azt a célt szolgálja, hogy ez a megfogalmazás érthető legyen. Ezért először a középiskolás fizika tankönyv idevágó fogalmait ismételjük át.

A bennünket körülvevő világ megismerése már akkor megkezdődött, amikor az ember még a gyűjtögető életmód szintjén volt. Azóta fontosak azok a kérdések, hogy „Miből van?” „Mi van benne?” A földművelés és az állattenyésztés korának a kezdetén a tapasztalati úton történő ismeretszerzés folyamata még fontosabb lett, és felgyorsult. Amikor a fogalmi megismerés kezdetei felől érdeklődünk, akkor az ógörögöket szokták emlegetni. Ebből az időszakból ismert az a kérdés, hogy lehet-e korlátlanul felezni egy egyenes szakaszt. Igen, vagy nem? Ha az egyenes szakasz egy elvont matematikai vonal, akkor az ismételt felezésnek semmi sem állja az útját.

A válasz tehát: igen.

Ha azonban az egyenes szakaszt egy anyagdarab, mondjuk egy pálca valósítja meg, akkor a kérdést nem olyan könnyű megválaszolni. Demokritosz nevét azért őrizte meg a történelem, mert ő amellet foglalt állást, hogy a felezést nem lehet korlátlanul folytatni, mert előbb-utóbb elérünk oda, hogy az utolsó felezés után visszamaradó darabnak már más lesz az anyagi minősége. Elérkeztünk az anyag tovább nem osztható darabjához.

Ez az atom.

A kérdésre a válasz tehát: nem!

Az aranycsinálás módját és a bölcsek követ kereső alkímisták az évszázadok során számtalan hasznos ismeretet derítettek fel az anyagról, a modern atomfo-

galom kialakulása azonban a 20. századig váratott magára. A kémikusok fáradhatatlan munkájának eredményeként kiderült, hogy a Földön és a csillagokban összesen 92 különböző elem található, a hidrogéntől kezdve a héliumon át, (amelyet a Nap spektrumában fedeztek fel) egészen az urániumig. Az elemeket szépen el lehetett rendezni a híres, Mengyelejev-féle periódusos rendszerben. Eleinte azt hitték, hogy minden elemnek létezik egy legkisebb, tovább már nem osztható darabja, ami az illető elem atomja. Amikor azonban sikerült az atomok tömegét megmérni, kiderült, hogy a legtöbb elemnek van néhány különböző tömegű atomja. Ezeket hívják izotópoknak, mert a periódusos rendszernek ugyanazon helyéhez (izo topos) tartoznak, de különböző a tömegük.

Rutherford 1911-ben, egy zseniális kísérlet során radioaktív anyagból kijövő alfa-részecskékkel bombázott egy vékony arany lemezt, és megfigyelte az alfa-részecskék szóródását, azaz irányváltozását. Azt is mondhatnánk, hogy fény helyett alfa-sugárzással, szem helyett pedig alfa-detektorral „nézte meg” az arany atomot.

Zseniálisnak azért nevezzük ezt a kísérletet, mert egy évszázad múltán egész életünk tele lett olyan eszközökkel, mint az elektron-mikroszkóp, a tomográf, a Röntgen-kamera, stb. stb., amelyek a Rutherford-módszer egyre újabb „alkalmazásai”. Rutherford ebből a kísérletből arra a következtetésre jutott, hogy azok az alfa-részecskék, amelyek nagy szög alatt szóródtak, az arany atomnak a közepe táján ütköztek össze egy viszonylag nagy tömegű, nagy elektromos töltésű, kicsiny méretű anyagdarabbal. Azóta ezt a valamit atommagnak hívjuk. Nem sokkal később kiderült, hogy az alfa-sugárzás nem csak arra képes, hogy szóródjon, hanem arra is, hogy alkatrészeket lökjön ki az atomból. Ekkor fel lehetett tenni az ősi kérdést: „Miből van?” „Mi van benne?” A kilökött alkatrészek között találtak elektromosan semleges részecskéket is, amelyek tömege közelítőleg megegyezett a proton tömegével. (Protonnak hívjuk a legkönnyebb atommagot, ami a hidrogén atomnak a magja, aminek $+e$, azaz egységnyi pozitív elektromos töltése van, és amit hidrogén ionnak is neveznek.)

E felfedezés után nem sokkal vált világossá, hogy az atom közepén koncentráltan helyezkedik el Z darab $+e$ töltésű proton és N darab semleges neutron. Ezek alkotják az atom magját, ami körül Z darab $-e$ töltésű elektron „kering”. Az atom tehát semleges, mert ugyanannyi benne a pozitív és a negatív töltésű részecskék száma.

Az atomfizika egyik kiemelkedő felfedezése volt a Pauli-elv felismerése, ami azt mondja ki, hogy egy jól definiált kvantumállapotban legfeljebb csak egy elektron lehet. (Jól definiált kvantumállapotnak nevezzük azt az állapotot, amelyben az öt jellemző fizikai mennyiségeknek minimális a bizonytalansága.) Azokat a részecskéket, amelyekre érvényes a Pauli-elv, fermionoknak nevezzük. Ilyenek az elektron, a proton, a neutron és mindazok a részecskék, amelyek spinje, azaz a sajátengely körüli perdülete, a h Planck-állandónak és az $1/2, 3/2, 5/2, \dots$ számok valamelyikének a szorzata.

Azok a részecskék, amelyeknek spinje a Planck-állandó egész számú többszöröse, alkotják a bozonok családját. A bozonokra nem érvényes a Pauli-elv!

Megismételjük, mert nagyon fontos, hogy a fermionokra érvényes Pauli-féle kizárási elv annyit mond ki, hogy egy jól definiált kvantumállapotban a részecskeszám vagy nulla, vagy egy, de kettő, vagy több nem lehet.

Ebből következik, hogy a fermionok alkotják az anyag építőköveit, „hiszen ahol van egy építőkö, ott másik már nem lehet!”

Már a 19. század végén felfedezték a rádióaktivitás különböző fajtáit. Ezek közül a béta-bomlás az, amikor az atommagból elektron távozik. Később derítették ki, hogy az elektron nem egyedül távozik, hanem egy furcsa részecske társaságában, amelyet anti-neutrínónak neveznek.

A világegyetemben nagyon sok fajta atom fordul elő, amelyek legtöbbször rövid élettartamú, azaz előbb vagy utóbb elbomlik. A leggyakoribb atom a hidrogén. Ez azért van, mert a magja, a proton a legkevésbé hajlamos a bomlásra. Wigner Jenő volt az, aki kereste az okát ennek a nagyfokú stabilitásnak, és arra a következtetésre jutott, hogy a proton azért stabil, mert hordoz egy, az elektromos töltéshez hasonló töltést, ez a bariontöltés, amire megmaradási törvény érvényes. Az atommagok alkotórészei elbomolhatnak egymásba, de csak úgy, hogy a bariontöltés értéke ne változzon.

Ez a magyarázata a világegyetem fennmaradásának.

A kozmikus sugárzás tanulmányozása és a nagyenergiás gyorsítókkal végzett kísérletek elvezettek ahhoz a felismeréshez, hogy nagyon sok különböző olyan részecske van, amely bariontöltést hordoz. Ezek a barionok, és ezeknek létezik az antirészecskéje is, amelynek az elektromos töltése és a bariontöltése is ellentétes előjelű. Kiderült továbbá az is, hogy nagyon sok olyan részecske létezik, amelyek zérus bariontöltést hordoznak és közepes tömegűek, ezek külön kategóriát alkotnak, ezek a mezonok. Megállapították, hogy a barionok mind fermionok, a mezonok pedig mind bozonok. A barionok és a mezonok együtt alkotják a hadronok családját.

Marx György ismerte fel, hogy a leptonoknak is van egy sajátos töltése, amire megmaradási tétel érvényes. (Leptonnak nevezzük az elektront, a müont és a tauont, valamint a hozzájuk társított három neutrínót.)

Nagyon fontos felismerés volt, hogy a sokféle hadron között sok van, amely igazából „csak” a gerjesztett állapota valamely már ismert hadronnak. Ebből arra a felismerésre jutottak, hogy a hadronok azért gerjeszthetők, mert nem pontszerű, szerkezet nélküli objektumok, hanem valahogy alkotórészekből vannak felépítve, és ezért képesek energiát felvenni, illetve leadni.

Murray Gell-Mann ezen hipotetikus alkotórészeket *quark*-oknak nevezte el. Amikor Gell-Mann 1963-ban először írta le azt a szót, hogy quark, senkinek sem volt fogalma a világon arról, hogy mi helye van ennek az ismeretlen szónak egy tudományos cikkben. A lábjegyzetből derült ki, hogy egy delirium tremensben szenvedő alkoholista szokta az abszintet *quart* egység helyett *quark* egységben

rendelni a sarki csapszékben, de még ez az alkoholista sem létezett a valóságban, csak egy dús fantáziájú prózaíró tudatában.

Gell-Mann óvatosságból választott ilyen furcsán nevet egy eladdig ismeretlen részecskének, mert ő maga sem kötött volna nagy összegű fogadást az ügyben, hogy van-e értelme a *quark* (kvark) szó által takart fogalomnak, vagy nincs. A kvark ugyanis Gell-Mann szerint egy olyan részecske, amelynek az elektromos töltése az e töltésegységnek vagy egyharmada, vagy kétharmada, a barion-töltése pedig a bariontöltés egységének az egyharmada. Gell-Mann nem is állította, hogy a harmad töltést hordozó kvark magányosan előfordul a természetben. Ehelyett azt állította, hogy három kvark kötött állapota már értelmes képződmény lehet, mert az elektromos töltése egész számszorosa az e töltés egységnek, és a barion töltése $+1$. Három kvark együtt tehát egy bariont alkothat:

$$(\text{kvark1, kvark2, kvark3}) = \text{barion}(1,2,3)$$

Emellett még az is igaz, hogy egy kvark és egy antikvark kötött állapotának ugyancsak van értelme, mert az 0 bariontöltést hordoz, és az elektromos töltése egész szám. Ez tehát megfelelhet egy mezonnak:

$$(\text{kvark1, antikvark2}) = \text{mezon}(1,2)$$

Az elmúlt félévszázadban a kvark fogalom a modern fizikatörténet egyik legzseniálisabb felfedezésének bizonyult, és létezésében ma már kételkedni dőreség lenne. Gell-Mann eredetileg három fajta kvark létezését tételezte fel, nevezetesen az u (up), a d (down) és az s (strange) kvarkét. Azért ezeket, mert ezekből ki tudta kombinálni az addig ismert hadronokat. A kvarkmodell fényes sikert ért meg, amikor 1964-ben kísérletileg előállítottak egy olyan, korábban nem ismert bariont, az omega bariont, ami három s kvarkból épül fel, aminek létét a kvarkmodell jóslta meg:

$$(\text{strange1, strange2, strange3}) = \Omega(1,2,3).$$

Érdeemes megjegyezni, hogy most a megismerésnek egy szokatlan változatával találkoztunk, amikor nem azt kérdeztük, hogy „Miből van?” vagy „Mi van benne?”, hanem azt kérdeztük, hogy „Mi lenne belőle, ha ezeket az alkatrészeket összehoznánk?” Azt lehet mondani, hogy itt a természetkutató szerepét a tervező mérnök vette át.

Nemsokára találtak egy olyan mezont, ami egy c kvarkból (charm) és egy anti- c kvarkból épül fel. Érdeemes megemlíteni, hogy a c kvark létezését előre nem jóslta meg senki, „véletlenül” találták meg.

Az anyagban előforduló részecskék egy részét „véletlenül,” azaz nem célirányosan találták meg. Ilyen például a proton, az elektron, az atommag, a müon, a

c-kvark stb. Egy másik részét viszont tudatosan, azaz célirányosan keresték, mert létüket a korábban megismert tényekből ki lehetett következtetni az elmélet segítségével. Ilyenek például a neutrínó, a mezon, az antirészecskék stb.

A különböző módszerekkel és célokkal végrehajtott kutatások eredményeképp 1964 végéig ismertté vált négy kvark és négy lepton:

$$(u, d, c, s) \text{ és } (\nu_e, e, \nu_\mu, \mu).$$

Ezeket elrendezhetjük a következő ábra I. és II. oszlopában.

Ezek mellett felfedezték mindegyik antirészecskéjét is. Itt említjük meg, hogy a leptonoknak van leptontöltése, amit Marx György fedezett fel. A lepton töltés hasonlít az elektromos töltéshez és a bariontöltéshez, amire megmaradási törvény érvényes.

	I.	II.	III.		
Kvarkok	u	c	t	2/3	1/3
	d	s	b	-1/3	1/3
Leptonok	ν_e	ν_μ	ν_τ	0	0
	e	μ	τ	-1	0

1. ábra.: A fermionok generációi

Az utolsó előtti oszlopban a részecskék elektromos töltését, az utolsó oszlopban pedig a barion töltését tüntettük fel.

Vizsgáljuk most a fermionok részvételével zajló azon bomlási folyamatokat, amelyeket a gyenge kölcsönhatás vezérel.

Ha egy adott kezdőállapotból induló bomlási folyamat több csatornán keresztül vezet el a végállapothoz, akkor a teljes bomlási valószínűség az egyes parciális valószínűségek összege. A szükséges számításokat azonban csak akkor tudjuk elvégezni, ha ismerjük az összes lehetséges közbenső állapotot. Ha ez nem áll fenn, akkor a számítások inkonzisztensek lesznek. Ha feltételezünk bizonyos eddig nem ismert csatornákat, akkor az inkonzisztencia megszüntethető, és így módon eddig nem ismert részecskék fedezhetők fel.

Ilyen módszerrel Makoto Kobayasi és Toshihide Maskawa megjósolták a III. fermion generáció létezését. Ennek a generációnak a tagjai a top-kvark (t), a bottom-kvark (b), a tau-neutrino (ν_τ) és a tauon (τ).

$$(t, b, \nu_\tau, \tau).$$

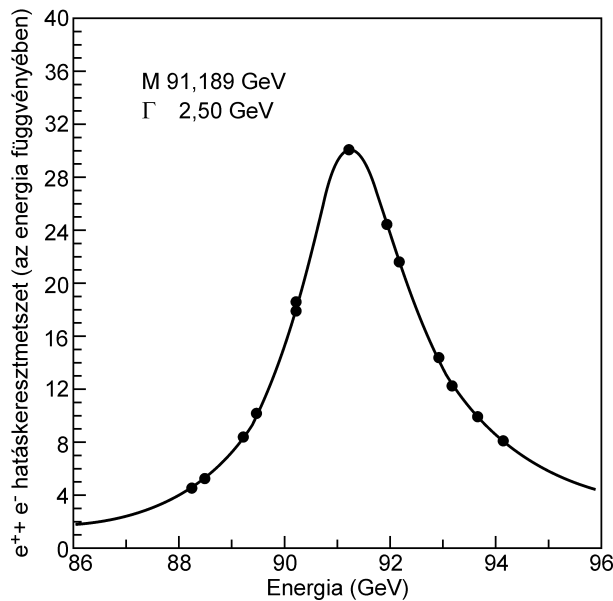
A Nobel-díj Bizottság ezt az eredményt jutalmazta a 2008. évi Nobel-díjjal.

A III. generációra vonatkozó jóslás nem csak a létezésre vonatkozó kijelentés volt, hanem egy sor kvantitatív összefüggés is, amelyek helyességét az elvégzett kísérletek pontosan igazoltak.

Teljesen természetes az a kérdés, hogy nem léteznek-e további generációk. A válasz erre a kérdésre határozott nem, amit a gyorsítóknál elvégzett kísérletek és az asztrofizikai megfigyelések sora támaszt alá.

Ezen kísérletek közül csak egyet említünk: a Z^0 rezonancia vizsgálatát.

A Z^0 közbenső bozon tanulmányozása során megmérték annak a hatáske-
resztmetszetét, hogy elektron és pozitron ütközése során Z^0 keletkezzék, miköz-
ben az elektron-pozitron pár E tömegközépponti energiáját folytonosan változ-
tatták, a Z^0 nyugalmi energiájának a környezetében. A kísérlet egy gyönyörű rez-
onanciagörbét eredményezett, aminek a közepe megadja a Z^0 nyugalmi töme-
gét. A rezonanciagörbe szélességét pedig egy összeg határozza meg, amely ösz-
szegnek annyi tagja van, ahány fajta fermion pár fordulhat elő a folyamat végál-
lapotában. (2. ábra.) Figyelembe véve az I., a II. és a III. generációban előfordu-
ló összes lehetőséget, eredményül a mért rezonancia-szélességet kapták, ami azt
jelenti, hogy nincs több elemi fermion.

2. ábra.

Nem volna ildomos elhallgatni, hogy a szakma nem volt elégedett a Nobel-
díj Bizottság döntésével, mert volt több kiváló elméleti fizikus, akik lényegesen
elősegítették a díjazott eredmény létrejöttét. Különösen Nicola Cabbibo nevét
hiányolták. Én is velük értek egyet.

Nézzük most *Yoichiro Nambu Nobel-díjjal jutalmazott munkásságát.*

Az atommagban jelenlévő protonok és neutronok igen erősen kötődnek egy-
máshoz. Az atomban az atommag elektronokat köt magához. Az atomokból mo-

lekulák, a molekulákból sejtek, a sejtekből élőlények épülnek fel, akik várat is képesek építeni.

Az építőkövekből akkor lehet várat építeni, ha rendelkezésre áll valamilyen ragasztó anyag. A részecskefizikai kutatások során kiderült, amint már említettük, hogy a természetben létezik egy olyan részecskecsalád is, amelyre nem érvényes a Pauli-elv. Ez a bozonok családja. Ezekből a bozon típusú részecskékből a fermionok összeragasztásához annyi épül be, amennyire éppen szükség van. (A vár építéshez is annyi malteret használnak, amennyi éppen szükséges.) Az építőkövek közti „kölsönhatást” a malter teremti meg. A fermionok közti kölsönhatást bozonok közvetítik.

A körülöttünk előforduló folytonosan sok fajta test között végtelen sokféle kölsönhatás képzelhető el. Ha azonban megpróbáljuk a különböző kölsönhatásokat egyszerűbb kölsönhatások kombinációjára visszavezetni, arra a szinte hihetetlen következtetésre jutunk, hogy az összes megfigyelhető kölsönhatás visszavezethető négy fundamentális kölsönhatásra. Ez a négy alapozó kölsönhatás: a GRAVITÁCIÓS, a GYENGE, az ELEKTROMÁGNESES és az ERŐS kölsönhatás.

A gravitációs kölsönhatás igen fontos, hiszen ez tartja össze a Földet, a Naprendszert, a Tejutat, a Galaxisokat és az egész Világegyetemet. Ennek ellenére most a gravitációra nem fordítunk figyelmet, mert abban biztosak vagyunk, hogy csak égitest kiterjedésű rendszereknél lehet valódi szerepe.

A másik három fundamentális kölsönhatás közül a fizikatörténetben először az elektromágneses kölsönhatás törvényeit sikerült feltárni. Clark Maxwell ismerte fel, hogy csak akkor lehet a helyes törvényeket megfogalmazni, ha az elektromos- és a mágneses jelenségeket leíró törvényeket összekapcsoljuk. Ezek lettek a híres Maxwell-egyenletek, amelyekről kiderült, hogy léteznek hullámszerű megoldásai, ami azt jelenti, hogy mind az elektromos, mind pedig a mágneses mező periódikusan változik térben is és időben is.

Hertz kísérletek segítségével bebizonyította, hogy ilyen hullámok tényleg léteznek a természetben. Ezek a rádióhullámok, amelyek csak a hullámhossz tekintetében különböznek a látható fényhullámoktól, a nagy áthatoló képességű Röntgen-sugárzástól, illetve a nagy energiájú gamma-sugárzástól.

Az elektromosan töltött, illetve a mágneszettséget hordozó testek között a kölsönhatást ezek a hullámok közvetítik. Nagyon hasonlít a helyzet ahhoz, mint amikor rádiósok adó-vevő rádiók által kibocsátott és felfogott rádióhullámok segítségével kommunikálnak egymással. Max Planck 1900-ban vette észre, hogy az elektromágneses hullámok által továbbított energia meghatározott adagokba van koncentrálódva. Az energia adag nagysága $h\nu$, ahol ν a hullám rezgésszáma, h pedig egy konstans szám, aminek Planck-állandó a neve. Ezt az energia adagot később fotonnak nevezték el, de hívják fénykvantumnak is. A foton a bozon típusú részecskék leggyakoribb fajtája. Ez a „legősibb” részecske, hiszen

*„Kezdetben mondá az Úr: Fiat lux! (azaz Legyen világosság!)
És lőn világosság!”*

A fermionok közötti kölcsönhatás dinamikusan valósul meg. A fermionok bozonokat cserélgetnek, mintha labdázának.

Vizsgáljuk most a gyenge kölcsönhatást, ami a legegyszerűbb formában az atommag béta-bomlásánál jelentkezik. Amint már említettük, a béta-bomlás során a bomló mag egy elektront és egy anti-neutrinót bocsát ki. Erre a legegyszerűbb példa a neutron bomlása. Sokáig azt hittük, hogy a tér-időben egy jól meghatározott pontban, „itt és most” megy végbe a neutron eltűnése is, valamint a visszamaradó proton, illetve a keletkező elektron és anti-neutrinó megjelenése is. Ezt a szakzsargonban úgy szokták kifejezni, hogy a gyenge kölcsönhatást zérus hatótávúnak hittük.

Az azonban már viszonylag korán kiderült, hogy egy ilyen zérus hatótávú kölcsönhatás elméletének kidolgozása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik.

Ennek a gondnak a megszüntetésére feltételezték, hogy a gyenge kölcsönhatás nem zérus hatótávú. Azaz feltételezték, hogy a bomlás során a bomló részecske eltűnése és a keletkező részecskék megjelenése nem egyetlen tér-idő pontban, hanem két közeli tér-idő pontban következik be, amely pontokat egy „közbenső bozon” vonala köti össze.

Ez a közbenső bozon közvetíti a gyenge kölcsönhatást.

Kérdés, hogy hányféle közbenső bozon létét kell feltételeznünk?

A neutron bomlása esetén a közbenső bozonnak negatív töltésűnek kell lenni, hogy a visszamaradó protonnal együtt zérus töltést eredményezzen, ami szükséges ahhoz, hogy az elektromos töltés megmaradásának törvénye teljesedhessen. A negatív töltésű W^- közbenső bozon halad a második tér-idő pontig, és ott, és akkor elbomlik egy leptonpárra, pontosabban egy negatív elektronra és egy semleges anti-neutrinóra.

Ennek a folyamatnak a megfordítottja is bekövetkezhet, amikor proton bomlik el. Ez akkor lehetséges, ha a protonnak az energiája nagyobb, mint a neutron nyugalmi energiája. A proton bomlásakor visszamarad egy neutron, és kibocsátásra kerül egy pozitív W^+ közbenső bozon, ami halad a második tér-idő pontig, ahol elbomlik egy pozitív töltésű pozitronra és egy neutrínóra.

Az eddigiek alapján elképzelhető, hogy létezik egy elektromosan semleges Z^0 közbenső bozon is. Ez lehetővé teszi, hogy egy ütköző elektron-pozitron pár az első tér-idő pontban keltsen egy Z^0 közbenső bozont, ami a második tér-idő pontban egy fermion-antifermion párt kelt.

Az eddigiekben elmondottak nem alkotnak egy kvantitatív elméletet, csupán egy fenomenológikus modell körvonalait adják. Az elmúlt évtizedek során kiváló elméleti fizikusok sora próbálta meg a gyenge kölcsönhatás elméletét erre a fenomenológikus modellre alapozva megalkotni. A sikeres megoldás Standard Modell néven vált ismertté.

Mielőtt rátérnénk a Standard Modell ismertetésére, bizonyos előkészületekre van szükségünk.

A fizikai jelenségek térben és időben zajlanak, leírásukhoz koordináta-rendszert és órát (x,y,z,t) kell választanunk. A fizikai törvények függnak az (x, y, z, t) változóktól. Térjünk most át egy másik (x, y, z, t) koordináta rendszerre!

Transzformáljuk az igaz fizikai törvényeket is az új rendszerbe. Ha az új rendszert a négyes téridő eltolásával, vagy elforgatásával választjuk ki, akkor az igaz fizikai törvények matematikai alakja változatlan marad.

„Az igazság ugyanis nem függhet attól, hogy honnan nézzük!”

Az ilyen transzformációkat, amelyek a törvényt önmagába viszik át, szimmetria-transzformációknak nevezzük. Ha egy eddig ismeretlen törvényt próbálunk megszerkeszteni, akkor gondoskodni kell arról, hogy a szimmetria-transzformációk a feltételezett törvényt önmagába transzformálják. Vigyázat, ez nem elégséges, de szükséges feltétele annak, hogy a „törvényjavaslat” helyes lehessen.

Még a 19. században ismerte fel Lorentz, hogy az elektromágneses mezők leírására egy $A_\mu(x)$ négyes-vektort célszerű bevezetni, ahol μ ($=0,1,2,3$) és $(x=x,y,z,t)$ a négyes tér-idő egy pontját jelenti. Kiderült, hogy az $A_\mu(x)$ vektorpotenciál segítségével megfogalmazott törvényeknek van egy különleges szimmetria-transzformációja, amit lokális mérték-transzformációnak szokás nevezni:

$$A'_\mu(x) = A_\mu(x) + d_\mu f(x),$$

ahol $f(x)$ tetszőleges skalár függvény, aminek $d_\mu f(x)$ a deriváltja. Ha áttérünk a vesszőtlen $A_\mu(x)$ vektorpotenciálról a vesszősre $A'_\mu(x)$, akkor a törvény alakja nem változhat.

Igazából az elektrodinamika törvényeinek a lényege ebbe a szimmetriába van kódolva. Ha nem ismernénk a Maxwell-egyenleteket, de tudnánk, hogy azoknak önmagukba kell transzformálódnia a fenti lokális mértéktranszformáció során, akkor ki tudnánk találni a Maxwell-egyenleteket.

Térjünk vissza a gyenge kölcsönhatás problémájához! Tételezzük fel, hogy a gyenge kölcsönhatás elméletében szerepelnek az $A_\mu(x)$ elektromágneses potenciálhoz hasonló

$$W^+_\mu(x), W^-_\mu(x) \text{ és } Z^0_\mu(x)$$

„gyenge vektorpotenciálok.” Ezekre is leszármaztathatóak a Maxwell-egyenletekhez hasonló egyenletek. Megköveteljük, hogy ezek is legyenek invariánsak bizonyos lokális mérték-transzformációkkal szemben.

Idáig a klasszikus elméletet építettük. Most arra van szükség, hogy áttérjünk a kvantumelméletre.

Ha ezt meg tesszük, akkor nagy csalódás ér bennünket, mert kiderül, hogy a kvantált $W^+_\mu(x)$, $W^-_\mu(x)$ és $Z^0_\mu(x)$ mezőkhöz tartozó részecskéknek a nyugalmi tömege zérus.

A zérus nyugalmi tömegű részecske viszont végtelen hatótávú kölcsönhatást közvetít, ami a gyenge kölcsönhatás esetén biztosan ki van zárva.

Mit tegyünk?

Ahhoz, hogy véges lehessen a bozonok tömege, a mértékszimetriát kellene elrontani!

De hogyan? Erre a kérdésre talált helyes útmutatást Y. Nambu! Ezért kapta meg a Nobel-díjat.

Először nézzünk egy szemléletes példát a spontán szimmetria-sérülésre!

Gondoljunk el egy vékony, rugalmas fémpálcát, amit függőlegesen felállítunk egy asztalra. Ha a pálcát elforgatjuk a tengelye körül, nem történik semmi, mert a tengely szimmetriatengely. Ha a pálcát F erővel függőlegesen lefelé nyomni kezdjük, előbb nem történik semmi, de amikor elérkezünk egy kritikus F_{kr} értékhez, a pálcá hirtelen kihajlik valamilyen irányba.

A tengely körüli forgás-szimmetria megsérül. A kihajlás teljesen véletlenül történik valamelyik irányba, de ez az irány már nem lesz egyenértékű a többi iránnyal. Azt szoktuk mondani, hogy a szimmetria spontán sérült meg. Hasonló jelenség fordul elő a mágnesség kapcsán, a szupravezetés körében, és még számos más jelenségnél.

Y. Nambu tudatában született meg az a gondolat, hogy a spontán szimmetria sérülése előfordulhat a részecskefizikában is.

Ahhoz, hogy ez a gondolat tényleg célba érhessen, fel kellett tételezni, hogy létezik további négy $\varphi_i(x)$ ($i=1,2,3,4$) független skalármező. (Míg a vektormezőnek annyi komponense van, mint ahány dimenziója van a téridőnek, azaz négy, a skalármezőnek mindig csak egy komponense van!) Tegyük fel továbbá, hogy ezek a skalármezők csatolódnak a jelenlevő mezőkhöz, úgy, hogy a rendszernek egy bizonyos lokális mértéktranszformáció szimmetria-transzformációja legyen.

Ha a skalármezők önkölcsönhatást is hordoznak, akkor a lokális mérték-szimmetria spontán megsérülhet! Ennek következtében egy-egy skalár „betársul” egy-egy vektorba, és közben három közbenső bozon tömeget nyer.

Ezt követően kísérletileg bebizonyították, hogy a három gyenge bozon, a W^+ , a W^- és a Z^0 tényleg létezik. Sikerült meghatározni mindhárom tömegét is, amelyek értéke nemhogy zérus lenne, hanem váratlanul nagynak bizonyult:

$$M(W^+) = 80.330 \text{ GeV}/c^2$$

$$M(Z^0) = 91.187 \text{ GeV}/c^2$$

$$M(W^-) = 80.330 \text{ GeV}/c^2$$

Az így lezármaztatott elméletből ki lehetett számítani szinte az összes eddig elvégzett nagy pontosságú kísérlet eredményét, és megdöbbentő egyezést lehetett találni.

Van azonban egy óriási probléma! Nevezetesen az, hogy a négy skalár mezőből három betársult a három vektormezőbe, de „gazda nélkül” maradt a negyedik skalármező. Ezt nevezik Higgs-skalárnak, aminek eddig nem sikerült a nyomára jutni. Régóta hisszük, hogy a Higgs részecske igen nagy tömegű, és azért nem lehetett eddig megtalálni. Erős reményt fűzünk ahhoz, hogy a genfi CERN új gyorsítója, a Large Hadron Collider (a Nagy Hadron Ütköztető) energiája elegendő lesz a Higgs-skalár létének kimutatásához, és ez lesz az elmélet legnagyobb sikere.

A 27 km területű LHC a múlt évben elkészült, és el is indították. Gyorsított is részecskéket! A kutatók szinte lélegzetvisszafojtva várták a pillanatot, amikor a végleges üzemmódra át lehet kapcsolni. Mielőtt ez bekövetkezett volna, egy váratlan hiba folytán kilyukadt a cseppfolyós hélium tartály fala, és a nélkülözhetetlen hűtőfolyadék egy része megszökött. A gyorsítót le kellett állítani, és el kellett kezdeni a hiba keresését, majd pedig a gyorsító javítását. A szakemberek azt remélik, hogy ennek az évnek a derekán újra lehet indítani a kísérletet.

Be kell vallanunk, hogy az itt igen vázlatosan elmondott történetnek páratlanul sok szereplője volt. Csak a nevek, még pedig híres nevek, felsorolása is megnövelné a nyomdaköltséget. A Nobel-díj odaítélése után a „szakma” zajos méltatlankodásba csapott. Nem azért, mert tagadta volna bárki is Nambu elsőségét, hanem azért, mert méltánytalannak érezték, hogy olyan sok kiváló és fontos szerepet játszó részese a sikernek elismerés nélkül maradt.

No, de a Nobel-díjat sem illik aprópénzre váltani!

Fontosabb irodalom magyar nyelven

SIMONYI KÁROLY: *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat. Budapest, 1986.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *A standard modell Higgs-bozonja nyomában az LHC-nél*. Fizikai Szemle, LVII. évfolyam, 2007. 8. szám, 253. oldal.

HORVÁTH DEZSŐ: *A részecskefizika anyagelmélete: a Standard modell*. Fizikai Szemle, LVIII. évfolyam, 2008. 7-8. szám, 241. oldal.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *Az eltűnt szimmetria nyomában*. Fizikai Szemle, LVIII. évfolyam, 2008. 12. szám, 417. oldal.

Lipták András

**A természettudományos kutatások nélkülözhetetlen eszközeinek nemcsak mestere, hanem művésze is
Péczy Antal üvegtechnikus**

Az 1950-es évek második felében a Kossuth Lajos Tudományegyetem Szerves Kémia Intézetében havonta egy bő hetet töltött egy mindig elegánsan öltözött, közel negyvenes férfi, aki korán reggel kezdett dolgozni, és munkáját szinte késő estig, esetenként éjszakába nyúlóan folytatta, s kezében az üvegcsövek a kívánatos formát vették fel függetlenül attól, hogy a cső kapilláris, vagy karvastagságú volt.

Az intézet vezetője, Bognár Rezső professzor úr és az idősebb docensek Tótinak szólították. A viszonzás Bognár Rezső akadémikusnak „szervusz Profesz-szor Úr”-ként hangozott el, a docenseket tegezve, név szerint üdvözölte. Az intézet fiatal oktatói és hallgatói a „vendéget” nagy tisztelettel Péczy úrként üdvözölték. Péczy úr a nagy intézet munkatársai és hallgatói által eltört üvegeszközöket javította és a kérések szerint új eszközök és berendezések elkészítését is megvalósította. Esetenként a bonyolult eszközök elkészítése heteket, hónapokat vett igénybe, mint pl. a higanydiffúziós vákuumszivattyú, az antibiotikumok izolálásához szükséges Craig extrakciós berendezés, a debreceni ivóvíz nemkívánatos komponenseinek kinyeréséhez alkalmazott vízanalízis berendezés, a híres mikrolaboratórium, amely néhány milligrammos mennyiségekkel való munkát tett lehetővé. Említhetjük a kromatográfiás berendezéseket, a vízmentes reakciók kivitelezését biztosító, tetszőlegesen módosítható eszközöket. Ezen berendezések térfogatigénye néhány millilitertől 15-20 literig terjedt. A Péczy úr által készített üvegeszközöket a biztonság, a praktikusság és a „művészi kivitelezés” jellemezte.

A családok eredete. Az eddigi felsorolt üvegtechnikusi teljesítmény nem mond semmi közelebbit Péczy Antal gyermekkoráról, ifjúságáról, családjáról és nagyívű pályafutásáról. Bár évtizedek óta ismerjük, mégis ismeretlen maradt számunkra is, s csak a legutóbbi egy-másfél évi baráti beszélgetéseink segítettek ahhoz, hogy bővebbet tudjunk róla, hogy megismerjük és életútjának egyes szakaszait felfedjük.

Az apai ág bizottsággal a nagyapáig (Péczy Balázs) vezethető vissza, aki nyomdász volt és három fiúgyermekét nevelte. Közülük Péczy Antal (1890) Képzőművészeti Főiskolát végzett, gimnáziumi rajztanárként működött, képei napjainkban kiállításokon, aukciókon is gyakran feltűnnek. A második fiú, Péczy Lajos (1894-1954) – Péczy Antalunk édesapja – üvegtechnikusként

vált nevezetes szakemberré, akit 1910 körül a Chinoin Gyógyszergyár tulajdonosa és igazgatója, Wolf Emil hívott meg gyárába, hogy vezesse be az ampullagyártást. Volt olyan időszak, hogy 30 ember dolgozott az ampullagyártáson. Wolf Emil, hogy megtartsa Péczely Lajost, lehetővé tette számára, hogy a Chinoinon belül egy önálló üvegtechnikai vállalatot hozzon létre „Péczely és Ivicz” néven. Ezt a jól prosperáló vállalatot 1950-ben államosították. A harmadikról, Péczely Józsefről mindössze annyi ismeretes, hogy író volt Gyulán, és 12 gyereket nevelt fel. Ezek közül Péczely Antal mindössze eggyel tartott kapcsolatot.

Anyai ágon a nagyapa (Hodasek Leó) – aki a Dreher Sörgyárban serfőzőmesterként játszott fontos szerepet – és felesége (Frenka Fanni) Csehországból költöztek Budapestre. Rövid időn belül a család kedvező anyagi feltételek mellett, az Egyesült Izzó közelében a Váci úton éttermet nyitott. Itt dolgozott Hodasek Leó Erzsébet nevű lánya is, akit Péczely Lajos vett feleségül. A frigyből, a főszereplő Antal és egy leánytestvér (Erzsébet) született.

A szerető családi környezet hatása. A két gyermeket a család nagy szeretettel nevelte. Ehhez nagyban hozzájárult a nagymama és az édesanya is. A kis Tóni 3-4 éves korától büszkén hangoztatta, hogy ő üvegtechnikus lesz. A gyermeki vonzódás mind erősebb lett az apai foglalkozás iránt. Tizennégy évesen (1931) az édesapa üzemében már felelősségteljes odaadással és tanulási vágygal sajátította el azokat az eljárásokat, amelyeket a gyárban dolgozó szakemberek nagy gyakorlattal végeztek. Édesapja rendszeresen figyelmeztette, hogy ne csak nézze a felnőtteket, hanem kérdezzen is és így sajátítson el tőlük számos fogást, mozdulatot és megoldást. A figyelmes munka és a gyakorlat 5 éves képzési időt jelentett. Ekkor az édesapa bejelentette, hogy a 19 éves Tóni 1937 első napjaiban Olaszországba, Rómába utazik, hogy tovább gyarapítsa ismereteit és önállóságát. Egyedül utazik két napon keresztül Rómába, ahol számára két ismeretlen magyar férfi, a fehér zsebkendőt lengető fiatalembert fogadja. Segítenek az érkező részére egy albérletet szerezni, s az édesapja által előkészített egy éves szerződés alapján alkalmazást nyer egy elektronikai gyárban, ahol feladata neonreklámok üvegcsöveinek előállítására. A meglehetősen egyszerű munka nem sok örömet szerez számára, de a szerződés kötötte és a feladatait tisztességgel elvégezte. A szerződés lejárta előtt néhány héttel maga keresett álláshelyet egy vegyszer nagykereskedelmi vállalatnál, amelynek tulajdonosa Dr. Ciro Donáti biztosított szerződést a fiatal Péczelynek.

Itália bűvölete. Itt a lényegesen sokoldalúbb üvegtechnikai munka tovább gyarapította az ismereteit, s egyidejűleg a Donáti család szinte családtagként kezelte. Ez a kapcsolat valóban kétoldalú volt, szülei többször meglátogatták az ifjú üvegtechnikust, aki az elkövetkező 6 év alatt több alkalommal szülőföldjére is hazatért, de a kapcsolat egészen a 80-as évekig fennállt a két család között. A 7 éves római tartózkodás sokoldalú lehetőséget nyújtott a 20. századi „peregrinusnak”, aki elsajátította a modern üvegtechnikának minden fortélyát, s bizo-

nyos közgazdasági gyakorlatra is szert tett. Megtanult olaszul, megismerte Rómát, a komolyzenét, különösen az operamuzsikát. Gyakori látogatója lett, a Római Operának. Különös érdeklődést mutatott a kiváló olasz operaénekesek (Benjamino Gigli, Amelita Galli-Curci, Tito Schipa, stb.) iránt. A zene iránti érdeklődése már a gyermekkorában is megnyilvánult; otthon zongorázni tanult, édesanyja minden vasárnapi ebéd után zongorázott. A Magyar Rádió adásának megindulásával a vasárnap délutáni egy órás zenei műsort a család, az édesapa szobájában mindig közösen hallgatta. Az olaszországi zenei élmények termékeny talajra kerültek. Később – már itthon – a művészi filmek iránt is érdeklődött, erről tesz tanúbizonyságot az a közel 500 filmkazetta, amelyeket a közelmúltban ajándékozott a Debreceni Református Hittudományi Egyetemnek.

Túlélni a II. világháború borzalmait. A hét évet meghaladó olaszországi tartózkodást 1943-ban, a Rómát is elérő II. világháborús nehézségek zavarták meg. A Magyarországra történő visszatérést az ugyancsak Rómában tartózkodó Kertész család javasolta, s szervezte meg a hálókocsis vasúti hazatérést. A családdal Péczely Antal 1940-ben ismerkedett meg a Magyar Nagykövetség egyik augusztusi fogadásán. A Donáti család nem támogatta a hazatérési tervet, de a 16 éves Kertész Katalin – akit 1948-ban vett feleségül Péczely Antal – befolyása a mérleg nyelvét – a háromnapos utazás minden nehézségével járó – hazatérés javára billentette.

A Budapestre történő hazatérés utáni másfél év tragédiái és nehézségei közismertek. Ezeket a családokat sem kímélte a történelem; Kertész Gézárt a németek kivégezték, Péczely Antalt „malenykij robotra” a Szovjetunióba hurcolták. Az ereje teljében lévő 91 kg-os fiatal Péczely Antal – az út- és a vasútépítés minden nehézségét viselve – rövidesen 50-51 kg-ra soványodott, de életét megmentette az az elhatározás, hogy minden munkát elvégez, hogy hazájába hazatérhesen. Talán az alultápláltság ellenében a saját elhatározása sem lett volna elegendő a hazatéréshez, ha egy szovjet orvosnő az utolsó félévben nem viszi egy katonai kórházba. Az elhatározás és a szervezete megmentette az életét. 1948 tavaszán megkezdődött az életben maradt magyar hadifoglyok hazatérése. A 13 lágerben eltöltött közel 4 év után zokogva lépték át Záhonynál a határt, s együtt sírtak azokkal a határmenti lakókkal, akik ugyancsak szeretteikre vártak. Várták azokat is, akik évek óta porladtak ismeretlen helyen tömegsírokban.

Néhány napos debreceni vizsgálat és igazolás után május 3-án tért haza szüleihez Budapestre, akik újságból olvasták, hogy Antal fiuk is a hazatérők között lesz. A boldog katolikus édesanya misét celebráltatott az újpesti katolikus plébánián.

Új lehetőségek és csalódások. Az első hónapot a pihenés, a hazatérés alig hihető érzésének befogadása, az itthoni szabadság megélése, az ismerősök felismerése vette igénybe. A társadalomba való beilleszkedés az ő esetében viszonylag könnyen ment, hiszen édesapja a Chinoiban dolgozott, oda szabad bejárása volt és lett, mivel a gyár területén lévő „Péczely üvegtechnika” „Péczely és Fia

üvegtechniká"-vá módosult. Az első szakmai élmény is bekövetkezhetett néhány hét múlva Straub F. Brunó akadémikus telefonhívása révén, aki különböző élőszövetek anyagcsere folyamatainak vizsgálatához ún. Warburg-berendezéseket szeretett volna laboratóriumában alkalmazni. A precíz gázbüretta berendezést 7 éves olaszországi tartózkodása alatt Péczely Antal megismerte és néhány hét elteltével Straub professzor részére előállította a kért mérőberendezést. Straub professzor évtizedekkel később is emlegette a tehetséges ifj. Péczely Antal segítségét.

Rövid idővel később jelentkezett Bognár Rezső professzor is, aki a Budapesti Műegyetem Szerves Kémiai Intézetének rendelt a háborúban tönkrement, megsemmisült laboratóriumi eszközök helyett újakat. Ekkor találkozott Péczely Antal a nagybeteg Zemplén Géza professzorral is.

1948 őszén az édesapa átadta fiának a „Péczely és Fia üvegtechnika” üzem vezetését. Az édesapa előre látta a rövidesen bekövetkező államosítást. Letargikus hangulatban élte át a következő éveket, fiát is visszafogta az igen gyakran felhangzó keserű apai vélemény „ne csináld, minék, úgyis elvesznek mindent”. Az államosítás bekövetkezéséig (1950. december 16.) eltelt időszak mozgalmas 2 és fél évet jelentett az ifjú Péczelynek is: új üzletfelek és munkatársak toborzása, a munka megszervezése, a szükséges tőke biztosítása mellett 1948. augusztusában megnősült, feleségül vette Kertész Katalint, 1949-ben született fia, Lajos. Tovább építette kapcsolatát az egyetemi és az akadémiai szférával. 1948 őszén édesapja javaslatára látogatást tett Debrecenben, fogadta Szalay Sándor, Tankó Béla és Vályi Nagy Tibor. Az utóbbi professzor jó barátságot tartott édesapjával, s hasonló fogadtatásban részesült a látogató is. Tankó Béla professzor sokoldalúságáról volt híres, az üvegtechnika sem volt idegen tőle, így a látogató fogadtatása is megalapozott volt.

Anyósa 1949-ben az ifjú párt feltétlenül külföldre akarta menekíteni, de a vőhajthatatlan maradt. A 11 évi távollétet elegendőnek találta, s hazáját nem volt hajlandó elhagyni.

Az államosítást számos vállalkozás tragédiaként élte meg. A „Péczely és Fia üvegtechnika” üzemet a Chinoinon belül a név formális meghagyása mellett, de a Chinoinba beolvasztva valósították meg, s ennek a részlegnek vezetésével Péczely Lajost bízták meg, de a vezetést rövid időn belül Péczely Antal vette át, mindketten elfogadható fizetéssel. Az ifjú magasabb fizetést követelt, mint amit a gyári vezetés tervezett. Ezt a módosítást, ha nehezen is, de elfogadták, mert látták, hogy nagyszerű szakember, maga is rendszeresen üzemi munkát is végez és tanítja a gyárban dolgozó munkásokat. Kiváló szervező volt és nagyszerű összeköttetéssel rendelkezett. Magával tudta ragadni a munkásokat, mert a teljesítmény után a jövedelem is magasabb lett.

Az 50-es évek első felében az üzemek nyersanyaggal való ellátása akadozott. Péczely Antal Vas Zoltánt kereste fel, hogy a Chinoinba lévő cég gázt, üvegcsöveket és oxigént kapjon. Péczely Antal dinamizmusa és munkaszeretete tetszett a

Tervhivatal elnökének, Vas Zoltánnak és mindenben támogatta az agilis és következetes fiatal vezetőt.

Új utak keresése. Sikeres együttműködés a tehetséges szakemberek és a kutatni akaró tudósok között. Az államosítás után röviddel felmerült annak gondolata, hogy a Chinoinból célszerű lenne leválasztani a még mindig „Péczy és Fia üvegtechnika” nevet viselő céget. A Chinoin igazgatója, Mezei Barna elfogadta a Magyar Tudományos Akadémia javaslatát és az Akadémia 1952-56 közötti időszakban kiépítette a KUTESz-t (Kutatási Eszközök Kivitelező Vállalat), amely Újpesten és Zuglóban nyert elhelyezést. Az 1956-ban 20 fővel induló üzem munkatársai száma 1976-ra 55-re növekedett. A szervezés dandárját Rusznyák István az MTA elnöke és Osztrovszky György főtitkár szorgalmazta. A KUTESz kiváló, fiatal szakemberek gyülekezete volt. Hamar felfigyelt a kutatói szféra a kiváló alkotóképességekkel rendelkező szakemberekre, s nemcsak vásároltak a KUTESz-től, hanem tanácsot is kértek. Újra felerősödött a kutatói és az egyetemi szféra közötti együttműködés. Néhány tanulságos példa mutatja, hogy milyen sikere volt az 50-es években a kezdődő együttműködéseknek: Straub F. Brunó professzor 1948-ban kért segítséget a Warburg-készülék elkészítéséhez. Szegedi intézetvezetőként a KUTESz-től a legkülönbözőbb berendezéseket is alommal rendelte. Ő volt az, aki Törő Imre professzort tájékoztatta, hogy a külföldi Petri-csészék falvastagsága nem azonos, így a preparátumok mikroszkópos vizsgálata hibaforrásokat eredményezhet. Péczy Antal megfelelő kenőanyagokat vizsgált meg (parafalisz, lenolaj, gőzölt bükkfa, fenyőfa stb.) míg megtalálta a hutai technológia alkalmazásával kiépíthető homogén falvastagságú Petri-csészéket.

Kiemelkedik Bognár Rezső professzor együttműködési készsége, aki főtitkárként számos alkalommal fogadta a KUTESz vezető munkatársait, és példa lett ez a magatartás a következő évtizedek főtitkárai –Erdey-Grúz Tibor, Erdei Ferenc, Köpeczi Béla és Pál Lénárd – előtt is.

Számos *kémikus* és biokémikus szoros kapcsolatban volt a KUTESz produkálta eredményekkel. Az ELTE-ről Szabó Zoltán, Bruckner Győző; BME: Oláh György (Nobel-díjas), Polinszky Károly, Tettamanti Károly; SzTE: Fodor Gábor, Faredin Imre; DE: Szalay Sándor, Tankó Béla, Vályi-Nagy Tibor, Bognár Rezső, Nánási Pál, Antus Sándor, Rákosi Miklós, Dávid Éva, Bazsa György, Beck Mihály. Az ipari ill. gyógyszerkutatás területéről: Wolf Emil, Földi Zoltán, Magyar Károly és Toldi Lajos.

Bognár *Rezső* professzor és Péczy Antal rendkívül sikeres munkájának egyes részleteire feltétlenül szükséges kitérni. A KUTESz létrehozása az Akadémia által a sikertörténetek közé tartozik, de a sikerek közé tartozik az a baráti együttműködés is, amely Bognár Rezső professzor és Péczy Antal között az 1949-1990 közötti bő 40 esztendő alatt a KLTE Szerves Kémiai Tanszékén megvalósult. A felsorolt nagyobb berendezések mellett több ezerre tehető a mikroanalitikai kellékek, a laboratóriumi eszközök sokasága (hűtők, kolonnák, csi-

szolatos lombikok, csiszolat átmenetek, rázó- és cseptölcsérek, desztilláló feltétek, dugók, komatográfias oszlopok, csiszolatos lombikok az 1-2 ml-es térfogattól a 25 literesig). Ezek óriási értéket, számos esetben muzeális értéket és művészeti élményt képviselnek.

Ezektől függetlenül nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy együttműködésük eredményeként évtizedeken keresztül 400-450 ember részére biztosítottak megbízható munkahelyet. Ezeknek előzményei a következők: 1963-ban Bognár professzor felvetette annak gondolatát, hogy hogyan lehetne Debrecenben egy ún. „kis –KUTESz”-t létrehozni. Péczely Antal józanul látta, hogy az ilyen méretű üzem(ek) termékei Európában piacra találnának. A városi pártbizottság húzta-halasztotta a döntést, újabb és újabb adatokat kérve, s azon vették magukat észre, hogy Szabolcs-Szatmár Megye hasonló bizottsága tervekkel felszerelve jelentkezett Bognár professzornál, aki megunva a huzavonát, Nyíregyháza segítségére sietett és felkérte Péczely Antalt a nyíregyháziak segítségére. Szinte azonnal megindult a munka, Péczely Antal és néhány budapesti üvegtechnikus havonta 1-1 hetet Nyíregyházán töltött. Olyan emberek oktatását vezették, akiknek korábban halvány fogalmuk sem volt az üvegtechnikáról, de lelkesedésük határtalan volt. Mivel gázuk sem volt, kezdetben benzinnel helyettesítették a hiányzó palackos ill. vezetékes gázt. Négy év elteltével 300 ember dolgozott egy nyílt területen felépített és berendezett üvegtechnikai üzemben.

Hasonló időben és módon lépett Sopron is, ahol ugyancsak a budapesti KUTESz segítette a képzetlen munkások betanítását. Itt 150 ember dolgozott évtizedeken keresztül és terméküket értékesíteni tudták főleg a KGST országok piacain.

Nyugdíjazás után a mindig optimista, kiváló szakember. Joggal mondható, hogy az üvegtechnika legkiválóbb szaktekintélye Péczely Antal volt. Nem volt párttag, csak kiváló és teljesítményt követelő szakember, aki szakmai segítséget adott a fiatalabb munkatársaknak és igyekezett számukra teljesítmény alapján több bért biztosítani. A KUTESz politikai apparátusa elég nehezen viselte el, hogy az Akadémia legmagasabb beosztású vezetői elsősorban vele tárgyaltak, a döntés meghozatalok alkalmával az Ő javaslata volt mérvadó. Így nem meglepő, hogy 1984-ben a KUTESz káderei nyugdíjazását kezdeményezték. Ez májusban be is következett, bár az Akadémia akkori főtitkára, Pál Lénárd felajánlotta számára a további maradást. Büszke volt, nem akart senki megtúrt beosztottja lenni. A KLTE Szerves Kémiai Tanszékét és a Biokémiai Tanszékét a legfontosabb finom üvegtechnikai eszközökkel még közel egy évtizedig ellátta. A segítőkész együttműködést a KLTE vezetése 1992-ben Pro Universitate díjjal tüntette ki. Ez a kitüntetés az egyetem legmagasabb kitüntetései közé tartozik és általában a legkiválóbb professzorok nyerik el az egyetem érdekében végzett több évtizedes tevékenységük alapján. A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára (Márta Ferenc) 1979. évi előterjesztése alapján Péczely Antal a Munka Érdemrend ezüst

fokozata kitüntetést nyerte el. Az Akadémia is magas szinten ismerte el a KUTESz - ben végzett tevékenységét.

Barátok, kollégák, segítőkész ismerősök és a család segítségére még napjainkban is számíthat a 91 éves örök optimista. Az utóbbi évtizedben látása fokozatosan romlik, keringési problémái is felléptek, dolgozni már nem tud. Nagy szeretettel beszél két orvosáról, akiknek valóban lelkiismeretes gondoskodása példaértékű. Péczely Antal kérte, hogy a saját szavaival kerüljenek a megemlézendők közé: „Dankó Katalin, az orvostudományok doktorának az életemet, Hatvani István szemész-professzornak a látásomat köszönhetem” hangzik a kívánságmondat.

Péczely Antal Debrecenhez való ragaszkodása, mély kötődése ma is tart. Minden évben 4-5 alkalommal néhány napot régi ismerősök társaságában tölt. Néhány barátját 2-4 hetenként szombaton 9 órakor felhívja. Kimaradhatatlan a Szerves Kémiai Tanszék Karácsonyi Ünnepe, ahol mind kevesebb a régi munkatárs, ismerős, esetleg barát.

Talán néhány szót a családjáról. Fia Péczely Lajos 1949-ben született. Érettségi után a Budapesti Műszaki Egyetemen vegyipari gépészként szerzett diplomát. Édesapja gondosan előkészítette elhelyezkedését a Chinoinban. E tény közlése alkalmával az ifjú diplomás csak ennyit közölt: „Ahol téged ismernek, én oda nem megyek.”. A válasz is lakonikus rövidségű volt: „Azt csinálsz, amit akarsz.”. Szerencsére mindketten belátták, hogy kölcsönösen figyelembe kell venni és tisztelni egymás véleményét, hogy azt csinálhassák egész életükben, amit élvezettel végezhetnek.

Jelenleg Lajos könyvkiadással foglalkozik. 2007-ben egy csodálatos albumot állított össze és publikált a Kelet Kiadónál. Az album címe: Közép-Ázsia „Aki erre jár, nem tér vissza”. A szerző életcélját így fogalmazta meg: „Születtem, tanultam, és más lettem, mint ami szerettem volna lenni. Azonban ez a más tette lehetővé, hogy utazó legyek”. Hat év alatt (2002-2007) az „utazó” 214 napot töltött Közép-Ázsiában. Ennek kapcsán közel negyvenezer kilométert utazott. A gyönyörű albumot édesanyjának dedikálta:

*„A Mamám emlékének ajánlom
féltése kísért minden utamon”*

Közvetlenül a könyv megjelenése előtt az édesanya 2007. szeptember 12-én meghalt.

Az igényes album összeállítását megköszöni feleségének is: „Köszönöm feleségemnek Katalinnak a hosszú utazásokhoz nyújtott támogatását és e könyv megszületéséért végzett fáradtságos munkáját.”. A szép munka meglágyította és boldoggá tette az atyai szívet, büszke a fiára, mert az is maradandót alkotott.

Mindazok, akik Péczely Antallal szakmai és/vagy baráti kapcsolatot ápoltak, őszinte szeretettel és tisztelettel köszöntik a közeljövőben 91 éves szakembert és kívánnak jó egészséget és további nyugodt éveket.

Czeglédi Noémi

Szóbíróság és „adósságkezelés” egy reformkori uradalomban

A földesúr feudális bírósága több évszázados története során sokrétű feladatot látott el. A birtokos gazdasági hatalmának biztosításától a rendfenntartásig terjedő teendők az úriszék 12. századi megjelenésétől fokozatosan alakultak ki. A vérhatalom nélküli bíraskodás joga minden birtokos nemesst megilletett. A pallosjog kiváltságát – ami halálos ítélet kiszabását és végrehajtását, és a kínvallatás alkalmazását jelentette – királyi adomány, esetleg hagyomány révén gyakorolhatták. Ezen kívül a birtokos saját „alattvalóin” túl a területén tetten ért, elfogott vádlottakat is ítélőszéke elé vihette. A 19. század '20-as éveire majdnem az összes arisztokrata család rendelkezett a vérhatalom privilégiumával. A közép- és kisnemesség tagjai nem bírhatták ezt a jogot, többségük anyagi okokból jobbágyaik feletti ítélkezési kötelezettségének sem tudott már eleget tenni. „*Olyan szegény földesuraknak is ejtenek úriszéket a nyakába, ki nem tudja, hol, hogy és miből tartsa.*” – írta Bessenyei György 1804-ben.¹ Költségessége miatt a reformkor időszakában már csak a legrangosabb, leggazdagabb nagybirtokos családok engedhették meg maguknak az úriszék tartását. III. Grassalkovich Antal herceg Gödöllő (Pest megye) központtal működő gödöllői és hatvani (Heves megye) birtokán is folyamatos volt a földesúri jogszolgáltatás, amit a kialakult országos gyakorlatnak megfelelően a birtokkormányzat (az ügyészi hivatal, a tisztiszék, a szóbíróság) működtetett. Bár III. Antalnak a hercegi címen és köztiszteletnek örvendő rangos feleségén kívül sem hatalmas vagyona, sem közéleti szerepe nem volt, az adósságokkal terhelt nagybirtok zárgondnokok általi irányítása mégis lehetővé tette a széktartás költségeinek fedezését.

A 19. század első felében III. Grassalkovich Antal (1795-1841), majd özvegye birtokossága (1841-1848) idején az uradalom már egy jól kiépített irányítási rendszerrel működött, ennek főtisztjei és néhány kisebb rangú alkalmazottja a jogszolgáltatás állandó szereplői voltak. A birtokigazgatás megszervezése I. Grassalkovich Antal földesurasága (1723-1771) alatt kezdődött és az 1770-es években öltött végleges formát, ami után lényeges változtatást már nem hajtottak végre.

A jogszolgáltatási feladatok sokrétűsége és birtokaik kiterjedése miatt néhány uradalom a jobbágyokat érintő, büntető- és polgári peres eljárást egyaránt tárgyaló teljes jogú úriszék mellett kizárólag egyes pertípusokat tárgyaló, széken

1 Bessenyei, 1941. 75.

kívüli bírói fórumokat is létrehoztak. Ez költségkímélő és hatékonyságnövelő megoldás volt. A teljes jogú földesúri bíróság évente egy-két alkalommal ülésezett, a kisebb bírói fórumok gyakrabban ítéleztek, a perek egy részét így gyorsabban lezárták. Ez lényeges szempont, mert az ügyek lebonyolításának ideje teljesen változó volt, 15 napon belül egyetlen per sem zárult le. Polgári ügyekben a peres iratok dátumozásának vizsgálata segíthet az időbeli határok megállapításához. Özveggy Pesti Imre árváinak osztályos pere például 1844. március 16-án kelt kérvénnyel kezdődött, s 1846. február 6-án ért véget, mikor az érintettek a kijelölt napon elálltak a végrehajtástól.² Pridavka István dányi lelkész folyamodását az 1846. április 16-ai tiszti ülés tárgyalta először, szöbírászkodásra kiadta Bartal János uradalmi fiscalis-nak. A Gödöllőn, folyó év szeptember 10-én tartott szöbíróság az alperes távollétében elrendelte a három éve fennálló 100 forintnyi tartozás kamatokkal történő, nyolc napon belüli kiegyenlítését vagy a bejelentett végrehajtást.³

Büntetőügyekben sokszor az ítélet önmagában árulkodik az eltelt idő hosszúságáról, amikor az ítélethozatal előtt börtönben eltöltött hónapok beszámításra kerülnek. A praefectus-nál szolgáló Balog Boris „*női paráznaságba*” keveredett az ugyanott szolgáló Bernáth János hajdúval. Ítélete szerint terhessége miatt az elszenvedett egy hónapi áristomon kívül más büntetést nem kap. Tehát egy hónap telt el fogságra vetése és az ítélet között.⁴ A tolvajlással vádolt, visszaesőnek számító Krátki József kartali kasznár négy hónapi raboskodás után került a sedes dominalis elé, kapott még egy fertály esztendőt és 30 pálca botbüntetést.⁵ Más ügyeknél volt 11 nap, két hét, de akár több hónap is a beszámított fogság. Főbenjáró bűnökben a kiszabott börtönbüntetést mindig az ítélet kihirdetésétől számolták, ez jelentősen megnövelte a tömlöcben eltöltött időt.

Az úriszék működését az állam a vármegyéken keresztül felügyelhetette. A törvényi szabályozás lehetővé tette a sedriához való fellebbezést, illetve a megye a törvényes bizonyság (testimonium legale) révén állandó taggal képviseltette magát a földesúr bíróságának testületében.⁶ A törvényes bizonyság, azaz a vármegyei szolgabíró és esküdtjének szerepvállalását Werbőczy István, majd törvény is rögzítette.⁷

2 Gödöllői Városi Múzeum Levéltára (továbbiakban GVM Levéltár) 3/f. 1846.

3 GVM Levéltár 3/f. 1846.

4 A szokatlan fogalomhasználatban talán a nő és a férfi elkövető tettének megítélése közti különbség mutatkozik meg. Pest Megyei Levéltár (továbbiakban PML) IV. K. 87. b. 1. 1838. jkv. A vádlott hajdú, ki azóta „*feleségével szüntelen viszálykodásban él*”, az elcsábítás vétkéért egy hónapi fogházbüntetést és 25 palcát kapott. (Közli Gaálné, 2006. 71.)

5 PML IV. K. 87. b. 1. 1839. No. 23.

6 Az 1729. 41. tc. polgári, az 1791. 43. tc. büntető ügyekben tette lehetővé a sedriához való fellebbezést.

7 Werbőczy, 1897. III. 26. és 1729. 28. tc.

A bírói testület pontos összetételét és a szék időtartamát a jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg. A meghívott elnök mellett a tanácskozó tagok és az úriszék jegyzője, valamint a törvényes bizonyság ítéleztek. Az elnök (requisitus praeses) 1773 után táblabíró, megyei jegyző, esküdt, ügyvéd volt, mert a kiadott királyi rendeletek értelmében az úriszékről a megyéhez fellebbezett perek elbírálásában nem vehettek részt a szék bíróságának tagjai.⁸ Gödöllőn a tanácskozó tagok többnyire a birtok tisztjei közül kerültek ki, a szék jegyzője mindig az uradalom fiscalisa volt. Igaz 1836-tól törvény tiltotta, hogy a földesúr saját ügyészét vagy más tisztjét jelölje jegyzőnek vagy tanácskozó tagnak, de ezt nem tartották be.⁹ A teljes jogú szék testülete mindig több főből állt, kik közül 3 fő biztosan uradalmon kívüli személy volt. A bírák napidíja, elszállásolása, ételmezése, úti-költsége, télen a bíróság termének fűtése tetemes kiadásokkal járt. Gödöllőn a legnagyobb ismert testület 10 főből (1827), a legkisebb pedig 6 főből (1842, 1847, 1848) állt. Ezzel szemben a kisebb ítélszékek tagjai kizárólag az uradalom alkalmazottai közül kerültek ki, ami a kiadások csökkenése mellett a megye jelenlététől is mentesítette a birtokot. Itt a jogszolgáltatás feletti vármegyei ellenőrzést elkerülték.

Problémát jelenthetett az ülés időpontjának kijelölése, mert azt a tagok megyei feladatainak ellátásához igazították. Ez a feladat a birtokigazgatás legrangsabb tisztjének a kezében volt. Az uradalomnak alkalmazkodni kellett a vármegyéhez. A differenciált, de uradalmi szintű bíróságok ülésének idejét az ügyészi hivatal is elrendelhetette.

Ilyen alsóbb fokú bíróság volt a Batthyány uradalmak „kántortörvénye” vagy az Esterházy család pápai birtokán működő, polgári és úrbéres ügyekben érintett sedes dominialis (földesúri bíróság).¹⁰

A nyugat-dunántúli, Körmend központú Batthyány domínium kisebb gazdasági egységekre való területi tagolása volt a bíraskodás szétbontásának az alapja is. A legkisebb egységeket jelentő falvak, mezővárosok és hegyközségek felett az alsó fokú bírói fórumok, a falusi bíróság, a városi bíróság és a hegybírók ítéleztek. Feljebbviteli székük a sáfárságokban működő kántortörvény volt, ami a jobbágyok magistratuális (azaz a földesúr és a jobbágy közti viszonyt érintő) ügyeiben és a kisebb tisztek esetében első fokon járt el. Legfelső fokon a teljes jogú úriszék állt. A körmendi birtoktesten köztes bíróság nem működött.¹¹

Ezek a bíróságok hasonlóságot mutathatnak a köznemesek kisebb területi egységet és jogkört felölő úriszékével. Kialakulásukat, a kapott jogokat befolyásolhatta az azon a területen élő usus (szokásjog) is. Működtetésük hatékonnyabbá tette a földesúr kötelességét, csökkentve az ítélezés időtartamát és költ-

8 *Degré*, 2004. 119.

9 1836. 10. tc.

10 *Varga*, 1958. 12.

11 A Batthyány uradalom jogszolgáltatásának felépítését részletesen bemutatja Bán Péter tanulmánya. (*Bán*, 1977. 26-27.)

ségességét. Nem kellett megvárni a központi szék összehívásának idejét, kevesebb ideig ült a munkaerőt jelentő jobbágy a börtönben, a pénzbírságot hamarabb megfizették. Nem volt törvényes bizonyosság, itt a convocatus-ok (meghívott bírák) száma is a földesúrra volt bízva, ezzel a kiadásokat lehetett csökkenteni. A területi, hatásköri alapon nyugvó differenciálás a sommás és formális perek elkülönülését is magával hozta. A kántortörvényhez és más csökkentett jogú ítélőszékhez sommás eljárás köthető. A ius gladii (vérhatalom) alapján működő teljes széken sommás és formális perek egyaránt zajlottak. Illetékességüket a földesúr határozta meg, ez uradalmanként igen változatos volt.

Az egyes településeken működő falusi, mezővárosi, hegyközségi bírák, mint minden uradalomban, Gödöllőn is alsó fokú bíróságként működtek.¹² Felettük a teljes jogú sedes dominalis állt. Köztes fórumnak a széken kívüli szóbíróóság tekinthető, ahol sommás osztályos és adóssági ügyeket tárgyaltak az uradalmi szóbíró vezetésével, uradalmi tisztek és falusi előljárók jelenlétében.¹³ Fellebbezni a gödöllői úriszékhez lehetett.

Kialakulása ugyanakkor a kántortörvénytől vagy az alsó fokú falusi bíróságtól eltérően sem a földesúr jobbágyok feletti joghatóságának megszerzéséhez, sem a birtokkormányzat kiépüléséhez nem köthető. Önálló bírói fórumként csak 1843-tól, Bartal János uradalmi alügyész hivatalba lépésétől működött.

Ilyen hivatás elnyerése biztos egzisztenciát, társadalmi megbecsülést nyújtott az armális (birtok nélküli) nemesi családok számára. Birtoktalan nemesi család szülötte volt Beleházi Bartal János, aki a gödöllői Grassalkovich, Viczay, majd Sina birtok, végül a Koronauradalom megbecsült fiscalisa lett. Tisztét a változó tulajdonosok ellenére 1843-tól 1870-ig megtartotta. Ez nem volt magától értetődő, a birtokos személyének változása mindig bizonytalanná tette a tisztikar tagjainak jövőjét. 1848-ban – a Viczayak birtokba lépésekor –, majd a Sinák idején 1850-ben a Bartal család tagjainak levelezése is a bizonytalanságról árulkodik.¹⁴

A differenciált jogú bíróság vezetése Bartalra volt bízva, a földesúri joghatóság megszűnéséig (1848) ő töltötte be a szóbíró tisztét. Korábbi szóbírói protokollumok (jegyzőkönyvek) hiánya azonban nem jelenti azt, hogy más ki-

12 A mezővárosi és hegyközségi iratok nem maradtak fenn, a falusi bírók működéséről az úriszéki peres eljárás során keletkezett dokumentumok szolgálnak adatokkal.

13 GVM Levéltár 3/d. , 3/f.

14 Bartal Jánosné családjának 1848. június 12-én küldött levele a következő sorokat tartalmazza: „Gödöllőn még semmi különös nem történt, Lónyaihoz Kérelem levelet nyújtott be az összes tisztség jövendőjüket kívánván biztosítani, és ő azt hozta reá, hogy legyenek a legnagyobb reményben, most 15-re várja őket ide...”. A 10 nap múlva született újabb levélben már arról olvashatunk, hogy Lónyai János járt Gödöllőn, megnyugtatta őket; az örökösök minden tisztet megtartottak. (A birtok tovább értékesítési szándékukat tekintve ez érthető is volt. Erről természetesen az alkalmazottakat akkor még nem értesítették.) 1850-ben pedig egy barát így írt az ügyésznek: „... most báró Sináé ezen uradalom, ... örömmel olvastam annál is inkább, mint utolsó találkozásunkkor sorsod is a földesúrral együtt változásoknak nézett elébe”. GVM Levéltár 1/f.

sebb hatáskörű bíróság sem működött a domíniumban. Valószínűleg a tisztiszek láthatott el ilyen feladatokat. Ezt a feltevést az általános gyakorlat¹⁵ és néhány fennmaradt tisztiszeki irat indokolja.

Az 1844-ből és 1846-ból származó tisztiszeki jegyzőkönyvi kivonatok a periratok között maradtak fenn. Ekkor már a szóbíróóság működött az úriszék mellett. A tiszti ülésen ismertetett ügyeket kivizsgálásra, szóbíróóságra vagy a szék elé utalták. Mind polgári (osztályos, azaz hagyatéki vagy adóssági) per volt.¹⁶ A közvetlenül úriszéknek címzett panaszos levelet az ügyészi hivatal helyett vizsgálhatta először a tisztiszek is.¹⁷ Az ott elindított panaszok kerülhettek rövid úton szóbíróóság elé; más esetben évek múlva jutottak a sedes dominalis (úriszék) fórumára. Példát mindkettőre találhatunk. Az 1846. szeptember 10-én felolvasott adóssági keresetet a szóbíróhoz továbbították, aki a folyó év október 24-ére kitűzött tárgyaláson az ítéletet is meghozta.¹⁸ Gurubi Istvánné osztályos kérelmével 1844-ben két tisztiszek is foglalkozott, tárgyalására azonban csak 1846-ban, a földesúri bíróságon került sor.¹⁹ A már úriszék alatt lévő ügyekben érkezett beadványokat csatoltatták a per irataihoz.²⁰ A tiszti ülés résztvevői gyakran találkoztak bíraskodási ügyekkel. Tulajdonképpen a különböző beadványoknak, hivatalos jelentéseknek a tiszti ülésen való ismertetése segítette az úriszék bírói testületében részt vevő uradalmi convocatus-ok munkáját. A bíróságra került ügyeket már ismerték, hatékonyabbá téve a szék működését. Ez részben megmagyarázza a földesúr tisztjeinek meghívott bírói szerepét, mely rendszer – mint láttuk – az 1836. évi törvény után is fennmaradt.²¹

A szóbíróóság elé került polgári pereket, bár nem nélkülözték az írásos dokumentumokat, sommás (szóbeli) úton tárgyalták. Formális eljárássá akkor válhatott, ha az ügy bonyolultsága vagy az egyik fél fellebbezése révén az úriszék elé került. A tisztiszek és az ügyészi hivatal döntése mellett az úriszékről leszállított per kerülhetett tárgyalásra a szóbíróóságon.²²

15 *Kállay*, 1980. 164.

16 GVM Levéltár 3/f. 1846.

17 Az eset különleges, mert a felperes uradalmon kívüli személy, báró Prónay Gábor hajdúja. (Igaz, majd 20 évvel korábban, de a Prónay család elnökölt a gödöllői úriszéken.) Két gödöllői jobbágytól akarta adósságukat peres úton behajtani. A panaszos 1844. augusztus 15-én kelt levelét a novemberi tisztiszek tárgyalta, kivizsgálásra kiadta Saffranovics Károly gödöllői kasznárnak. A kasznári jelentés el is készült 1845. január 14-én, a tisztiszek meghallgatta; szék elé csak 1846-ban került a per. GVM Levéltár 3/f. 1846.

18 GVM Levéltár 3/f. 1846.

19 GVM Levéltár 3/f. 1846.

20 Így történt ez egy csíktarcsai örökösödési ügyben, melyhez a beadvány 1846 júliusában érkezett. GVM Levéltár 3/f. 1846.

21 Az 1836. 10. tc. kimondja, hogy a földesúr és tisztjei sem lehetnek előlülök vagy közbírák saját úriszékeiken.

22 Úriszékről leszállított per volt például Herschl Jakab isaszegi árendás keresete. GVM Levéltár 3/f. 1846.

Az 1843-1847 között folyamatosan vezetett szóbíróvási jegyzőkönyv formailag kötetlenebb az úriszéki protokollumoknál. A sommás eljárásból fakadóan nincs nagy létszámú bírói testület, tagjainak megnevezése értelemszerűen hiányzik. A nyitó oldalon a pontos cím után – *Nagy Méltóságú Grassalkovich Hercegség részéről tartott Szóbíráskodási Jegyző Könyv* – az első tárgyalási nap dátuma és helyszíne következik.²³ A szóbíró személye, ki a jegyzőkönyv vezetője is, csak a nap hitelesítéséből, a szóbíró aláírásából derül ki. Az aláírása minden tárgyalási nap végén szerepel: „*Bartal János uradalmi Szóbíró*”. A tárgyaláson részt vevő, a bíró munkáját segítő tiszt vagy falusi (mezővárosi) bíró jelenléte pedig kizárólag az esetleírásból és a kirótt ítélet szövegezéséből derülhet ki. Az uradalmi tisztek közül a területileg illetékes ispán vagy kasznár volt jelen, a meghozott ítéletek végrehajtását jelentési kötelezettséggel rájuk bízták.²⁴

A jegyzőkönyvek vezetése idővel részletesebbé vált. Az első két esztendőben rövidek a bejegyzések, a felek nevét, az adósság okát és összegét, valamint az ítéletet jegyezték fel. 1845-ből például az ítéletek végrehajtását tartalmazó jegyzőkönyv maradt fenn.²⁵ 1846-ban viszont már a sommás eljárással zajló perek szakaszait is jelölték, ami a protokollum elnevezésében is megmutatkozik.²⁶ A pontosabb jegyzőkönyvvezetés törvényi szabályozáshoz nem köthető, valószínűleg az uradalom szabályozta azt.²⁷

A törvények egyébként sem magával a széken kívüli bírászkodással foglalkoztak, hanem a bírászkodás nélküli büntetéssel és a sommás eljárással. A birtok tisztjeinek kezdettől fogva – a földesúr által meghatározott módon – joguk volt a jobbágyot megbüntetni. A tisztek széktartás nélkül a 16-17. században elsősorban büntetéspénzt szedtek. Mária Terézia 3 napi robotot (vagy elzárást) és a testi fenyítés mértékét (24 pálcát vagy korbácsot) határozta meg kisebb kihágások esetén, ilyen ügyekben a 18. században is a tisztek bíróság nélkül büntettek.²⁸

23 1843. október 5. Hatvan. GVM Levéltár 3/d. Ez a szóbíróvási valóban nem sokkal Bartal János hivatalba lépése után (1843. nyarán költözött feleségével Gödöllőre) kezdte meg működését.

24 Az 1843. október 20-án Gödöllőn tartott szóbíráskodáson tárgyalták Tasner István gödöllői csizmadia mester (felperes) és Pálkás Istvánné gödöllői lakos (alperes) ügyét szőlővásárlás miatt keletkezett adósság tárgyában. A peres felek a városházán már megegyeztek, ezért a tárgyaláson – ennek igazolására – jelen volt Pozsár János mezővárosi bíró is. GVM Levéltár 3/d. 1843.

Bartal Gödöllőn, 1844. március 14-i szóbíráskodáson Lichter Ábrahám kisújfalusi árendás adóssai ellen a mácsai ispánnak adta ki a végrehajtást. GVM Levéltár 3/d. 1844.

25 „*Nagy Méltóságú Grassalkovich Hercegség vezetett Uradalmi Szóbíráskodási Jegyző Könyv ítéleteinek végrehajtásait tárgyzó Jegyző Könyv*” GVM Levéltár 3/d. 1845.

26 „*Nagy Méltóságú Grassalkovich Hercegség' Gedellő és Hatvan Uradalmi Részére 1846=k évi Egyeztető és Szóbíráskodási Jegyző Könyv*” GVM Levéltár 3/d. 1846.

27 Birtokigazgatás szintjén esetleg Vermes János uradalmi ügyésznek ebben az évben bekövetkezett halálával köthető össze a formaiság változása. Az új fiscalis elvárásai, Bartal személyes ambíciói állhattak a háttérben. De az is lehet, hogy a bírászkodás gyakorlata követelte meg a részletesebb jegyzőkönyvvezést.

28 Közli *Kállay*, 1980. 160.

Az úrbéres természetű kisebb kihágásokat 1836-ban is legfeljebb 3 nap áristomban határozták meg, a testi fenytést azonban nem engedték.²⁹ A Grassalkovich család szóbíróságain viszont polgári perekről, azon belül is tartozások kiegyenlítéséről döntöttek, amelyeket „makacsság” – a tárgyalástól való távolmaradás – súlyosbíthatott. Úrbéri ügyekben mindig az úriszék ítélkezett.

A szóbeli perek bíróságával 1836-ban és 1840-ben foglalkozott a törvényhozás.³⁰ E bírósági forma létjogosultságát a költségességgel indokolja a törvény, ezért a legfeljebb 60 forint értékű kereseteket ily módon is lehetett tárgyalni. 1840-ben ezt az összeget 200 forintra, ha az adós a szóbíró alá veti magát „*a világos adósságok, valamint azoknak kamatai határozatlan somma erejéig*” emelték fel. Így találhatunk 483 váltóforint feletti összeget, sőt 1847. december 3-án Gödöllőn 3620 forintról szóló keresetlevelet vett tárgyalás alá Bartal.³¹ A gödöllői és hatvani uradalmak szóbíráskodása egyébként nem mindenben felelt meg a törvénynek. A kijelölt szóbíró jogi végzettségű alügyész, de a feljebbvitelre került perek az úriszékre, s nem a sedriára (a vármegyei törvényszékre) kerültek.³² A végrehajtásra törvényben kijelölt maximum 8 napot általában nem tartották be. Ennek időtartama 1 és 71 nap között mozgott, általában 14 nap volt. A szélsőséges esetek igen ritkák voltak, megkockáztatjuk azt a megjegyzést, hogy Bartal János munkarendjéhez igazította azokat, mivel a végrehajtó biztos is ő maga volt. A 8 napos határidő 1846-ban vált általánossá, de nem állandóvá.³³

Maga a peres eljárás ezen a szóbírószágon egyszerűnek mondható, azért is, mivel egyetlen pertípus került e szóbírószághatáskörébe. Ez pedig az adóssági per volt, ami származhatott egyszerű pénzkölcsönzésből, árvapénztári vagy osztályos tartozásból, esetleg adásvételből.

29 1836. 10. tc. 5.§.

30 1836. 20. tc. és 1840. 11. tc.

31 1846. április 29-én Vecsésen Stiller Ferenc és neje Stiller Terézia 350 forint és 25 krajcár összegű tartozását kamataival együtt megítélte a szóbírószághatóság Pulitzer Mihály felperesnek. GVM Levéltár 3/d. 1846. Fényes János tarcsai lakos 3 620 forintos adóssága esetén, mellyel két budai polgárnak tartozott, a hatalmas összegre való tekintettel a jegyzőkönyv külön hivatkozik az 1836. 10. tc.-re és az 1840. 11. tc.-re. Kiemeli, hogy az alperes alávetette magát a szóbírószághatóságnak. [Ez az első eset, amikor szóbírói ítéletben konkrét törvénycikkre történt hivatkozás!] A tartozást és kamatait megítélte a bíróság, már másnap délutánra elrendelte a végrehajtást. GVM Levéltár 3/d. 1847.

32 Úriszék elé került az a ház eladásából származó adóssági követelés (1 175 forint), ahol a felperesnek nem volt engedélye az uradalomtól, hogy hatvani házát eladja. GVM Levéltár 3/d. 1843. A szék elé utalták azt a pert is, amikor az alperes nem ismerte el a tartozás teljes összegét, a felperes hitelező pedig nem tudta a különbözetet bebizonyítani. Lichter Ábrahám keresete csak az elismert 21 forintra nyert jogorvoslást a szóbírószághatóságon. Lichter egyébként gyakran szerepel felperesként a jegyzőkönyvekben. GVM Levéltár 3/d. 1844.

33 1846-ban találunk a kihirdetéstől számított 1 napra (Soroksár, október 28.), 21 napra (gödöllői bíróság, április 20.) kijelölt végrehajtási dátumot is. GVM Levéltár 3/d. 1846.

A szóbíráskodás időpontját és helyszínét a szóbíró jelölte ki, amiket a beadott kérelmek, keresetlevél alapján döntött el. A bíróság rendszeresen, bár nem állandó időközönként ülésezett.³⁴

Bartal János a domíniumon belüli útjait felhasználta arra, hogy családját friss, finomabb élelmiszerekkel ellássa étkezéshez és befőzéshez, a háztartás számára szükséges gabonából jobb minőségűt szerezzen, megőröltesse azt. A hivatalos teendőknél túl szívesen tájékozódott egy-egy település aktuális gondjairól, ezeket az alkalmakat kötötte össze a „beszerzéssel”.³⁵

Az idézés – ami a sedes dominalis-hoz hasonlóan itt is a helyi bíró feladata volt – írásban történt. Ez védte a községi bírót és a szóbírást is. Távol maradás a szóbírástól többször előfordult. Ilyenkor a falusi előljáró igazolta az értesítés megtörténtét. Alperes makacssága esetén is hoztak ítéletet, a kihirdetés megtörtént, a végrehajtásról való tájékoztatását a jelen lévő tisztre bízták.³⁶

A tárgyalás során szóban hangzott el a kereset, amit az írásos kötelezvény bemutatásával támasztottak alá. Az alperes szintén „élő szóban” reagált, elismerte a tartozását és előadta kérését. A méltányossági, részletfizetési kérelmet mindig elutasították. Ezt követte az ítélet kihirdetése, 1846 után magyarázatát is leírták a protokollumba, ami az összegből, kamataiból és a szintén alperesre rótt perköltségből állt. 1843-44-ben még a végrehajtás költségét terhelték az alperesre, a perköltség csak az 1846-47. évi jegyzőkönyvekben szerepel. Összege 1 és 5 forint között mozgott. Egyszer találkoztunk 24 forint bíráskodási díjjal, amit egy úriszékről „leszállított” ügyben szabott ki a szóbíró. A végrehajtás díja természetesen maradt.³⁷

34 Lásd az 1. számú mellékletet.

35 1844 júliusában Hatvanból küldött levelet feleségének. Miután nem tudott még aznap hazautazni, megnézte a csányi dinnyeföldeket, majd cseresznyét szedett a nejeének: „... holnap estve ha lehet ölelni foglak addigis hogy ne sírj egy kis tseresznyét szedtem magam kezével számodra. Isten veletek Téged forrón szeretve tsokoló férjed János Tsipiszbíró [!] GVM Levéltár 1/f. A birtok egyes településiről írt üzenetek mezőgazdasági információkat is tartalmaznak. 1845 nyarán nem tudott Csányból dinnyét vinni, mert „mind el rothadt a ragyától”. Ugyanebben a levélben írta feleségének, hogy csak 3 zsák búzát öröltetett meg, mivel csak a tavalyi „üszögösből” adták, de meg mosatta jó lesz”, majd következő útján Mácsáról megpróbál jobb gabonát szerezni. GVM Levéltár 1/f.

36 Juhász János gödöllői lakos „a Gedellei Bíró által kiadott Idézési Bizonyítvány szerint” beidéztetett, mégsem jelent meg a gödöllői szóbíráson 1847. február 1-jén. Keresetet a Berze család nyújtott be ellene 70 forint tartozás miatt. Az összeget kamataival és 5 forint perköltséggel a bíró megítélte a felperesnek. Juhászt makacsságból elmarasztalták. Az ítélet kihirdetése megtörtént: „... ezen ítélet gyertya gyújtáskor nyitott ajtónál ki kiáltani rendeltetvén ugyan akkor öreg Berze János és Berze István Gedellői lakosok jelenlétében ki is kiáltott.” GVM Levéltár 3/d. 1847.

37 Először az 1846. március 2-án, a gödöllői szóbíráson hozott ítéletben szerepelt együtt a perköltség és a végrehajtás költségértéke. A perköltség ekkor 1 forint volt. GVM Levéltár 3/d. 1846.

A sommás eljárás a szóbíróson nem jelentette az írásbeliség hiányát. Az ispánok, kasznárok jelentései, a keresetlevelek, a kötelezvények „*czédulkái*”, az idézési bizonyítványok, árverési hirdetmények mind az írásbeliség megszokott jelenlétére utalnak. A törvény betűje, a jegyzőkönyvek sorai, és a jobbágyok aláírásainak hiánya viszont arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ez nem jelentette a betűvetés általános ismeretét. Az idézést és az ítéletet szóban is el kellett magyarázni a pervesztes félnek.³⁸

A végrehajtás a megítélt végösszeg beszédését jelentette. Ezt a megbízott kasznár, ispán vagy maga a szóbíró végezte el végrehajtó biztosként a falu előjáróinak jelenlétében.³⁹ Amennyiben árverezésre került a sor, azt vagyonszeírás és kikiáltás előzte meg. A végrehajtó biztos által készített iratok részletesen ismertetik e folyamatot. Egy-egy dokumentum a szóbírósi protokollumra való hivatkozás után tételesen felsorolja és összegzi a behajtandó összeget. Ebben szerepel a tőketartozás, annak kamatai mellett szerepel a biztos napidíja, költségterítése, a két bizonyság napidíja, valamint a bejelentésért járó összeg. A biztos napidíja 5 forint (1847-ben 10 forint) volt. A meghívott bizonyságok fejenként 1 forintot kaptak, a kisbíró a kihirdetésért 30 krajcárt. Bizonyságként községi bírót, esküdtet találunk.

A végrehajtás a szóbíró – esetenként alkalmi – irodájában vagy az alperes házában történt. Gödöllőn a „*tiszti szálláson*”, Hatvanban a postahivatalnál vett szálláson, Örkényben a kasznárság írószobájában dolgozott Bartal. A bizonyságok helyszínen történt kijelölése után a hozott ítéletet minden esetben felolvasták, majd a bizonyságok és a kisbíró jelenlétében elmagyarázták. A felolvasás kétszer történt meg, az alperes mindkettő után szóban jelezte fizetéseképtelenségét. Harmadszorra sor került a vagyon zárolására. Ennek mértékét az ott lévő felperesnek jóvá kellett hagynia.⁴⁰ Végül a biztos elrendelte az árverezést.⁴¹

Magára az árverésre nem került sor, ha a tartozást közben kielégítették. Ilyenkor az erről szóló iratot Bartal Jánosnak Gödöllőn bemutatták.⁴² A zár alóli feloldást a végrehajtó fiscalis elvégezte.

38 A törvény szerint az idézés – szóbeli vagy írásos – átadásakor a keresetet a beidézettnek meg kellett magyarázni. 1836. 10. tc. 9.§. A helyi bírák az idéző levéllel ennek teljesítését is igazolni akarhatták. A szóbírósi iratok pedig, alkalmanként, az ítéletnek végrehajtás előtt történő magyarázattal egybekötött ismertetésére utasítják az uradalom tisztjét.

39 A hatvani ispánt bízta meg a szóbírósi 1843. október 5-én az ott született ítéletek végrehajtásával. GVM Levéltár 3/d. 1843. Az 1845. év végrehajtási jegyzőkönyve szerint Bartal János végrehajtó biztosként rendelte el az adósok ingatlanainak árverezésre történő lefoglalását. GVM Levéltár 3/d. 1845.

40 A zár alá leginkább házat, telket, szőlőt vettek. De Gödöllőn például, lefoglalták Gódor István „*olajsutuját*” is. GVM Levéltár 3/d. 1847.

41 Az árverések végrehajtását az 1836. 15. tc. szabályozta.

42 Tóth Ferenc kartali lakos vagyona zárolását követően (1845. június 14.) kiegyenlített tartozását. A bírónak Gödöllőn bemutatta azt a dokumentumot, amiben a felperes minden követelésé-

A Grassalkovich-uradalmak szóbírósa 5 év alatt 126 pert tárgyalt, ebből 2 került az úriszék elé. Egyik esetben az uradalmi érdekek sérülhettek, a másikban pedig a felperesnek kellett további bizonyítékokat bemutatnia.⁴³ Az úriszék két ügyet utalt a szóbíró elé. Egyikben a panaszos kevesellte a neki, tartozás fejében kifizetett bor mennyiségét. A mácsai szóbíró 1846. február 7-én bizonyítékokat kért az alperestől, mivel azt nem tudta bemutatni, április 27-én Gödöllőn Bartal ítéletet hirdetett.⁴⁴ A másik esetben 15 nap határidőt kapott az alperes „bővebb próbák” beszerzésére, itt a végrehajtást a részletes utasításokkal ellátott kasznárra hagyta a szóbíró.⁴⁵ Tulajdonképpen mindkét alkalommal bizonyítékokat igénylő, de szóbíró által is eldönthető, kisebb összegű tartozásról volt szó.

A szóbíró által tárgyalt eseteket az úriszéki gyakorlathoz képest viszonylag gyorsan lezárták. Bár az árverések időpontját nem ismerjük (a törvény szerint a kihirdetéstől számított 1-3 hónap alatt kellett lebonyolítani) – figyelembe véve az 1-71 napos végrehajtási és feltételezve a 3 hónapos árverési határidőt –, legrosszabb esetben is a tárgyalástól számított fél éven belül pénzéhez jutott a hitelező.

A szóbíráskodás a birtok számára is kedvező volt, mert nem foglalta le nagy létszámban a tisztikart. Az alügyész egy személyben volt a szóbíró és a végrehajtó biztos. Mellette a területi kasznár vagy ispán és a községi elöljárók vettek részt a lebonyolításban. A gödöllői és hatvani Grassalkovich-uradalom e bírói fórum létrehozásával a földesúri jogszolgáltatási kötelezettségnek, a meglévő feudális keretek között a peres felek és az uradalom számára is elfogadott módon, hatékonyan eleget tudott tenni.

ról lemondott, valamint a végrehajtási költségeket helyben kifizette (1845. június 30.). Tóth Ferenc ingatlanát a zár alól feloldották. GVM Levéltár 3/d. 1847 GVM Levéltár 3/d. 1845.

43 Lásd a 3. számú mellékletet.

44 Az ügy több fórumon is megfordulhatott, mert a felperes a bor helyi áráról szóló bizonyítványt is bemutatott a bíróságon; a bizonyítványt a kisújfalusi bíró állította ki. Végül 2 szóbírói ülés után, annak ítéletét mindkét fél elfogadta. GVM Levéltár 3/d. 1846.

45 GVM Levéltár 3/d. 1846.

Melléklet

A gödöllői és hatvani uradalomban tartott szóbíróságok 1843-1847.

Időpont	Helvszín	Perek száma	Ebből úriszékre
1843.10.05.	Hatvan	4	-
1843.10.20.	Gödöllő	1	-
1843.10.26.	Hatvan	1	-
1843.12.18.	Gödöllő	1	1
1844.02.29.	Hévízgyörk	8	1
1844.03.22.	Gödöllő	2	-
1844.05.25.	Soroksár	2	-
1844.05.28.	Gödöllő	2	-
1844.05.29.	Hatvan	3	-
1844.05.31.	Gödöllő	1	-
1845 ⁴⁶		23	
1846.01.04.	Hatvan	1	-
1846.02.07.	Mácsa	1	-
1846.03.02.	Gödöllő	3	-
1846.03.04.	Hatvan	3	-
1846.03.17.	Gödöllő	2	-
1846.03.21.	Hatvan	4	-
1846.04.25.	Soroksár	1	-
1846.04.27.	Gödöllő	2	-
1846.04.29.	Vecses	4	-
1846.05.01.	Örkény	1	-
1846.05.02.	Kakucs	2	-
1846.05.02.	Soroksár	2	-
1846.05.08.	Gödöllő	1	-
1846.05.11.	Gödöllő	1	-
1846.05.22.	Gödöllő	1	-
1846.05.27.	Gödöllő	1	-
1846.05.28.	Kistűfalu	1	-
1846.06.13.	Bag	1	-
1847.01.15.	Gödöllő	2	-
1847.02.01.	Gödöllő	1	-
1847.02.05.	Gödöllő	4	-
1847.03.13.	Gödöllő	3	-
1847.03.23.	Gödöllő	1	-
1847.03.30.	Gödöllő	1	-
1847.04.06.	Gödöllő	2	-
1847.04.13.	Bag	3	-
1847.04.07.	Gödöllő	1	-
1847.04.20.	Gödöllő	1	-
1847.04.28.	Gödöllő	1	-
1847.05.10.	Soroksár	1	-
1847.06.26.	Gödöllő	1	-
1847.07.05.	Örkény	1	-
1847.07.30.	Gombos	1	-
1847.08.11.	Gödöllő	1	-
1847.09.27.	Gödöllő	1	-
1847.09.30.	Soroksár	1	-
1847.10.01.	Gödöllő	1	-
1847.10.09.	Gödöllő	1	-
1847.10.10.	Gödöllő	1	-
1847.10.28.	Soroksár	6	-
1847.11.03.	Gödöllő	1	-
1847.11.08.	Soroksár	3	-
1847.12.03.	Gödöllő	1	-
1847.12.04.	Gödöllő	1	-
1847.12.09.	Soroksár	2	-
1847.12.20.	Gödöllő	2	-
		126	2

46 Az időpontok nem meghatározhatók, mivel csak a végrehatási jegyzőkönyv maradt fent.

Irodalom

- Bán, 1977.: BÁN PÉTER: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. Agrártörténeti Szemle, 1977. XIX. 1-2. sz. 24-71.*
- Bessenyei, 1941.: BESSENYEI GYÖRGY: Magyarországnak törvényes állása. 1804. Magyar Irodalmi Ritkaságok. 55. szám. Budapest, 1941. 69-76.*
- Degré, 2004.: DEGRÉ ALAJOS: Úriszéki peres eljárás a Dél-Dunántúlon a XVIII-XIX. században. In: Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Budapest, 2004. 106-129.*
- G. Merva, 2007.: G. MERVA MÁRIA (Főszerk.): Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig. Gödöllő, 2007.*
- Gaálné, 2006.: GAÁLNÉ BARCS ESZTER: Úriszéki bírászkodás Pest megyében a XVIII-XIX. században. In: Tanulmányok Pest megye múltjából. Budapest, 2006. 51-84.*
- Kállay, 1980.: KÁLLAY ISTVÁN: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Budapest, 1980.*
- Varga, 1958.: VARGA ENDRE (Szerk.): Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. Budapest, 1958.*
- Wellmann, 1933.: WELLMANN IMRE: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre. Budapest, 1933.*
- Werbőczy, 1897.: Werbőczy István Hármaskönyve. (Ford.: Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen). Budapest, 1897.*

Forray R. Katalin–Kozma Tamás

Diplomára éhezve *Felnőtt hallgatók Debrecenben és Pécsen*

Korábban arra mutattunk rá – a vonatkozó szakirodalom, illetve statisztikák alapján –, hogy *minél magasabb az iskolázottak-képzettek aránya egy közösségben, annál több további képzést „fogyasztanak”*. A jelenséget behelyeztük az oktatás tömegesedésének társadalmi folyamatába. Azt föltételeztük, hogy a felsőoktatás tömegessé válásának következő lépése nem a napjainkban sok vitát kiváltó szűkítés és „minőségivé tétel” (a felsőoktatás drágítása), hanem az oktatás újabb fokozatának megszerveződése. Ezt a szakaszt föltételelesen „negyedik fokozatnak” neveztük el a korábbi első (alapfok), második (középfok), illetve harmadik (felsőfok) mintájára (Kozma 2000). A szűkítés (drágítás) jelenleg nemzetközileg divatos politikáját olyan átmeneti beavatkozásnak tartjuk a kormányzatok részéről, amelynek a 20. században már többször is tanúi lehettünk (Jónasson 2004). Az ezzel kapcsolatos politikai vitákat pedig egy új képzési szakasz bevezető folyamatának fogjuk föl, amely szakasz már jelenleg is velünk van, tapasztalható.

Mint a tömegesedés minden jelenségét – az oktatásban csakúgy, mint más társadalmi magatartások köreiben (pl. népesedés, migráció vagy akár divatjelenségek) – a felnőttoktatás tömegesedését is két változás eredőjeként fogjuk föl. Az egyik változás az, amely az adott közösségben megy végbe: megváltozik az iskolázással kapcsolatos magatartásuk, méghozzá egymást erősítő módon és tömeges méretekben. Ezt a megközelítést fejezi ki az „élethosszig tanulás”, mert a változás szubjektív oldalára, a tanulás (képzettség, diploma) iránti igények növekedésére utal. A másik változás a politikában megy végbe, amely tömegessé teszi a kapacitásokat (az objektív oldal, amelyet a „felnőttoktatás, felnőttképzés” szóhasználat tükröz). A tömeges tanulási igények kikényszeríthetik a kapacitások növekedését, a megnövekedett képzési kapacitások (szervezetek, férőhelyek) generálják a további igényeket.

Újabb és újabb hallgatói csoportok kialakulásával és megjelenésével a (felső)oktatásban a tömegesedés eddig is így haladt előre. Így kerültek a hátrányos helyzetű csoportok, a különböző kisebbségek (például a cigányság) gyermekei a felsőoktatásba, és így alakult át eddig is a felsőoktatás rendszere egész Európában (sőt azon kívül). *A felnőttek olyan új hallgatói csoport, amely tömegesen most jelenik meg az egyetemek kapujában*. Nem ismerjük őket eléggé. Jelszavakban („élethosszig tanulás”, „munkaerő-piaci igények” „kompetencia-alapú képzettségek” stb.) gondolkodunk és beszélünk róluk anélkül, hogy megkér-

deznénk, kik is ők, és mit is szeretnének. Kutatásunkkal ezt a hiányt igyekeztünk pótolni. Magyarországi egyetemek felnőtt (levelező) hallgatóit kérdeztük meg. Válaszaik alapján igyekeztünk jellegzetes csoportokként kezelni őket, keresve közös és eltérő magatartásaikat és törekvéseiket. Az esettanulmányokból ezúttal kettőt – a debrecenit és a pécsit – mutatunk be. (Adatfelvételeink zömmel a 2007-es állapotot tükrözik.)

Felnőtt hallgatók a Debreceni Egyetemen

Adatfelvételünk idején (2007) az egyetem valamennyi karán folyt felnőttképzés (esti, levelező, sőt távoktatási formában). Három karon egyenesen meg is haladta a nappali képzést (egészségügyi, jogtudományi, valamint gyermeknevelési és felnőttképzési kar), ezeken egyenként 700-1300 felnőtt tanult. A legnagyobb választékot – ettől némileg eltérően – a műszaki kar, valamint a bölcsészkar kínálta (előbbi elsősorban főiskolai vagy az alatti szinten, utóbbi elsősorban egyetemi szinten). A szakirányú képzések kevésbé voltak népszerűek; az egyetem a vizsgált időszakban elsősorban az első diplomához jutás színhelye volt a felnőttek számára. Ezek közül a legnépszerűbb a főiskolai képzés. *A Debreceni Egyetemen hallgató felnőttek elsősorban azért tanultak itt, hogy első diplomájukat megszerezzék, és azt is főiskolai szinten.* A Debreceni Egyetem felnőtt hallgatóit a következőkkel jellemezhetjük (Kóródi, Engler 2005).

- A felnőtt korban hallgatók (továbbtanulók) több mint 70 %-a nő (a műszaki kar kivétel, a gyermeknevelési és felnőttképzési kar természetesen túlréprezentált). Közülük mintegy 100 nem magyar állampolgár volt; az adatokból (magyar nyelvű képzések) kiderül, hogy ők az ún. „határon túli” magyarok közül kerültek ki (elsősorban Partium-Románia és Kárpátalja-Ukrajna a kibocsátó területük).
- Debrecenben a felnőttek 24 %-a bölcsészprogramokban tanult (2005-ös adat), pedagógusképző programokban 19 %, egészségügyi képzésben pedig 20 % vett részt. Az összes többi a maradék, beleértve a sokat reklámozott gazdasági képzést (5 %), műszaki képzést (vö. „munkaerőpiac”, 15 %) és mezőgazdasági képzést (7%). A debreceni egyetemi felnőttképzés csúcspontján kétségtelenül a bölcsész- és pedagógusképzés állt, együttesen a képzésben részt vevők 43 %-át tette ki!
- A felnőttek több mint 60 %-a párkapcsolatban élt (30 % hajadon, nőtlen – a debreceni hallgatók kifejezetten konzervatív családszervezésben élnek). A legradicionálisabb képzési programokban a házasságban élők aránya ennél is magasabb (kb. 70 %).
- A felnőtt hallgatók több mint 70 %-a teljes munkaidőben dolgozott; mintegy 10-20 % vezető beosztásban, jellemzően azonban beosztottként. (Önálló vállalkozókkal leginkább a műszaki képzésekben lehetett találkozni.)

- A képzés célja egyértelműen a felsőfokú végzettség megszerzése. A felnőttek kétharmadának ez a képzési forma nyújtja az első diplomát (képzési irányonként eltérően, mert a felnőtt joghallgatók 76 %-ának már volt felsőfokú végzettsége). Az első diplomát legjellemzőbben azok akarták megszerezni felnőtt fejjel, akik az egészségügyi képzésekre jártak.
- Több mint felük (58 %) maga fedezte tanulmányi költségeit, 8-13 % kapott részleges vagy teljes munkahelyi támogatást. Csaknem felük tömegközlekedéssel jut el a konzultációkra, csaknem ötödük használt ehhez gépkocsit.
- A debreceni felsőoktatásban hallgató felnőtteket elsősorban a szakmai érdeklődés, illetve az új diploma megszerzésének vágya hajtotta. Az új munkahelyért való tanulás harmadik lett a rangsorban. Magasabbra sorolták még a kíváncsiságot (18 %), mint a megélhetést (7 %), a családnak és a baráti körnek való megfelelést (22 %), mint a munkakeresést (8%), az egyetemi végzettség megszerzését és a társadalmi kapcsolatok megújítását (13-14 %), mint a munkahelyi kötelezettségeket (12 %). Bár Debrecenben fontosabbnak tartották a munkahelyváltást megalapozó továbbtanulást mint Pécssett (lásd alább), azért markánsan megjelent a szakmaszeretet és a diplomaszerzés motívuma is.
- Az ösztönző hatások közül a debreceni felnőtt hallgatók nagy arányban emelték ki a család és a rokonság szerepét (52 %); és viszonylag alacsonyabbra tették a barátok és munkatársak hatását (5-6 %). Ugyanakkor a „belső indíttatás” itt szerepet kapott (másutt nem találkoztunk vele).
- A hallgatók túlnyomó többsége „első generációs” vagy közel első generációs értelmiségi (kivételt a jogon továbbhallgatók jelentik). Tanulságos ugyanakkor, hogy a baráti kör jelentős részben diplomásokból kerül ki, sőt egyötödüknek „minden ismerőse” ide tartozik.
- A debreceni felnőtt hallgatóknak legnagyobb problémája a kevés idő (80 % – látni fogjuk, ez közel azonos a pécsiekével). A következő két nehézség itt is az anyagiak (42 %) és a tankönyvhöz való hozzájutás (46 %). Hasonlóan a pécsiekhez – bár az övéknél nagyobb arányban (22 %) – a tanulási rutin és a szereplés, vizsgakészségek hiánya jelent még nagyobb nehézséget.
- Teljesen elégedettnek mondta magát 37 %, részben elégedett volt 57 % (ez valamivel alacsonyabb, mint a pécsiek elégedettsége). Mégis ugyanúgy 80 % fölött voltak azok a válaszadók, akik ismét a mostani képzésüket választanák, az elégedetlenek aránya Debrecenben a műszaki (Pécssett az egészségügyi) karon volt a legmagasabb. 53 % folytatni kívánta a munkáját, ha tanulmányait befejezte, 17 % akart munkahelyet változtatni, és 16 % a munkába állásban reménykedett.

A debreceni felnőtt hallgatók – bár a számukra nyújtott egyetemi kínálat többértéktű, de mindenképp eltérő más egyetemektől – kimondottan konzervatív értékrenddel kezdtek tanulmányaikba. Jelentős részben első generációs értelmiségiek,

akiknek azonban családi és baráti köre, rokonsága jelentős mértékben már diplomát szerzett. Maguk elsősorban ehhez a körhöz szeretnének fölzárkózni. *A legfontosabb motívum Debrecenben a társadalmi pozíció megszerzése, a közösségi elfogadottság növelése* (bár a munkahely megszerzése, megtartása és megújítása itt valamivel fontosabb szerepet tölt be). Ez a konzervatívabb csoport még konzervatívabb képzéseket választ (főként bölcsész és pedagógus képzettségeket), ösztönzőik és támogatóik között fontos szerepet tölt be a család. A felnőtt hallgatók zömmel nők, akik nagyobb arányban élnek házasságban, és kisebb arányban alternatív kapcsolatokban. Ez a tradicionális kötődés határozza meg munkahelyi mobilitásukat és a képzettség fölhasználását: túlnyomóan hasonló képzettséget szeretnének, ha újra kezdenék, és csak egyhatoduk akar munkahelyet változtatni (azért munkahelyhez is szeretnének jutni).

Felnőtt hallgatók a Pécsi Tudományegyetemen

A PTE vonzáskörzete nagy, bár nem hasonlítható össze a budapesti egyetemével, amelyek jelentkezőinek több mint felét a közép-magyarországi régiókból jelentkezők adják. Mégis, a tíz legnépszerűbb egyetem adatait összehasonlítva, a PTE-re szokatlanul nagy arányban jelentkeznek fővárosiak. Erre hivatkozva két kar (felnőttképzési, műszaki) főiskolai képzési helyeket is létrehozott. A vonzás nemcsak a városon terjed túl – Budapest felé –, hanem az országhatáron is (Eszék, távolabban Horvátország felé). A levelező képzésben legaktívabb karok a már említett kettő (felnőttképzési, műszaki), valamint az állam- és jogtudományi kar. A többi kar iránt csökkent az érdeklődés 2001 óta, különösen a hagyományos egyetemi karok iránt (bár néhány szakon kiugróan magas volt a levelező képzésre jelentkezők száma). A pécsi felnőtt hallgatókat az alábbiak jellemezték (vö. Balázsovits, Sánta 2005).

- Nemek tekintetében a nők domináltak (66 %), Nők ugyan a műszaki levelező képzésben nem találhatók – ellenben 100 % volt a nő az egészségügyi főiskolai karon, több mint 80 % a bölcsészkaron, 69-80 % a természettudományi és a felnőttképzési karon. Zömük párkapcsolatban élt (57 %). Alapvégzettségük rendszerint egyetemi (természettudományos) vagy főiskolai (bölcészeti).
- Havonta konzultáltak. A hallgatók többségben tömegközlekedéssel jutottak el ide (leginkább a bölcsészek, legkevésbé a műszakiak). A tanulmányok költségeit mintegy felük teljesen maga fizette, mintegy ötödükét vállalta át a munkahely (leginkább a felnőttoktatási, valamint a jogtudományi képzésekben).
- A végzettség megszerzése után 70 %-uk nem kívánt állást, munkahelyet változtatni (legkevésbé a bölcsészek, valamint a ttk-sok). Legmobilabbnak a jogászok, valamint az egészségügyisek látszottak. Elégedett volt a képzéssel a résztvevők csaknem fele (43 %), részben volt elégedett több mint

a felük (az egészségügyi képzésben részt vevők voltak a legkevésbé elégedettek). 85 %-uk mégis elsősorban ugyanoda iratkoznék, ahol most tanul, s csupán az egészségügyi karon hallgatók voltak látnivalóan elégedetlenek azzal, amit kaptak.

- A tanulmányi nehézségek közül a legnagyobb gondot a tanulmányi idő (70 %), valamint a tanulmányok költségei jelentették (41 %). A tankönyvhöz jutás jelentett nehézséget csaknem 30 %-uknak, a vizsgák (formái, szervezése, egyáltalán a ténye) 26 %-nak.
- Motivációik közül elsősorban a szakmai érdeklődést, továbbá a diploma, illetve az egyetemi végzettség megszerzését nevezték meg. A munkaerőpiaci elgondolások és igények csupán a 4.-5. helyet foglalták el a motívumok sorrendjében.
- Családi-társadalmi háttérüket illetően a pécsi felnőtt hallgatók elsősorban első generációs értelmiségiek, akik ezen az úton szerzik meg felsőfokú végzettségüket, egyetemi diplomájukat (elsősorban az egészségügyiek és a műszakiak – legkevésbé a jogászok). Mégis elsősorban a családok támogatják felnőttkori tanulásukat (37 %), valamint a munkatársak és a társas környezet (23-23 %).

A kép, amely a pécsi felnőtt hallgatók válaszaiból kibontakozik, körülbelül a következő. Ők is *első generációs értelmiségiek – vagy annak készülnek, azok lesznek – , átlagos anyagiakkal ellátva, akiket a családjuk és munkatársaik ösztönöztek elsősorban diplomaszerezésre.* Azért fogtak hozzá a továbbtanuláshoz, hogy társadalmi (családi, baráti) pozícióikat megerősítsék a felsőfokú végzettséggel, egyetemi diplomával. Ezért ha újra kezdenének, leginkább ismét oda jelentkeznének, ahol most tanulnak (kivételet az egészségügyi karon hallgatók képeztek). Munkahelyi megfontolások nem, vagy csak áttételesen jelentek meg köztük. Nagyobb részük nő, rendszerint férjnél, családban, párkapcsolatban, akinek a családi-társadalmi helyzete kívánta a továbbtanulást főiskolai, egyetemi karon. Ezért jelentős részben áldozni is képesek. Csaknem a felük maga fizette a költségeket, havonta tömegközlekedéssel járt el az egyetemre. Ami a tanulmányi munkát illeti, a legnagyobb nehézséget a tanuláshoz szükséges idő kigazdálkodása jelentette; továbbá a tankönyvek és segédeszközök megszerzése, valamint az „élethosszig tanulás” rutinjainak hiánya.

Ha a debreceni csoportot a felsőfokú felnőttoktatást, az ahhoz való hozzáfértés és hozzáállást illetően „értékmegőrzőnek” tarthatjuk, akkor a pécsi csoportot a „törekvőknek”. A pécsi, de különösen a debreceni csoportban a nők vannak túlsúlyban. Családi háttérük is más. Mindkét csoport tagjai többségükben első generációs értelmiségiek. De a család nem játszik olyan meghatározó szerepet sem a továbbtanulási döntésekben, sem a tanulmányok végzésében Pécsen, mint a debreceniek esetében. Mindkét csoportban a diploma megszerzéséért, valamint szakmai kíváncsiságból tanulnak; de a pécsiek esetében az „eszköztudás” nagyobb szerepet játszik (továbbtanulás a munkahelyért, az elhelyezkedésért vagy

a munkahely megváltoztatásáért). Képzsükkel egészében elégedettek; ha kelle-ne, megint ugyanezt választanák (nagyobb arányban a debreceniek, mint a pécsiek). A debreceniek nem jelöltek meg olyan programot, amellyel kiugróan elégedetlenebbek lennének, mint a többivel. S bár mindkét csoportot az időhiány nyomasztotta, a pécsiek kevesebbet panaszkodtak tanulási nehézségekre. Mindkét csoport tagjai maguk fizették a költségeiket, csak mintegy tizedüknek vállalta át a munkahelye – részben vagy egészben – a tanulóssal járó terheket.

Felnőttek a felsőoktatásban – kik is ők?

Kik is vesznek részt a felnőttkori felsőfokú továbbtanulásban? Ebből a szempontból a pécsi és a debreceni csoport igen hasonló. *Mind a pécsi, mind a debreceni csoport nagyjából nőkből áll*, életkoruk jellemzően 30-45 év, többségük házasságban vagy párkapcsolatban él. Ez az a társadalmi-demográfiai csoport, amely a felsőfokú képzéseket – mind Pécsen, mind pedig Debrecenben – jellemzően „fogyasztja”. Tegyük hozzá: többségük a vonatkozó régióból (Dél-Dunántúl, Észak-Alföld) kerül ki. Bár kihelyezett képzésekre is járnak, ahol elérik azokat, a jellemző mégis az egyetem székhelye és annak vidéke. E túlnyomórészt fiatal és középkorú, nagyrészt családban élő, gyereket nevelő nők *jellemzően első generációs értelmiségiek*. Szüleik még nem voltak diplomások, házastársuk és környezetük azonban rendszerint már diplomás (a pécsi csoportra kifejezettebben áll ez a megállapítás, a debreceni csoportra elmosódottabban.).

A két hallgatói csoport összehasonlítása alapján arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a sokat emlegetett felsőfokú képzésben résztvevők ma Magyarországon tipikusan *fiatal és középkorú nők, akik egy-egy egyetemi központ (régiónként) vonzáskörzetében, jellemzően kisvárosban élnek*. Első generációs értelmiségiek, akik a felsőfokú képzésben részt véve „emelkednek ki” szüleik társadalmi rétegéből. Erőforrásaik, amelyekkel gazdálkodnak: a fiatalságuk és a családjuk, amely megtartja és támogatja őket. A havi konzultációkra rendszerint kevesebb mint egy napi utazással, tömegközlekedéssel jutnak el; ilyenkor a gyerekek a családra maradnak. Ez az a felnőtt hallgatói csoport, amellyel a felsőfokú képzéseket szervező egyetemeknek számot kell vetniük. Mit jelent ez a felsőfokú képzéseket szervezőknek?

- A felnőtt hallgatói csoportok sokszor erősebbek és összetartóbbak, mint a nappali hallgatói csoportok, ami családi kötődéseikkel, közösségi beágyazottságukkal, munkahelyi elköteleződésükkel és nemi hovatartozásukkal együttesen magyarázható. Ez azt jelenti, hogy a képzés szempontjából könnyebb szervezni őket. Olyan oktatók közöttük a legsikeresebbek, akik hálózatosan (nem hierarchikusan) tudnak és szeretnek dolgozni; az információk is hálózatosan terjeszthetők és terjednek. Felnőttként ezek a hallgatók több erőforrással (több pénz) rendelkeznek, mint a nappali hallgatók (gyakran és szívesen szerveznek rendezvényeket stb.), és elvárják, hogy

oktatóik kollégaként közelítsék meg őket. Ezt tudva, *az egyetemi-főiskolai oktatóknak más (felnőtt, kollegiális) attitűdökre van szüksége, mint amikor nappali hallgatókkal dolgozik.*

- *Az egyetem, főiskola számára az ilyen hallgatói csoportok mint egyetemisták ideálisak.* Minthogy önként választották az intézményt, ritkán jutnak el ide, szemükben a felsőoktatási intézmény presztízse magas. Bár egyes felsőfokú képzések menedzserei „fogyasztóknak” szeretik nevezni őket – akiket „kiszolgálunk” és akiknek az igényeihez „alkalmazkodni kell” –, valójában ez a hallgatói csoport nem ezt várja az egyetemtől. Sokkal inkább azt, hogy egyetem legyen a maga hagyományaival és konvencióival. A hallgatói csoport meghatározó körei igyekeznek újra élni, fölleveníteni vagy elképzelni fiatalságukat, amelyből hiányzott az egyetem, és átélni azt, hogy végül egyetemre kerülhettek. (Ezért is keresték az egyetemet, nem pedig rövid ciklusú, vállalkozásban szervezett szakképzéseket.)
- *Ez a hallgatói kör a tradicionális egyetem kiváló „fogyasztója”.* Abban az értelemben is, hogy több anyagi erővel rendelkezik, mint a nappali hallgatók, és felnőttként magasabbak az igényei is. A diákjóléti szolgáltatásokat tehát számukra nívósabban és drágábban lehet megszervezni, mint a nappaliak számára (büfé, pihenő, szállás, közlekedés stb.). Ha az egyetemi menedzser adásvételről és fogyasztásról beszél, akkor figyelembe kell vennie, hogy intézménye nemcsak diplomát, tudást „ad el” – ide nem illő szavak e hallgatói körben –, hanem kiegészítő szolgáltatásokat is. Ebben pedig mindkét megvizsgált egyetem meglehetősen gyöngye – különösen egyik-másik nyugat-európai partneréhez hasonlítva.
- *Végül az említett családi-társadalmi háttér arra figyelmeztet bennünket, hogy a felsőfokú továbbtanulás nemcsak egyéni vállalkozás, hanem egy-egy család, sőt néha az egész rokonság együttes vállalkozása is.* A beiratkozó, konzultációra utazó, otthon vizsgára készülő, diplomát szerző apa vagy anya (többnyire az utóbbi) mögött hasonló életkorú felnőttek, gyerekek és nagyszülők is állnak. A továbbtanulás sokszor ilyen csoportos vállalkozássá növi ki magát (ez különösen a debreceni csoport esetében markáns, de körvonalazható a pécsi hallgatók körében is). Ez nagy esély az egyetemnek: ha menedzserei ügyesek, olyan társadalmi csoportokhoz és olyan térségekbe is sikerül eljutniuk, ahová a felnőtt hallgatók nélkül nem tudnának. Ezzel megalapozhatják és előkészíthetik az egyetem további társadalmi beágyazódását: családok és rokoni körök számára válik természetessé, hogy gyerekeiket Pécsre vagy Debrecenbe járassák.

Miért tanulnak tovább?

Azért, hogy diplomát szerezzenek, meg azért, hogy érdeklődésüket kielégíthessék. Mindkét hallgatói csoportban ezek voltak a leggyakrabban emlegetett – legtöbb-

re értékelt – célok, törekvések. Ebből a szempontból nem volt a két hallgatói csoport között különbség. A különbségek csak abban mutatkoztak meg, hogy más, lehetséges célokban a magukéra ismertek-e. Így pl. a „nyitott” magatartást megtestesítő pécsi hallgatói csoportban a munkaerő-piaci megfontolások csak a 4.-5. helyet foglalták el a fontossági sorrendben. Az „értéktörző” magatartást megtestesítő debreceni csoportban azt az érdekességet találtuk, hogy a családi-baráti körnek megfelelést is fontosabbnak tartották, mint az elhelyezkedést és munkahely-váltást.

A diploma rendszerint vagy az első felsőoktatásban megszerzett végzettség (mint a debreceni csoport esetében), vagy az első egyetemi diploma, amelyet főiskolai végzés után szereztek. Kevésbé másoddiploma vagy szakképzés, inkább szintemelő, magasabb végzettséget nyújtó. Mindkét hallgatói csoport megkérdezése alapján nyilvánvaló, hogy ezek a felnőttek ma Magyarországon a felnőttképzést még mindig egyfajta „pótló oktatásként” veszik igénybe. Lemaradtak vagy kimaradtak a főiskoláról, egyetemről – tehát pótolni szeretnék (hogyan, miért, azt a társadalmi-családi háttérüket elemezve láthattuk). Az egyetem, amikor felsőfokú képzést szervez a számukra, tulajdonképpen diplomát ajánl föl (még ha szakképzésbe csomagolva is). *És ők a diplomáért tanulnak, még ha azt állítják is sokszor, hogy a szakmai érdeklődés hajtja őket.*

Munkahelyük sokszor jobban tudja ezt, mint ahogy ők maguk bevallják. Talán ezért is van, hogy *a munkahelyek csupán 10-15 %-ban támogatják a felnőttek felsőfokú továbbtanulását*; nem ebben volnának érdekeltek (hanem föltehetően valamilyen szaktudás, kompetencia megszerzésében, esetleg nyelvtanulásban vagy számítógépes ismeretekben stb.) Esetleg vállalati továbbképzéseket ajánlanának föl – semmi esetre sem, mondjuk, diplomaszerezést vagy doktorálást. Ezért mindkét csoportra vonatkozik, hogy továbbtanulási költségeiket felerészt vagy annál nagyobb arányban saját zsebből állják. (Ami, mint láttuk, családi elkötelezettség is lehet, azaz egy-egy család és rokonság együttesen állja a továbbtanulási költségeit, és vállalja, mint rámutattunk, a további terheit.)

Milyen társadalom az, amelynek tagjai – legalábbis azok, akiket ez alkalommal elértünk és megkérdezhettünk – ekkora terhet vállalnak magukra a felsőfokú továbbtanulásért, az egyetemi diplomáért, sőt a tudományos fokozatért? Ez, hogy egy korábbi kutatásunk (Kozma 2002: 128-43) megállapítását idézzük, olyan társadalom, amely az egyetemét, a főiskoláját inkább „szimbolikusan”, mintsem „instrumentálisan” használja. (A nemzetközi szakirodalomban ezt a jelenséget *kredencializmusnak* hívják, és úgy írják le mint az oktatás tömegesedésének jellegzetes hajtóerejét, vö: Price, Matzdorf 1999, Jónasson 2004). A felnőtt hallgatók vizsgálatakor, kultúrájuk feltárásakor alighanem a felsőoktatás tömegesedésének és a negyedik fokozat kialakulásának mikrovilágát ragadtuk meg.

A hazai társadalom – annak meghatározott körei (amelyekhez szociológiailag mindkét hallgatói csoport sorolható) – *még mindig ki van éhezve a felsőoktatás-*

ra, az egyetemi diplomára. Az ettől való elzártság túl hosszúra nyúlt – egészen az 1990-es évek első feléig –, a felsőoktatás iránti társadalmi igények növekedése máig tart. Ez alátámasztja azokat az előrejelzéseket, amelyek a felsőoktatás tömegesedését tartják az európai típusú társadalmak egyik kulturális hajtóerejének, az ezzel ellentétes kormányzati politikákat pedig átmenetinek, epizodikusnak (Jónasson 2004). Az oktatáspolitikára számára mindez komoly és súlyos figyelmeztetés.

- Ha napjaink oktatáspolitikusai azért szállnak síkra, hogy a kormányzati politikába beleférjen a felsőoktatás bővítése, alternatív formáinak megszervezése, hálózatának kiterjesztése, akkor tudhatják, hogy mögöttük (az oktatáspolitiká mögött) áll a társadalmi támogatás. Ha napjaink kormányzati politikája (mondjuk, költségvetési vagy jóléti politika) arra hivatkozik, hogy külső kényszerek miatt kell szűkíteni a (felső)oktatást, akkor valószínűsíthető, hogy társadalmi szándékokkal és törekvésekkel szembemegy. Az államközi szervek jóváhagyása így megnyerhető, a társadalmi támogatás viszont elveszthető. E hallgatói csoportok szándékai és törekvései inkább *olyan oktatáspolitikát sugallnak, amely a nehézségek között is a képzések kiterjesztésének lehetőségeit keresi, erre biztatja és bátorítja az intézményeket.*
- Az intézmények stratégiai szempontjából is meghatározó lehet az ilyen hallgatói irányultság. Azoknak az intézményvezetőknek lehet igazuk, akik nem annyira a gazdasági szférával és a vállalkozásokkal való együttműködést hangoztatják, hanem a társadalmi környezetbe való beágyazottságot és intézményük regionális „küldetését”. Úgy látszik, mind a pécsi, mind a debreceni egyetemmel szembeni legerősebb társadalmi elvárás az, hogy azt adja, amire eredetileg kitalálták és megszervezték: felsőfokú képzettséget, egyetemi diplomát. Ha szükséges és lehetséges, ezt a végzettséget, diplomát (fokozatot) szakképzettségbe is be kell csomagolni. Úgy látszik azonban, hogy ha az említett egyetemek – és érintett karaik – meg akarják szerezni és meg is tartani felnőtt hallgatóikat, akkor *nem szakképző intézménnyé kell álcázniuk magukat, hanem vállalniuk kell egyetemi küldetésüket.*
- A felnőtt hallgatókkal foglalkozó programvezetőknek és oktatóknak is fontos figyelmeztetés ez. Felnőtt hallgatóik látnivalóan elkötelezettek azok iránt a képzések iránt, amelyeket választottak (mind a pécsiek, mind a debreceniek éppen a szűkebben szakképző programokra panaszkodtak – nem tartották eléggé szakképzőnek őket). Ebben a hagyományos egyetem esélytelen: soha sem tud olyan gyakorlati lenni, mint maga a gyakorlat. Talán nem is kell, hogy olyan gyakorlati legyen, mert azt tudja adni, amit a gyakorlat nem: a gyakorlatot megalapozó elméletet és a társadalmi hovatartozást megjelenítő diplomát. Ha tehát a felnőtt hallgatók erre kötelezik el magukat, az kiváló szelektáló eszköz és tanítás-tanulási motiváció. Sze-

leckiós eszköz: ez azt jelenti, hogy az egyetemekre azok jönnek, akik végzettséget akarnak szerezni – s távol tartják magukat azok, akik munkát akarnak szerezni vagy egyszerűen pénzt keresni. A felsőoktatás közönsége más – ez az, amit az egyetemi menedzserek csakúgy, mint a szakpolitikai tanácsadók elfelejtenek. *Az a társadalmi csoport, amely felnőtt fejjel egyetemre jár* – egyetemre küldi vagy engedi hozzátartozóját, támogatja tanulmányait, maga is elköteleződik az egyetemi tanulmányok és a diplomás lét iránt –, *az hajlandó teljesíteni is az oktatásban, hogy megszerezhesse a végzettséget.* Ha nem is annyira képzett, mint a nappali hallgatók (egyes csoportjai), viszont céltudatosabb és elszántabb. Ez olyan felsőoktatási pedagógiát igényel (tesz lehetővé), amely hosszabb úton, kisebb lépésekkel, de mindenképp elvihet azonos szintekre, vagy még tovább.

- A dolgozó felnőttek megjelenése az egyetemeken arra figyelmezteti az egyetemi vezetőket, hogy *rövidebb képzési programokat szervezzenek, amelyek azonban mindig egyetemi végzettséget is jelentenek.* Ez a felismerés hajtotta az európai egyetemeket (Európai Egyetemi Szövetség), amikor elhatározták, sürgették és sok oktatási tárcára valósággal ráerőltették a megszokottnál (4-5 év) rövidebb egyetemi programokat (1-3 év, magiszteri és doktori programok). Európán kívül egy-két év alatt is szerezhető valamilyen egyetemi végzettség; az európai egyetemeken ez csak nehezen, körülményesen volt eddig lehetséges. A Bologna-folyamat rövidebb ciklusú képzési programjai az olyan hallgatóknak kedveznek, akik hol kiszállnak az egyetemi tanulmányokból, hol pedig visszakapcsolódnak (ún. szendvics-képzések). Az általunk megkérdezett hallgatói csoportok, amelyek diplomát, felsőfokú végzettséget kívánnak szerezni elsősorban, ideális fogyasztói volnának az ilyen, modulszerűen egymás után fölvehető és elvégezhető programoknak. Sajnos, hogy a Bologna-folyamatnak ez az oktatásszervezési mozzanata nálunk beleveszett a körülötte kavargó, pártpolitikával is átszínezett finanszírozási vitákba.

Tanulási nehézségek, oktatásszervezési módszerek

Mindkét hallgatói csoport – közel egyenlő arányban – két tanulási nehézségre panaszkodott. Az egyik nehézséget az időhiány jelentette, a másikat a nehezen hozzáférhető tankönyvek és segédeszközök.

Az időhiánynál – különösen mert ennyire krónikus (mindkét csoportban a legnagyobb tanulási nehézségként említették) – érdemes megállni. Napjaink divatos jelszavai – köztük az élethosszig tanulás – mozgósító erejük bár, tehát jelszónak jók, mégis megvalósíthatatlanok. „Élethosszig” tanulni – ezt a jelszót olyanok adták ki, akiknek sokkal több a szabad idejük, mint azoknak, akiket mi ennek a vizsgálatnak a során megtaláltunk. *Az „élethosszig tanulás”, akár a civil társadalom sok más jelszava és magatartása, a sok szabad idővel rendelkezők*

luxusának látszik – legalább is azoknak a szemében, akik Pécsre vagy Debrecenbe utaznak vonaton, buszon hetente vagy havonta konzultálni. Ezt felismerni és tudatosítani nagyon fontos, mert az első lépés lehet egy gyakorlatiasabb LLL-stratégia és egy reálisabb felnőttoktatás kidolgozása felé.

A tanulási nehézségekkel küzdő felnőttek jelensége szintén köztudott, csak épp nem a felsőfokon továbbtanulókhoz kötjük. Holott köthetnénk. Bizonyos értelemben mindnyájan küzdünk tanulási nehézségekkel (pl. idegen nyelvhasználat, az IKT-környezettel való lépéstartással), és e nehézségek kiterjedését, méreteit, elterjedtségét, típusait még nem tárta föl a pedagógia. Annyi valószínűsíthető, hogy a felnőttkori tanulás azoknak megy jobban, akiket kis korukban rendszeresen és fegyelmезetten treníroztak (formális oktatás, elemi kultúrkészségek), és akiknek iskolai sikereik voltak. Az élethosszig tanulás – vagy egyszerűbben: a felnőttkori iskolába járás – annak természetes, aki a formális oktatásban (általános képzésben) hosszan és alaposan vett részt. *Minél többet járunk iskolába, annál könnyebben és szívesebben kapcsolódunk vissza.* Az élethosszig tanulás nem a formálisan szervezett tanulási folyamat (liberális) alternatívája, hanem olyan magatartás, amelyet a legmagasabban iskolázottak tettek és tesznek a legkönnyebben magukévá.

Végül a nehezen megszerezhető tankönyvek és segédeszközök is visszatérő nehézségei a továbbtanuló felnőtteknek (mindkét csoportban ezt említették mint második legfontosabb nehézséget). Ebből jól érzékelhető annak a hitnek a naivitása, amely a tankönyvet és más segédeszközöket virtuális tanítás-tanulással javasolja helyettesíteni. A távoktatók tévedése rendszerint abban rejlik, hogy nem ismerik föl és nem számítják be a továbbtanulásra vállalkozók előképzettségét és tényleges motivációit. Elektronikusan fölkészülni a tanulásra is korai gyermekkorban kell (nemzetközi összehasonlítások és nevelépszichológiai kutatások szerint, összefoglalja pl. *Komenczi* 2007: 26-35, 48-61); egyik nem helyettesítheti a másikat. Tanulni közösségben könnyebb, mint magányosan – bár egy-egy vizsgára magányosan lehet, sőt kell is fölkészülni –, vagyis *a felnőtt tanulásához legalább annyira kell a közösség, mint a gyermeki tanulásához*, mivel a felnőtt korban tanuló egyénnek is kell a társai ösztönzése, a „közösségi élmény”. Így a hagyományos eszközök (pl. tankönyvek) megkerülhetetlenek, nem lehet elektronikusan helyettesíteni őket.

Mit mondanak a fentiek az egyetem vezetőinek és oktatóinak?

- A „kevés időt” az intézmények felnőttoktatási menedzserei leginkább úgy fordíthatják le maguknak, hogy kihelyezett központokat szerveznek (vagyis az oktatót mozgatják a hallgató helyett, vagy mindkettőt utaztatják). A felnőttoktatással régen és nagy volumenben foglalkozó intézmények gyakorlatából – egyes megvizsgált karok ilyenek voltak mindhárom tudományegyetemen – tudhatjuk, hogy ez más típusú munka, más nehézségekkel, mint a tradicionális felsőoktatás. Egyfelől más készségeket és felké-

szültséget kíván oktatótól és menedzsertől egyaránt – másfelől mást nyújt a hallgatónak is. A mi hallgatói csoportjaink elég konvencionálisak voltak ahhoz, hogy szeressenek az egyetem székhelyére járni, legalábbis időnként. A konzultációra járás más, mint az egyetemre járás – más közönséget választ ki, más értékrendet alakít. Amit nyer hallgató és menedzser (oktató) egyfelől, abból veszíthet is másfelől. Az idő mindenképp szűk keresztmetszet marad – de hogy *a hallgatónak valamivel több ideje maradjon, ahhoz az intézménynek kell több időt áldoznia az oktatás szervezésére.*

- Hasonló dilemmát jelent a tankönyvek és segédeszközök hiánya. Nem egyszerűen nyomtatási probléma (mert akkor meg pénzt kellene szerezni hozzá és adni érte; áthidalható elektronikus adathordozóval stb.). A fő kérdés az oktatott anyag. Tradicionális anyagot az oktató alaposan tud és gyakorlottan oktat – ehhez rendelkezésre állnak a segédeszközök is. Csakhogy a tradicionális anyaghoz lassan változó képzési programok kellene; ahhoz viszont, hogy a felnőtt hallgató megnyerhető legyen, a képzési programokat rendszeresen korszerűsíteni kell. A felsőoktató dilemmája az, hogy a tanítási programok gyorsabban korszerűsödnek, mint ahogy beletanulhatna, ide érve a segédeszközök készítését is. A felnőttek oktatásához, kiszolgálásukhoz nagy és szervezett oktatási háttér kell; amint ezt a távoktatás nemzetközi tapasztalatai évtizedek óta mutatják (Clark 1998). A tradicionális felsőoktatásra nem lehet minden további nélkül felnőtt hallgatók tömegét rászervezni; nem erre való. *A tömeges felnőttképzés kiszolgálására az egyetemnek külön szervezeti egységet kell létrehoznia, és – mint a fentiekben már említettük – ez külön szolgáltatási ággá nőheti ki magát.* (A felnőtt hallgatók pl. kitűnő könyvpiac – ezt kevesen veszik figyelembe, holott az egyetemi kiadók piacának jelentős részét éppen ők tehetnék ki. Hasonlóképp ők lehetnének a jelentős fogyasztói az egyetem kiadványainak, folyóiratainak, médiájának). A modern egyetem meg élhet másként, mint régiója felnőttjeinek beiskolázásával. Sajnos, ez a felismerés a hagyományos egyetemi vezetés köreiben még késik.
- Azok, akik vizsgadrukra és tanulási nehézségekre panaszkodnak, új közönséget jelentenek a felsőoktatóknak. A felsőoktató a hagyományos egyetemen hozzászólt, hogy válogatott közönsége van (még ha kifogásolja is a színvonalat, vagy békétlenkedik a társadalmi vonatkozásai miatt). A felnőttekkel dolgozó felsőoktatóknak, mint fentebb mondtuk, más pedagógiára volna szüksége, azaz más készségekre és tanári attitűdökre. A felnőttkori felsőfokú továbbtanulás nálunk egyelőre még vigaszág – azok mennek tovább rajta, akik valamilyen okból kimaradtak a felsőoktatás „királyi útjáról”. Nem igazi „élethosszig hallgatók”, készségeik nincsenek kellően megalapozva, gyakrabban szenvedtek tanulmányi kudarcot. Nem egyszerűen hallgató felnőttek, hanem segítségre szoruló felnőttek is. *Pedagógiájuk egyfajta segítő pedagógia – felnőtteknek.* Ez a sokszor lebecsült „felső-

oktatási pedagógia” (Bábosik, Széchy 1999) egy hasznos és még kidolgozatlan területe.

*

Új hallgatói csoportok (*non-traditional students*) megjelenése a modern felsőoktatásban az a hajtóerő, amely az egyetemeket és más intézményeket részben tömegessé teszi, részben pedig elindítja és tovább löki a megújulás és átalakulás útján. Ezek az „új hallgatói csoportok” Európa-szerte egyre láthatóbbak; nálunk leginkább a felnőttek megjelenésével válnak kézzelfoghatóvá. Kik ezek a felnőttek, akik felsőfokú továbbtanulásra szánták el magukat? Egy kutatás nyomán két csoportjukat körvonalaztuk két magyarországi, regionális hatókörű egyetemen (Pécs, Debrecen). Eredményeinket röviden így foglalhatjuk össze:

- *A debreceni hallgatókat találtuk inkább „értékőrzőnek”*. A pécsi hallgatók ehhez képest inkább „törekvőknek” (újítóknak, kiszakadóknak) bizonyultak.
- Zömében első generációs értelmiségiek, akik a hagyományos felsőoktatás ún. „vigaszágát” járják be: pótolják azt, amire fiatalabb korukban nem tudtak vagy nem akartak vállalkozni. *A mai (2007) magyarországi felnőtt hallgató a felsőoktatást „szimbolikus javakként” fogyasztja* ahelyett, hogy – mint a munkaerő-tervezők és a munkagazdászok várnák – „instrumentálisan” akarná fölhasználni (tehát kiképzést szerezni, új munkahelyi ismereteket megszerezni stb.)
- A hallgatók túlnyomórészt fiatal és középkorú nők, családi háttérrel. A felsőoktatásban *továbbtanulni rendszerint nem egyszeri egyéni teljesítmény, hanem több ember (egész családok) hosszú évekre szóló elkötelezettsége*. A felnőttek szervezése az egyetem körül olyan, ma még lényegében kihasználatlan erőforrás, amely a jövőben könnyen lehet az egyetemek egyik túlélési eszköze is.
- A kutatásban részt vevő mindkét csoport tanulási nehézségekkel küzdött. Elsősorban időzavarra, másodsorban a segédletek hiányára, harmadsorban pedig a felsőoktatásban szükséges készségek és képességek hiányára panaszkodtak. A felnőttképzések javát kitevő továbbképzések (pl. felsőfokú továbbtanulás) azoknak hasznosak, akik máris sok egyetemet „fogyasztottak”. *Az élethosszig tanulás elterjedéséhez sok szabad idő kell, valamint magasan iskolázott társadalmi csoportok*. Akik a vigaszágon haladnak – mint megkérdezetteink általában –, azoknak testre szabott „felsőoktatási pedagógiára” volna szükségük.

Megjegyzés

Beszámolóink eredetileg az MTA Neveléstudományi Bizottságának fölkérésére készült, az OTKA T- 47335 sz. kutatás (*Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában, kutatás vezető: Forray R. Katalin*) alapján. Jelen tanulmány a beszámoló rövidített és átdolgozott változata.

Hivatkozások

- BÁBOSIK ISTVÁN, SZÉCHY ÉVA (1999), *Felsőoktatás-pedagógia*. Budapest: ELTE Neveléstudományi Intézet.
- BALÁZSOVICS MÓNICA, K. SANTA HAJNALKA (2005), *Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában: intézményi esettanulmány a Pécsi Tudományegyetem levelező tagozatos képzéseiről* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- CLARK, B. R. (1998) *Creating Entrepreneurial Universities*. Oxford etc: Pergamon Press, Elsevier
- JÓNASSON, J. T. (2004) *Does national policy govern the expansion of Higher education? Some thoughts on the implications of the credential account of educational expansion*. CESE Copenhagen DPU June 28th 2004. (kézirat). Debrecen: Egyetemi tanszéki könyvtár
- KOMENCZI BERTALAN (2009), *Elektronikus tanulási környezetek*. Budapest, Gondolat Kiadó
- KÓRÓDI MÁRTA, ENGLER ÁGNES (2005), *Nem nappali tagozatos képzések a Debreceni Egyetemen* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- KOZMA, T. (2000), "The fourth stage: Transatlantic changes in adult education." In: Kaufman W., Macpherson H. S. eds (2000), *Transatlantic Studies*. Lanham (USA): The University Press of America, pp. 127-39.
- KOZMA TAMÁS (2002), *Határokon innen, határokon túl*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- PRICE, J., MATZDORF K. (1999), „Evolving managerialism in higher education.” *International Journal of Higher Education Management* 1999, 1: 55-65.
- UNITED NATIONS POPULATION DIVISION (2005), *World Population Prospects: The 2004 Revision Highlights*. New York: UN Press

N. Szabó József

Magyar-osztrák kulturális és tudományos kapcsolatok a második világháború után (1945-1948)

Hagyományos kötődés a német kultúrához

Történelmi és hatalmi-politikai okok miatt, valamint a németeknek, a német nyelvterületeknek a világ szellemi-tudományos életében játszott meghatározó szerepe folytán az elmúlt évszázadokban a magyar szellemi-tudományos élet erős szálakkal kötődött a német kultúrához. A német kultúra meghatározó szerepe ellenére a magyar szellemi elit egy része állandóan kereste a kapcsolatot más nagy népek kultúrájához, így a francia kultúrához is. Az egyetemes civilizáció értékeinek, így a francia kultúrának preferálása nemcsak a világszinten álló műveltség elismerésével és igenlésével magyarázható, hanem egyfajta ellensúlykeresés volt a német nyelvű Habsburg politikai törekvések ellen, amelyekben sokan nemzeti létünk és kultúránk veszélyeztetését látták. A német kultúrkörhöz való különleges viszony azonban sohasem jelentett kizárólagosságot, csak egy meghatározott német nyelvű országgal való kapcsolatot, hiszen a német kultúra évszázadok óta több államhatáron belül is fejlődött.

Az egyes német nyelvterületű országok világpolitikai súlya, valamint a német és az egyetemes kultúrában játszott szerepük miatt a magyar kultúrpolitika ezen a téren preferenciákat érvényesített, egyoldalúságokra azonban csak ritkán került sor. A német egyetemek a protestáns lelkészek mellett a magasabb tudományos célt tűző magyar tudósoknak is alma materei voltak. A német egyetemekkel való kapcsolat mellett Bécs a magyarság számára a kultúra egyik központja maradt, a magyar kultúra Bécsen keresztül kötődött az egyetemes művelődéshez.

A kisémet egység porosz úton történt létrejötte után egyedülálló tudományos és technikai fejlődést produkáló bismarcki Németország* szerepét felismerve és elismerve a bécsi kötődés továbbra is megmaradt. A magyar kultúrpolitika nemcsak az Osztrák-Magyar dualista Monarchia létrejötte és fennállása miatt tartotta fontosnak Bécset, hanem azért is, mert a Monarchiában megvalósult német kultúra a különböző interetnikus hatások – szláv, zsidó stb. – következtében igen jelentős szellemi produktumokat hozott létre.

* Németország történetével Tokody Gyula – Niederhauser Emil: Németország története. Akadémia Kiadó, 1972. c. könyvükben foglalkoznak.

Az első világháború előtt a német kultúra hatása, az ahhoz való viszony így „kétpólusú” volt. A világ egyik fontos tudományos központjává vált Németország mellett a magyar kultúra az osztrák-német kultúrához is erősen kötődött, sőt több területen annak fejlődésére is hatással volt.

Az első világháború után a magyar szellemi-tudományos életnek a német kultúrához és tudományhoz való viszonya nemcsak azért módosult, mert a Monarchia szétesése után a korábbi politikai egységből következő direkt kapcsolódásunk az osztrák-német kultúrához megszűnt, hanem azért is, mert megváltozott Bécs szerepe a világkultúrában. A változás ellenére Bécs a világ klasszikus kulturális értékeinek egyik központja és a magyar történelmi és kulturális értékek egyik tárháza maradt, továbbá a magyar emigráns baloldali kulturális elit egy része számára működési lehetőséget biztosított, és összekötő kapcsot jelentett az egyetemes művelődés progresszív irányzataihoz. Ugyanakkor a vesztes háború ellenére Németország nemcsak a világ tudományos központja lett, hanem a progresszív művészetek egyik egyetemes központjává is vált. A német műveltség a magyar szellemi élet számára azért is felértékelődött, mert a weimari köztársaság idején a Magyarországon vallási és politikai okok miatt üldözöttek, a numerus clausus kirekesztettjei lehetőséget kaptak egyetemi tanulmányok folytatására, szakmai-tudományos kutatásra. Közülük sokan később Nobel-díjasok lettek.

1921-től 1933-ig a német kultúra és tudomány nemcsak az üldözöttek között vált kiemelt fontosságúvá, hanem a hivatalos klebelsbergi kultúrpolitikában is. Ösztöndíjasok százai ismerkedtek az akkori világ legmagasabb szintű tudományával és haladó művészetével. A II. világháború utáni magyar kulturális és tudományos elit nagy része ekkor került közvetlen kapcsolatba a német szellemséggel.

Hitler hatalomra jutása a magyarságnak a német kultúrához való viszonyában „új” helyzetet teremtett. A fasiszta értelmiség- és tudománypolitika miatt Németország – a háborús célkitűzéseket segítő tudománytól eltekintve – elveszíti vezető szerepét a világ tudományos életében, a progresszív tudósokat elüldözik, a tudományos szabadságot felváltja a hatalom szolgálata.

A világtudomány központja az Amerikai Egyesült Államokba került át. A szellemi élet legkülönbözőbb területein, így hazánkban is teret nyernek a náciizmust kiszolgálók, a német irodalom és művészet igazi értékeit képviselőket pedig külső és belső emigrációba kényszerítik. A területrevízió megvalósítása érdekében a fasiszta Németországhoz fűződő politikai kapcsolatok ellenére a magyar kultúrdiplomácia kevésbé került a náci kultúrpolitika befolyása alá, mint a szomszédos országok bármelyike, sőt bizonyos területeken Magyarország nyitottabb volt. A magyar egyetemi hallgatók külföldi ösztöndíjait elemezve megállapíthatjuk, hogy a Kelet el volt zárva, Németországba az ösztöndíjasok 21,3%-a került, míg a külföldi ösztöndíjak 79 százalékát a nyugati kapcsolatok ápolására használták fel.

A tudományos kapcsolatoknak 15,6 %-a esett a náci Németországra, ugyanakkor az Egyesült Államokkal csaknem ilyen arányú tudományos kapcsolatai voltak az országnak, amiben Nagy-Britannia 15,11%-kal, Franciaország pedig 11,8 %-kal részesült. Könyveket, folyóiratokat és más kiadványokat is inkább Nyugat-Európával cserélt Magyarország, mint a náci Németországgal. A magyar könyv-, folyóirat- és kiadványcserének 23,95 %-a esett a korabeli Németországra. A magyar egyetemek külföldi díszdoktorainak 24,8 %-a származott a náci Németországból, az angolok 19,7 %-kal, a franciák pedig 13,6 %-kal képviselték magukat.

A magyar kultúra a háború alatt sem került teljesen fasiszta befolyás alá. A könyvkiadási statisztika és a nyugati könyvek magyarországi forgalmazása is ezt támasztja alá. Magyarországon – Svájcra keresztül – úgyszólván minden könyvet be lehetett szerezni. A kapcsolat méreteire jellemző, hogy a legnagyobb svájci könyvexportőr cég, a Schweizerischer Vereint-Sortement 1941-1942-es forgalmának egyharmada, 31,6 % hazánkba irányult. Folyamatosan érkeztek az országba az emigrációban lévő német írók művei¹ Stockholmból és a Bennann-Fischer Verlag német nyelvű kiadásában.

A háború alatt 506 német munkát fordítottak magyarra, ebből 42 emigráns német mű volt. A francia és angol irodalmi termésből viszont 1612-t. Magyarországon 25 %-kal több a zsidósággal szimpatizáns mű jelent meg, mint antiszemita kiadvány. A film területén is nyitott volt az ország. Amíg egyáltalán be lehetett mutatni külföldi filmeket, Magyarország teljes figyelme az Egyesült Államok felé fordult. Ezt igazolják az 1934-1939 közötti filmstatisztikák.

<i>1934-ben</i>	<i>59 német</i>	<i>134 amerikai</i>
<i>1935-ben</i>	<i>45 "</i>	<i>125 "</i>
<i>1936-ban</i>	<i>41 "</i>	<i>100 "</i>
<i>1937-ben</i>	<i>31 "</i>	<i>92 "</i>
<i>1939-ben</i>	<i>28 "</i>	<i>111 amerikai filmet mutattak be.</i>

Azt, hogy a magyar film nem került a német filmpolitika vonzásába, az is jelzi, hogy az adott időszakban a német mozikban egyetlen magyar filmet sem mutattak be, ugyanakkor a nyugati országokban játszották a magyar filmeket. Képzőművészeink is csaknem teljesen nyugat felé fordultak.²

A náci Németország nyomása, valamint a Magyarországon is erősödő szélső-jobboldali tendenciák hatására a hitlerizmus időszakában a fasizmust szolgáló intézkedésekre is sor került, de a magyar szellemi élet demokratikus része a német kultúra megmaradt valódi értékeihez igyekezett kapcsolatot teremteni. Bécs jelenti ekkor az összeköttetést az igazi német értékekhez, 1938 után azonban már csak a svájci német kultúrán keresztül van kapcsolódás az értékes német szelle-

1 Varga Sándor: A magyar könyvkiadás-könyvkereskedeleme 1945-1975. p. 27.

2 Kis Újság, 1945. július 6.

miséghez. Az alpesi országon keresztül érintkezik a magyar kultúra az ottani német emigrációval és a megmentett német értékekkel. A háborúba való belépésüktől, 1941-től már nemcsak a német, hanem az egyetemes kultúrához való kötődésünknek egyik legfontosabb országa lesz Svájc.

Az új orientációk szükségessége

A II. világháború után a német kultúrához való viszony a már új és demokratikus kultúrpolitika és kultúrdiplomácia egyik legbonyolultabb és legkényesebb problémája volt. A kérdés megoldása annak ellenére igen nehéz volt, hogy az emigrációból hazatért baloldali szellemi elit nagy része a német kultúrkörhöz kötődött, ismerte annak értékeit, közülük többen – Lukács Györgytől Balázs Béláig – annak gazdagításában meghatározó szerepet játszottak. Magyarország számára a helyzetet igen bonyolulttá tette, hogy annak a Németországnak volt a szövetségese, amely a magyarságot 1944. március 19-én végül is megszállta és katasztrófába sodorta.

Az elszigetelt helyzetben lévő Magyarország számára 1945-ben, saját identitásának helyreállítása idején igen nehéz volt megtalálni azokat a pontokat, amelyeken keresztül rendezni tudta volna a német kultúrához való viszonyát. Nehéz volt ez azért is, mert a háború után az ismert okok miatt a németiség nemzetközi megítélése egyértelműen negatív volt. Ezekben az években a németiségtől való elhatárolódást mind Keleten, mind Nyugaton gesztus értékűnek tartották. A hidegháború kibontakozásáig a németellenesség Magyarország számára a nemzetközi felfogással való azonosulást jelentette.

A magyar kulturális vezetés ugyanakkor nem térhetett ki a probléma elől, már csak azért sem, mert a háború befejezése után Magyarország nemzetközi kötelezettségei folytán, és saját demokratikus berendezkedésének megteremtése érdekében több antifasiszta intézkedést hozott. A németiség és a fasiszmus fogalmának több esetben történt egybemosása révén – nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is – nem sok lehetőség volt a kérdés differenciált megközelítésére. A problémák illetően való kezelése idején ezért hibák sorozatát követték el, olyan lépésekre is sor került, amelyek csak évtizedek után lettek korrigálhatók, s az általuk keletkezett veszteségek szinte jóvátehetetlenek bizonyultak.

A kérdés feltárása többek között azért is fontos, mert nemcsak Magyarországon, de nemzetközileg sem feldolgozott, hogy az egyes országok milyen felfogást fogalmaztak meg a II. világháborút követő években a német kultúrával kapcsolatban. A korszakban érvényesülő teljes tagadást, vagy esetleg olyan értékek találását, bizonyos kitörési pontokat, amelyeken keresztül az antifasiszta-demokratikus célok megvalósíthatók lettek, de mégsem szakadt meg a kapcsolat a világkultúrában és tudományban örök értékeket produkáló német művelődéssel. Egy olyan ország számára, mint Magyarország, ahol a német kultúrához ilyen erős volt a kötődés, ahol a tudományos elit nagy része német nyelvtudású

volt, és ahol a tudományos kapcsolatokban dominált a német kutatókhoz fűződő viszony, ott a német kultúrával való totális szakítás csak tragikus következményekkel járhatott volna.

A kutatás feladata annak bemutatása, hogy a különböző szempontokat figyelembe vevő kultúrpolitika miként válaszolja meg ezeket a bonyolult kihívásokat. Minden hatalmi elit örökséget vesz át, egy olyan múltat, mely terheli vagy megalapozza jövőbeni cselekedeteit. A háború utáni magyar kultúrpolitikának is egy adott múlttal – a közelmúlt tragédiájával és a német kultúrához fűződő pozitív viszonytal terhelt – kellett politizálnia. A magyar kül- és kultúrpolitika tudatosan a németiséggel és német kultúrával való kapcsolat lazítását ambicionálta.³ A németiséggel való szakítás hangsúlyozásától Magyarország 1945-ben nemzetközi emancipációjának felgyorsítását remélte.

1945-ben a szovjet érdekszférában nemcsak a német kultúra szorult vissza, hanem a német népesség is törvényen kívüli helyzetbe került. A kelet-európai térségből 9 millió németet telepítettek át Németországba. Magyarországról 170 ezret, de ezen felül 40-50 ezer ember elmenekült. A magyarországi németektől közel 300 ezer hold földet és 45 ezer házat vettek el. A hazai németiség nem sejtette, hogy mi vár rá a háború után. A németiség egy részét a 30-as, 40-es években hatalmába kerítette ugyan a náci német szellemiség, sokan beléptek a Volksbundba is, de ez nem jelentette azt, hogy a többség ellenségesen tekintett a magyarságra. Inkább felerősödött német identitásuk, elsősorban az összetartozás tudatosodásáról volt szó. A kompromittálódott fasiszta népi németek elmenekültek, de akik végtelenül érezték magukat, azok maradtak. A váratlan erővel lesújtó kitelepítési határozatok éppen az ártatlanokat büntették leginkább.

A magyar-német kulturális kapcsolatok gazdag hagyománya ellenére a fasiszta a potenciális lehetőségeket is beárnyékolta. Az új orientáció azzal járt, hogy a német(országi) kultúra teljesen visszaszorult, a német szellemiség és tudomány szerepe a magyar művelődéspolitikában a legminimálisabbra korlátozódott. A német kultúra pozícióvesztése nemcsak magyar jelenség volt, hanem hasonló tendenciák érvényesültek világszerte. A háborús szörnyűségek és az abban játszott német szerepből adódó felelősség miatt a kérdés gondokat okozott ma-

3 Magyarország, demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja . Néplap, 1944. november 3.;

A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. p. 37-41.;

A Független Kisgazda és Polgári Párt programja. Írta: Nagy Ferenc. Budapest, 1945. p. 13-23.; Balogh Sándor-Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948) Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. p. 184.;

A Nemzeti Parasztpárt Kis kátéja. Néppel a népért. Sarló kiadása. É. n. p. 3-45.;

A Magyar Kommunista Párt országos értekezlete. 1945. május 20-21.; In: A Magyar Kommunista Párt Szociáldemokrata határozatai. p. 81-86.;

A Független Kisgazdapárt 1945. augusztus 19-20. Országos Nagyválasztmánya. In.: Balogh Sándor-Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok. p. 38.

gában Németországban is. 1945-ben a német identitászavar miatt egy tudatos amerikai koncepcióba ágyazva, az amerikai kultúrexpanzió részeként a fasiszta szellemiség kiirtása sokszor a német kultúra, a német klasszikus értékek elvesztését is jelentette.

Magyarországon a háború elvesztésének következménye volt az identitászavar, az elbizonytalanodás, a nemzeti pesszimizmus és büntudat, valamint az átmeneti kisebbségi érzés. A nemzetet sújtó lelki traumából és elszigeteltségből való kitörés egyik eszköze lett a kultúrdiplomácia. Ebben a válságos helyzetben olyan kultúrkapcsolatokat kellett kialakítani, amelyek az egyes kultúrákhoz való viszonyt is újraértékelik.

Az antifasiszta célkitűzések megvalósítása és a német értékek megtartása arra ösztönzött, hogy a német kultúra reprezentánsa ne Németország legyen – ahogy addig sem kizárólag az volt –, hanem más német nyelvű országok: olyan államok, amelyek nem kompromittálódtak, illetve maguk is a fasizmus áldozatai voltak, vagy részben fenyegetve érezték magukat Hitlertől.

Ausztria jelentősége az újabb tájékozódásban

A háború utáni politikai környezetben és a nemzetközi németellenesség idején Magyarországon sem jósoltak nagy perspektívát Németországnak. A fasiszta Németország bűne ellenére azonban a világkultúra elképzelhetetlen volt a német kultúra és tudomány nélkül. Ebben a helyzetben feltételezhető volt, hogy a német kultúrát Ausztria, illetve Bécs fogja reprezentálni. A háború után úgy látszott, hogy Németország nemzetközi kulturális-tudományos pozícióinak elvesztése miatt Bécs nemcsak a német kultúrát illetően fog meghatározó kultúrpolitikai missziót betölteni, hanem olyan centrummá válhat, amelyre csak Európa kevés kulturális központja alkalmas.

Az osztrákok mindent elkövettek, hogy Bécs kultúráját újra felépítsék. A háború befejezése utáni első naptól kezdve nem szüntek meg kifelé és befelé egyaránt hirdetni, hogy az osztrák fővárosnak, Ausztriának létjogosultsága magas, az egész világ által elismert kultúrájában rejlik; hogy Ausztria lehet ugyan kis ország és szegény, de kultúrában nagyhatalom. A háború befejezése azonban Ausztriában is identitászavart idézett elő. Az újakezdést a győztesek segítették, a fasizmus maradványainak a felszámolását a szövetséges ellenőrző bizottság ugyanakkor különös szigorral végezte.⁴

Magyarország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a jól működő bécsi Magyar Kulturális Intézettel képes volt a Bécsben kibontakozó szellemi együttműködésbe bekapcsolódni. Egy olyan intézettel rendelkezett, amely könyvtára és kiépített kapcsolatai révén döntően hozzájárulhatott a magyar kulturális törekvések megismertetéséhez. A magyar kultúra háború alatt Bécsben maradt

4 Új Magyar Központi Levéltár (UMKL)-XIX-I-1e. 1947-95.026

képviselői, mindenekelőtt dr. Miskolczy Gyula professzor, az intézet főigazgatója mindent elkövetett a kulturális pozíciók megtartása és lehetőleg újabbak kiépítése érdekében.

Miskolczy Gyula, a bécsi Collegium Hungaricum 1935-től kinevezett vezetője már 1945 tavaszán felvette az érintkezést a kultúrkapcsolatok kiépítése érdekében Fischer közoktatásügyi államtitkárral és Lugmayer államtitkárral. Lugmayer a megbeszélésen kijelentette, hogy ha a szövetséges hatalmak elismerik az osztrák kormányt, az rögtön iparkodni fog felvenni a szellemi kapcsolatokat a környező államokkal, elsősorban Csehszlovákiával és Magyarországgal, valamint Jugoszláviával, és ebben az értelemben üdvözlőné, ha a Magyar Intézet folytatná működését.⁵ Miskolczy Gyula 1945 tavaszán megkezdte előadásait a Bécsi Egyetemen, aminek kultúrdiplomáciai jelentőségén túlmenően felsőoktatás- és tudománypolitikai fontossága is volt, mert Bécsben 1945-ben 90 professzort függesztettek fel, és így Miskolczy, a kiváló levéltáros-történész az osztrák történelemtanításban hézagpótló szerepet töltött be.⁶

A kezdettől fogva erőteljes magyar kulturális aktivitás Ausztriában azzal is magyarázható, hogy a bécsi magyar kulturális intézetek épületei ritka szerencsével csak minimális kárt szenvedtek. Az intézet segített az ottrekedt magyaroknak, hozzájárult a különböző főiskolákon és intézetekben a nyári szemeszterek megnyitásához. A Magyar Intézet legnagyobb értéke, több mint 20 000 kötetes könyvtára úgyszólván teljesen ép és sértetlen maradt.⁷

Miskolczy professzor mellett Paulinyi Oszkár levéltáros ugyancsak céltudatosan képviselte a magyar érdekeket. Paulinyi közreműködésének köszönhető, hogy az állami levéltár igen értékes „Hungarica” sorozata sértetlenül került vissza vidéki rejtékhelyéről, ahová a bombázások elől menekítették.⁸

Miskolczy Gyula már 1945. június 1-jén úgy látta, hogy a közeli hónapokban esedékesse válik Magyarország kulturális kapcsolatainak felvétele Ausztriával. A főigazgató nem tudta, hogy milyen formában kerülhet erre sor, nem volt bizonyos abban sem, hogy az új osztrák kormány adaptálja-e a régi, a két világháború között kötött osztrák-magyar kulturális egyezményeket, avagy új szerződések megkötésére lesz szükség. Tekintettel arra a rokonszenvre, amelyet Ausztria a győztes nagyhatalmakkal élvez, Miskolczy szerint Magyarország részéről kívánatos lenne Ausztriával a kulturális kapcsolatokat lehetőleg szorosra fűzni, és a magyar kulturális intézeteket a kulturális csere minden ágazatában (tudomány, irodalom, könyvkiadás, zene stb.) központtá tenni, és helyzetüket erősíteni. A főigazgató ugyancsak fontosnak tartotta, hogy Magyarország kulturális pozícióit

5 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

6 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

7 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

8 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491; Az osztrák-magyar kulturális egyezményt 1935. március 4-én Bécsben írták alá.

az egyetemeken, a levéltáraknál minden eszközzel fenntartsa. Felfogása szerint a bécsi Magyar Intézet a magyar kultúrának páratlan előjogokat és kisugárzási lehetőségeket nyújthat.⁹

A magyar kormányzat is tisztában volt Bécs új szerepével, ezért a vallás- és közoktatási miniszter 1945. október 31-én megbízta Miskolczy Gyulát, hogy a hivatalos kapcsolatokat tartsa fenn az osztrák szervekkel. A magyar kormány látta, hogy a Magyarország és Ausztria között fennálló sok évszázados kapcsolatok, valamint a Duna-völgye békéjét szolgáló baráti viszony ápolására a két ország között alig van hathatósabb eszköz, mint egymás szellemi értékeinek megismerése és a kulturális összeköttetések ápolása. Magyarország érvényben akarta tartani azokat a szerződéseket, amelyeket a két ország korábban megkötött.

A magyar kormány különös súlyt helyezett a Bécsi Magyar Kulturális Intézet zavartalan működésére, a bécsi egyetemen, az ottani főiskolákon és közgyűjteményeknél betöltött magyar helyek fenntartásának biztosítására, ezenkívül kívánatosnak tartotta a minél behatóbb érintkezés kiépítését a tudomány és a művészet széles területén. Mivel a magyar kormány 1945-ben még nem tartott fenn diplomáciai képviselőt, ezért felhatalmazták a bécsi Magyar Kulturális Intézet főigazgatóját, Miskolczy Gyulát, hogy a kulturális élet síkján magyar kérdésekben a normális diplomáciai kapcsolatok helyreállításáig az osztrák hatóságokkal hivatalosan is érintkezzen.¹⁰

Miskolczy Gyula 1945 telén a VKM felhatalmazásával tárgyalásokat folytatott Magyarország és Ausztria között 1926-ban és 1934-ben létrejött szerződésekre vonatkozóan. Ezek a szerződések – amelyek előkészítő tárgyalásában az 1925-ben a Bécsben működő magyar levéltári delegáció tagjaként Miskolczy is részt vett – fontos kiindulópontot jelentettek a háború utáni osztrák-magyar kapcsolatok vonatkozóan. És amelyek az állami levéltárakban közös szellemi tulajdonnak nyilvánított anyag tekintetében Magyarország számára olyan előnyöket biztosított, amelyeket Ausztria egyetlen más, az Osztrák-Magyar Monarchiából kiszakadt utódállamnak sem adott meg. 1934-ben pedig megállapodás jött létre a bécsi múzeumok és könyvtárak anyagára vonatkozóan. Ennek a megállapodásnak alapján jelentős műkincsek kerültek Magyarországra. Magyarország lemondott ugyan minden további igényéről a fent említett anyagra, de fenntartotta magának a jogot egy kormány megbízott tartására, akinek a szerződés jelentékeny jogkört és betekintési jogot biztosított az intézetek adminisztratív irataiba.

Hosszas tárgyalások után Miskolczy és az osztrák fél arra a megállapodásra jutottak, hogy Ausztria kormánya hallgatólagosan érvényesnek ismeri el az 1926-os és 1934-es szerződéseket, és a magyar hivatalos kiküldöttek működését nem gátolja. A magyar küldöttség vezetője a megbeszéléseken kilátásba helyezte, hogy a politikai kapcsolatok helyreállításával Magyarország és Ausztria min-

9 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491

10 UMKL-XIX-I-1e. 1945-69.636

den szerződését újra átnézik, mivel több pont elvesztette aktualitását a megváltozott körülmények miatt, más rendelkezések pedig revízióra szorulnak.¹¹

Nem közvetlenül a totális összeomlás után – amikor Németország megítélése a legnegatívabb volt –, hanem 1945-1946 fordulóján is úgy látták vezető magyar politikusok és diplomaták, hogy Németország hosszú éveig nem lesz tényező Európában.¹²

A magyar kultúrdiplomácia követendő irányvonalát Miskolc Gyula a hivatalos állásponttól eltérően, szélesebben értelmezte. 1946. augusztus 9-én a VKM számára javaslatot készített a nemzetközi együttműködés lehetőségeiről. Ebből látható, hogy Miskolc is tisztában volt a korabeli magyar és nemzetközi megítéléssel, ezért a német hatást ő sem tartotta kívánatosnak, ugyanakkor az osztrákot fontosnak ítélte. Meglátása szerint a magyar kultúrában fontos szerepet játszik a közép-európai hatás, amely Ausztrián keresztül jut el a magyarsághoz, és amelyet a magyar szellemiség válogatás nélkül, egyik napról a másikra nem kiszűrhet ki. A történelmi múlt és a jövő szempontjából megítélve arra figyelmezteti a VKM-et, ha Béccsel megszakitjuk az összeköttetést, akkor megszakad a kapcsolat saját múltunkkal is.¹³

Az egyetemes és az osztrák kultúra összefüggéseit jól ismerő Miskolc Gyula professzor érvek sorát sorakoztatta fel Ausztria kiemelt fontossága mellett. Bécs kultúrdiplomáciai jelentőségét mindenekelőtt a szomszédos országban élő magyarság szempontjából tartotta meghatározónak. Példaként említette, hogy az 1920-as években a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyesülete tagjainak jelentékeny részét az utódállamokban élő magyar egyetemi hallgatók tették ki. Ezek a fiatalok országaikból még elemi ismereteket sem hoztak magukkal a magyar kultúráról, a magyar irodalomról, művészetről és történelemtől, – a bécsi egyetemi éveket használták fel ismereteik pótlására. Miskolc úgy ítélte meg, hogy Bécs kiemelt fontosságát a II. világháborút lezáró békekötés után is megtartja, és ugyanolyan kulturális missziót fog betölteni, mint Trianon után.¹⁴

Miskolc Bécs melletti érvelését ezután nemzetközi szempontokkal támasztotta alá. Ausztria kultúrdiplomáciai fontosságát Magyarország számára azzal indokolta, hogy Bécs kulturális vezető szerepét a nagyhatalmak is elfogadják. Véleménye szerint a nagyhatalmak Ausztriának a Németországtól délkelet felé eső régióban vezető szerepet szántak. Tétéle alátámasztására Béthonart francia tábornokot idézte: „Bécsnek kell az összekötő kapocsnak lenni Nyugat és Kelet között kulturális téren”.

Miskolc Magyarország nyugat-európai kultúrdiplomáciai orientációja alakítása szempontjából is Bécs tartotta kiindulópontnak. Az volt a meglátása,

11 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

12 Kis Újság, 1946. május 26.: J 946. június 16.

13 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

14 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

hogy bármennyire is üdvös a nagyhatalmakkal felvenni a közvetlen érintkezést, mégsem lehet megakadályozni, hogy ezek az idegen kultúrák Bécsben vegyenek fel olyan arculatot, amely az Európa délkeleti részén lakó népek hagyományának, művelődési fokának megfelel. Végső következtetése: a francia vagy angol kultúrával való kapcsolatban sem kerülhetjük meg Bécsset. Egyszerűen azért, mert ezek a nagyhatalmak így gondolják el kultúrájuk kisugárzását.¹⁵

Miskolczi a magyar kultúrdiplomácia meghatározó fontosságú orientációválasztása idején arra is felhívta a kultúrpolitikai vezetés figyelmét, hogy a győztes nagyhatalmak nem akarják a németiség által elsősorban képviselt közép-európai kultúrát az emberi művelődésből huzamosabb ideig kiűzni. Úgy látta, hogy Németország szörnyű pusztulása és politikai elszigeteltsége még hosszú évekre meggátolja a német népet kulturális működésében, és a győzők ezt az időt szeretnék arra kihasználni, hogy a közép-európai kultúra súlypontját, amennyire a lehetőség csak megengedi, áthelyezzék Ausztriába. Igazolására elmondja, hogy a nagy német könyvkiadó cégek vagy átköltöztek Ausztriába, vagy legalábbis ott fiókokat nyitottak. Miskolczynak arról is volt információja, hogy a könyvkiadás terén Svájc is keresi a kapcsolatot Ausztriával. A jövőt illetően úgy ítélte meg, hogy Németországgal előreláthatólag évekig nem lesz Magyarországnak számottevő kapcsolata, és hogy földrajzi helyzetünknel fogva korlátozhatjuk, de teljesen fel nem adhatjuk közép-európai kulturális pozícióinkat, így egyértelművé válik Bécs jelentősége a magyar kultúrdiplomáciában.¹⁶

Miskolczi szerint az osztrák kormányokkal kötött kulturális szerződéseket Magyarországnak át kell mentenie és az új idők új szellemének megfelelően revideálni kell. Miskolczi arra is rámutatott, hogy az Ausztriához fűződő viszony több egy bilaterális kapcsolatnál, mert ennél az együttműködésnél tekintettel kell lenni arra is, hogy a kulturális tényezők nemcsak Ausztriával, hanem Svájccal és az egész német nyelvterülettel való kulturális kapcsolatokat is szolgálják.¹⁷

Miskolczi Gyula az ország nemzetközi megítélése és az elszigeteltségből való kitörés érdekében szükségesnek tartotta Bécsset a magyar kultúra nagy fontosságú centrumává fejleszteni. Úgy látta, hogy a történelmi múlt és a kulturális szerződések alapján az Ausztriához fűződő viszony különleges, amit tovább kell fejleszteni. A kérdés politikai fontossága miatt más országoktól eltérően Ausztriában a magyar kultúra és tudomány pozícióinak megtartását elsőrendű feladatként értékelte. Bécs kultúrdiplomáciai fontosságának komplex megközelítése Miskolczi részéről abból is látható, hogy a Habsburg Monarchiához fűződő négy évszázados osztrák-magyar kapcsolat mellett a Trianon utáni helyzetben a két ország viszonya bármely utódállamnál szívélyesebb volt, és hogy Bécs az utódállami magyarság kulturális-tudományos fejlődésének meghatározó fontos-

15 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

16 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

17 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026

ságú központja, a magyar kultúrával való találkozás egyetlen lehetősége maradt.

A Miskolczy által feltételezett sajátos osztrák szerep kedvezett volna ama magyar kultúr diplomáciai cél megvalósításának, amely Magyarország nemzetközi elszigeteltségének a felszámolását, az ország jó hírének helyreállítását, valamint a világkultúrához való viszonya rendezését tűzte ki célul. A II. világháború után egy korábbi történelmi tapasztalat alapján úgy gondolta, hogy az utódállamokban élő magyarság a bécsi egyetemeken fogja taníttatni gyermekeit, ahol a nemzetközi szintű képzés mellett elsajátítják a magyar kultúrát is. A Miskolczy Gyula által megfogalmazott koncepció azonban 1945-1946-ban nem számolt az-
zal, hogy a világ politikailag rövidesen kettészakad. Ekkor még nem láthatta, hogy 1948 után Bécs nem az európai kisugárzás és összetartozás központja lesz, hanem a két világrendszer elválasztó törésvonal egyik frontvárosa.

A magyar kulturális vezetés néhány elvi kinyilatkoztatáson és tárgyalási felhatalmazáson kívül nem részesítette Ausztriát különös preferenciában. Az angolszász, de különösen a francia kultúrához fűződő kapcsolatok mellett az együttműködés csak bizonyos területekre korlátozódott. A széles körű magyar-román kapcsolatokhoz, illetve a magyar-szovjet együttműködéshez viszonyítva szintén kevés valósult meg. Miskolczy Gyula ennek ellenére továbbra sem adja fel, hanem kezdeményezéseket tesz a tudomány és a kultúra különböző területein, ahol arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos Bécsben működő tudományos intézmények, mint a Pazmaneum, a Magyar Történetkutató Intézet, a Collegium Hungaricum, a Theresianum, és a Magyar Hadilevéltár milyen fontos szerepet játszhatnak a magyar-osztrák kapcsolatok fenntartásában. Arra is figyelmeztet, hogy milyen potenciális lehetőségei vannak az 1934-ben kötött kulturális egyezménynek, amelynek alapján Magyarországnak lehetősége van vendégprofesszort tartani a bécsi egyetemen, lektorátusokat működtethet a főiskolákon és ösztöndíjasokat küldhet Ausztriába, valamint könyvek és kiadványok fordítását végeztetheti el.¹⁸

A potenciális lehetőségekből az osztrák-magyar kapcsolatok területén néhány azért megvalósult, így az ösztöndíjas együttműködésben történt előrelépés. Az Országos Ösztöndíjtanács által 1945. augusztus 23-án kiírt kutatási pályázatok

18 UMKL-XIX-I-1e. 1945-95.026; Pedig Miskolczy nagyon bízott a magyar-osztrák kapcsolatokban. A kiváló történészt szinte egész élete és munkássága Bécshez kötötte. Miskolczy Gyula 1914-ben a bécsi udvari levéltárban kezdte tudományos pályáját. Az 1. világháborúból visszatérve, 1921-től a Bécsi Magyar Intézetben dolgozik. 1925-től ismét Bécsben működött, mint a magyar levéltári bizottság tagja. 1930-tól a Római Magyar Intézet vezetője, 1933-ban lett az MTA levelező tagja. 1935-től a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója és a bécsi egyetem professzora. A kommunisták hatalomátvétele után végleg Bécsben telepedett le. Külföldre távozása miatt akadémiai tagsága az MTA 1949. évi átszervezésekor megszűnik. 1962-ben halt meg Bécsújhelyben. Az MTA 1989. évi közgyűlésének határozata alapján Miskolczy Gyula akadémiai tagságát visszanyerte. Magyar Életrajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. p. 221-222.; A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai. p. 192.; Akadémiai Kislexikon. p. 123.

közül a bécsi Collegium Hungaricumba öt, a bécsi Történettudományi Kutatóintézetbe két kutató pályázhatott. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium által az 1945-1946-os akadémiai évre alapított új ösztöndíjak közül tíz szólt Ausztriába.¹⁹ A kulturális kapcsolat része, hogy 1945-ben a bécsi rádió játszotta Wehner Tibor és Hegedűs Miklós darabjait. A zenei kapcsolatok bővítésére más kezdeményezések is történtek. 1945. augusztus 4-én Kun Imre, a Hangversenyszervezők Szabad Szakszervezetének elnöke az 1945-ös salzburgi ünnepi hangversenyek után szerette volna Bruno Waltert és az ott szereplő további két karmestert budapesti vendégszereplésre meghívni. Bruno Walter magyarországi látogatására azonban nem került sor.²⁰ Az egyetemi igazolások miatt keletkezett tanárhiányt pedig két magyar tanársegéd, Foltényi István és Szamos Gábor bevonásával igyekeztek csökkenteni.²¹

A civil társadalom részéről is történtek lépések az osztrák-magyar kapcsolatok ápolására. A Művészeti Tanács kezdeményezésére 1945 augusztusában elsők között jött létre a Magyar-Osztrák Művelődési Társaság. A társaság díszelnöke gróf Teleki Géza és Kővágó József lett, elnöke Márai Sándor, alelnökök pedig Bernáth Aurél, Veress Sándor, Ortutay Gyula és Szekfű Gyula voltak. A társaság főtitkárává Cs. Szabó Lászlót, ügyvezető titkárnak Borbíró Virgilt választották.²² 1946 januárjában Wehner Tibor újból fellépett Varga Tibor hegedűművész társaságában a Collegium Hungaricumban.²³

A magyar-osztrák együttműködés része az is, hogy a bécsi Magyar Kulturális Intézetben 1946. november 12-én dr. Kurt Frieberger minisztériumi osztályfőnök tartott előadást „Österreich und Ungarn, das Erinnerungsbild eines Menschenlebens” címmel. 1947. március 28-án Miskolczi Gyula előadására került sor „Der Wiener Geist im Vormärz und der Völkerfrieden im Donaauraum”, 1947. április 15-én dr. Balázs János minisztériumi osztálytanácsos előadására „Strömungen in der Ungarischen Literatur von heute” címmel. További előadást tartott még Miskolczi Gyula „A magyar parasztkérdés története napjainkig”, Boglári Gyula: „A modern technikai és mindennapi élet”, valamint Dér Béla „Simmelweis Ignác” címmel. Az osztrák-magyar tudományos kapcsolatokhoz tartozik, hogy Irmgard Lindeck-Pozza és E. Holzmair a „Revue”-nél működött közre. Magyar oldalról Barta István tanulmányozta Ausztria történelmét.²⁴

Több híres magyar intézet, így a Történetkutató Intézet, megfelelő szakembe-

19 Magyar Közlöny, 1945. 108. sz.; Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. 1946. Budapest, p. 41.

20 UMKL-XIX-I-ii. 33455-1945.

21 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21.491.

22 Szabad Szó, 1945. január 29.

23 UMKL-XIX-I-1e. 1947-142.503.: Domokos Kosáry: *The Idea of a Comparative History of East Central Europe: The Story of a Venture. Historians as Nation-Builders, Central and South-East Europe.* Macmillan Press, School of Slavonic and East European Studies, University of London p. 136.

24 UMKL-XIX-I-1e. 1948-250.766.

rek hiányában nem volt képes hivatását betölteni. Érzékenyen érintette az intézet, hogy fontos folyóiratok közül is csak keveset kapott meg. Az osztrák-magyar kulturális együttműködés szempontjából eredményként könyvelhető el, hogy a Történetkutató Intézet 25 éves jubileuma alkalmából rendezett fogadáson megjelent az osztrák közoktatási miniszter, Bécs város kultúratanácsnoka és a tudományos élet több vezető személyisége.²⁵

A magyar vezetés az osztrákokkal kialakítandó kapcsolatoknak 1947-ben még nagy fontosságot tulajdonított. Gyöngyösi János külügyminiszter 1947. március 20-i parlamenti felszólalásában az Ausztriával való diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét egyszersmind a hagyományos osztrák-magyar barátság továbbfejlesztése kiindulópontjának tartotta.²⁶ A magyar-osztrák kulturális kapcsolatok 1947-től elsősorban zenei együttműködést jelentettek. Lukács Pál brácsaművész júliusban Bécsben szerepelt²⁷, augusztusban pedig a Bécsi Operaház művészei a Károly-kertben léptek fel. A tudományos kapcsolatok területén számottevő esemény nem történt, csupán annyi, hogy a budapesti 1848-as centenáriumi történészkongresszusra meghívták az osztrák történészeket is.²⁸

25 Nemzetgyűlés Naplója. VII. köt. p. 52.

26 Párttörténeti Intézet Archívuma PTI. Arch. 274. 21/71.

27 Szabad Nép, 1947. július 6.

28 Szabad Nép, 1947. augusztus 12.

Kálvin János emlékezete

Születésének 500. évfordulóján Kálvin Jánosra emlékeznek a protestáns keresztények. Debrecenben, a „kálvinista Rómában” mi is nagybecsüléssel tisztelgünk a nagy reformátor előtt, akinek gondolatvilága, teológiai munkássága különösen megtermékenyítő hatással volt a magyar nép kultúrtörténetére, szabadságküzdelmére, az egyházak hazai alakulására. Kálvin reformátori tevékenysége négy nagyobb területen érvényesült: reformálta az egyházi tanokat, az egyház szervezetét, az istentiszteletet és a hívő emberek közgondolkodását. E négy szempont szerint készültek az itt következő tanulmányok, amelyek nem feledkeznek meg a hazai és ezen belül a debreceni vonatkozásokról sem. Hogy a kálvini szellemiségnek még további haszna is lett, arról tanúskodik a természettudományok európai fejlődéséről szóló tanulmány. A Debreceni Szemle ezzel a Kálvin személyéhez kötődő cikksorozattal emlékezik meg a reformátor kultúrtörténeti jelentőségéről.

Csohány János

Kálvin János pályája

Kálvin elképzelhetetlen lenne a német lutheri reformáció nélkül, de a lutheri reformáció csak egy epizód maradt volna a történelemben, ha nem jött volna Kálvin. A harmincéves háború elsöpörte volna a német lutheranizmust, talán a skandináviait is.¹

(Joachim Staedke)

Születése, neveltetése

1509. július 10-én született Franciaországban, a pikardiai Noyon városában *Jean Cauvin*, akit a magyar irodalomban Kálvin Jánosnak neveznek. Apja Gérard Cauvin vagy Chauvin püspöki jogtanácsos és gazdasági igazgató. Hét gyermeke közül János a második. Tanulmányait szülővárosa latin iskolájában kezdte, majd ugyanott a Mommor család gyermekeinek házi tanítója tanította e család gyerekeivel együtt. 12 éves korában kápláni állást kapott, amelynek jövedelme tanulmányait segítette. Ez a kor szokása szerint egyfajta ösztöndíj volt. 14 évesen a Mommor-fiúkkal Párizsba ment tanulmányai folytatására. Ekkor latinosította nevét *Johannes Calvinus*-ra.

Kálvinnek a College de Montaigu-ban komoly teológiai és filozófiai tanulmányokra nyílt alkalma. A koraközépkori teológiát és Augustinust ismerhette meg alaposan. 1528-ban a szabad művészetek magisztereként hagyta el a de Montaigu kollégiumot. Ekkor kezdődtek kifejezetten egyetemi tanulmányai, apja kívánságára jogot kezdett tanulni *Orleans*-ban. A jog mellett a legkiválóbb elméktől tanulta ott a görögöt az újszövetségi egzegézissel együtt, tehát az egyik legfontosabb teológiai tantárggyal is foglalkozott. Görög tanárát, *Melchior Wolmar* német tudóst, különösen megszerette. Talán az ő közvetítésével ismerte meg a lutheri reformációt. Hogy milyen maradandó hatást gyakorolt rá Wolmar, azt az is mutatja, hogy 1546-ban a 2. Korinthusi levél kommentárját neki ajánlotta.

1532-ben a jogtudományok licenciátusi fokát megszerezve zárta jogi tanulmányait. Kálvin apja 1531-ben meghalt, nem volt többé akadály, hogy teológiát

¹ Joachim Staedke: Johannes Calvin. Erkenntnis und Gestaltung. Göttingen, 1969.

tanuljon. A jogi tanulmány azonban rányomta bélyegét Kálvin egész későbbi működésére. Kiváló alapot adott reformátori tevékenységéhez és sajátossá is tette azt.

1532-ben Párizsban a későbbi College Royal hallgatója lett, ahol 1533-ig humanista és teológusi képzést kapott. A kor egyik igen híres hebraistájától tanulta itt a hébert, amely a teológia tanulásának egyik sarkalatos tantárgya, hiszen az Ószövetséget tudta így eredetiben olvasni és magyarázni. Párizsban humanista és reformokat latolgató körökkel barátkozott, de ekkor még nem kezdte meg a reformátori eszmék terjesztését. Humanista akart lenni, akinek Budé és Erasmus volt az eszményképe. Budé a College Royal alapítója és vezetője volt. Humanista tanulmányainak lecsapódásaként jelent meg első könyve, egy kommentár Seneca: *De clementia* című művéhez. Nem aratott vele sikert. 1533-ban jogi doktorátust szerzett Párizsban.

Bujdosása, megtérése

1533 november elején barátja, *Nicolas Cop* orvos professzor rektori beszédét tartotta a párizsi egyetemen, amelyben a reformáció mellett foglalt állást. A beszéd alatt verekedés tört ki, Copot a parlament elé idézték kihallgatásra, de barátai lebeszéltek róla, hogy megjelenjék, pedig már úton volt oda. Elmenekült, és baráti körének, köztük Kálvinnak is menekülnie kellett. Cop beszédét nem Kálvin írta, mint ahogy Béza, Kálvin első életrajzírója gyanította. Cop is meg tudta azt írni, mert az akkori orvosok teológiailag igen képzettek voltak (ld. *Servet, Blandrata*).

Kálvin Angoulémba menekült Luis du Tillet kanonokhoz, ahol álnéven élt. A kanonok maga is a reformáció titkos híve volt. Kálvin az ő könyvtárában Augustinus és más egyházatyák, valamint Ulrich Zwingli (1484-1531) iratait tanulmányozta. 1533 ősze és 1534 tavasza között történt Kálvin hirtelen megtérése, vagyis egy lelki élmény során érzelmileg is elkötelezett követője lett Jézus Krisztusnak. Ez a döntés egyúttal a reformáció melletti elkötelezettséget is jelentette számára.

Áprilisban Navarrai Margit királyné udvarába utazott. Margit udvarába gyülekeztek a legkiválóbb humanista, sőt már a reformáció tanait valló tudósok, költők, írók. Még ebben az évben visszament Noyonba, ahol május 4-én lemondott egyházi javadalmáról, ezzel jelezte, hogy formálisan is szakított régi egyházával, nem kívánt papi pályára lépni, de nem óhajtotta annak anyagi támogatását sem tovább igénybe venni. Charles nevű katolikus pap bátyját két nappal később kiközösítette a noyoni egyházmegye, ami azonban nem volt összefüggésben János említett döntésével.

A nyár közepén aztán Kálvin Párizsba ment titkos találkozásra egy spanyol orvossal. Miguel Serveto, vagy franciásan írva Michel Servet *De Erroribus Trinitatis* (A Szentháromságra vonatkozó tévelygések, Hagenau, 1531.) címen

kiadott egy könyvet, amely nagy ellenkezést váltott ki mind a katolikus egyházban, mind a reformáció táborában. Az ebben a könyvben kifejtett tételeket akarták megvitatni Párizsban. Servet a találkozásra nem ment el, viszont Kálvin komoly veszélybe került, hogy a hatóság elfogja. 1534 őszén nagy hugenottaüldözés indult Franciaországban. Kálvin du Tillet kanonokkal együtt külföldre menekült, 1535 januárjában végül Bázélbe érkeztek.

A francia nyelvű Biblia és az Institutio

Bázélben Kálvin lektorálta unokatestvére, Pierre Robert Olivetan (1505/6–1538) bibliafordítását, aki a valdensesk kérésére az Ószövetséget héber, az Újszövetséget pedig görög eredeti nyelvéről franciára fordította. Kálvin latin előszót írt a fordításhoz, amely aztán így jelent meg, és a francia protestánsok közös Bibliája lett. 1559-ben Kálvin átdolgozta unokatestvére bibliafordítását. 1588-ig ezzel a szöveggel forgott közkézen a francia Biblia, akkor Béza végezte el az újabb revíziót.

1535. augusztus 23-án aláírta Kálvin saját könyvének, az *Institutio Religionis Christianae* (más variáció szerint *Christianae Religionis Institutio* = A keresztyén vallás rendszere) című művének előszavát. Ebben a hat fejezetből álló könyvben Kálvin mesterien összefoglalta a reformáció tanait, úgy, ahogy azt addig senki sem tette meg. Maga Kálvin fordította le franciára, aztán folyton bővítve még négyszer, utoljára 1559-ben adta ki. Ez tekinthető fő művének, és már az első kiadás meghozta Kálvinnak a világhírt.

Hívás Genfbe

1536 tavaszán álnéven barátjával, du Tillet-vel Felső-Itáliába utazott *Estei Renata* ferrarai hercegnő (*Renée de France*) udvarába. A hercegnő lakása szintén a legkiválóbb humanisták és reformátorok gyülekező helye volt. Kálvin sokszor beszélgetett ottlétében a hercegnővel és élete végéig leveleztek. Renata a kálvini reformáció követője lett.

Ferrarából Kálvin ismét Franciaországba utazott, mert amnesztiát kaptak a hitük miatt elmenekült franciák, ha hazatérve lemondanak protestáns hitükről. Kálvin meglátogatta barátait, Párizsban is járt, végül hazatért Noyonba, ahol Charles nevű bátyja éppen akkor halt meg. János, mint immár legidősebb fiú, eladta a családi házat, és Antal nevű öccsével és Mária húgával kivándorlásra készült. Éppen időben, mert az ismét kitört hugenottaüldözés miatt menekülve kellett elhagyniuk szülővárosukat és hazájukat. Straßburgba vagy Bázélbe igyekeztek, ezek valamelyikében kívántak letelepedni, ahol János tudományos munkával óhajtott foglalkozni. A körülmények miatt Genf felé voltak kénytelenek kerülni, ahol 1536. júliusában egy napot akartak tölteni. *Guillaume Farel*, vagy ahogy magyarosan nevezzük, *Farel Vilmos*, Genf vezető lelkésze valószínűleg

du Tillet-től megtudta Kálvin kilétét, ezért felkereste és prófétai fellépéssel maradásra bírta. *„Te tanulmányaiddal védekezel, de a mindenható Isten nevében mondom neked: Isten átka fog érni, ha tőlünk az Úr munkájában segítségdet megtagadod, és magadat elébb teszed, mint a Krisztust.”*

Első genfi munkálkodása

Kálvin nem lelkész lett először Genfben, hanem lektor, amolyan tanácsadó és a lakosság protestáns hitre történő átnevelésének szakértője és végzője. Hitvallás, káté a gyermekek oktatására, továbbá egyházi rendtartás készítése volt a legsürgősebb teendője. Kötelessége volt a prédikálás, hogy a templomi szószékről prédikáció formájában megismertesse a genfieket a reformáció tanaival, azaz új vallásukkal.

Emlékiratot adott be a városi tanácshoz reformjavaslatokkal: legyen minden vasárnap úrvacsoraosztás az istentiszteleten, valamint zsoltáreklés és egységes hitvallástétel. Javasolta még, hogy gyakorolják az egyházfegyelmet az egyház választott, a városi tanácstól független vezető testülete, a presbitérium által, alkossanak új házasságjogot és gondoskodjanak a gyermekek oktatásáról. A városi magisztrátus 1537. január 16-i rendeletében válaszolt a beadványra, eszerint évi négyszeri úrvacsoraosztást engedélyezett, a presbitérium felállítását elutasította, az egyházfegyelem bevezetését szintén, mégpedig azzal az indokkal, hogy nem akarja az úrvacsorát fegyelmező eszközként alkalmazni. Elutasította azt a javaslatot is, hogy minden genfi polgár a templomban kézfelemeléssel tegyen hitvallást, vagyis kötelezze el magát ünnepélyesen új vallása mellett.

Genf a felbomlott Burgund Királyság része volt ekkor, és sem Svájc, sem Franciaországhoz nem tartozott. Savoya hercegének volt legnagyobb esélye, hogy uralma alá vonja, de az sem sikerült, mert Genfnek szuverén hercegi rangú püspöke volt. A városállam 1526-ban szövetséget kötött Bern kantonnal. 1532-től végezte reformációs tevékenységét a városban Farel és néhány társa, akiket akkor még elűldöztek Genfből. Amikor aztán 1533-ban magát a püspököt üldözték el, akkor a város visszahívta Farel és lelkésztársait, s 1535-től a reformáció tanait hivatalosan államvallásnak fogadta el, ami minden polgárára és lakosára kötelező volt. A genfiak azonban messze voltak attól, hogy valójában ismerjék új vallásukat, és annak a követelményei szerint éljenek. Bern, majd 1536-tól Freiburg kanton szövetsége mentette meg Genfet attól, hogy akár a genfi püspök, akár Savoya fegyveresen vegye birtokba. A városra Bern gyakorolt nagy hatást. Bernben lutheránus jellegű egyház volt, és nem a zürichi reformáció hatása érvényesült. Ezzel szemben Farel is és Kálvin is kereste a saját reformációs útját.

Genfben ezekben az években özönlöttek a menekült francia hugenották, hiszen anyanyelvük közös lévén, otthonra találtak. A francia menekültek rendszerint vagyonuk pénzzé tehető részét magukkal vitték, vagy legalább is szaktudásukat,

szorgalmukat, fanatikus munkaszeretetüket, egyszerű, de tisztas életvitelüket. Ők ismerték saját vallásukat, amiért hazájukat is készek voltak elhagyni. Merőben különböztek a genfiektől, főleg a régi patrícius családok nemeseket majmoló, mulatozó, pompakedvelő, költekező, a munkát magukhoz méltatlannak tartó mentalitásától. A régi genfiiek ezért ellenségesen tekintettek a menekült francia hugenottákra, de szükségük is volt rájuk, mert azokkal a lakosság néhány év alatt szinte megduplázódott, anyagi ereje megnőtt, és ez függetlenségük megőrzésének esélyét is növelte. 1538-ban a bevándorolt polgárok pártjával szemben a városi tanácsi választáson a régi genfi patríciusok berni kötődésű pártja győzött. Farel és Kálvin lelkész társaival együtt így támogatás nélkül maradt. 1538 márciusában a városi tanács elrendelte, hogy a következő húsvétkor az úrvacsorát a lutheri irányt követő berni liturgia szerint ostyával szolgáltassák ki. Farelék korábban más liturgia szerint osztották az úrvacsorát, és ostya helyett kovászos kenyérrel. Mivel Farel és Kálvin a tanács új rendeletének nem engedelmességek, az őket is száműzte. 1538. április 25-én megkönnyebbülve hagyták el Genfét.

Straßburgi évek

Farel és Kálvin Genfből Bázélbe utazott. Kálvin ott akart maradni, hogy két évvel azelőtti tervét megvalósítva a tudománynak éljen. Farel hamarosan Neuchatel lelkipásztora lett, ahol 1565-ben bekövetkezett haláláig szolgált. Kálvint *Martin Bucer* (1491-1551) Straßburgba hívta. Ez a német reformátor 1524/25-től lelkészkedett ebben a német városban, és másokkal együtt annak reformátorává vált. Ő közvetítő álláspontot képviselt Luther és Zwingli, majd annak utódai között. Kálvinra is nagy hatással volt, mondhatni tanítványává lett Bucernak, aki már 1531-től presbitériumot szervezett az egyház felügyeletére, s azt vallotta, hogy az egyház igazgatását válasszák el az államtól. A francia nyelvű menekült protestánsok nagy számban találtak otthonra Straßburgban, számukra francia nyelvű gyülekezetet kellett alapítani francia nyelvű lelkipásztorral. A főiskolán való tanítás mellett erre a tisztségre szemelte ki Bucer a Genfből elűzött Kálvint, aki 1538. szeptember 8-án megkezdte szolgálatát. A menekült vallonok között sokan voltak anabaptisták, akik közül számosan elhagyták e meggyőződésüket, és a Kálvin által vezetett gyülekezetbe tértek.

A megtért menekült vallon anabaptisták közé tartozott egy Jean Stordeur nevű ember, aki aztán hamarosan pestisben meghalt. Bucer ajánlatára Kálvin Jean Stordeur özvegyét, Idelette Stordeurt, leánykori nevén Idelette de Bure-t vette feleségül 1540 őszén, két gyermekkel. 1542. július 28-én született meg Kálvin egyetlen gyermeke, akit Jacques névre kereszteltek, de csecsemő korában meghalt. Nehezen éltek csekély fizetéséből, pedig Kálvin a straßburgi állampolgárságot is megkapta, miután felvették a szabó céhbe. Aztán Kálvin mintaszerű felesége 1549-ben elhunyt, ami nagy csapás volt a rengeteg munkával terhelt

reformátorra. Elvesztette lelki támaszát, és nem volt, aki gondoskodjék róla, és ennek törekeny egészsége látta kárát, valószínűleg siettetten halálát.

1537-ben a 16. század legkiválóbb pedagógusát, a német *Johann Sturm*-ot (1507-1589) hívták Staßburgba, hogy ott iskolát alapítson, amit meg is tett. Tízosztályos gimnáziumot, majd öt évfolyamos akadémiát alapított és vezetett. Kálvint felkérte a tanításra, amit ő ottani évei alatt végzett is. A Debreceni Református Kollégiumra Sturm iskolarendszere volt jó ideig hatással, és természetesen Melanchthon Fülöp is.

Staßburgi évei alatt Kálvin Bucerral részt vett a római katolikus egyház és a német reformáció képviselői között lezajlott egyeztető tárgyalásokon. V. Károly császár belátta, hogy a Német-római Szent Birodalom békéjét nem fegyverrel, hanem megegyezéssel, a vallási egység helyreállításával lehetne legegyszerűbben helyreállítani, ezért szorgalmazta a tárgyalásokat. Kálvin támogatta a megegyezési törekvéseket, és ezeken a hivatalos megbeszéléseken személyesen megismerkedett és barátságot kötött Melanchthonnal. Egy művét Melanchthonnak ajánlotta 1543-ban, és kiadta franciául annak *Loci communes* című főművét, amelyben a lutheri reformáció tanait foglalta össze. Az egyeztető tárgyalások végül is kudarcra végződtek, a német evangélikus egyház nem tudott megegyezni a római katolikussal, így nem egyesültek.

Kálvin második genfi működése

1538 őszen Kálvin levélben intette a genfiakat az egymás közti békességre, a pártoskodás felszámolására és a reformációhoz való hűségre. 1539-re a berniek pártjának kormányzása következtében szinte anarchikus állapotok keletkeztek a városban. Ezt használta ki *Jacob Sadoleto* bíboros, aki 1539. márciusában levelet intézett Genfhez, és rekatolizálásra szólította fel. A genfi magisztrátus nem akart rekatolizálni, de nem tudott válaszolni a levélre. Bern kérésére Kálvin írta meg a választ, amit kinyomatva küldtek meg a genfi tanácsnak. Megörültek a genfiak a válasziratnak, és ráébredtek, hogy hiba volt tőlük Kálvin elűzése. 1540 augusztusában elküldték a Kálvinék helyére választott lelkészeket, és októberben küldöttséget menesztettek Kálvinhoz Straßburgba, hogy visszahívják. Kálvin nem akart menni. Ismét Farel lépett közbe, aki ismert próféta meggyőző módszerével rávette Kálvint, ő pedig 1541 szeptemberében visszatért.

Kálvin bizonyos feltételekhez kötötte visszatérését. A genfi tanács megígérte, hogy bizonyos mértékig enged Kálvin követeléseinek, és egyházkormányzati reformot hajt végre, szigorú egyházfegyelmet valósít meg, sőt liturgiai téren is engedményt tesz. Ennek a szellemében készült el a Kálvin által írt *Ordonances Ecclesiastiques* című egyházalkotmány, amelyet 1541. november 20-án elfogadott a városi tanács. A genfi egyház bizonyos fokig függetlenül a városi tanácstól. A szigorú egyházfegyelme korlátozta a kocsmák nyitva tartását, tiltotta a prostitúciót, paráznaságot, házasságtörést, szerencsejátékot, mulatozást, táncot,

és az ellenük vétőket a hatóság megbüntette. Nem voltak kivételek a gazdag patrícius családok tagjai, de még a magas állású genfi hivatalnokok és tisztségviselők sem. Ezek miatt a városi tanácsban többségben lévő berni pártiak minden ürügyet felhasználtak a Kálvin elleni támadásra, még életét is fenyegették. A régi erkölcsi és közállapotokat visszakívánó régi genfi polgárok magukat hazafiaknak nevezték, radikális szárnyukat viszont libertinusoknak hívták a beköltözött genfiak. A libertinusok támadták a legszélsőségesebben, akár terrorisztikus módon Kálvint, és a mellette álló Genfben menekültek pártját. Ő végezte munkáját. 1542-ben adta ki híressé vált genfi kátéját, amely közérthetően foglalta össze tanait.

1543-44-ben Kálvin azon is fáradozott, hogy a német lutheránusokkal kibéküljenek a római katolikusok, igyekezett a császárt is megnyerni a német egyházi egység helyreállítására. A császár a külpolitikai helyzet miatt továbbra is hajlott erre, de végül sikertelen maradt e törekvés. Szomorúan állapította meg Kálvin ennek kapcsán, hogy 1544-ben Luther megtámadta a zürichi reformáció egyházát a sákramentumokról alkotott nézeteik miatt, ezzel az 1536 óta a zürichiek és a lutheri irányzat között meglévő wittenbergi egyezmény fenntarthatatlanná vált. 1549. májusában Kálvin Zürichbe ment, és megállapodott Zwingli utódával, Bullinger Henrikkel (1504-1575) tanaik egyeztetéséről. Megszületett a Bullinger által megszövegezett *Consensus Tigurinus* (Zürichi Egyezmény), ami egységesítette a helvét reformáció két ágát, *ezóta beszélhetünk református egyházról*.

A Servet-ügy

„A populáris-dilettáns 'irodalom' – részben tudatlanságból, részben kifejezetten ellenséges, rossz indulatból, a tényeket szándékosan meghamisítva, kicsavarva – rengeteg badarságot hord össze Kálvinról még ma is, amelyek 'helyretétele' igen nehéz, mivel elég mélyen beívódott a kellő ismeretekkel nem rendelkezők 'tudatába' ('tudatlanságába'!). Így például 'Kálvin volt felelős Szervét letartóztatásáért és elítéléséért.' – állapítja meg Ladányi Sándor történész.²

Michel Servet (1511-1553) orvos és teológus volt, aki korának nevezetes tudósaként megsejtette a kisvérkör létezését. Genfben azonban nem ezért végezték ki, sőt erről szó sem volt a perében. Teológiaiilag és filozófiaiilag vallott olyan tanokat, amelyek miatt máglyahalál lett a szomorú sorsa. Tagadta a keresztyének körében elfogadott Szentháromság tanát, Jézus istenségét. Panteista filozófiát vallott, amelynek értelmében az Isten nem külön személy (létező), hanem a mindenségben, az anyagban és az élőlényekben, így az emberben is, továbbá az

2 Ladányi Sándor: *Kálvin János rövid életrajza, adatai (1509-1564)*. In: Képes Kálvin Kalendárium a 2009. évre. A Magyarországi Református Egyház évkönyve. Bp. 2008. Kálvin János Kiadó. 97-98.

angyalokban, sőt a Sátánban is megtalálható. Nála a rossz és jó tehát összefonódik. Szerinte az ember 20 éves koráig nem követhet el bűnt. Ezzel az anabaptizmus szélsőséges irányzata felé hajlott, a zwickau-i és münsteri anarchiát előidéző nézetek felé. Azzal, hogy a Bibliát nem tekintette Isten kizárólagos kijelentésének, hanem azt vallotta, hogy neki Isten folyamatosan ad kijelentést, csak a zűrzavart fokozta. 15 éves kora körül vallási fanatizmusból, mások szerint énekhangja megőrzése céljából végrehajtott kasztrációja is összeférhetetlen, hiú, öntelt, alattomos, gyűlölködő pszichés alkatot kölcsönzött neki. Kálvint már 1531-ben megjelent, általunk említett antitrinitárius könyvének közreadása óta fő ellenfelének, egyre inkább ellenségének tekintette. 1534-ben a személyes vitára nem ment el, de később mégis leveleivel ostromolta. Egy ideig Kálvin türelmesen válaszolt neki, majd elküldte az *Institutio* aktuális kiadását, amit Servet gyalázkodó széljegyzetekkel ellátva küldött vissza Kálvinnak.

Servetet kereste az inkvizíció, mivel eretnekségét a lutheri és a helvét „eretnekség”-nél is veszélyesebbnek tartotta. A spanyol orvos és teológus Villanovanus vagy Villeneuve álnéven élt Franciaországban. Vienne város püspökének a házi orvosaként minden gyanún felül állt. 1553 elején azonban álnéven kiadta könyvét *Christianismi restitutio* (*De restitutio Christianismi* = A kereszténység helyreállítása) címmel. Nem sokkal a könyv megjelenése után az inkvizíció elfogta. A vallatás során Servet bevallotta, hogy ő a Restitutio szerzője, és kiállt tanai mellett. Az inkvizíció máglyahalálra ítélte. Ha akkor kivégezték volna, mostanra feledésbe merült volna a neve, mint az inkvizíció sok ezer áldozata közül egy. Az ítélet végrehajtása előtt azonban Servet megszökött. Lengyelország és Erdély kivételével akkor bárhová menekült volna, ha személyét azonosítják, akkor az inkvizíció ítéletét végrehajtották, mert az eretnekek elleni középkori törvények a protestáns országokban is érvényben voltak. Vienneben „in effigie” végezték ki Servetet, aki közben Genfben utazott. Ott felismerték, a városi hatóság elfogta, és miután személyazonosságát megállapította, eretnekség gyanújával pert indított ellene.

A per során Servet volt a támadó Kálvinnal szemben. Úgy viselkedett, mint ha Kálvin lett volna a vádlott. Gyalázkodó hangot használt vele szemben szóban és írásban egyaránt. Kérte a tanácstól, hogy Kálvint fosszák meg hivatalától, vagyonától, adják neki mindkettőt, és Kálvint végezzék ki eretnekként. Kálvinnak nem sikerült rávennie arra sem, hogy vonja vissza tanait, és azzal meneküljön meg a haláltól. Kálvin csak a per első fázisában vett részt, mert csak erre volt joga. Végül a városi tanács határon túli szakértők véleményét is kikérve, eretnekség miatt máglyahalálra ítélte Servetet, vagyis megismételte az inkvizíció ítéletét. Kálvin nem volt tagja a városi tanácsnak, sőt annak többsége az ő ellenfeleiből állt. Kérte az ítélet pallos általi, „humánusabb” módra változtatását, de elutasították, így 1553. október 27-én Serveten az eredeti ítéletet hajtották végre.

Van olyan hipotézis, hogy az inkvizíció titkos megbízatással küldte Servetet Genfben, hogy buktassa meg Kálvint, és aztán a városban bekövetkező káosz

lehetőséget adna annak katonai elfoglalására, nemkülönben a katolikus vallás visszaállítására. Ugyanez a feltételezés a továbbiakban egy másik hasonló diverziós tervet is látni vél. E szerint az inkvizíciótól függetlenül a genfi libertinusok hívták Genfben Servetet, hogy segítségével megbuktassák Kálvint, ez a magyarázata annak, hogy Servet olyan biztos volt a dolgában a bíróság előtt. Tehette, mert titkos genfi támogatóitól tudta, hogy Kálvin ellenfelei vannak többségben a városi tanácsban, és az ítélet az ő javára fog eldőlni, csak bátran és kíméletlenül kell tennie a dolgát, hogy Kálvin ellen fordíthassa a hangulatot. Sem Servet, sem a libertinusok nem számoltak azzal, hogy ügye túlnőtt a genfi bíróság, sőt a genfi magisztrátus hatáskörén, és őt nemhogy Kálvin helyére nem ültethették, de még futni sem hagyhatták, mert beláthatatlan nemzetközi következményei lehettek volna az ügynek.

Kálvin győzelme Genfben

A Servet-ügy után a libertinusok visszahúzódtak. 1554. január 1-én lakomán békültek ki Kálvinnal ellenségei, de ez részükről csupán taktikai lépés volt. Az exkommunikáció jogát akarták a libertinusok elvenni a konzisztóriumtól, az egyházi vezető testülettől, és a polgári hatóságnak visszaadni. Ezzel a konzisztórium befolyását tették volna tönkre, és az egyház kiharcolt önállóságát ásták volna alá. Kálvin nem engedett. A testvéregyházak véleménye is az volt, hogy a kiközösítés a konzisztórium joga kell hogy maradjon. 1555. január 24-én a városi tanács úgy döntött, hogy marad az addigi rendtartás, vagyis a kiközösítés továbbra is a konzisztórium hatáskörébe tartozik. Kálvin győzött. A libertinusok fegyveres összeesküvést szerveztek és felkelést robbantottak ki. Elbuktak. Ettől kezdve Kálvin helyzete megszilárdult Genfben, és beköszöntött a nyugalmas építkezés korszaka.

1559-ben Kálvin felállította Genfben a közép- és főiskolát. Legmagasabb szinten a teológiai képzés folyt. A jogi és orvosi oktatás később fokozatosan, egymás után indulhatott meg és nyerhette el az intézmény az egyetemi rangot. 1559. június 5-én lezajlott az ünnepélyes megnyitás, az akadémia rektora Theodor de Béze, azaz Béza Tódor (1519-1605), maga is bevándorolt francia tudós lett, akit Kálvin halála után utódává választottak. A főiskolán Kálvin bibliamagyarázatot, exegézist tanított. Abban a korban a legjobb exegétának számított, aki röviden, világosan, dogmatikai megkötöttségek nélkül, a tudomány akkori állása szerint magyarázta a Bibliát. A nagy érdeklődésre tekintettel egy templomban tartotta tanóráit, hogy hallgatói elférjenek. Gyorsírók jegyezték le előadásait, mert ő maga nem írta meg azokat előre. Hasonlóan prédikációit sem írta le, amelyek vasárnap délelőtt is mindössze 45 percesek voltak (akkori mérték szerint rövidek), hanem gyorsírói lejegyzés után nézte át és kerültek nyomdába, vagy vitték őket a francia hugenottáknak, akik ekkor már Kálvin nyomán reformátusok voltak, sőt, Kálvin egyházszervezeti elveit követték. A genfi aka-

démián a francia lelkészképzés is megoldódott. Kálvin halálakor ennek a felsőoktatási intézménynek mintegy 1500 diákja volt Európa nyugati keresztyénségének területéről. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen Kálvinnak számos nyomtatásban megjelent könyve és négyezret meghaladó levele révén, amit a nyugati keresztyénség területén számos tudóshoz és politikushoz írt, igen nagy és pozitív hatást váltott ki. Közvetlen magyar tanítványa nem volt.

Kálvin egészségi állapota és halála

A mai nyugat-európai emberek átlag testmagasságát tekintve Kálvin inkább alacsonynak tekinthető.³ Sovány testalkata nem csupán genetikai, hanem legalább annyira életmódi meghatározottságú volt. Diák korából van adat arra, hogy a rossz koszt tönkre tette gyomrát, ehhez járult az állandó kialvatlanság. Már tanuló éve alatt gyakran kínoztta gyötrő fejfájás. Ennek gyógyítására 36 óras böjtöt tartott, ami fokozta alultápláltságát. Sajnos, ezt az életrendjét később is követte, sőt élete utolsó tíz évében rendszeresen nem reggelizett és napjában általában csupán egyszer, délben evett. Köszvényén kívül minden betegsége ebből a helytelen életmódjából eredt. Vérgelgyengülés következtében beállt keringési összeomlás okozta halálát.

1564. február 6-án prédikált utoljára, amit többször meg kellett szakítania köhögési rohamai miatt. 1564. május 27-én hunyt el. Másnap sokan járultak ravatalához, de a rákövetkező vasárnapon, délután 2 órakor szinte az egész város kikísérte koporsóját a köztemetőbe, ahol minden pompa nélkül temették el. Sírját kívánsága szerint nem jelölték meg.

3 id. Révész Imre Kálvin életrajzában 1864-ben még középtermetűnek írta, de azóta lezajlott az akceleráció.

Gaál Botond

Kálvin, mint az egyházi tanok reformátora

Debrecenből nézve különösen is titokzatosnak tűnő dolog a kálvini tanok beleyökerezése a magyar protestantizmus életébe. Jogosan hangzik a kérdés: *miért* éppen a reformáció kálvini ága terebélyesedett nagyobbra Magyarországon? Történt pedig ez egy olyan országban, amely éppen a reformáció európai indulásának évtizedeiben tört darabokra. Mi van ennek a titoknak a mélyén? – Először valami egyszerű magyarázatra gondolhatunk, például a politikai, társadalmi és gazdasági helyzetre. Ezek mögött azonban nyilvánvalóan valamilyen szellemi tényezők is működtek a háttérben, amelyeket érdemes megismerni. Sőt, az utóbbiak még fontosabbak is lehetnek, mint az előzőek. Sorba szedjük a legjelentősebbeket. Fogjuk látni, hogy a háttérben meghúzódó szellemiek jobbra teológiai megfontolásra épülnek, és nemcsak teoretikus jelentőségük van, hanem segítenek megismernünk a saját nemzeti történelmünket is. A dolgok mélyére megyünk, s lévén szó teológiai tanításokról, használnunk kell azok sajátos nyelvezetét.

Történeti bevezetés

Visszafelé nézve, a „miért” kérdés már a hazai reformáció nagyon korai időszakkával kapcsolatban is fölmerülhet. A reformáció tanai ugyanis feltűnő gyorsasággal terjedtek el hazánkban. 1531-ben létrejött a Pápai Kollégium és a Sárospataki Kollégium. A Debreceni Kollégium működését 1538-tól számítjuk. Ezek az iskolák az első két-három évtizedüket még csak – úgyszólván – „általános” protestáns szellemben éltek, főként Luther hatása lehetett hangsúlyos. Az 1550-es évektől kezdve azonban Magyarországon erőteljesen érződött a reformáció svájci ágának hatása. Ez a titokzatos fordulat sok történészt foglalkoztatott. Mi lehetett az oka? Sokféle elgondolás látott napvilágot. Most mi is keressük erre a kérdésre a választ. Azt nem gondoljuk, hogy itt a magyar néplélekre hivatkozók fejtegetéseiből sokat tanulhatunk, de nehezen tudjuk elfogadni azok érvelését is, akik kizárólagossággal a gazdasági-társadalmi rugókban vélik fölfedezni az indokokat. Mi úgy látjuk, hogy a változások vagy reformok hátterében elsősorban olyan elvi kérdések húzódnak meg, amelyeknek aztán gyakorlati következményeként válik megfoghatóvá mindaz, amit a 16. századi magyar

történelemben tapasztalunk. Ezek a szellemi dolgok mindenek előtt oly módon öltöttek látható formát, hogy komoly képességű és Nyugaton tanult fiatal reformátorok szinte váratlanul és nagy számban emelkedtek ki, s új programot tártak a nemzet elé. Ennek a legszebb példája éppen a debreceni Méliusz Juhász Péter, a magyar Kálvin esete, amikor lelkésztársaitól azt kérte: „Csináljatok a templomokból iskolákat!” Azaz, építsétek újjá hazánkat! Ez világos beszéd volt. A meglévő szerzetesi iskolákat ugyanis nem tartották elegendőnek, s hogy a magyarság sorsát előbbre vigyék és történelmi folytonosságát biztosítsák, a nép művelését tűzték ki legfontosabb célul. Az volt a legnagyobb gondjuk, hogy Magyarországon ekkor még nem volt egyetem. A szellemi központ hiánya, a tudományművelés alacsony volta miatt mégis minden szellemi-lelki-anyagi-társadalmi-politikai nyomorúság ellenére cselekedniük kellett. Ők tehát programot adtak egy nemzet elé. Ennek a századokat előre meghatározó döntésnek a mélyén keressük tehát most azokat a szellemi tényezőket, amelyek a kálvini reformációból származnak, s mint ilyenek a magyarság életének, sorsának mozgatórugóit képezték a 16. században és az azt követő időkben. Nem könnyű ezeket érteni, a mai ember számára pedig különösen is magyarázatra szorulnak. Megpróbálunk behelyezkedni az akkori ember szellemi világába.

Szellemi modellváltás: a megigazulás tana

Az egyház tanainak reformációs folyamatában elsőként kell említeni az un. *megigazulás tanát*. Ez a reformátorok számára is *articulus stantis et cadentis ecclesiae* volt, azaz olyan alaptétel, amelyen áll vagy bukik az egyház egész tanrendszere. Már a 4. és 5. században gondot jelentett e bibliai tanítás értelmezése. Augustinus is súlyos gondolatokat fogalmazott meg a megigazulással kapcsolatban. Az üdvösség megmagyarázásához volt erre szükség. Az ember üdvösségét a keresztyénség úgy értelmezte és értelmezi ma is, mint amit a megszabadítás, a gyógyítás, a védelem, a bajból való kimentés szavakkal lehet visszaadni, majd pedig ennek következményeként az ember valamilyen győzelmes életet él, békében honol és beteljesedik. A kérdés az volt: hogyan lehet ezt elérni? Augustinus azt tanította, hogy az ember bűnös, így nincs meg benne az üdvösség eléréséhez a képesség. Még magát a törvényt sem tudja megtartani önérejből, ezért Isten kegyelmére szorul. Ez a kegyelemről szóló tanítás aztán olyannyira beépült az egyház szentségekről szóló tanításába, hogy azt kizárólag csak bizonyos szertartások közvetíthették a hívek számára. A korabeli fölfogás szerint a bűnös embert az teszi Isten előtt igazzá, ha az egyház folyamatosan bele árasztja az isteni kegyelmet. Ezt hordozza a híres *gratia infusa* kifejezés, amely a keresztség, a bűnbánat és az úrvacsora szertartásai által rendbe teszi az ember kapcsolatát Istennel. Mindehhez járult még az, hogy ezt a felfogást átszötte az érdemről szóló akkori bonyolult tanrendszer, amelynek a lényege az, hogy a jó cselekedet annak véghezvivőjét feljogosítja Isten ígérete szerint a tőle való juta-

lomra. Ez lehetővé tette, hogy a bűnös ember az érdemei révén megvalósítsa az üdvösségét.

A reformátoroknak azonban ez a tanítás nem tetszett, mert a Biblia nem beszél az üdvösségnek az ember általi ilyen folyamatos véghezviteléről, hanem Isten egyszeri „bírói” aktusáról, mely szerint az érdemet Krisztusnak tulajdonítva az embert kegyelméből igaznak nyilvánítja. Amikor Luther Márton az „Isten igazságáról” olvasott Pál apostol leveleiben, mélyen elgondolkodott és nem értette, hogyan lehet Istent igazságosnak mondani, amikor az egyház azt tanítja róla, hogy a bűnöst megbünteti. Szerzetes lévén, igyekezett feddhetetlenül élni, mégis érezte, hogy ő maga ugyanakkor nyomorult bűnös a törvény szerint, s Isten éppen ezt a szegény bűnöst még meg is bünteti. Lelkiismerete feldúlt volt emiatt, szinte dühöngött Isten igazságtalansága miatt. Újból és újból olvasta Pál apostolnak a Római levelében foglalt mondatát: „*Mert nem szégyellem a Krisztus evangéliumát; Istennek hatalma az minden hívőnek üdvösségére, zsidónak először, de azután görögnek is. Isten igazsága jelentetik ki abban hitből hitbe, miképpen meg van írva: az igaz ember pedig hitből él.*” (Róm 1,16-17) Egyszer csak megvilágosodott valami előtte: „Itt kezdtem megérteni, hogy az Isten igazsága az, ami által az igaz ember él Isten ajándékaképpen, tudniillik hit által.”¹ Ekkor értette meg azt is, hogy Isten az ő kegyelméből a benne igazán hívő embert felöltözteti az ő igazságával, azaz, noha még bűnös, de Krisztus érdeméért igaz embernek fogadja el. Ahogyan Luther ezt kifejezte, az ember *simul iustus et peccator*, egyszerre igaz és bűnös. Ha nagyon lényegre törőek akarunk lenni: ennél a pillanatnál kezdődött a reformáció!² Ez egészen más irányt jelentett a korábbi egyházi tanításhoz képest, s nem csodálkozhatunk azon, hogy 1999-ben a Lutheránus Világszövetség és a Vatikán által kiadott Közös Nyilatkozat témája szintén a megigazulás volt. Mindkét fél érezte, hogy több évszázados elintézetlen dolguk van egymással.

Kálvin egy nemzedékkel később élt, Luthert óriásnak tartotta. A már meglévő reformációs szellemi áramlatba kapcsolódott bele. Műveltségével és éles elméjével ismét végiggondolta, majd rendszerezte az új tanokat, s ennek során még újabbakkal gazdagította a teológiát. Híressé vált művében, az *Institutio Religionis Christianae* című négy kötetes könyvében³ tekintélyes részeket szánt

1 M. Eugene Osterhaven: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református nézőpontból. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. 137.

2 Tudjuk, hogy a reformáció rendkívül bonyolult történelmi, társadalmi, egyházi folyamat, s nem egy pillanat műve, mégis a lényegére Luther Márton döbbsen rá. Az európai történelem talán ezért köti a reformációt 1517. október 31-hez, Luther 95 tételének a Wittenbergi Vártemplom kapujára történt kifüggesztéséhez.

3 Kálvinnak az *Institutio Religionis Christianae* című műve először 1536-ban jelent meg, majd fokozatosan bővítette, míg 1559-ben jelent meg a legteljesebb változata. Magyarul először Szenci Molnár Albert fordításában 1624-ben jelent meg, majd 1909-ben és 1910-ben jelent meg újabb fordításban Czeglédy Sándor és Rábold Gusztáv munkájaként. Kálvin János: A keresz-

a megigazulás tanának. Gondolatai teljes mértékben összhangban voltak Lutherrel, azonban a teológiai részleteket illetően inkább Philip Melancton munkáihoz hasonlítottak. A megigazulást elsősorban krisztológiai szempontból mélyítette el. Nála még hangsúlyosabbá vált és mélyebb értelmet nyert az, hogy Krisztus felől nézve az ember egyedül kegyelemből hit által nyerhet üdvösséget. *Sola gratia, sola fide!* Amikor pedig Krisztust helyezi középpontba és a Krisztusban való „részesedést” emeli ki, akkor Kálvin természetesen tovább lép, és szorosán összekapcsolja a megigazulást a megszentelődéssel. E teológiai kifejezések azt jelentik, hogy a hívő ember a Szentírás alapján megéri Isten szándékát az emberrel (megigazulás), s ennek következtében az életét Istennek tetsző módon alakítja, folytatja (megszentelődés). Amíg tehát Luther a saját korának akadémikus környezetében megvívta a harcot a skolasztikus teológiával, addig Kálvinra maradt annak alaposabb elvi kidolgozása, hogyan válik a teológiai hitismeret az egyházi életet és az egész népet vagy európai társadalmat megmozgató belső tényezővé. Ez utóbbi akkor tűnik föl a maga valóságában, amikor Kálvinnak az egész emberi életet átalakító tevékenységéről hallunk, például a puritanizmusban, a mindennapi munkaerőcsúszásban, a gazdagságpezsztítésben vagy a szabadságküzdelmekben. A megigazulás tana úgyszólván modellváltást jelentett az egyházi tanrendszeren belül. Sőt, további lépésekre sarkallta a reformátorokat.

A teológia önállósulása: a *Sola Scriptura* elv

A teológia európai önállósulása jelentős részben a reformációnak köszönhető. Ez az önállósulás pedig összefüggésben van a *Sola Scriptura* reformatori teológiai elvvel. Azt jelenti: *egyedül a Szentírás!* De mi a jelentősége ennek a kifejezésnek a teológia tudományos művelése szempontjából? A mai olvasó természetesen kérdezi, miben különbözik ez a szemlélet a többi felekezet vallási-teológiai felfogásától? – Először két példát hozunk föl. A fundamentalista szemléletűek a Bibliát egy tökéletes, csatlakozhatatlan, befejezett, hibátlan isteni alkotásnak tekintik, amelynek – szövegét tekintve – nincs szüksége értelmezésre, mert örök és változhatatlan igazságot ír le. Ezt a vélekedést a reformátorok nem osztották. Ugyanakkor a római egyház álláspontjával sem értettek egyet, mely szerint az egyház a Szentírás mellett a szent hagyományt is Isten igéjének tekintti, és autentikus magyarázatát kizárólag az egyház tanítói hivatalára bízta.⁴

tyén vallás rendszere. Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909-1910. A latin címet mások így fordítják: Tanítás a keresztyén vallásra. E sorok írója az előbbi tartja kifejezőbbnek.

4 „Akár az írott formáját tekintjük, akár az emberileg átnyújtott módját, Isten igéje autentikus magyarázatának feladata kizárólag az egyház élő tanítói hivatalára van bízva, amely a tekintélyét Jézus Krisztus nevében gyakorolja” – mondja a Második Vatikáni Zsinat Isten kijelentéséről szóló szövege. *New Dictionary of Theology*. InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois, Leicester, England, Editors: S. B. Ferguson and D. F. Wright, 1988. 632. Az 1999-ben kiadott

Ez ma is lényegi része a római katolikus felfogásnak. A szemléletbeli különbségek miatt alakult ez így.

Maga Luther Márton használta először a *Sola Scriptura* kifejezést, de nem mint elvet említette, hanem ezzel magyarázta, illetve hívta föl a figyelmet a Szentírás elsőségére. Híres mondata: „Egyedül az Írás ... legyen a királynő! Az Írásnak kell lennie a királynőnek az Istenről és az Isten teremtői akaratáról szóló szóbeli és írott bizonyágtételek között!”⁵ Kálvin nem használta magát a *Sola Scriptura* kifejezést, de oly erőteljesen szólt mellette az Institutio I. 7-8-ban, hogy érvelése sok helyütt szinte definitív leírása a *Sola Scriptura* értelmezésének. Mint teológiai elvet azonban csak a felvilágosodás korában vezették be. A reformátorok a *Sola Scriptura*-t általánosan *scriptura valde prima* értelmezés szerint gondolták.⁶ Azt mondhatnánk tehát, hogy az *egyedül a Szentírás* szószerialint fordítás helyett a *mindenek fölött a Szentírás* értelmezés a helyesebb.⁷ Ez valóban kifejezőbb. Kálvin foglalkozott ezzel legrészletesebben. Az Isten megismerését egyedül a Szentírásból tartotta lehetségesnek, s ami ezen kívül esik, azt szabálytalan futásnak nevezte, bármilyen gyorsan is történjék az. Ha a Szentírástól „elhajlunk, mint fentebb mondtam, bármi kitartó gyorsasággal iparkodunk is, mivel futásunk az úton kívül esik, soha el nem érjük a célt”.⁸ Ez valóban világos érvelés a *Szentírás mindeneket megalózó* tekintélye mellett.

Kálvin, amikor a Szentírás létrejötté fölött örvendezve azt „korlátnak” nevezi, azt hangsúlyozza, hogy „népe ne sülyedjen balga tévelygésekbe”.⁹ Nem sokkal később ezt meg is magyarázza, és „szemüveghez” hasonlítja az Írást, melynek „segélyével mindjárt tisztán kezdenek olvasni; így a Szentírás Istennek egyébként zavaros ismeretét elméinkben összegyűjtven, a homályt elúzvén, tisztán mutatja nekünk az igaz Istent.”¹⁰ Ezt a korlátot, ezt a világos látást segítő eszközt, ezt a vezérfonalat jelenti tehát Kálvin számára a *Sola Scriptura* hangsúlyozása, amellyel ő maga és a többi reformátor századokkal előre kijelölte az utat a protestáns teológia művelése számára.

Miért tartották ezt helyes útnak? Mert a teológia nem a diverzitásban és diffúz összevisszaságban lévő megállapítások egyvelege, nem amorf ismerethal-

Fides et Ratio pápai enciklika határozottan megerősíti: a Szentírás mellett a Szent Hagymányt is Isten igéjének tekinti. (55. pont)

5 Michael Welker: *Sola Scriptura? The Authority of the Bible in Pluralistic Environments*. In: A God So Near. Essays on the Old Testament Theology in Honor of Patrick D. Miller. Edited by B.A. Strawn and N. R. Bowen, Eisenbrauns, Winona Lake, IN. 2003. 377.

6 V.ö. Michael Welker, i.m. 377. Csúpn pár évvel ezelött David Steinmetz, az Észak Amerikai Reformáció történéssz-kutatója hívta föl a figyelmet a *scriptura valde prima* értelmezésre.

7 Szó szerint így lehetne magyarra fordítani: *az Írás fölöttébb első*. Azaz: *az Írás mindent megalózó*.

8 Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909-1910. I. 6.3. A továbbiakban: Institutio.

9 V.ö. Institutio I. 6.1.

10 Institutio I. 6.1.

maz, hanem fegyelmezett értelmi és hitbeli munka eredménye, amelynek van igazodási pontja. A reformátorok jól látták, hogy a teológia fegyelmezett műveléséhez elengedhetetlenül szükséges egy mérce, egy viszonyítási alap, illetve egy olyan keret, amely kijelöli lehetőségeit. Ez más tudományok esetében is elvárt feltétel. Ezt szolgálnák a reformátori alapelvek, amelyek között első helyen van a *Sola Scriptura*. – De mi is a lényege és funkciója ennek az alapelvnek? Kálvini talajon a *Sola Scriptura* a filozófusok módján nem szubjektív meggyőződésből állított kiindulási pont, nem is axióma a szó matematikai és természettudományos értelmében, hanem egy olyan elv, amely lehetővé teszi a teológia fegyelmezett művelését, de mégsem akadályozza meg annak szabad kibontakozását. Másképpen fogalmazva, helyes mederben tartja a teológiai munkát, ugyanakkor nem eredményez zárt gondolati rendszert, hanem éppen ellenkezőleg: általa mindenki fölismerheti a Krisztusban adott evangélium végtelen szabadságát. Végző soron ilyen elgondolás alapján hozta létre Kálvin 1559-ben a Genfi Akadémiát, amely már a teológia önálló művelését szolgálta, s mint ilyen protestáns felsőoktatási intézmény első volt a világon.¹¹ Ugyanakkor a *Sola Scriptura* mint teológiaművelési elv a 20. században jelentős szerepet játszott az axiomatikus protestáns gondolkodással szemben. A reformáció utáni századokban, különösen a Newton és Kant utáni időkben a protestáns teológia művelésének ugyanis az volt az elfogadott módszere, hogy a *more geometrico* szellemében előre tettek egy alapelvet, amelyre aztán a teológusok felépítették az egész gondolati rendszerüket. A *Sola Scriptura* háttérbe szorult, és majd csak Karl Barth tette helyes kerékvágásba ismét a teológia szekerét. A mai reformátusok is egy ilyen járművön haladnak, amely visszazökkent a kálvini helyes útra.

Az úrvacsorai sákramentum mint ökumenikusan időszerű kérdés

A külső szemlélő a keresztyénséget megosztottsága miatt éppen azon a ponton marasztalhatja el, ahol éppen egységet kellene mutatnia. Ez leginkább a sákramentumoknál tűnik ki, különösen az úrvacsoránál. Ugyanis a keresztyének nagy történelmi felekezetei a keresztséget is másként értelmezik, s mi több, az úrvacsoránál pedig „nem ülnek egy asztalhoz”. Sőt – sajnálatos módon! – bizonyos szempontból ez jelenti közöttük a válaszfalat. Ugyanakkor magát a keresztyén világot is zavarja ez a kérdés.

A probléma lényegét nem nehéz fölvezetni, mert egy nagyon egyszerű tény képezi a vita tárgyát. A keresztyénség vallási életében meghatározó tényező az, hogy miként tudnak krisztusi életet élni. A sákramentumok erre emlékeztetik a hívőket, sőt a sákramentumokban való részesedés a Jézus Krisztussal való közösséget jelenti a hit által. Ez különösen is lényegi kérdése az úrvacsorának.

¹¹ James Bowen: A History of Western Education. Volume 2. Civilisation of Europe. Methuen and Co. Ltd. London, 1975. 376.

Egyes felekezetek itt a miseáldozat vagy eucharisztia kifejezést használják. Mindegyik felekezet kérdése lényegében ugyanaz: *miként van jelen valóságosan a feltámadott és mennybement Jézus Krisztus az úrvacsorában?* A felekezetek többnyire aszerint különülnek el egymástól, hogy az úrvacsorában a *valóságos* krisztusi jelenlétet miként értelmezik. Természetesen szinte mindegyik másként. A római katolikusok transzsubstantiációval, azaz átlényegítéssel jelenítik meg Krisztust. Ez tantételként hivatalosan is megjelent már a 11. században, de magát a szakkifejezést csak 1215-ben vezették be a negyedik lateráni zsinaton. A mise szerves része az eucharisztia. Fontos tudni, hogy mindegyik más szentségben Krisztus csak kegyelmével van jelen, a miseáldozatban azonban testi-lelki valóságában jelenik meg.¹² Ezt azonban értelmezni kellett, s ezzel elkezdődött egy mindmáig tartó vita, amely nehézséget okozott magának a római egyháznak is, még inkább gondot jelentett a reformátoroknak, s jelent ma is az ökumenikusan gondolkodó keresztyénség számára. A kérdés az, mi okozza a gondolati problémát a teológia számára? Miért nehéz ezt érteni? Azért, mert a dolog mélyén a térfogalom tudományos értelmezése áll, ez pedig már a görögökkel kezdődően végighúzódik a tudományok két és fél ezer éves történetén. Ezt vázlatosan be is mutatjuk.

Arisztotelész nem véletlenül sorolta be a teret az akcideneciák közé. Mivel nála a tér az őt körülvevő testek határa, ezért az egy mérhető mennyiség. Ez azért kellett neki, mert így lesznek a tárgyak egymással kapcsolatsorban, s ennek a kapcsolatnak a láncá eredményezi a mozgást, mígnem eljutunk az első mozgatóig. De a katolikus teológia Arisztotelész filozófiájának beépítésével ezt a térképzetet is magába emelte, s ez aztán természetesen megjelent az úrvacsora értelmezésében is. Ugyanis, ha a konszekráláskor az úrvacsorai jegyekben megjelenik a teljes Krisztus a maga valóságában, akkor azt meg kellett tudni magyarázni Arisztotelész logikai rendszere szerint. Ha az ostyában benne van Krisztus, akkor ahhoz kapcsolódnia kell a téri akcideneciáknak is. De milyen mennyiségi vagy mérhető viszonyokról lehet itt beszélni? Luther élesen elvetette az átlényegülés katolikus magyarázatát, mégis azt vallotta, hogy valamiképpen „egy matematikai pontnál”¹³ Krisztus testileg jelen van az úrvacsorában. Ezt hívják konszubstantiatio-nak. Ő ezt az isteni *omnipraesenciával* magyarázta. Kálvin az úrvacsora értelmezésébe nem engedte beszüremelni a skolasztikus térképzetet, hanem teológiai magyarázatot keresett. Ezért Krisztusnak az úrvacsorában való testi jelenlétét elvetette. A Krisztussal való egyesülést úgy értelmezte, hogy az úrvacsora alkalmával maga Krisztus emeli magához a hívőt az ő Lelkének ereje által. Ezt a titokzatos, mégis *valóságos* egyesülést nevezte *unio mystica cum*

12 V.ö. Gaál Botond: *Tér, idő és az Ige*. Doktori értekezés. Debreceni Református Kollégium Soksorozósító Irodája, Debrecen, 1985. 92.

13 Thomas F. Torrance: *Space, Time and Incarnation*. Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1969. 34.

Christo-nak.¹⁴ Amint az a részletes elemzés alapján kiderült a 20. században, a kálvini értelmezés is kapcsolatban van a térképzettel, de közelebb áll a természettudományok által használt erőter modern szemléletéhez, a téri-idői-anyagi világ dinamikus felfogásához.

Az eleve elrendelés, mint történelemformáló erő

A predestinációt még ma is sokan Kálvin botránykövének tartják. Nem mindig és nem mindenhol volt ez így. A magyar történelemben is voltak időszakok, amikor az eleve elrendelés, azaz az isteni kiválasztottság bizonyossága vitte előre a nemzet szabadságáért harcolókat. Ezért érdemes itt is föltennünk a „miért” kérdésünket ilyen formán: tényleg ennyire el kell marasztalnunk ezért Kálvint?

Kezdjük azzal, hogy az eleve elrendelés, azaz a predestináció kérdése sok helyütt benne van a Bibliában. Ez a tény kezdettől fogva foglalkoztatta a keresztyén gondolkodókat. A Biblia azonban nem tanok gyűjteménye, ezért az eleve elrendelés tanítását a bibliai kijelentés alapján előbb-utóbb meg kellett fogalmazni. Az egyházatyák közül kifejezetten Augustinus foglalkozott vele úgy, hogy erről rendszerezett formában adott tanítást. Később széleskörű tanítások sokasága látott napvilágot. Magának a Bibliának a tanítása is több irányba terelheti a gondolkodókat.

Augustinus a kegyelemről szóló tanításának részeként beszél a predestinációról. Ez nála Isten örök végzésén nyugvó üdvözítés. Ő már felnőtt korában tért meg, s amit tapasztalt, az azt igazolta, hogy Isten egyeseket az üdvösségre, másokat a kárhozatra rendel, mert az eleve elrendelt állapotunkat a hit felől értjük meg, a hitet pedig Istentől kapjuk ajándékként. Az isteni végzés nála a bűnbeesés utáni időszakra vonatkozik. Augustinus gondolataihoz csatlakoztak később Gottschalk, Aquinói Tamás, Wicliff, majd pedig – önálló módosításokkal – Luther, Zwingli és Kálvin is. Zwingli a predestinációt illetően majdnem determinista álláspontra jutott. Luther a kezdeti merev álláspontja felől elmozdult egyfajta pozitív szemlélet felé, és azt hangsúlyozta, hogy akit egyszer Isten az ő kegyelméből kiválasztott, azt soha, senki az ő kezéből ki nem ragadhatja. Kálvin először nem foglalkozott tételesen a predestinációval, később azonban, látva az éles különbségeket, azt részletesen kidolgozta, és híres főművében, az 1559-ben kiadott *Institutio* harmadik könyvében négy fejezetet szentelt a kérdésnek. Augustinushoz képest is radikálisabb. Az isteni örök végzést a bűnöslet előtti időre (*supra lapsum*) teszi, mert szerinte az attól logikailag független. A rövidség kedvéért Révész Imre összefoglalását idézzük Kálvin e tanításáról: „Tanítja, hogy van egy mindenható és abszolút független, szabad akarat, az élő Istené, aki mindent kezében összpontosít, aki áldást oszt, aki csapás és megpróbáltatás fe-

14 V.ö. *Institutio* IV. 17. 4-9.

lett rendelkezik, sőt aki bűn és igazságtalanság által kárhozatra is juttat. De ez a feltétlen isteni akarat egyben végtelen jóságú és bölcs akarat is: örök üdvösséget is ad. Az Isten dicsősége előtt — és csak egyedül az előtt — meghajló hívó ember következetességével tanította ezekben a gondolatokba zárva Kálvin a kettős predestinációt, mégpedig *supralapsarius* értelemben. Isten öröktől fogva való dekrétumával egyeseket az üdvösségre, másokat a kárhozatra rendelt.”¹⁵ Ezt azért idéztük ilyen hosszan, mert így derül ki az is, miért tartják a predestinációt kálvini specialitásnak. Bár mindegyik felekezet dogmatikája foglalkozik a predestinációval, mégis Kálvin dolgozta azt ki a legrészletesebben. Való igaz, hogy az itt utolsóként közölt gondolatával messzebbre ment a kelleténél.¹⁶ De az is igaz, hogy teológiailag ő gondolta át a legmélyebben, hogy a kiválasztást Krisztusban lehet szemlélnünk. Eljut odáig: „Krisztus tehát az a tükör, amelyben kiválasztásunkat szemlélnünk kell.” – mondja végkövetkeztetésként.¹⁷ Nála tehát az eleve elrendelés tanításának az a célja, hogy Jézus Krisztusra utaljon. Ezért is szerepel csak az üdvtan befejező részeként. Kálvin maga is idézi Pál apostol Efézusi levelének 1,4 versét: „Áldott az Isten, a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak Atyja, aki kiválasztott minket Őbenne (Krisztusban – *szerezőtől*) a világ teremtése előtt!” Ennek az igének az értelmezése kapcsán kellett volna Kálvinnak óvatosabbnak lennie, és vigyáznia arra, nehogy a Krisztus feltámadásának egyetemes érvénye kétségbe vonható legyen, mintha az csak egyes emberekre volna érvényes. Innentől ugyanis már olyan titkokat feszegetett, amelyekhez nincs elegendő kijelentés a Bibliában.¹⁸ Végül is, Kálvin akármennyire helyes irányba indult el, amikor a predestinációt krisztológiai értelemben értelmezte, egyéb helyen tett direkt kijelentései miatt¹⁹ a keresztyén egyházak ezt elfogadni nem tudták, sőt olykor komoly ellenszenvet váltott ki. Amire Kálvin utalt, azt később Karl Barth tette helyre és magyarázta meg a *kegyelmi kiválasztásról* tartott négy magyarországi előadásában.²⁰ Ezeket az előadásokat legelőször a Debreceni Kollégium Dísztermében mondta el 1936-ban. Ennek a lényege az, hogy az el-

15 Révész Imre: Az egyháztörténet alapvonalai. Összeállította: Segesváry Lajos. Városi Nyomda, Debrecen, 1936. 154-155.

16 V.ö. Institutio III. 21,5 „Eleve elrendelésnek pedig az Isten azon örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva.”

17 Institutio III. 24.5.

18 „Megjelent az Isten üdvözítő kegyelme minden embernek!” (Tit 2,11...) vagy: Isten „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön” (1Tim 2,4) – mondja Pál apostol. Még számos bibliai passzusz lehetne fölhozni arra, hogy Krisztus váltsága érvényes azokra is, akik hisznek benne és azokra is, akik nem hisznek. Az emberek különválasztása elkárhítottakra és üdvözültekre az Isten eleve elrendelése által, már túlfeszített emberi, teremtettségi gondolkozás. Itt a titok előtt a hívó embernek is érdemes megállnia.

19 V.ö. Institutio III. 21,5

20 Mind a négy előadást elmondta Debrecenben, Sárospatakon és Kolozsvárott 1936 őszén.

vettetést Krisztus vállalja magára az ember helyett, ugyanakkor az ember a húsvéti örömhír kapcsán elnyeri Isten előtti igazságát, s életét pedig háládatosságból a Krisztusban elrendelt sorsa szerint éli.

Összefoglalva, amikor a kálvini predestinációs tan megmarad a bibliai alapon, helyes irányba mutat. Lényegében azt akarja kifejezésre juttatni, hogy Isten a világ sorsát, benne az embereket is, Krisztusban oldja meg és teljesíti be. Ez utóbbi gondolatot Kálvin már nem vitte végig, pedig ott volt a megoldás közvetlen közelében. Az emberre nézve ez azt jelenti, hogy Isten kiválasztottságának tudatában mindenkinek van valamilyen történelmi küldetése, egyeseké látványos és ismert, másoké pedig kevésbé mutatós, de annak végső megítélése nem az embertől függ.

*

E négy kérdéskör is mutatja, milyen szemléletkülönbség van az egyes felekezetek között. Arra is ráirányítja a mai ember figyelmét, milyen nehéz elvi kérdések húzódnak meg az egyes felekezetek felfogásának háttérében, ugyanakkor pedig elkötelezik a jövő keresztyén nemzedékeit e nyitva hagyott tantételek megnyugtató kidolgozására, az egy úton járás keresésére.

A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon

Történelmi előzmények

Luther fellépése után a felső Rajna-vidék nagyvárosaiban feltűnően gyorsan terjedtek a reformáció tanai, és számos egyedi jellemvonást alakítottak ki. Ennek a sokszínű folyamatnak emlékezetes eseménye volt a strassburgi konzisztórium felállítása. Ez olyan egyházi önkormányzati testület volt, melynek révén a lelkészek mellett tekintélyesebb laikus presbitereket¹ is bevontak az egyházi élet irányításába. Az elképzelés eredetileg a kiváló képzettségű bázeli reformátortól, Oecolampadiustól származott. Az ő indítóoka az volt, hogy Wittenberghez és Zürichhez hasonlóan a bázeli reformáció során is felütötte a fejét a lázongásokkal és képrombolással együtt járó vallási rajongás, ezek miatt például Erasmus és az egyetem számos professzora is elmenekült a városból, s az egyetem működése évekig szünetelt. A világi kormányzat erőszakosan lépett fel a vallási rajongókkal szemben, s több halálos ítélet és kivégzés is történt. Oecolampadiust ezek a pusztító megnyilvánulások mély aggodalommal töltötték el, s az új egyházi rendtartás kialakítása kapcsán arra törekedett, hogy olyan bibliai mintákon alapuló szervezeti keret jöjjön létre, mely az erőszakos cselekedetek megelőzésével képes biztosítani az egyházi élet jogszerű kereteinek fenntartását. Ennek érdekében a gyülekezet önszabályozó és konszenzusteremtő képességét kívánta mozgósítani. Az egyházfegyellemmel kapcsolatban azt javasolta, hogy a kiközösítés hatalmát a továbbiakban egy lelkipásztorokat és laikusokat egyaránt magába foglaló testület gyakorolja. Egy ilyen testület létrehozása azonban sok akadályba ütközött, mert az egyházfegyelmet korábban gyakorló lelkészi testület és

¹ A „πρεσβύτερος” görög szó a „πρεσβυς” melléknév középfoka, jelentése idősebb. Két ember közötti életkorbeli különbség kifejezésén túl az Újszövetségben olyan tisztségelnevezésként találkozunk vele, mely magában hordozza a „πρεσβεύω” [követi tiszteletet tölt be, követként utazik] és a „πρεσβεῖα” [küldöttség, követség] jelentéstartalmát is. A kifejezés sajátosan újszövetségi értelmezésben tehát olyan egyházi előljárót, tisztségviselőt jelent, aki hite, tapasztalata, ismerete, bölcsessége alapján élvezzi a gyülekezet tagjainak bizalmát. Az elnevezést viselő tisztség tartalma az egyháztörténet során többször változott. Ld. Varga Zsigmond J., *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Budapest, 1992, 815.

a magisztrátus hatáskörének korlátozását jelentette. Oecolampadius az elképzelését Bázelen emiatt nem is tudta megvalósítani, s azt csak a vele szoros munkakapcsolatban lévő strassburgi reformátoroknak sikerült átültetniük a gyakorlatba.² A konzisztórium munkája ott olyan eredményesnek bizonyult, hogy Kálvin, akit reformátori tevékenysége kapcsán szintén erőteljesen foglalkoztatott az egyházi *kübernészis*³ problematikája, pozitív tapasztalatai alapján egyházszervezeti elképzeléseinek középpontjába emelte.

Genfi munkássága második szakaszának fontos eredménye volt, hogy sikerült elérnie egy új egyházi rendtartás bevezetését. Ennek során 1542-ben immár itt is felállították a lelkészekből és 12 laikus presbiterből álló konzisztóriumot. Annak ellenére, hogy hatásköre igen korlátozott volt – pl. a laikus tagokat nem választották, hanem a polgári hatóság delegálta, ülésein a városi tanács egyik tagja a világi hatóság felügyeleti jogát demonstráló pálcával a kezében elnökölt – mégis magában hordozta a világi hatóságoktól független egyházkormányzás kálvini igényét.

Az egyházkormányzás bibliai alapelvei⁴

Kálvint elméleti munkássága során is szüntelenül foglalkoztatta, hogyan következik a bibliai idők tanításából a helyes egyházkormányzás, amely aztán bármely korban időszerűen érvényes gyakorlattá válhat. Az egyházkormányzásra nézve százával hozta elő a Bibliából a példákat, s ugyanakkor vizsgálta a keresztyén ösgyülekezet gyakorlatát és az óegyházi szerzők erre vonatkozó írásait.

Maga a *kübernészis* szó az egyházkormányzásra vonatkozóan Pál apostoltól ered, amikor is a korinthusi gyülekezetnek írja, hogy az egyházban az egyes karizmák szerint lehetnek különböző szolgálati tisztségek, mint például apostolok, próféták, tanítók, szegények segítői vagy éppen kormányzók. (1Kor 12,28) Ez utóbbit nevezi ő *kübernétáknak*⁵. Lényege az, hogy mindig is voltak karizmákkal, azaz „kegyelmi ajándékokkal” megajándékozott személyek, akik vezették a gyülekezetet. Kálvin itt „a nép közül választott vének”-re gondol, és mindjárt meg is jegyzi, hogy „megvolt tehát kezdettől fogva minden egyes egyháznak a maga tanácsa, mely kegyes, tekintélyes és szent férfiakkól állott...”⁶ Az egy-

2 Baráth Béla Levente, *A reformáció első generációjának további meghatározó személyiségei*, in *A reformáció*, Dienes Dénes (szerk.), Sárospatak, 2008 (Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához, 2). 107–120.

3 A „κυβερνησις” [*kübernészis*] szó kormányzást, irányítást, ügyintézkést jelent. A görög nyelv sokszor használja a szót a hajó kormányzása esetére.

4 Ez úton köszönjük meg a Gaál Botondnak a dolgozat e szakaszához rendelkezésünkre bocsátott írását.

5 Pál apostol a hajót irányító kormányosról beszél, hajóskapitányról az ApCsel 27,11-ben. Ugyanígy értelemben olvashatjuk a Jel 18,17 verset.

6 Institutio IV. 3.8.

házkormányzás tehát mindig is megvolt, de ezt megelőzte Isten választott népének, Izraelnek és a gyülekezeteknek a vezetése. Már a patriarcháknál is volt „kormányzás”, de igazából Mózes korában jelenik meg az, hogy az egyszemélyi vezetői felelősség és közösségi kormányzás együtt működik. Mózes segítójeként megjelennek ugyanis a vének. (Ex 19,5kk) Majd később elkövetkezett a környező népek mintájára bevezetett királyság, a történelmi helyzethez igazított kormányzás, amely a választott nép életében szükséges volt, de nem bizonyult igazi megoldásnak. Erre is vonatkozik Pál apostolnak a kifejezése, mely szerint ez még csak a „testi Izrael” állapota, de el kellett jönnie a „lelki Izrael” közösségének is, amely már az egyházat jelenti, a krisztuskövetőket. Az újszövetségi könyvek szerint az ősgyülekezetekben is voltak különböző tisztségek, de kockázatos vállalkozás volna ezekből kivenni az egyes tisztségek pontos meghatározását. Vegyünk egy-két példát. Péter apostol úgy mutatja be magát, mint presbitertársat (1Pt 5,1), Filepról pedig, az említett hét diakónus egyikéről azt olvassuk, hogy evangélista (ApCsel 21,8). A presbiterek közül néhányan igehirdetők voltak, néhányan nem (1Tim 5,17). Vagy például Apollós prédikált, de egyáltalán nem volt presbiter (ApCsel 18,24–26). Aztán megjelennek olyan tisztségviselők is, akiknek a szolgálati funkciója eléggé nem ismeretes, mint pl. az evangélistáké (ApCsel 21,8; Ef 4,11; 2Tim 4,5) és Fébé diakonisszáé (Róm 16,1).

Így aztán a legkülönbözőbb vélemények, álláspontok alakultak ki a történelem során. Mi csak azt állapíthatjuk meg, hogy az ősegyház életében mind az egyéni, mind pedig a testületi felelősségvállalásnak és döntésnek megvolt a maga jelentősége. Bajos dolog lenne a bibliai iratok alapján direkt vagy formális következtetéseket levonni arra nézve, hogy általános értelemben a kettő közül melyiknek volt vagy van prioritása, majd pedig ebből folyóan igazolva látni a történelem során kialakult, és ma is szemünk előtt lévő, ilyen vagy olyan egyházkormányzati módozatokat. Az őskeresztyének idejében ez a kérdés vagy probléma így fel sem merülhetett, mert az egyház egysége természetes volt. A gyülekezetet, vagy a gyülekezetek közösségét mint egyházat nem jogszabályok alapján kellett kormányozni, hanem a Krisztus tanítása szerint. Ezért Kálvin és általában a református felfogás határozottan ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház rendjét és az egyházi hivatalok, tisztségek szerepét az Újszövetség, ha nem is abszolút értelemben, de a maga alapelveiben tartalmazza. Mivel a „püspök” és a „presbiter” terminusok felcserélhetők (ApCsel 20,17 és 28), ezek ugyanazt a hivatalt vagy tisztséget jelentik. A tanítással és igazgatással foglalkozó presbiterek a kormányzást a presbitériumokkal együtt gyakorolták. (1Tim 4,14; ApCsel 13,1; 15,23) Később, úgy a második század közepére már kialakult az egyházi tisztségeknek szélteben elterjedt hármas formája: a püspök, a presbiter és a diakónus. Ezek közül hamarosan kiemelkedett az első kettő, majd ezek közül is a püspök tekintélye fölébe került a presbitereknek, s ezzel az egész egyháznak is.

Ennek a folyamatnak a pontos lefolyását valójában nem ismerjük. Inkább utólag, visszafelé tekintve születtek elgondolások a püspöki tisztség létrejöttével kapcsolatban.⁷

Az egyházkormányzás főbb történeti formái

Ha így nézzük a dolgot, és visszatérünk az egyházkormányzás bibliai előzményeihez, akkor azt kell mondanunk, hogy történeti kifejtésben nagyjából három fő formája alakult ki az egyházkormányzásnak, természetesen attól függően, hogy a bibliai útmutatásokból melyik vált hangsúlyosabbá. Klasszikussá váltan használatos kifejezéssel, ezek az *episzkopális*, a *presbiteriánus* és *kongregacionalista* rendszerű egyházkormányzási módok.⁸

A *püspöki egyházkormányzat* lényege az, hogy rendszerében mindig megtalálható egyfajta tanács vagy zsinat, de ezek a püspökök vagy érsekek testületei. Ebben a rendszerben az egyház kormányzását „felülről” végzik a püspökök, beleértve a pápát is, mint Róma püspökét.

A *presbiteriánus egyházkormányzat* alapvonásait Kálvin rajzolta meg.⁹ Ezt részletesebben bemutatjuk. Plasztikus formája a 17. században alakult ki Skóciában és Angliában. A kálvini egyházak teológusai rámutatnak arra is, hogy az apostoli atyák levelei alapján a gyülekezetben betöltött funkciójuk szerint nem lehet az *episkopos*-t a *presbyteros* elé vagy fölé helyezni. Summásan a presbiteriánus egyházkormányzat fő vonásait az alábbiak szerint lehet jellemezni:

- a) A presbiter és püspök az egyes személyek szinonim megjelölései – egy és ugyanazt a tisztséget jelölik.¹⁰
- b) Valamennyi presbiter és püspök tekintélye egyenlő.¹¹
- c) Minden gyülekezetben a presbitereknek, püspököknek és pásztoroknak a pluralitás szerint kellett jelen lenniük. Együtt alkották a helyi kormányzati testületet.¹²
- d) Éppen a bibliai idők nem artikulált megkülönböztetései folytán gondot jelentett a presbiteri rendszer hívei számára az egyházi szolgálatok tisztségek szerinti csoportosítása. A reformátorok is sokat bajlódtak ezzel a kérdéssel. Luther csak egy tisztséget ismert el: a helyi gyülekezet igehirdetőjét. A strassburgi Bucer már három tisztségről beszélt. Nála az alapvető tisztség a presbiterség volt, ennek volt a specializált formája az igehirde-

7 V.ö. Gaál Botond, *Helyes-e Kálvin tanítása a presbiteri egyházkormányzásról a Szentírás mércéjével mérve?* in Uő, *Kálvin ébresztése*, Szeged, 2009, 85–105.

8 A három fő egyházkormányzati forma bemutatása D. MacLeod „*Church Government*” szócikke alapján készült. Ld. *New Dictionary of Theology*, Downers Grove, IL, 1988. 143–146.

9 Institutio IV. 3. és 4. fejezet

10 Institutio IV. 4.2. és IV. 3.8.

11 Institutio IV. 4.2., IV. 3.8. és IV. 4.3.

12 Institutio IV. 4.1.

tői tiszt, és e kettőhöz járult a diakónusi szolgálat. Nagyon hangsúlyozta, hogy elvi tekintetben mindhárom egyenlő. Kálvin pedig negyedik tiszt-ségeként sorolta fel a doktorokat, akiknek a hatáskörébe „*csak az Írás magyarázata tartozik, hogy a tiszta és igaz tudomány a hívők között megmaradjon*”.¹³ Lényegében azt figyelhetjük meg, hogy a reformátorok igyekeztek egyfajta bibliai rend kialakítására, de nem a kategorizálásra tették a hangsúlyt, hanem az elhívásból eredő tiszta szolgálatra. Ez egyébként így biblikus.

- e) A presbiteriek további jellemzője, hogy nem csupán a nép képviselői, hanem valóságosan is vezetők, akik elhívást kaptak a kormányzásra (Zsid 13,7) és irányításra (1Kor 12,38), de ezek mint „*előljárók az Úrban*” (1Thess 5,12) vannak megkülönböztetve, s így és csakis így vannak fölötte a gyülekezetnek.
- f) A gyülekezeti közösség is ténylegesen részt kap az egyházkormányzásban, mert ők jelölik ki a tisztségviselőket¹⁴ és a fegyelmezést is gyakorolják.
- g) Az egyházszervezetet illetően a helyi gyülekezetek csoportjai szűkebb és tágabb szervezeti keretekhez tartoznak, tehát megyéhez, kerülethez és országos vagy nemzeti egyházhoz.
- h) A magasabb szervezeti egységek kormányzói hatalma mindig a helyi gyülekezetektől függ, tehát alapvetően ez utóbbiaknak van döntő szerepe. Ezekről nyerik a felügyeleti vagy egyéb szolgálatra a felhatalmazást, de mindig csak szolgáló szereppel bírnak. Az ilyen értelmű felhatalmazás alapján juthatnak kormányzó szerephez, mint ahogyan az a jeruzsálemi „zsinat” esetében is volt. (ApCsel 15,6-29)

A *kongregacionalisták* vagy más néven *függetlenek* tanítása és felfogása az egyházkormányzatról sok tekintetben megegyezik a presbiteriánusokéval, de nem ismerik el a magasabb szervezeti egységek kormányzói tekintélyét. Az episzkopális kormányzást szinte minden tekintetben elvetik, ugyanakkor megkötik a vezetők kezét azzal, hogy csak a gyülekezet dönthet mindenben. Ma már egyre kevesebb ilyen gyülekezet vállalja ezt az egyházkormányzási formát.

Végül is azt láthatjuk, hogy a presbiteri rendszerű egyházkormányzás egy alulról építkező irányítási forma, amelynek bizonyos elemei hasonlítanak a politikai világ demokráciára épülő kormányzásához. Természetesen a kettő nem azonos, mert más-más gyökerekből táplálkoznak. A püspöki rendszerben felülről határozzák meg az egyház működését, a kongregacionalista rendszer pedig alulról köti meg a vezetőket, illetve korlátozza szabadságukat. A presbiteriánus rendszerben a gyülekezeti tagok választása alapján kapják meg a mandátumukat

13 Institutio IV. 3.4.

14 Institutio IV. 3.8.

az egyes vezetők, felruházva őket a hitbeli szabad döntésre a kormányzás tekintetében.

A kálvini modell plántálása a Kárpát-medencében

Igaz ugyan, hogy Kálvin egyházkormányzati modellje a helvét irányú reformációt követő egyházakban sem vált egyöntetű gyakorlattá, de elképzelései Nyugat-Európa és Észak-Amerika számos területén meghatározóvá váltak. Több esetben az is előfordult, hogy a politikai struktúrák alakulásához is közvetlen mintaként szolgált. Ezzel kapcsolatban egyaránt utalhatunk a hugenották, a németalföldi függetlenségi mozgalom, az angol polgári forradalom, vagy a „zarándok atyák” politikai felfogására és közéleti tevékenységére.

Az egyháztörténeteseket régóta foglalkoztató kérdés,¹⁵ hogy a nyugat-európai társadalmi viszonyoktól annyira eltérő Kárpát-medencében hogyan érvényesült a kálvini egyházkormányzati modell. A válaszadás kapcsán fontos hangsúlyoznunk, hogy a református reformáció hazánkban vegyes gyökérezetből táplálkozott. Genf és a kálvini elképzelések itt sem jelentettek kötelező érvényű modellt, miként a helvét irányú reformáció által meghatározott más egyházakban sem. Mint a történeti bevezető is mutatta: az egyházkormányzás rendszere, amint Bázelen, Strassburgban vagy Genfben, úgy nálunk sem pusztán hitelvi meggyőződés eredménye volt.¹⁶ Nem véletlen, ha a reformáció korának hazai viszonyai közepette a három országrész sajátos hatalmi és társadalmi viszonyai között élő református egyházak gyakorlatában is jelentős eltérések alakultak ki.

Bár már a 16. századi reformátori művekben, zsinati határozatokban találkozhatsz olyan elvi nyilatkozatokkal, melyek utalnak a presbiteri elvű egyházkormányzati modell ismeretére,¹⁷ de ez távolról sem jelenti azt, hogy a 16. századi magyar református egyházi gyakorlatban is érvényesült. Az egyházkormányzás rendszere a reformáció előttihez viszonyítva mégis fontos változáson ment keresztül. Ennek talán legfontosabb eleme volt, hogy a helyi egyházigazgatás szintjén a világi önkormányzatok hatásköre jelentősen kibővült. A század második felére országszerte tömegesen jöttek létre döntően református lakosságú települések, és kialakult a „protestáns patronátus” rendszere.¹⁸ A helységek jelentős részében a közösségek önkormányzati testületeinek a kegyúri jog elemeit

15 A régebbi szakirodalomból ld. Pokoly József, Révész Imre, Miklós Ödön és Zoványi Jenő kapcsolódó írásait.

16 Kormos László, i. m. 109–110.

17 Pokoly József, *Az első magyar református presbitérium keletkezése és szervezete*, Protestáns Szemle, (1901) 10, 203–204.

18 A fogalom pontosabb körülhatárolásához ld. Rácz István, *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, 2007.

is sikerült egyéb előjogaihoz és mentességeihez kapcsolni. Az ilyen települések önmaguk patrónusai lettek, teljes egészében átvették az egyházfenntartás gondját, lelkészüket maguk választották.

Debrecenben például a református egyházzal kapcsolatos patrónusi jogokat megalakulásától fogva a város vezető testülete gyakorolta.¹⁹ A debreceni egyházi élet irányítása a város magisztrátusának a feladatköre volt, így itt évszázadokig nem is alakult ki önálló egyházközségi szervezet sem. Zoltai Lajos találó jellemzése szerint: „*Valóban sajátos egyesülése, összeolvadása volt az a kor a politikai és vallási társulásnak. Egyfelől a városra úgy reá nyomta a maga bélyegét a puritán kálvinizmus, hogy találónan hasonlítják Debrecennek a 16. és 17. századi életét az ó-szövetségi theokrátiához. Másfelől a város a látható egyházat mintegy beolvasztotta a maga kebelébe. Az egyház intézményeit, jogait és kötelességeit a város a maga számára vállalta át...*”²⁰ Debrecenben emellett sajátosan egyházi önkormányzati szervezetként működött, de a helyi egyházi élet irányításához csak közvetetten kapcsolódott a lelkészi pályára készülő kollégiumi diákság önkormányzata, a *coetus*, valamint a debreceni egyházmegye lelkészi testülete.

A felsőbb egyházi vezetésben a nem lelkészek egyelőre még nem kaptak szerepet. Az egyházmegyék és egyházkerületek irányításában továbbra is kizárólag lelkészek vettek részt, bár a tekintélyesebb patrónusok ezeken a szinteken is befolyással bírtak az egyházigazgatás ügyeire.

A presbiteri rendszer megfakadása

A presbitériumoknak, mint a településtől független egyházközségi önkormányzatoknak a megalakítását a felekezeti homogenitás megtörése ösztönözte. Ez a helyzet a ellenreformáció erőteljessége miatt először a Dunántúlon alakult ki. Az állandósuló támadások is hozzájárultak ahhoz, hogy az egyház tagjai összefogtak és a szervezetük megerősítésére igyekeztek.²¹

Hazánk első református presbitériumának létrehozása Kanizsai Pálfi János nevéhez fűződik. Kanizsai Pálfi János 1612. június 16-án foglalta el a lelkészi állását Pápán. Heidelbergben közelről látta a jól működő presbitériumokat. Miután hazatért, határozott terve volt e gyakorlat átültetése.²² Ennek részeként látott hozzá Pápán a presbitérium megszervezéséhez. 1615. november 23-án kelt Pathai Istvánnak, az ekkori dunántúli püspöknek az a levele, amelyben elképzelései kapcsán a következő szavakkal biztatja a pápai lelkészt: „*Amit a presybitérium szervezéséről írsz, a legnagyobb mértékben dicséretemet érdemi,*

19 Rác István, i. m. 86.

20 Zoltai Lajos, *Debrecen város és a debreceni egyház egysége*, Debreceni Protestáns Lap, 1903. március 14.

21 Pápai Szabó György, *A demokratikus egyházszervezet kialakulásának kezdetei hazánkban*, Confessio, 10(1986)2, 33–34.

22 Kapossy Lucián, *Pápa város egyetemes története*, Pápa, 1905, 182.

*óhajtom, hogy a kegyes törekvés szerencsés véget érjen. Áldjon meg téged az Isten, és tiszteletre-méltó fáradozásaidat segítse elő az ő egyházának építésére.*²³

A presbitérium szabályzatát „Az pápai gyülekezetnek külsőképpen való igazgatására tartó regulák avagy articulusok” címmel írta meg Kanizsai Pálfi János. Ezt a város földesura, Enyingi Török István 1616 januárjában a következő szavak kíséretében hagyta jóvá: „...intünk minden keresztyéneket, ennek felette birtokunk alatt valónknak, tanítóknak és hallgatóknak hagyjuk és parancsoljuk, hogy a mi városunkban Pápán, rendeltessenek arravaló jámbor istenfélő férfiak, kiknek az ő tisztükben és hivatalukban hűségük mellé köljük magunkat.”²⁴ Az így létrehozott első magyar református presbitérium 1617-ben kezdte meg munkáját.

Elvi teológiai alapon a kálvini egyházkormányzati rendszer bevezetésének igénye a 17. század elejétől jelentkezett, majd a puritán mozgalom képviselőinek munkássága kapcsán felerősödött. Szilvásújfalvi Anderkó Imre, majd később Tolnai Dali János még a püspökség intézményét is megkérdőjelezték. A puritanizmus hatása alatt Tiszáninnen, Tiszántúlon és Erdély területén is voltak kezdeményezések a presbitériumok felállítására, de a gyülekezetek nagyobb részének az ellenállása miatt többször kudarcba fulladtak. A kérdés miatt kialakuló helyi ellentétekre jellemző a sárospatakiak tiltakozása, mellyel az egyházlátogatók előtt is nyilvánvalóvá tették, hogy „... nem akarnak egyéb presbitériumot ismerni, hanem aminémű Medgyesi Pál uram pataki lakása előtt is volt Patakon, azaz ministri cum senatoribus et iudicibus administrant ecclesiasticam disciplinam” [a lelkészek a tanácsosokkal és a bírakkal gyakorolják az egyházfegyelmet]²⁵. A politikai szempontok mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1646-ban a szatmárnémeti zsinaton úgy döntöttek az atyák, hogy bár a presbiteri rendszert hasznosnak tekintik, de az adott történelmi helyzetben még nem alkalmazható. Ezek alapján – azzal a többek által vizsgált kérdéssel kapcsolatban, hogy hazánkban miért nem érvénysült a kálvinista-puritán mozgalom máshol megfigyelt gazdaság és társadalomformáló hatása – Molnár Attila megállapítását erősíthetjük meg, hogy: „A puritanizmus Magyarországon elsősorban azért nem hatott hasonló módon a társadalom átalakítására, mint azt Weber feltételezte, mert a vallás, az üdvözülés, és egyéb vallási szükségletek kielégítésére irányuló vallási érdek kevésbé vezette az emberek gondolkodását és cselekedeteit. A protestáns etika hatásáért nem annyira magyar változatának az eltérése a felelős, mint inkább az, hogy a puritán prédikátorok szavai a 17. században pusztába kiáltott szavak maradtak. Az üdvösség és bizonyossága csak keveseket készítetett

23 Makár János, *Kanizsai Pálfi János élete és munkássága*, New Brunswick, 1961. és Szabó György, *A demokratikus egyházszerkezet kialakulásának kezdetei hazánkban*, Confessio, 10(1986)2, 29.

24 Kaposy Lucian, i. m. 182.

25 Idézi Dienes Dénes, *Az első püspökválasztás a Tiszáninneri Református Egyházkerületben*, in *Tanulmányok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéből*, Sárospatak, 1998, 20.

az előírtak megcselekedésére. A homo religiosusok kis száma, a vallási érdek gyengesége miatt nem tudott a puritanizmus átalakító tényezővé válni, csak kevesek életében.”²⁶

Ezt a korszakot követte az ellenreformáció legerőszakosabb időszaka, az ún. „gyászévtized”, melyet az 1681. évi soproni országgyűlés határozatai zártak le. Visszaállították a protestánsok törvényes vallásgyakorlatát, de csak a kijelölt, ún. artikuláris helyeken engedélyezték számukra a szabad vallásgyakorlatot. A gyászévtized megpróbáltatásai a Habsburg-fennhatóság alatt élő reformátusokat ismét arra sarkallták, hogy minél több gyülekezetben állítsák fel a presbitériumokat. 1713. április 2-án a Komárom megyei Kocson tartott zsinaton a presbitériumokról külön törvénycikk született: „...minden eklézsiaiban a presbyterek meglegyenek, ha nagy az eklézsia 12-en, ha pedig kicsiny 6-an legyenek a közjónak munkálkodására. A presbyterek tisztj: templomra, parochiára, egyházi tanítókra, schola mesterre s ezeknek rendes fizetésére gondot viselni és az eklézsia mindenféle bonumira [javaira] vigyázni és a szent eklézsia tisztaságát őrzeni.”²⁷

III. Károly és Mária Terézia uralkodása, a „csendes ellenreformáció” kora újabb nehézségek elé állította a protestáns egyházakat. 1715–1790 között a protestánsok nem gyakorolhatták azt a jogukat sem, hogy az országgyűlésen megvédjék vallásszabadságukat, ugyanis vallási ügyek nem szerepelhettek a diéta napirendjén. Az ekkor jelentkező hatások tovább siettették a presbiteri rendszer általános elterjedését. A debreceni egyházigazgatás korábban bemutatott rendszere is ebben az időszakban alakult át. Miután állami nyomásra a város magisztrátusába katolikusokat is be kellett választani, a szenátus által korábban ellátott egyházigazgatási feladatokra új testületet kellett beállítani. A debreceni konzisztórium működésének első írásos nyoma 1739-ből, első működési szabályzata pedig 1749-ből származik.²⁸ Tagjai a város lelkészei, a kollégium professzorai, a városi tanács szenátorai, a városi nagytanács szószólója és a városi orvos voltak, elnökei pedig a legidősebb lelkész és a főbíró. A presbitérium elnevezést erre a testületre Debrecenben csak 1796 után alkalmazták.

A 18. század elejére kialakult helyzet azt is megkövetelte, hogy a nem lelkészi jellegű egyháztagokat immár a magasabb egyházkezelésbe is bevonják. Ennek a folyamatnak lényeges eseménye volt az 1734-es bodrogkeresztúri konvent, mely egyházmegyei és egyházkerületi szinten is a kettős elnöki rendszer bevezetése mellett tette le a voksát. Az esperesek és püspökök mellé világi gondnokokat állítottak.

26 Molnár Attila, *A „protestáns etika” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása*, Debrecen, 1994 (Societas et ecclesia 2), 145.

27 Pápai Szabó György, i. m. 35; Thury Etele, *Az 1713. évi kocsi zsinat*, *Protestáns Szemle*, 15(1903), 21.

28 Rácz István, *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, 2007, 92.

A *türelmi rendelet* által hozott új korszak már egy jelentős mértékben kiépült presbiteri rendszert és bevált gyakorlatot vitt tovább. Az 1791. évi budai zsinaton immár minden gyülekezetben kötelezővé tették a presbitériumok felállítását. A dunántúli és a dunamelléki egyházkerületekben, illetve Erdélyben a 19. század elejére általánossá vált a presbitériumok működése, de a tiszántúli és a tiszáninneni egyházkerületben sem váratott sokáig magára.²⁹ Ezt a felgyorsult „demokratizálódási folyamatot” csak erősítette, hogy a 19. század közepétől e testületek választása során is engedték érvényesülni a „népképviselési elvet”.³⁰ Ez az az időszak, amikor már országos szinten is joggal tehető fel az a tárgyunkhoz nem tartozó kutatói kérdés, hogy a magyar református egyházban kiépült presbiteri rendszer miképpen hatott a közéleti viszonyok alakulására?

*

A magyar református egyházkormányzat és presbiteri rendszer tehát hosszú fejlődési folyamaton ment keresztül. Hatásai a kora újkorban Magyarország politikai és közéleti viszonyainak alakulásában nem bizonyultak, az ismertett körülmények miatt nem is bizonyulhattak külföldi példákhoz hasonlóan meghatározónak. Az elmúlt évszázadok ezzel kapcsolatos egyházi törekvései azonban hazánkban is kétségtelenül szoros kapcsolatot és kölcsönösségi viszonyt mutatnak az önkormányzatiság és a civil társadalom kibontakozásával. Annak ellenére, hogy a presbiteriánus egyházkormányzat kiépülése és a politikai demokrácia kialakulása hazánkban egymástól jól megkülönböztethető folyamat volt, a biblikus ihletésű presbiteri rendszer, mint az egyházi „demokrácia” sajátos megnyilvánulása ma is nyilvánvalóan pozitívan hat, és erősíti a demokratikus politikai és közéleti viszonyok fejlődését.

Irodalom

- D. MACLEOD, Church Government, in *New Dictionary of Theology*, Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL, USA. 1988, 143–146.
- DIENES DÉNES, *Az első püspökválasztás a Tiszáninneni Református Egyházkerületben*, in *Uő, Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből*, Sárospatak, 1998, 3–84.
- GAÁL BOTOND, *Helyes-e Kálvin tanítása a presbiteri egyházkormányzásról a Szentírás mércéjével mérve?* in *Uő, Kálvin ébresztése*, Szeged, 2009, 85–105.
- KÁLVIN JÁNOS, *A keresztyén vallás rendszere (1559)* I–II. Ford. CZEGLÉDI Sándor, RÁBOLD Gusztáv, ANTAL Géza, BORSOS István, Pápa, 1909.
- KORMOS LÁSZLÓ, *A presbitérium szervezetének történeti alakulása*, *Református Egyház*, 11(1988) 5, 108–113.

29 Pápai Szabó György, i. m. 36.

30 Kormos László, i. m. 112–113.

- KOVÁCS, ÁBRAHÁM, BARÁTH BÉLA LEVENTE (ed. by), *Calvinism on the Peripheries: Religion and Civil Society on the Peripheries of Europe*, Budapest, 2009.
- MCGRATH, ALISTER E, *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*, Budapest, 1996 (Osiris könyvtár Történelem).
- MOLNÁR ATTILA, *A „protestáns etika” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása*, Debrecen, 1994 (Societas et ecclesia 2).
- PÁPAI SZABÓ GYÖRGY, *A demokratikus egyházszervezet kialakulásának kezdetei hazánkban*, Confessio, 10(1986)2, 27–38.
- RÁCZ ISTVÁN, *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, 2007.

Fekete Károly

Az istentisztelet egyszerűsége a kálvinista templomban

„Hát mit tettünk ez ideig s mit teszünk most? Bizony csak az egy Isten tisztelését s egyszerű igazságát akarjuk uralomra juttatni az egyházban.”

(Kálvin)¹

Kálvin ideálja a liturgiai kérdésekben a legteljesebb egyszerűség volt.² Az istentiszteletről alkotott elképzelései és azok átültetése a gyakorlatba egyértelműen új utat nyitottak a svájci reformáció számára. A kálvini típusú istentisztelet döntő irányelve az lett, hogy egyedül Isten Igéjére kell építeni az új istentiszteleti rendet. Csak azt kell megtartani a korábbi rendből, amit minden sallang, liturgiai túlterhelés nélkül az igeszerűség megkövetel. E kálvini alapelv lényegét az alábbiakban foglaljuk össze.

1. A keresztyén szabadság tételét szem előtt tartva, különbséget kell tenni az üdvösséget érintő lényegbevágó és annak lényegét nem érintő járulékos dolgok (adiaforon) között. Ez az istentiszteleti reform kivitelezését nagyban meghatározó alapelv nem kizárólag Kálvin felismerése, hiszen mások is ismerték és vallották ezt a tételt.³ Nála ez jelentősen előtérbe kerül. Ahogyan Luthernél is, úgy Kálvinnál is a „közömbös dolgok” megítélése a keresztyén szabadság megélésével függ össze.⁴ Az adiaforon-gondolat megjelenése felszabadítóan hatott, s elvi-

1 Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Ceglédi Sándor. Második kiadás. PRITA. Pápai Eperfa Könyvek 14. Pápa 2005. 93.

2 Rudolf Stählin: *Die Geschichte des christlichen Gottesdienstes*. In: K. F. Müller-W. Blankenburg (Hg.): *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. I. Bd. Johannes Stauda Verlag. Kassel. 1954. 65.

3 Luther az egyházi renddel kapcsolatban is megfogalmazta a keresztyén szabadság elvének érvényesülését. Luther a *Deutsche Messe* (1526) *előljáró beszédében* is megfogalmazza ezt. (*D. Luther Márton művei. IV. kötet Egyházszerző iratok*. A német mise és az istentisztelet rendje. Fordította: Paulik János. Pozsony. 1908. 439-440.) – Az adiaforonról F. Melancthon (1497-1560) és M. Flacius (1520-1575) között zajlott nevezetes teológiai vita. – H. Bullinger a különböző szertartásokról a *II. Helvét Hitvallás XXVII.* Fejezetében ír. – Az adiaforon fogalmához ld. még liturgiai szempontból: Ottfried Jordahn: *Das Zeremoniale*. In: H-Chr. Schmidt-Lauber – K-H. Bieritz (Hg.): *Handbuch der Liturgik*. Ev. Verlagsanstalt – Vandenhoeck-Ruprecht. 2. Auflage. 1995. 537-538.

4 Vö. Kálvin: *Institutio* (1559) III.19.9-16.

teológiai és gyakorlati-egyházkormányzói téren egyaránt tiszteletben tartották. Az istentiszteleti rendek egységesítésének és kötelezővé tételének elrendelése (uniformizálás) egyik reformátort sem kerítette hatalmába. Annál inkább törekedtek az istentisztelet külső rendjénél fontosabb tanításban és hitben való egységre. Kálvin szerint: „Nagy szégyen volna, ha azokban a dolgokban, amelyekben az Úr szabad választást engedett nekünk, hogy annál több lehetőségünk legyen az egyház építésére, rabszolgai egyformaságra akarnánk törekedni anélkül, hogy az egyház igazi építésével törődnénk. Mert ha egykor Isten ítélőszéke elé fogunk állni, hogy tetteinkről számot adjunk, akkor Ő egyáltalán nem a ceremóniák miatt fog minket kérdőre vonni. S egyáltalában nem ez a külső dolgokban való egyformaság lesz a számadás tárgya, hanem a szabadság helyes használata. A szabadság helyes használatának pedig az fog minősülni, amelyik a leghathatósabbban szolgálta az egyház építését.”⁵

2. *Kálvin liturgia-felfogására a legjellemzőbb elvi alaptétel az, hogy az emberi élet igazi célja az Isten dicsőségének szolgálata.* Ez, a Kálvin egész tanításában is központi szerepet játszó gondolat – Soli Deo Gloria – az alapja az ő sajátos istentisztelet-értelmezésének. Kálvin életművét átszövi ez a doxologikus látás. Egyik fontos művében, *A genfi egyház kátéjában* az ember életének fő céljaként jelöli meg: „Isten minket azért teremtett és helyezett ebbe a világba, hogy bennünk megdicsőíttessék. És bizonyára méltó dolog, hogy életünket, melynek Isten a kezdete, az ő dicsőségére fordítsuk.”⁶

Kálvin az istentisztelet doxologikus struktúrájának biztosítását és megerősítését stratégiai jelentőségűnek tartotta.⁷ „Hirdetjük Isten dicsőségét egyszerűbben, mint azelőtt szokták hirdetni; komolyan nekiláttunk, hogy mindazon tökély, miben Isten dicsősége tündöklök: ismertebb legyen. Oly ékesszólással magasztaljuk irántunk való jótéteményeit, aminővel csak tudjuk. Ebből az emberek felbuzdulnak fensége tiszteletére, az Ő nagyságához méltó tisztelet megadására, igaz lelki hálára, dicsérete közös vallására. Ebből lelkükben támad Istenbe vetett hit, ami aztán imádságot hoz létre. Ebből mindenki megtanulja az önmegtartóztatást, hogy ti. akaratát Isten parancsainak követésére használva saját vágyait odahagyja. Egyszóval, amint Isten azt akarja, hogy lélekben imádjuk, úgy mi teljes buzgalommal rajta vagyunk, hogy az embereket minden lelki áldozatra bírjuk, amit nekünk ajánl.”⁸

3. *Az emberi tevékenységek közül az istentisztelet a legszentebb, ezért megengedhetetlen, hogy éppen ez a cselekménysor süllyedjen emberi babonáskodásba, bálványimádásba.* A keresztyén hit és a keresztyén istentisztelet babonáságtól

5 Opera Selecta Calvini 1, 432. Ld. még: Kálvin: *Institutio* (1559) IV.10.27-32.

6 Kálvin János: *A genfi egyház kátéja*. Kálvin Kiadó. Budapest. 1998. 11.

7 Vö. Rainer Volp: *Liturgik. Die Kunst, Gott zu feiern*. Bd. 2: Theorien und Gestaltung. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 751.

8 Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápa. 2005. 40-41.

való felszabadítása az a szent cél, amely Kálvint elszántságra ösztönözte. Ennek többször hangot is adott. Az 1536-ban megjelent *Institutio* III.10-12. fejezeteiben éppúgy, mint az 1559-es *Institutio* I.10-12. fejezeteiben. Kálvin szerint általános érvényű tény, hogy „az ember szelleme úgy szólva örökké bálványokat gyártó műhely.”⁹

Az istentelen és meg nem engedett szertartások kerüléséről (Basel 1538) szóló levelében a keresztyén vallás tisztaságának megőrzése mellett tesz hitet.¹⁰ Még világosabb és részletesebb helyzetképet ad Kálvin *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543) című iratában, amelyet a Speyerben tartott birodalmi gyűlés alkalmából írt V. Károly császárhoz: „Most határozzuk meg az Isten törvényszerű tiszteletét. Ennek pedig kiinduló pontja és alapja az, hogy Őt minden erény, igaz ítélet, szentség, bölcsesség, igazság, hatalom, jóság, kegyesség, élet és üdv egyedülvaló forrásául ismerjük meg, s hogy ezért minden jó ember dicséretét egyedül neki szánjuk, mindent egyedül neki adjunk, mindent Őbenne keressünk, s ha valamire szükségünk van, Őreá tekintünk. Ebből származik a felfohászkodás, ebből a dicséret és hálaadás, melyek jelei a dicsőségnek, mit neki tulajdonítunk. Ez az Ő nevének igaz megszentelése, amit elsősorban kér tőlünk. Ezekhez fűződik az imádás, mint amivel kifejezzük az Ő nagyságához, fenségéhez méltó tiszteletünket. Viszont ehhez tartoznak megint a ceremóniák s úgy a segédeszközök, mint a szerszámok, hogy az istentisztelet végrehajtásában a test a lélekkel együtt legyen foglalatos.”¹¹ „Milyen homlokegyenest ellenkeznek ezen véleménnyel mindazon cselekmények, amelyekbe ma szerteséjjel az egész keresztyén világ helyezi Istennek tisztelését. Szóval ugyan minden jó dicsőségét ráruházzák Istenre, tényleg azonban felerészben, vagy tán nagyobb részben meg is fosztják attól, mikor tökéletességeit megosztják a szentek között. ... Isten munkái így a szentek között ki vannak osztva, úgy hogy a fenséges Isten mellé mintegy társakat adtak ez emberek, és sok dologban az Ő munkáját kell végezniök, amíg Isten látóköriükön kívül marad.”¹²

Egyértelmű ezekből az idézetekből, hogy senki és semmi nem állhat oda Isten és ember közé. Egyedül Ő imádandó. Az igaz istentisztelet előfeltétele az istenfélelem és az Isten szeretete, vagyis a helyes istenismeret és a szív belső hódolata. A kegyes életfolytatás tulajdonképpen nem más, mint az istentisztelet gyakorlati és hétköznapi megvalósítása. Azaz Kálvinnál az istentisztelet és a kegyesség szinonim, egymást kiváltó, egymással harmonizáló kifejezések.

9 Kálvin: *Institutio* (1559) I.11.8.

10 Kálvin János: *Az istentelen és meg nem engedett szertartások kerüléséről* (Basel 1538). Fordította. Rábold Gusztáv. Pápa. 1909. 24.

11 Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápa. 2005. 12.

12 Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápa. 2005. 15-16.

Kálvin szerint az istentisztelettel kapcsolatos babonás képzetek elleni harcban a legdöntőbb az, hogy „minden hívő tudja és értse azt, ami a templomban szóval és cselekedettel végbemegy, mert csak így nyerhet belőle lelki épülést és gyümölcsöző tapasztalatot. ... Ez azonban csakis akkor lehetséges, hogyha megfelelő tanítást nyerve, mindazt meg tudjuk érteni, amit az Úr a mi lelki okulásunkra rendelt. ... Csak ott van okulás, ahol van tanítás. Amennyiben kellő módon kívánjuk megtartani a mi Urunk szent rendelkezéseit, melyeket az Anyaszentegyház kebelén gyakorlunk, a legfontosabb tudnunk azt, hogy azokban mi foglaltatik, hogy mit jelentenek, és minő célra törekszenek, miáltal a gyakorlat hasznos és üdvözítő, következésképp a rendelkezések szerint való lesz.”¹³ Ez a kontroll különösen fontos Kálvin számára azért, hogy a sákramentumnak vélt cselekményekről kiderüljön a hamis voltuk, s az, hogy azok nem léphetnek Isten helyére. „A középkorban a szenttel való találkozás 'dolog élménnyé' vált, a dolgok hatalmával való találkozássá. A reformációban viszont a személyes megszólítottóság lesz döntővé, ezért a dolgok hatalma megcsorbul, elvesztik szakrális jellegüket.”¹⁴

4. *Az istentiszteleti történet megértésének kulcsa az anyanyelvűség, vagyis Kálvinnál magától értetődő a nemzeti nyelven folyó istentisztelet. Az ún. biblia pauperum helyett*¹⁵ az anyanyelvű igehirdetés válhat a bibliaismeret forrásává. Kálvin több helyen az 1Kor 14,16-ra hivatkozva fejtette ki, hogy a megértett Igére jöhet a népnyelvű válasz a közös imádságban és a gyülekezet közös éneklésében: „mindenütt a nép köznyelvén kell elmondani a nyilvános könyörgéseket, hogy azokat az egész gyülekezet közönségesen megérthesse, mert hiszen az egész gyülekezet épülését kell szolgálniuk, erre pedig meg nem értett hangokból egyáltalán semmi haszon sem származik.”¹⁶ „Mivel az Isten dicsőségének a testünk minden tagjában is ki kell valahogy tündökölnie, illő, hogy elsősorban éppen a nyelvünk foglalatossádjék és buzgólkodjék ebben a szolgálatban, akár ének, akár beszéd által, hiszen a nyelvünk különösképpen arra teremtett, hogy az Isten dicséretét szólja és hirdesse.”¹⁷

„Az imádságok csakis a nép által ismert és használt nyelven mondhatók, és ahogy az Apostol mondja, a gyülekezet nem mondhat Áment az imára, mely idegen nyelven hangzott el. Minekutána pedig azt mindenki nevében mondjuk, mindenki résztvevője az imádságnak. Ennek megfelelően nagy méltánytalanság-

13 Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6.

14 Békési Andor: *Mi kálvinisták...* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1990. 92.

15 Kálvin: *Institutio* (1559) I.11.5-7.

16 Kálvin: *Institutio* (1536) III. fejezet Az imádságról. Fordította: Victor János 107-108. Ugyanez a gondolat található az 1559-es *Institutio*-ban is: III.20.33.

17 Kálvin János: *Institutio* (1536) III. fejezet. Az imádságról. Fordította: Victor János 107.

nak mondhatjuk azt, hogy templomainkba a latin nyelvet vezették be, holott azt jobbára nem értik az emberek.”¹⁸

5. *A liturgia struktúrájának három pillérét nevezi meg Kálvin:* „Alapjában véve a mi vallásos összejöveteleinken három ilyen dolog megtartását rendelte Urunk, s ez a három: az *Ő igéjének hirdetése, a nyilvános és ünnepélyes imádság, meg az Ő sákramentumainak kiszolgáltatása.*”¹⁹ Ezt erősíti meg az Institutio (1559) IV.17.44-ben is. Ezek a pillérek hordozták már az őskeresztény gyülekezet istentiszteleti életét is, ahogyan arról az ApCsel 2,42-ben olvashatunk. Ennek a fenti három elemnek a sorrendje csupán retorikai szintaxis, mert az istentiszteleten mindhárom elem gyakorlásában az *együtt gondolkodás, az együttes élmény és a közös cselekvés a meghatározó.* Kálvin pedagógiai tudatossággal állította ennek szolgálatába a közös imádságot, a gyülekezet szoltárénekét és a Krisztustól rendelt két sákramentum (keresztség és úrvacsora) ünneplését.

6. *Kálvin a mise áldozat-karakterével szemben az istentisztelet igehirdetési-karakterét engedte érvényesülni, hogy helyre álljon a hallható és a látható ige (igehirdetés és úrvacsora) egyensúlya.* Ezért a prédikációt állandó istentiszteleti elemmé tette. Kálvin többször hangsúlyozta, hogy az igehirdetés és az úrvacsora egyformán fontos.²⁰ Korának római katolikus gyakorlatával szemben, amely

18 Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6.

19 Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6.

20 „Isten igéje az az ismertető jegy, mely megkülönbözteti annak igaz tiszteletét, hibás és bűnös imádsásától, könnyen levonhatjuk ebből azt a következtetést, hogy Isten tiszteletének manapság általánosan divatos formája teljesen meg van romolva. Mert nem is fordítanak figyelmet arra, amit Isten parancsolt, vagy helyeselt, hogy Neki, amint illenék engedelmeskedjenek, hanem szabadságot vesznek arra, hogy istentiszteleti formákat eszeljenek ki, s ezt szeretnék engedelem gyanánt Istenre erőszakolni. ... Isten visszaveti, elítéli és kárhoztatja nevének minden hazug tiszteletét. Igéje fékét ránk veti, hogy megtartsion bennünket egyszerű engedelmisségben. Mert hogyha széttörve igánkat, a mi eszünk ábrándképei után megyünk, s emberi vakmerőséggel kieszelt tiszteletet mutatunk be neki, bár előttünk tetszetős a dolog, az Ő színe előtt haszontalan beszéd, sőt utálatos fertő. ... Isten az engedelmisséget többre becsüli, mint minden áldozatot, már magában ez elégséges, hogy minden tiszteletet visszavessen, ami nem alapszik valamely parancsolatán.” Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápa. 2005. 20-21. – Helyesen állapítja meg Fejes Sándor: „Tévedésben vannak, akik azt állítják, hogy Kálvin tanításában és gyakorlatában az Ige mellett az úrvacsora nem jelent ’külön ajándékot’ (Abendmahlsgabe). Egész genfi pásztori tevékenysége arra irányult, hogy megértesse az úrvacsora jelentőségét, és ne ’csak prédikáció’ legyen, mint ahogyan odaérkezésekor szokásban volt. Ma már nem lehet kétséges előttünk, hogy erre mindent latba vetve, azért törekedett, mert felismerte az úrvacsora közösségteremtő erejét és a közösségben a hívők megszentelődését segítő szerepét.” Fejes Sándor: *Kálvin a megszentelődésről*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1985. 141.

szerint évente egyszer kellett élni az eucharisziával, Kálvin szorgalmazta az úrvacsora gyakori vételét.

Kálvin sákramentum-értelmezése döntően meghatározza istentisztelet-felfogását is. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy az úrvacsora lényegéről szóló tanítás mind a liturgiában, mind a tanítási alkalmakon világosan és tisztán hangozzék.²¹ „Kálvinnál az egész istentiszteletnek, melynek nála szerves része az úrvacsora, egyfajta 'mennyei jellege' van.”²² Istennek hatalmában áll – írja Kálvin –, hogy „valami módon felemeljen bennünket az Ő mennyei dicsőségébe, mely megmérhetlenségével mindeneket betölt, magasságával pedig az egeket is felülmúlja”.²³ „Az Úr az Ő Lelke által árasztja ránk a Vele testben és lélekben való egygyéléltel áldását. Az összekapcsoló kötelék tehát a Krisztus Lelke, aki egyesít bennünket Vele, és mint csatornán Rajta keresztül érkezik hozzánk minden, ami Krisztus és ami az Övé.”²⁴

7. Az imádkozó Kálvin alakját úgy őrzik a tőle fennmaradt könyörgések, mint aki Krisztus közbenjáró tisztét komolyan vevő, a kötött és szabad imádságok együttes erejét megtapasztaló, minden hamis rajongástól mentes istentiszteleti imádságot gyakorló liturgus volt.²⁵ Kálvin sokat tett az imádságért elvi megállapításaival is, de istentiszteleti gyakorlatában is példát adott arra, hogy az Istennel való párbeszéd milyen változatosan történhet a gyülekezetben. „Az imádkozásban három dolgot javítottunk. Mert a szentek közbenjárását megcáfolva az emberek közbenjárását megcáfolva az emberek Krisztushoz visszavezettük, hogy egyrészt az ő nevében tanuljanak imádkozni az Atyához, másrészt tanulják meg, hogy mint közbenjáróra, rá kell támaszkodniok, s megtanítottuk őket egyrészt tiszta s erős hittel, másrészt értelemmel is imádkozni. Azelőtt bizony zavaros kéréseket mormogtak ismeretlen nyelven.”²⁶ A vasárnapi istentiszteletek genfi imarendjét *Az egyházi könyörgések alakja* (1542)²⁷ című iratában határozta meg. Egyaránt alkalmazta a kötött és a szabad imádságot.

21 Kálvin János: *Rövid értekezés az úrvacsoráról* (1541) In: Kálvin János Kisebb Művei a rendszeres theologia köréből. Református Egyházi Könyvtár IX. Pápa. 1912. 139-169.

22 Békési Andor: *Kálvin a sákramentumokról*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1987. 140.

23 Kálvin: *Institutio* (1559) IV.1.5.

24 Kálvin: *Institutio* (1559) IV.17.12.

25 E témához ld. F. L. Battles: *The Piety of John Calvin*. Grand Rapids. 1978.; Hans Scholl: *Der Dienst des Gebetes nach Johannes Calvin*. Zwingli Verlag Zürich. 1968.; Bolyki János: *Az imádkozó Kálvin*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp. 1985.

26 Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápa. 2005. 51. A három javítás részletes kifejtése is megtörténik az 51-58. oldalakon.

27 Magyarul megjelent: *Kálvin János Kisebb Művei a rendszeres theologia köréből*. Református Egyházi Könyvtár IX. Pápa. 1912. 71-82. Egyéb Kálvin-imádságok találhatóak még: *Válogatás Kálvin János műveiből*. Szerkesztette: Bolyki János. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1980.

8. „Vannak olyan imádságok, amelyeket csak egyszerű előszóval mondunk, másokat meg éneklünk”²⁸ – vallja Kálvin, s kiemelten foglalkozik a nyilvános imádság keretében a gyülekezeti énekléssel. Az 1537. évi Cikkelyek (*Articles...*) második szakaszában a zsoltáreneklés jelentőségéről adta elő gondolatait: „A zsoltárok arra készítetnek, hogy szívünket Istenhez emeljük, és arra buzdítanak, hogy magasztaló szavakkal hívjuk segítségül és dicsőítsük szent nevét.”²⁹ Ebből a felismerésből született meg Kálvin szerkesztésében 1539-ben Strasbourgban az *Aulcuns Psaumes et Cantiques mis en chant* című első énekeskönyv. Ezt követően egyre bővülő formában, több fázisban (1542, 1543, 1551) készült el az 1562-ben kiadott, mind a 150 zsoltárt tartalmazó zsoltárfordítás Clément Marot és Theodor Beza szövegeivel, Loys Bourgeois és „Péter mester” dallamaival.³⁰

Kálvin a genfi zsoltárok istentiszteleti bevezetésével szintén az istentisztelet doxologikus struktúráját erősítette meg. A zsoltárokkal tovább bővült a bibliai szövegek istentiszteleti jelenléte. Az énekszövegek elsődleges alapjai Kálvin számára a Szentírás énekei és hitvallási szakaszai voltak, amelyek nem egyszerűen a prédikációra adott válaszokként jelentek meg, hanem bennük Isten Igéje szólalt meg, hogy igazolja, erősítse, tágítsa és elmélyítse az Isten üzenetét, ahogyan Kálvin mondja: „sem jobb, sem Isten dicsőítésére alkalmasabb énekeket nem találhatunk, mint a Dávid zsoltárait, amelyekre maga a Szentlélek tanította meg őt. Amidőn tehát ezeket énekeljük, bizonyosak lehetünk abban, hogy e szavakat maga Isten adja szánkba, mintha csak ő maga énekelne bennünk önnön dicsőségét magasztalva.”³¹

A zsoltáreneklés gyülekezeti megtanításába és vezetésébe Kálvin bevonta a genfi katedrális énekiskoláját. Időről időre kiválóan felkészült muzikusok tanították az énekeseket és vezették a Szent Péter templom kórusát. Közülük kiemelkedik Loys Bourgeois (született 1510-1515 között – meghalt 1560 után).³²

28 Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: *Psalterium Ungaricum*. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 7.

29 Idézi Pierre Pidoux: *Vom Ursprung der Genfer Psalmweisen*. Gotthelf Verlag Zürich. Separatdruck aus der Zeitschrift „Musik und Gottesdienst” Nr. 2/1984. 2.

30 Pierre Pidoux: *Vom Ursprung der Genfer Psalmweisen*. Gotthelf Verlag Zürich. Separatdruck aus der Zeitschrift „Musik und Gottesdienst” Nr. 2/1984. 5-19. Ld. még: Fekete Csaba: *Chanson és zsoltár*. In: „...eleitől fogva...” Tanulmányok, dolgozatok, hozzászólások a genfi zsoltárok énekléséről. Kiadja a Református Egyházzenei Munkaközössége (ReZeM 024) Budapest 1993. 82.

31 Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: *Psalterium Ungaricum*. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 9.

32 Loys Bourgeois 1545 elejétől a St. Pierre templomban, 1545 decemberétől pedig a St. Gervais templomban is ellátta az egyházzenei feladatokat. Nevéhez jelentős számú genfi zsoltárdallam

Genfben folytatott pedagógiai munkásságának értékes gyümölcse *A muzsika igaz útja* (1550)³³ című traktátusa, amelyben gyermekek és felnőttek számára érthetően és egyszerűen magyarázza el a kottaolvasás alapjait, hogy a zsoltártánítást ezzel is segítse. A genfi gyülekezet zenei nevelését az énekiskola kórusa vette a vállára. A családi áhítatokon is hasonló feladatot töltöttek be a zsoltárokat tudó gyermekek.

A genfi zsoltárdallamok népszerűségét és gyors terjedését leginkább a neves kortárs zeneszerzők nagyszámú feldolgozása bizonyítja (pl.: Orlando di Lasso, Claudin le Jeune, J. P. Sweelinck, Claude Goudimel, Pascal L'Estocart), amelyeket használtak az akkori házi muzsikálásban.

A kálvini istentisztelet sajátos eleme, egész lelkiségét meghatározó, új hangszíne lett a genfi zsoltárok bevezetése. Azóta a református kegyesség és istentisztelet nem képzelhető el a zsoltárok éneklése nélkül.

*

Kálvin törekvése tehát az volt, hogy a gyülekezet értse, mi történik az istentiszteleten és ugyanakkor maga is aktív részese legyen a liturgiának. Ennek viszont csak úgy van értelme, ha maguk az istentiszteleti elemek kötődnek a bibliai kijelentéshez, mert így válik Isten igéje ható tényezővé. Ezért középpontba került a nemzeti nyelvű igehirdetés és a sákramentum istentiszteleti aktusa, s ennek a szolgálatában állt az egész gyülekezet a papjával együtt. A mi magyar helyzetünkben ez azt jelentette, hogy egyszerűbbé, azaz biblikusan érthetővé és átélhetővé vált az istentisztelet, és egyúttal szolgálta a magyar nyelv művelését is.

elkészítése kötődik. A tanítás mellett Bourgeois komponált négyszólamú zsoltár-feldolgozásokat is, amelyek nyomtatásban is megjelentek.

33 Loys Bourgeois: *A muzsika igaz útja. (Le droict chemin de musique)* Fordította: Jeney Zoltán. Budapest. 2003. A traktátus jelentőségét, történetét Ferenczi Ilona tanulmánya mutatja be. Symon du Rosier tízoros beköszöntő verse is figyelemre méltó: „Ó, Olvasó, művészete zenénknek / Rég szunnyadott, elfedte oktalanság, / De hála most az Úrnak, ím feléled, / S e könyv lehet reája szép bizonyosság. / Feltárja, hogy zenénk miféle okság / Vezérli, s így örvend a tiszta ész, / Mert úgy tanít e tiszta érvelés, / Hogy oktatás s hagyomány egybeolvad. / Kísérje bár sok vád és megvetés, / Olvasd, s zenénkre új fény árad!” (Fordította: Jeney Zoltán 2001.)

Nagy Gábor

Új életszemlélet – kálvini hatások

Elvi alapvetés – a biblicitás

A kálvini teológia új programot hirdetett a mindennapi élet számára. Szándéka szerint az volt benne az új, hogy az egész keresztyén életet istentiszteletté alakítsa át. Az ünnepi istentisztelet és a „hétköznapok istentisztelete” ugyanolyan hangsúlyt kapott. Kálvin gyakran használta és úgyszólván jelmondatává is vált a *Soli Deo Gloria* kifejezés: *egyedül Istené a dicsőség!* Ennek alapján vallotta: miként a világban minden azért van, hogy Isten dicsőségét szemmel láthatóvá és kézzelfoghatóvá tegye, a keresztyén embernek is az a hivatása, hogy egész életével Isten dicsőségét szolgálja. Eme újonnan meghirdetett program alapját a *Sola Scriptura* elvének megfelelően a Biblia képezte. Kálvin, mint az „Ige teológusa” vallotta, hogy a keresztyén hit egyedüli zsinórmértéke a Szentírás. Ezért rendkívül fontosnak tartotta, hogy az ember megismerje, szorgalmasan tanulmányozza az Írást, mert abban megtalálható minden lényeges információ, amely elengedhetetlenül szükséges a keresztyén életben való járáshoz. A Biblia megismerteti az emberrel, hogy hit által mit lehet elfogadnia jónak és helyesnek, s ebből következően hogyan kell cselekednie. Kálvinnál a Szentírás egyedüli, azaz abszolút tekintéllyel bír. Ebből kifolyólag a keresztyén embernek egész életét, minden gondolatát és cselekedetét az Ige hatálya alá kell helyezni. Ezért vált olyan fontossá kálvini talajon a Szentírás állandó tanulmányozása és értése. Erdemes itt felidézni a bibliás hitű református Bethlen Gábor (1580-1629) alakját, akinek nevéhez Erdély felvirágoztatása és aranykora fűződik. Ő a kor emlékezte szerint huszonháromszor olvasta el a Bibliát, sőt mindennap olvasta azt. De így volt ez I. Rákóczy György (1593-1648) erdélyi fejedelem esetében is, aki buzgó református keresztyénként harminckétszer olvasta végig a Bibliát élete során.¹ Ők Isten útmutatását keresték, mert nem uralkodni akartak a népük felett, hanem vezetni akarták azt.

Kálvin meggyőződéssel vallotta, hogy Isten kijelentését a Szentlélek ereje világosítja meg, illetve teszi azt érthetővé az értelmünk számára. Ennek az eredménye lesz az, hogy az ember elméje megújul, akarata pedig átformálódik. A kálvini felfogás szerint az ember az üdvössége felől a Szentírásból győződhet meg, mert az Igéből megismert Krisztusban mint „tükörben közvetlenül szem-

¹ Szabó Aladár: *A magyar protestantizmus története*. Magyar Protestáns Almanach, Gödöllő, 1933, 113.

lélhetjük elválasztásunkat és üdvösségünket”.² Kálvin az új élet kapcsán kihangsúlyozza, hogy a megváltozott életekben látszódnia is kell a „megszentelő Lélek” munkájának, azaz felhívja a figyelmet a hit folytatására *a személyes életszentségben*. A kálvini hangsúly itt azon van, hogy az életszentség magától értetődő gyakorlati következménye a hitnek, s ez a szemlélet meghatározza az egész emberi életet. Amikor Isten ingyen kegyelemből, a Jézus Krisztus érdeméért hit által megigazít, akkor le is foglal a maga számára, hogy „életünk Krisztust, a mi örökbefogadtatásunk kötelékét tükrözze vissza”.³ Ez azt jelenti, hogy az, ami hitben már a mienk, annak megszentelődő életünkben is látszania kell. Másképpen kifejezve: a keresztyén embernek vállalnia kell a bibliai értékszemponatok bátor képviselését és példaadó megélését saját élethelyzetében, a mindennapokban. Ezt nevezték a kálvinisták az „élet istentiszteletének”. Ez az új életfelfogás nagyon sok pozitív gyümölcsöt eredményezett. A kálvinista ember hatalmas erővel kapcsolódott be a gyakorlati élet kérdéseinek megoldásába, mint pl. szorgos munkavégzés, áldozatvállalás, iskolák alapítása, presbitériumok létrehozása, gyülekezeti tagok támogatása, az igazság szeretete, a nemzeti függetlenségi harcokban való szerepvállalás, vagy éppen a tisztességes mértékű kamatszedés. A kálvini teológia ilyenformán az önző étellel szemben az „életszentség” alternatíváját kínálja. Ezt a szemléletet nagyon sokan magukévá tették. A valódi életszentséget tehát akkor élhetjük meg, ha elsősorban nem a magunk érdekeit, hanem mások szolgálatát tekintjük kiemelt feladatunknak.

Az új életfelfogás gyümölcsei

Szorgos munkavégzés

A kálvini etika kilépett a vallásos keretektől, és a köznapi életben is meghatározóvá vált. Kálvin fontosnak tartotta, hogy a keresztyén ember az élet minden területén engedelmességet tanúsítson Isten akaratával szemben, így a munkavégzés terén is. Korának felfogásához képest a munka megítélésében a reformátor meglehetősen radikálisnak tűnik. Erősen megbélyegezte a semmittevést, amit értéktelen és kárhuzatos dolognak tartott, mert nem Isten dicsőségét szolgálja, és ennek kontrasztjaként felhívta a figyelmet a munka fontosságára. A munka – mint az életszentség eszköze és útja – a kálvini felfogás szerint a hitnek és megélésének egy konkrét formája.⁴ Ebből következőleg hivatásunkban is Istent kell szolgálnunk. Kálvin a hivatás (*vocatio*) fogalmát nemcsak az egyházi szolgálatra, hanem a világi munkavégzésre is kiterjesztette, mert az is Isten dicsőségét

2 V.ö. Kálvin János: *A Keresztyén Vallás Rendszere*, Református Főiskolai Nyomda, Pápa, 1909-10. III. 24.5. Továbbiakban: Institutio.

3 Institutio III. 6.3.

4 Vö. Fazakas Sándor: *Kálvin szociáletikája*. in: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009. 117.

szolgálja,⁵ de emellett azt is kutatta, hogy teológiailag mi a munka lényege és értelme. Kálvin végül arra a megállapításra jutott, hogy a munka az isteni parancsban gyökerezik. Isten az embert munkára rendelte, mert Ő maga is szüntelen munkálkodik. A munka tehát Isten és az élet tiszteletének egy sajátos megnyilvánulási formája!

Kálvin ugyanakkor azt vallotta, hogy csak úgy lehetünk Istennek tetsző emberek, ha hivatásunkat, munkánkat akarata szerint végezzük. Ha becsülettel, szorgosan, tisztességgel tesszük dolgainkat, akkor Isten örömét leli bennünk, mert Ő is minden „energiáját” az általa teremtett világra fordítja. Eberhard Busch – Kálvin életének és teológiájának egyik legjelentősebb mai kutatója – itt egy szélsőségre hívja fel a figyelmet: ha valaki munkamániásan dolgozik, s közben elfelejt imádkozni, az rossz úton halad.⁶ A középkori bencésektől átvett, de a reformáció által is használt jelmondat azonban ebben is józan utat mutat: *Ora et labora – Imádkozzál és dolgozzál*. A keresztyén embernek nem fordítva, vagy egyiket kiiktatva kell betöltenie küldetését, hanem a sorrendet megtartva, mindkettőhöz ragaszkodva. A Debreceni Református Kollégium homlokzatát is az *Orando et laborando* szavak díszítik, s ennek szellemében nevelődött fel generációk egész sora hazánk egyik legősibb és legjelentősebb iskolájában: *imádkozva és dolgozva!* A bencések gondolata így vált a Kollégium jelmondatává. De a kálvinista debreceni polgár is mindig arra volt a legbüszkébb, hogy a Szentírás, és annak tanításait a mindennapi életben alkalmazta, amint arra Gaál Botond is rámutat: „Ortodox módon ragaszkodott a hitéhez és puritán életszentséggel dolgozott családjáért és nemzetéért.”⁷ Móricz Zsigmond szeme előtt is mintha ott lebegett volna a Debreceni Kollégium jelmondata, mert ő is úgy látta: a történelem zivataraiiban a magyarság annak köszönhette fennmaradását, hogy a legnagyobb sorscsapásokat követően vagy akár azok közepette is mindig kész volt a munkára.⁸

Áldozatvállalás hálaadásból

Kálvin nagy súlyt helyezett az önmegtagadásra, vagyis hogy az ember ne önmagáért éljen, hanem minden idejét és fáradozását Istennek és felebarátainak szentelje. Élete jelmondata is megerősíti ezt: „*Cor meum velut mactatum Deo in sacrificium offero!*”, azaz „*Szívemet mintegy megöldökölve égő áldozatul Istennek ajánlom!*” Ez az, amit a *Heidelbergi Káté* 32. felelete így mond: „Azért

5 Kovács György: *Protestáns identitás és a „kapitalizmus szelleme”*. in: Czagány L. – Garay L. (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac*, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 2004, 109.

6 Eberhard Busch: *Reformiert. Profil einer Konfession*, TVZ, Zürich, 2007, 121.

7 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Szegedi Kis István lapítvány, Szeged, 2009. 13.

8 Gróh Gáspár: *Az építés politikája. Móricz Zsigmond és a történelem*. (Letöltés dátuma: 2009. július 3.) <http://www.epa.oszk.hu/01300/01343/00033/nemzet.html>

vagyok Krisztusé (azért vagyok keresztyén), hogy magamat neki élő *hálaáldozatul* adjam...”. Ezt tanították az egész országban már az 1560-as évektől. Azon van itt a hangsúly, hogy a keresztyén ember a maga biblikus szemlélete kapcsán nem a törvény szigorú előírásai alapján cselekszik jót, hanem szabadon a krisztusi szeretet-parancsolat alapján, mégpedig *hálából*. Kálvin is azt hangsúlyozta, hogy ennél kevesebbet az ember nem adhat feleletül Krisztus egyetlen és tökéletes áldozatára. A keresztyénség ugyanis gyakorlatilag egyet jelent a hálából történő áldozatvállalással. Másképpen kifejezve, az igazi keresztyén magatartás az áldozatvállalás cselekményében realizálódik.⁹ Tegyük hozzá: hálaadásból! Az ilyen áldozatvállalás szép példája a svájci Vörös kereszt létrejötte is. Henry Dunant genfi kálvinista polgár ugyanebben a szellemben nevelkedett. Kiderül ez szépen megfogalmazott biblikusan hitvalló megnyilatkozásaiából. Az 1859-ben lezajlott szörnyű Solferino-i ütközet után látva a negyvenezer halottat és sebesültet, az irgalmas samaritánus története jutott eszébe (Lk 10,25-37) és visszagon- dolt a genfi neveltetésére: „Jesus selbst begegnet uns in jeden Leidenen!” *Maga Jézus találkozik velünk minden szenvedőben* – gondolta végig az eseményt.¹⁰ Ekkor született meg benne a döntés egy olyan segélyszervezet létrehozására, amely vallásra, nemzetiségre tekintet nélkül, irgalomból segítséget nyújt a baj- ban lévő embernek. Ebből a hitbeli döntésből született az egész világot átfogó Vörös kereszt mozgalom, amely egyben előfutára lett a későbbi ökumenikus mozgalomnak is. Egyszer XIII. Leo pápa, valamint érsek és püspök társai úgy jellemezték ezt, hogy a „kérelhetetlen kőszívű genfi kálvinisták” jótéteménye volt ez, s ehhez a mondathoz az életrajzírója odatette folytatásként Dunant hit- vallását: „Nem vagyok sem protestáns, sem katolikus, még csak egyetlen hitval- lás követője sem, hanem egyedüli akaratom az, hogy egy Jézus-követő keresz- tyén ember legyek.”¹¹ Ebben a történetben lehet szemlélni jól a kálvini magatar- tás lényegét.

A keresztyén létforma néha viszont másfajta áldozatvállalást is megkíván. A keresztyéneknek hitükért szinte minden korban komoly üldöztetéseket kellett elszenvedniük, nemritkán vértanúságot is. Példaként állhatnak előttünk a cseh husziták, vagy akár a francia hugenották, akik ezrével haltak meg hitükért a gá- lyákon. Kálvin maga is sok terhet, megaláztatást, vádaskodást szenvedett el éle- tében, de mint keresztyén ember nem csak elviselte, hanem azért „fölemelt fő- vel”¹² tudta hordozni a szenvedést. Sajnos, a mi hazánk sem volt kivétel ez alól, különösen is a 17. századi ellenreformációs időkben. 1675-ben a magyar kálvi- nista és lutheránus lelkészek, tanítók közül mintegy negyvenegyet gályarabságra

9 V.ö. Juhász Tamás: Az „üldözött kisebbség” hitvallása: az *Institutio*. in: *Confessio* 2005/4.

10 Felix Christ: *Henry Dunant. Leben und Glauben des Rotkreuzgründers*. Friedrich Wittig Verlag, Hamburg, 1979. 14. (Gaál Botond fordítása)

11 Felix Christ: *Henry Dunant. Leben und Glauben des Rotkreuzgründers*. Friedrich Wittig Verlag, Hamburg, 1979. 47. (Gaál Botond fordítása)

12 V.ö. *Heidelbergi Káté* 52. fejelete

ítéltek, mert megtagadták a római katolikus egyházba való visszatérésüket. Csak huszonhatan éltek túl, akiket Michiel de Ruyter holland tengernagy szabadított ki a Nápolyi öbölben. Ennek a szilárd hitnek, hajlíthatatlan elvhűségnek a példaképeivé váltak ők népünk történetében. Emléküket éppen Debrecenben őrzi a Gályarabok oszlopa. Az emlékművön olvasható negyvenegy hitvalló közül tizenhatan a Debreceni Kollégium diákjai voltak.¹³

Iskolák alapítása, támogatása

A kálvinista szellemiséghez különösen is hozzátartozik a közéletben való aktív részvétel. Már a hazai reformáció legkorábbi időszakában is meglátszott ez, amikor a nyugati egyetemekről hazajött diákok a kilátástalan politikai helyzet ellenére hozzáálltak az ország újjászervezéséhez. Ehhez az egyházon keresztül nyílt lehetőségük, méghozzá oly módon, hogy először anyaiskolákat, azaz *kollégiumokat* alapítottak, melyek révén alsóbb iskolák százait hozták létre az ország egész területén. A Debreceni Kollégium 1538 óta 584 iskolát alapított, de hasonlóan tették ezt a pápai és sárospataki kollégiumok, sőt az Erdélyben létrehozott nagyobb iskolacentrumok is. Az iskolaalapítás élharcosai magyar földön lényegében a kálvinisták voltak, s csak majd később indult meg a katolikus és evangélikus iskolák létrehívása, amelyek más úton-módon fejlődtek. Ami a debreceni iskola helyzetét illeti, szinte különbözik a többitől. Ezt nem jóltevő kálvinista fejedelmek vagy nagyurak adományaira építve hívták életre, hanem a debreceni köznép, a város kálvinista polgárai alapították és tartották fenn. Erre az iskolára a debreceniek büszkék is voltak. A vagyonuk jelentős részét az iskolára, a Kollégiumra áldozták, mert tudták, vallották, hogy a jövő letéteményeseit nevelik a nemzet számára. Tisztában voltak azzal, hogy egy iskolát eltartani nagyon nagy áldozat, s ezért volt az, hogy néhány író vagy költő, például Kazinczy, Csokonai, Petőfi lesújtó véleménye nem esett jól a debrecenieknek.¹⁴ Immár a történelemben visszafelé nézve sem könnyű ezt a helyzetet megítélni, mert egy ilyen iskola léte éppen olyan fontos a nemzet kultúrája szempontjából, mint a zseniális képességekkel megáldott tehetségek újat hozó felvillanásai. A debreceniek azonban tették a maguk dolgát, mindenek ellenére alapítottak itt nyomdát, küldték a tehetséges diákokat külföldre, hívták haza őket professzornak, hozattak könyveket és természettudományi kísérletező eszközöket. A nyomdájuk termékeit ők maguk is olvasták. Mindez pedig úgy volt lehetséges, hogy a puritán bibliás szemléletet átvették és éltek a maguk takarékos, de áldozatra mindig kész életü-

13 V.ö. Gaál Botond: „Légyen azért dicséretes emlékezete Ruyter Mihálynak a magyarok előtt!” Gályarab hithűseinkről. Nagytemplomi Gyülekezeti Élet, XII. évf. 2001/1. 5-8. Hogy minként alakult a 16 gályarab sorsa, a részletek leírása is itt található.

14 V.ö. Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Szegedi Kis István Alapítvány, Szeged, 2009. 13.

ket.¹⁵ Így vált Debrecen, éppen a Kollégiuma révén Magyarország egyik legnagyobb szellemi központjává a 16. századtól egészen a reformkorig.

Az igazság szeretete

Kálvin szerint aki Krisztusban megtalálja az igazságot¹⁶, az többé már nem szemlélheti nyugodt lelkiismerettel, tétlenül a világ igazságtalanságait. Kálvin nemcsak éles kritikát fogalmazott meg a gazdasági és politikai visszaélésekkel szemben, hanem harcolt is ellenük a politika, a városi önkormányzat, a szegénygondozás, a menekültügy területén. Az igazság kérdésében (is) Kálvin számára a gyakorlati mértéket, értéket és normát Jézus Krisztus élete és példája jelentette. Szilárd meggyőződéssel hirdette, hogy a köznapi életgyakorlatban is a krisztusi igazságnak kell érvényesülnie. Teológiailag nézve ez azt jelenti, hogy a megigazulás célja a megszentelődés, ami később a puritánoknál az éltszentség gyakorlata lett, azaz tetteinket megalkuvás nélkül az abszolút igazsághoz, Jézus Krisztushoz kell igazítanunk.

Clifton Kirkpatrick, a Református Világszövetség (RVSZ) elnöke Kálvin születésének 500. évfordulója és a Francia Református Egyház 450 évvel ezelőtti megalakítása alkalmából írt köszöntő levelében rámutatott arra, hogy Kálvin számára az egyik legfontosabb feladat az igazságosság melletti szövetség létrehozása volt. Genfben nemcsak az egyházat akarta új szervezeti alapon felépíteni a nagy reformátor, hanem közkórházat is hozott létre, amellyel a szociális biztonságot szolgálta. Gondoskodott a menekültek befogadásáról is. Általában szólva, a kálvini talajon gondolkodó teológusok, sőt polgárok, tudósok, közemberek, vezetők hozzányúltak szociáletikai kérdésekhez is. A genfi példa kapcsán egy hazai esetet érdemes említeni. Amikor Európa nyugati részén már a polgárosodás kezdődött, nálunk a feudalizmus megmerevedése következett be. Ebben a társadalmi-politikai helyzetben valóságos forradalmi megnyilvánulásnak számított Martonfalvi Tóth György debreceni professzor tanítása a jobbágyrendszer teljes elítéléséről. Nem nehéz észrevenni a biblikus indítást: „Kérded, szabad-e valakinek a saját nemzetéből való jobbágyokat tartani? Nem szabad, 1. mert az ember csak más teremtményekre kapott hatalmat, az embertársára nem, 2. mert egy barbár népnek sincsenek a saját kebeléből való jobbágyai, 3. mert minden ember egyenlő természettől fogva.”¹⁷ A harmadik pontban található gondolat majd megjelenik több mint száz évvel később az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban: „Mert minden ember egyenlőnek teremtett!”

15 V.ö. Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Szegedi Kis István lapítvány, Szeged, 2009. 13.

16 Itt elsősorban az isteni igazságosság kérdésére gondolunk, amint azt Gaál Botond már kifejtette a tanok reformálásáról írt fenti tanulmányában.

17 HBmL IV. A. 111/a. 25. köt. 822. Idézi Makkai László a Debreceni Református Kollégium története című könyvben, MORE Zsinati Iroda, Budapest, 1988. 55.

Amikor itt a társadalmi igazságosság kérésére figyelünk, ott van mögötte egy érdekes helyzet, amelyet mindenképpen érdemes megemlítenünk. Egy professzor ebben a szellemben tanította a debreceni fiatalok ezreit, s ezek a fiatalok pedig ezt a szemléletet vitték magukkal a partikulákba, így nem nehéz észrevenni, miért éppen a nagy kálvinista kollégiumok váltak tűzfészkeivé a magyar szabadságküzdelmeknek. Itt érhető tetten az a kálvini szándék, hogy a teljes életet szükséges reformálni, azaz a magatartást, az emberekhez való viszonyt, a munka becsületét, a nép-nemzetben való gondolkodást kell pozitív értelemben formálni. Ezzel egy népnak az élethez való bátorságát lehet visszaadni.

A társadalmi igazságosság egyik kérdéséhez térünk vissza, a kamathoz. Kálvin korában a katolikus egyház hivatalos álláspontja szerint tilos volt a kamatszédés. A kamatszédés tilalmát még a 787. évi II. niceai zsinat mondta ki. A kamattilalmat az egyház két indokkal támasztotta alá: egyrészt a Biblia tanításaira hivatkozott,¹⁸ másrészt a keresztyén teológusokra, akik Arisztotelész nyomán tagadták a pénz produktivitását. Ami a bibliai tanítást illeti, az ószövetségi korban tilos volt az uzsora (Ex 22,25; Lev 25,35-38; Deut 23, 19-20; Zsolt 15,5 és Ez 18,8). Ezzel kapcsolatban Kálvin először is azt mondja, hogy ezek a bibliai részek csak a szegényekkel és a rászorulókkal kapcsolatban említik az uzsorát. A hivatkozott bibliai versek nem beszélnek arról, hogy nem szabad kölcsönadni pénzt a gazdagoknak vagy azoknak, akik a kereskedelemben akarnak élni a pénzzel. Ezért senki sem ítélné el azt, amit maga a Szentírás sem tesz. Az újszövetségi korban már szó van kölcsönről, amint azt Lk 6,35-ben olvassuk: „Ti azonban szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót, és adjatok kölcsönt, semmit sem várva érte”. Kálvin ragaszkodik ahhoz, hogy ez a bibliai vers nem kimondottan az uzsoráról szóló tanítás, mert a szegények iránti kötelességeinkről beszél.

Kálvin a *De usiris*¹⁹ címen ismert írásában, mely válasz egy levélre, feloldotta a kamattilalmat és meghirdette a kamatszédés szabadságát a méltányosság és a szeretet törvényének figyelembevételével.²⁰ Nem minden kamatot tartott elítélendőnek, ugyanis véleménye szerint többféle kölcsön létezik. Elítélte viszont a szegényeknek nyújtott kölcsön utáni kamatot. A kamatszédés alóli kivétel egyik esetének azt tartotta, hogy „... ne vegyenek kamatot a szegénytől, és

18 Max Weber úgy tartja, hogy az egyház kamatellenességének valódi alapja nem magyarázható csupán bibliai versekkel. Szerinte „elvi harcról van szó, amely a gazdaság etikai, illetve ökonomiai szempontú racionalizálása között zajlik”, és ebben a vitában az egyház természetesen az etikai oldalt képviseli. Max Weber: *Gazdaság és Társadalom 1-2.*, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 279-280.

19 A levél címzettje pontosan nem ismert, de a legtöbb kutató véleménye szerint egy Sachinus (Claude de Sachin) nevű ember lehetett, aki egy 1547. november 7-i levelében kérte ki a reformátor tanácsát a kamatszédés kérdésében. A levélre adott választ először 1575-ben ismerhette meg a nagyközönség.

20 Sebestyén Jenő: *Kálvin és a kapitalizmus*. Kálvineum Rt., Marosvásárhely, 1911, 9.

hogy senki, aki szükség miatt szorongatott helyzetben van, vagy szerencsétlenségtől sújtott, ne legyen kényszerítve”. A mózesi tilalmat Kálvin pusztán politikai törvénynek látta, melyet a körülmények miatt nem tartott mérvadónak a maga idején. Kálvin elutasította a régi bölcselők azon álláspontját is, miszerint a „pénz nem szül pénzt”. Indoklása szerint: „Mert a haszon nem a pénzből, hanem annak jövedelméből származik”. A kamatszedést ugyanakkor feltételekhez kötötte, s ezeket hét szabályban foglalta össze, melyeknek lényege: a kamatszedés megengedett, ha az méltányos, nem nyomja el a szegényeket, célja nem a nyereszkedés, a közösség számára nem ártalmas, a kamatláb a törvények által megengedett mértéket nem lépi át.²¹ Kálvin helytelenítette a fogyasztásra nyújtott (kamatos) hitelt, mivel nyilvánvaló, hogy aki (élelem-) fogyasztásra vesz fel kölcsönt, az ebből nem fog többet nyerni, mint a kölcsönzött összeg, így ez elnyomorodáshoz vezet. Kálvinnál elsősorban a kereskedelmi hitel létjogosultsága volt a kérdés, a fogyasztási hitel kamatmentességét nem kérdőjelezte meg. Kálvin viszont azt a gazdasági körülményt nem vette számításba, hogy a kereskedő, aki áruvásárlásra vesz fel hitelt, végeredményben beépíti a kamattal növelt visszafizetési kötelezettséget portékája eladási árába. Ha viszont az árak része a kamat – mint nyereség –, mely minden fogyasztót érint, akkor vásárlásaikon keresztül végső soron a szegények is fizetik a kamatot. – Amikor már később a gazdaság szabályozása kikerült az egyházi fennhatóság alól, s az öntörvényűen kezdett élni, a kamatszedés végül is a gazdagság fejlődéséhez vezetett Európában. Az indításban jelentős érdeme volt Kálvinnak.

A nemzeti függetlenségi harcokban való szerepvállalás

Kálvin vallotta az uralkodói hatalom isteni eredetét azzal a kiegészítéssel, hogy az uralkodók nem önmagukért, hanem a közjó érdekében rendeltettek, s a hatalommal jogok és kötelességek is járnak. Az uralkodó köteles gondoskodni az „igaz hit” előmeneteléről, népe békéjéről és jólétéről, s minderről Istennek számadással tartozik. Kálvin szerint csak az az uralom törvényes, amely teljesíti Istentől rárótt kötelességét. Az az uralkodó, aki elmulasztja, vagy aki túllépi jogait, az szembehelyezkedik Isten parancsával, uralma így törvénytelen, ő maga pedig zsarnok. Isten – mondja Kálvin – két módon nyújthat szabadulást a zsarnok uralma alól. Először úgy, hogy „az ő szolgálói közül támaszt nyilvános bosszúállókat, és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért, és hogy az igazágtalan módon elnyomott népet a nyomorult bal-

²¹ Könnyedén azt szokták mondani, hogy Kálvin a kamat mértékét 5%-ban állapította meg. Lehetséges, hogy adott tanácsot ebben a dologban, de a kamat mértékét mindig a genfi városi tanács állapította meg. 1538-ban valóban 5% volt, de 1557-ben 6,66% volt a tanács által rögzített kamat. Több tényezőt kellett mindig egyszerre figyelembe venni, s ezek között mindig jelentős szerepet játszott az emberek iránti méltányosság.

sorsból kiemeljük”.²² Az aktív ellenállás másik formája az, amelyet Kálvin a magisztrátusoknak engedélyez. Az Institutio az erről szóló részt a következő szavakkal vezeti be: „Hallják meg ezt a fejedelmek és rettegjenek”. Eszerint: „ha vannak a néptől szervezett bizonyos felsőbbbségek, amelyeket a királyok önkényének korlátozására állítottak fel ... nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűen közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkénykedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásukat elvetemült hitelenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket ennek védőiül”.²³

A Debreceni Református Kollégium diákjai, tanárai és különösen a város lelkeszei jól ismerték a kálvini gondolatokat és „bibliás hitük szerinti eleve-elrendeltségük tudata”²⁴ készítette őket arra, hogy részt vegyenek az 1848-49-es szabadságharcban. Különösen is érdekes, hogy a Debreceni Kollégiumban ismerték a francia forradalom jelszavát: szabadság, egyenlőség, testvériség. Ezt azonban csak „politikai szentháromságnak minősítették” és a szószékről valósággal megmagyarázták a népnek és a fiatalságnak, mit jelentenek ezek a kifejezések bibliai alapon. Majd eljutnak arra a következtetésre, hogy az elnyomott nép számára Isten küld majd szabadítót. Ezt a gondolatot egyértelműen Kálvintól vették át.²⁵ Az örökül kapott felelősség és a Bibliából megtanult kiválasztás tudata a nemzet sorsa iránt aggódó debreceni kálvinistákat felsorakoztatta Kossuth Lajos, a „magyarok Mózesé” mögé.²⁶

*

Ha végiggondoljuk mai helyzetünket, akkor nagyon egyszerű kérdéseket tehetünk föl magunknak. Még mindig puritánok vagyunk-e? Igen, szeretnénk azok lenni. Becsüljük-e úgy a szorgalmas munkát, mint debreceni elődeink? Igen, de mindig híjával találtatunk. Itt Debrecenben valóban népben-nemzetben gondolkodunk felelősséggel? Igen, de nem a politikai pártok ideologikus módján, hanem a keresztyén tanítás szerint. Elégedettek vagyunk-e önmagunkkal kálvini értelemben? Nem. A történelem tanúsága szerint azonban látjuk, merre vezet a helyes út és azon akarunk járni.

22 Institutio IV. 20.29.

23 Institutio IV.20.31-32. Kálvin tanait az ellenállásról még tovább fejlesztette tanítványa, Béza Tódor, aki nemcsak megengedte, hanem bizonyos esetekben kötelességévé tette a felsőbb és alsóbb magisztrátusoknak „a zsarnok uralkodóval szembeni fegyveres ellenállását”. Benda Kálmán: *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. in: Helikon, 17. évf. 1971/3-4. sz. 323-324.

24 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. i.m. 18-19.

25 V.ö. Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. i.m. 16.

26 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. i.m. 19.

Gaál Botond

Kálvin és az európai természettudományos gondolkodás

Történelmi előzmények

A Firenzei Akadémia létrehozása, 1450 táján, rendkívül jelentős szerepet játszott a reneszánsz kultúra egészének alakításában. Az értékelések többnyire a humán tudományok elterjedésének szerepét emelik ki az Akadémiával kapcsolatban¹, valamint azt, hogy az ott tanító tanárok Arisztotelész tanainak erőteljes bírálói voltak. Mi most rámutatunk ennek az Akadémiának egy olyan különös szerepére, amely más szempontból és rejtetten, de legalább ugyanakkora jelentőségű tény az európai tudományos gondolkodás történetében, mint az imént említettek. Platóni akadémiának is hívták. Talán éppen Arisztotelész ellenében. A platóni jelleg tulajdonképpen az erős filozófiai munkálkodást jelzi. A teológia vonatkozásában ez azt jelentette, hogy több európai egyetemen éppen ennek ellenhatásaként szilárdult tanítássá az arisztoteléliánus szellemű, Aquinói Tamás által kidolgozott ún. természeti teológia, mely szerint a természet megismerése és megértése elvezet Isten megismerésére. A dolgok azonban nem arra mentek, amint azt elgondolták. Megkezdődött ugyanis egy hosszú küzdelem. Roppant érdekes ebben a történetben az, hogy a Platóni Akadémiát Firenzében éppen a filozófia és a keresztyén teológia közötti ellentét összebékítésére hozták létre, mert azt hitték, hogy ez a törés csak kommunikációs probléma. Ezért foglalkoztak az Akadémia első periódusában oly sokat a görögnek és latinnak mint a klasszikus tudományok nyelvének az európai nemzeti nyelvekhez való viszonyával. A klasszikus örökség kutatása, különösen is a természetre vonatkozó tudományos ismeretek gyarapodása révén azonban az történt, hogy az empirikus tudományok egyre nagyobb tekintélyre tettek szert. Ezzel egy időben a tudományos kutatások szaporodása pedig egyre vitatottabbá vált, mert a katolikus egyház a természetre vonatkozó magyarázó elvként a skolasztikus természeti teológiát

¹ V.ö. Éles Csaba: A szépségtől a megszállottságig – Itália kultúrája 1401 és 1600 között. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 75-83.

szerette volna megtartani.² Ebből a vitából aztán nem a filozófia és a teológia megbékélése következett, hanem visszájára fordult az egész folyamat. Megkezdődött a középkori kötöttségek alóli fölszabadulás.³ A kor egy olyan érettségi szintet ért el, amikor már nyugodtan követelheték az egyes diszciplínák autonómiáját, s ez a törekvés – kiszélesedve számos egyetemi városra, illetve intellektuális központra Európában – mintegy kétszáz év alatt beletorkollott az újkori tudományos forradalomba. A Firenzei Akadémiának ebben a folyamatban indító szerep jutott, de a tényleges forradalmi harc frontján már más vidékek, országok tudósai vívták ki a győzelmet. Ezek között említhetjük Kálvin nevét is, aki a maga területén, a teológiában olyan elveket hangsúlyozott, amelyek katalizátor-ként voltak jelen ebben a folyamatban, s később pedig hatottak Kepler, Newton és mások természettudományos gondolkodásában. Azt vizsgáljuk, miben állt a nagy reformátorok ez az úttörő szerepe az egzakt tudományok fejlődésében.

A reformátorok és a korabeli szaktudományok

Az egyes szaktudományokat a reformátorok igen sokra becsülték⁴ és nem győzték magas jelzőkkel illetni fontosságukat. Luther nagyon kedvelte a matemati-

2 V.ö. James Bowen, i.m. Volume 3. 46-47. A Firenzei Akadémia gyakorlati és elvi jelentőségét Bowen itt részletesebben taglalja.

3 V.ö. Thomas F. Torrance: *Space, Time and Incarnation*, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1969. 37.

4 Kétségtelen, hogy a legnagyobb reformátorok közül Luther és Melancthon nem ismerték fel Kopernikusz gondolatainak jelentőségét, sőt azzal hibát is követtek el, hogy a heliocentrikus elméletről rosszállólag nyilatkoztak. Kálvinnál nem találunk ilyen megnyilatkozást. Sőt, személyét rehabilitálni szükséges a Kopernikusz-üggyel kapcsolatban. Számos tudós, így Bertrand Russell is ellenőrizetlenül vették át és közölték, miszerint Kálvin ezt mondta volna: "Ki merészeli a Kopernikusz tekintélyét a Szentlélek tekintélye elé helyezni?" Ezzel szemben az igazság az, hogy ilyet Kálvin soha nem mondott. Ezt a dehonesztáló mondatot a 19. század végén terjesztették el róla. A fent idézett mondatot egy Andrew Dickinson White nevű szerző hozza a *History of the Warfare of Science with Theology* című, 1896-ban megjelent művében. White ezt ellenőrizetlenül Kálvinnak tulajdonítja. V.ö. Alister E. McGrath: *Kálvin - A nyugati kultúra formálódása*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 12. Az említett idézet már 1854-ben föltűnik Gass: *Geschichte der protestantische Dogmatik* című művében, ahol Calov nevű szerzőnek tulajdonítják a nevezetes mondatot. Zemlén Jolán is ellenőrizetlenül vette át az idézetet, i.m. 37. Talán a reformátorok mentségére szolgálhat, hogy az egy-két nemzedékkel későbbi kor legnagyobb csillagásza Tycho Brahe (1546-1601) és leginkább mérvadó filozófusa, Francis Bacon (1561-1626) is a geocentrikus rendszer mellett foglaltak állást. V.ö. Zemlén Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 37. és 51.; Simonyi Károly, i.m. 170-171. Itt Luthertől olvashatunk idézetet, amikor hevesen ellenzi Kopernikusz heliocentrikus elméletét. Simonyi Károly részletesen leírja Brahe "geosztatikus" rendszerét is, i.m. 178-180. Alister McGrath-nál találjuk a Kálvinra vonatkozó tévedések elemzését.

kát.⁵ Kálvin pedig ezeket veti föl: „...Mondjuk-e azt, hogy a bölcselők tévelyegtek, amikor a természetet oly alapos kutatás tárgyává tették s oly nagy művészetel írták le? ...Mondjuk-e azt, hogy balgák voltak azok, kik az orvoslás mesterségét kikutatva hűséges buzgóságukkal nekünk használtak? Minek tartjuk az egész matematikát? ...Lehetetlen a régiek iratait ezekről a tárgyakról a legnagyobb csodálkozás nélkül olvasnunk...ez iratokat kiválóknak vagyunk kénytelenek elismerni, minthogy tényleg azok is.”⁶ Hogy a „régiek iratai” kifejezés kapcsán Kálvin mire gondol, csak következtetésekre vagyunk utalva. A reformátorok elvi jelentőségű munkásságából először két nagyon lényeges részletre világítunk rá.

Luther igen hevesen harcolt Arisztotelész tanainak a teológiában való alkalmazása ellen. Valóságos dühvel beszélt a „Filozófusról”, és Aquinói Tamást hibáztatta ezért: „Ő a felelős azért, hogy most Arisztotelész, minden jámborság rombolója, uralkodik.”⁷ Kálvinnak, aki egy generációval fiatalabb volt, már nem kellett annyit bajlódnia Tamás teológiájával. Ő úgy tekintett arra, mint amelynek a sorsa már megpecsételődött, s csak idő kérdése annak szétesése. A tamási filozófiai rendszert azonban a reformátorok nem a filozófia felől támadták, hanem mint olyan eszmerendszert, amely szerintük vakvágányra vitte a teológiát. Aquinói Tamást elsősorban teológiai szempontból igazították helyre, s ennek lettek más vonatkozású következményei is. Azt hangsúlyozták, hogy a természet megismerése igen fontos, de nem azért, hogy tökéletes istenismeretre jussunk. Ez az út ki van zárva, és el van zárva az ember előtt. Nem lehet tehát a természeti teológiát *more geometrico* kezelni, s annak logikai következményeként Istenig eljutni, hogy aztán majd a kiindulási helyzet igazságára és jogosságára is maga Isten üsse rá a pecsétet a hit által – amint ez így volt Tamásnál. Ez spekuláció, nem pedig teológia. Aki teológiát akar művelni, az nem tehet mást – hangoztatták a reformátorok –, minthogy követi a bibliai kijelentést. Isten igaz ismeretéhez nem vezet út a természetten keresztül, hanem csak Jézus Krisztus által.⁸ A hit is Isten szabad kegyelmi ajándéka. Így Aquinóihoz képest a „természeti teológi-

5 Luther annyira elragadtatta magát, hogy túl is lépett a teológia kompetenciáján, amikor ezeket mondotta: „A matematikai tudomány segítségével, melyről nem lehet másként szólni, mint hogy Istent kijelenti és megmutatja, az ember gondolatával a magasba szárnyal.” (Idézi Süßmanntól Bolyki János: A természettudományok és a teológia II. Theologiai Szemle, 1975. 3-4. 74.)

6 Institutio II. 2.15. Az Institutio I. 8.1-ben említ neveket, de mások is szóba jöhetnek. Kálvin fő műve az *Institutio Religionis Christianae* 1559-ben jelent meg. Ennek magyar fordítását Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv végezték el 1909-ben és 1910-ben. Ezt a címet adták neki: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főisk. Könyvnyomda, Pápa, 1909-1910. Továbbiakban: Institutio.

7 Idézi Bolyki János: A természettudományok és a teológia II., Theologiai Szemle, XVII. évf. 1975/3-4. sz. 74.

8 V.ö. Institutio I. 6.4.

ával” szemben a „kijelentés teológiát” részesítették előnyben.⁹ A reformátorok életművének egyik legjelentősebb mozzanata éppen abban volt, hogy részletesen kidolgozták teológiájukat, s ezzel félretették Aquinói Tamás középkori teológiáját,¹⁰ amely filozófiai megalapozottság révén remélte annak tudományos hegemóniáját.

A másik döntő tényező a reformátorok gondolkodásában, amely nagy hatást gyakorolt koruk valamennyi gondolkodójára, az Isten és a teremtett világ közötti kapcsolat kérdése volt. Amint láttuk, a skolasztika természeti teológiájával ezt nem lehetett többé elintézettnek tekinteni. A tudományok nem arra valók, hogy azokat hitigazságok bizonyosságának eldöntésére használjuk. Kálvin ezeket úgy fogta föl, mint Isten hasznos ajándékait, amelyeket „*a természettudományokban, dialektikában, matematikában, s más ilyenekben e munkát és szolgálatot igénybe kell vennünk, nehogy ha Istennek bennük önként felajánlott ajándékait figyelmen kívül hagyjuk, tünyságunknak méltó büntetését vegyük*”.¹¹ Ezért a reformátorok elsősorban az egyházatyák teológiáján tájékozódtak, s az egész középkori skolasztika mögé visszanyúlva keresték azokat a késő ókori szálakat, amelyek összeköthetők voltak az újkori, biblikus ihletésű, teológiai gondolatokkal. Visszamentek egészen Augustinusig és olykor még korábbi időkre.

Az antik kultúra és az egyházatyák művei valamennyi reformátorra igen erős hatással voltak.¹² Ami a teológiájukat illeti, az egyházatyákhoz hasonlóan ők is erős hangsúlyt tettek az *egyistenhit* és a *semmiből való teremtés* zsidó-keresztyén örökségre, természetesen mindkettőt Isten szentháromsági értelmezése szerint magyarázták. Újból végiggondolták, és rendszerezett formában előadták a keresztyénség szinte valamennyi kardinális tételét, s ennek során tárultak fel mindazok az ismeretek, amelyek aztán sokféle formában és számos területen az európai ember gondolkodását megváltoztatták, illetve életét meghatározták. A *Sola Scriptura*,¹³ *Egyedül a Szentírás* reformátori elv szerint teológiájukat a bib-

9 V.ö. John Hesselink megfogalmazása az Encyclopedia of the Reformed Faith, Natural Theology fogalomnál, Kiadó Donald K. McKim, Westminster and John Knox Press, Louisville, KY, 1992.

10 Kálvin röviden, de kemény szavakat használva utasítja el Aquinói Tamás teológiai gondolatait a kegyelemből való kiválasztásról: „...Tamásnak agyafúrt okoskodását visszaverhetjük.” (Institutio III. 22,9)

11 Institutio II. 2.15

12 Lutherre leginkább Augustinus volt hatással, lévén ő maga is Ágoston-rendi szerzetes. Kálvin ajánlja Demoszthenész, Cicero, Platón és Arisztotelész olvasását is (Institutio I. 8.1.). Figyelemre méltó, hogy Kopernikusz is Arisztarkhosz mellett Cicerót említi, akinek a természetfilozófiáját Kálvin is gyakran dicsérte.

13 Az „*Egyedül a Szentírás*” kifejezést Luther használta először, de sem ő, sem Kálvin még nem használták a teológia művelésének szaktudományi kifejezéseként, csupán mint követendő elv jelenik meg náluk. Az utánuk következő nemzedékek rögzítették ezt ilyen formában. --- A *Sola Scriptura* két szavában összefoglalt elv a teológia reformátori alapokon történő művelésére utal. Ez különbözteti meg mindjárt a kiindulásnál a katolikus teológiától, amely a Szentírást az

liai

kijelentésre alapozták, s Krisztus inkarnációja felől közelítették meg Isten trinitárius-monoteista fölfogását és a semmiből való teremtés tanítását. Ennek következményeként, mivel maga Isten öltött testet Jézus Krisztusban, méghozzá egy olyan testben, amely teljesen azonos a mi világunk valóságával, a reformátorok szerint nem lehet kétséges, hogy Isten nem azonos a természetben meglévő össz-kauzalitással, amit a skolasztika annyira hangoztatott, majd pedig magyarázó elvvé merevített Isten és a természet viszonyának értelmezésében. A természetnek tehát vannak törvényei, de azokat maga Isten teremtette az anyagi világgal, valamint a térrel és az idővel együtt. Ezeket a törvényeket mint a természet *rendjét* az ember fölismérheti, mert neki adatott a teremtésben az „uralkodás” a világ fölött.¹⁴ Gyakorlatilag tehát az egyházatyák korszakában hangsúlyozott, Isten és a világ kapcsolatára vonatkozó alapvető keresztyén tanítás a maga tisztaságában jelent meg a reformátorok teológiájában, sőt még világosabban és még részletesebben kifejtve bibliai alapon.

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk Kálvin teológiai gondolkodását, egészen meglepő dolgokat vehetünk észre, amelyek az egzakt tudományok tekintélyét és önállóságát hangsúlyozták. Ezt itt idézni szükséges szóról szóra: „*Végtelen nagy számmal vannak mind a földön, mind pedig az égen azok a bizonyítékok, amelyek Isten csodálatos bölcsességéről szólnak; és pedig nemcsak azok a rejtettebb bizonyítékok, amelyeknek alaposabb megfigyelésére vannak rendelve a csillagászat, orvostudomány és az egész fizika, hanem amelyek bármely egyszerű ember előtt akaratlanul is feltűnnek,...*”¹⁵ Az úrvacsorával kapcsolatos vitában pedig ezeket mondja: „*Milyen a testünk? Nemde olyan, amelynek megvan a maga kiterjedése, amely egy bizonyos helyet foglal el, amely tapintható, amely látható? ... Miért kívánod Isten hatalmától, hogy...a test egyszerre test is legyen, meg ne is?...A testnek tehát testnek kell lennie, azzal a törvénnyel és feltétellel, amellyel Istentől teremtett. A testnek feltétele pedig az, hogy egy és bizonyos helyen legyen, legyen saját térfogata és formája. Ilyen tulajdonságú testet öltött magára Krisztus.*”¹⁶ Kálvin itt egyértelműen amellett tör lándzsát, hogy a tudományok nyerjék el az őket megillető méltó tiszteletet és önállóságot. Mindennek megvan a maga törvénye, s ezt Isten teremtette így. Ez másképpen azt jelenti, hogy Isten teremtett világa és az emberi értelem egymással kongruens, azaz,

egyházi tradíció kezdő részének tekinti, s így ennek van folytatása az egyház tanítói tevékenységében. A reformáció teológiája ezt a formális elvet azért tette előre, hogy hangsúlyozza a Biblia *norma normans* jellegét. Ennek következetes végiggondolásából származtak a további reformátori tételek. A katolikusok és protestánsok mai fölfogásában már sok közeledés mutatkozik, az értelmezésbeli különbségek azonban további teológiai dialógust igényelnek.

14 1Móz 1,26; A Biblia az „uralkodás” szóval fejezi ki azt, hogy az ember fölött van a világnak.

15 Institutio I. 5.2.

16 Institutio IV. 17.24.

szabad azt kutatni, kísérletekkel vallatni, mert ilyenek teremtette Isten a mindenséget az emberrel együtt.

Kálvin jelentősége a természettudományok fejlődésében – elvi kérdések

Kálvin főművét, az *Institutio*-t sokszor kiadták, széles körben ismert lehetett a 16. és 17. század európai tudományos világában.¹⁷ Szemlélete bátorítólag hatott a természettudósok között is. Többször határozott véleményt fogalmaz meg a természettudományokkal kapcsolatban. Hogy ezek a gondolatok miképpen és milyen mértékben járultak hozzá az egzakt tudományok fejlődéséhez, azt inkább a sejtés szintjén lehet megfogalmazni. Alister E. McGrath bátran fölveti ezt a kérdést, s arra a következtetésre jut, hogy „Kálvin két fontos kérdésben szól hozzá ehhez a témához”: „Egyfelől határozottan bátorítja a természettudományos tanulmányokat,¹⁸ ...Másfelől viszont Kálvin eltávolította a természettudományok fejlődésének útjából a legfőbb akadályt – a Biblia szó szerinti értelmezésének dogmáját”.¹⁹ Mindkét fölvetésért hálásnak kell lennünk, de a természettudományok felől nézve a kálvini gondolatokat, erőteljesebb megállapításokat tehetünk, ezért szükséges ezeket kiegészítenünk, illetve másként érvelve elmondanunk szakszemponturnak véleményünket.

1. A korábban idézett szövegek alapján és az *Institutio* más részeit is olvasva, látszik, hogy Kálvin a természettudományokat azért „bátorítja”, mert az Isten által teremtett világ rendjét tárják föl. „...*e világ szép rendje számunkra tükkör*” – hangsúlyozza.²⁰ A világ rendjében mint tükkörben magát a Teremtőt láthatjuk meg. Ezt a rendet ismerheti meg az ember, tehát a természetet értelemmel kutathatja, vizsgálhatja, vallathatja, mert annak megismerése Isten dicsőségére mutat. Galileinek még közel száz évvel később is éppen az volt a „bűne”, hogy kísérletezett, azaz kutatta ennek a világnak a rendjét!
2. Kálvin és követői a Szentírásból minduntalan azt olvasták ki, hogy Isten dicsősége a legfőbb jó. Ha pedig ezt szolgáljuk, akkor minden más tekintély relativizálódik ehhez képest. Ebből pedig az következik, hogy mindazok a tekintélyek, amelyek korábban meghatározták a természet szemléletét, vagy megakadályozták annak vizsgálatát, eltűnnek az emberi gondolkodás útjából. Az ember szabad vizsgálódásának nincs többé emberi tényezőre épülő akadálya. Nem lehet többé arra hivatkozni, hogy a *Philosophus dicit!*

17 V.ö. James Bowen: *A History of Western Education. Civilization of Europe. Volume 2.* Methuen and Co Ltd., London, 1975. 375.

18 Alister E. McGrath: *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 270.

19 Alister E. McGrath: *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 272.

20 *Institutio* I. 5.1.

3. A Szentírás továbbra is tekintély marad Kálvinnál, de másként. Olyan értelemben tekintély, hogy Isten kijelentését tárja elénk, s ebben a kijelentésben természetszerűleg található olyan szavak, kifejezések, leírások, melyek a természetre vonatkoznak ugyan, de ezeknek nem a tudományművelés a rendeltetése, hanem a kinyilatkoztatás jobb értése. Mai nyelven szólva, azt segítik, hogy jobban megértsük, kicsoda Isten az ő örök létében és mit tett az általa teremtett viláért.
4. Annak ellenére, hogy Kálvin értelmezése szerint is a Szentírás az elsődleges tekintély, mégis nyelvezte korokhoz vagy kultúrákhoz kötött. Ezért szövegét tekintve semmiképpen nem szabad mindent szó szerinti értelemben venni. A szövegek írói különböző korok nyelvén és más-más kulturális környezetben fogalmazták azt meg, s ez mindig tükrözi annak a kornak és népnek a szellemi szintjét. A leírások – úgy mond – „alkalmazkodnak” az akkori emberek műveltségéhez. Ezt McGrath találóan *akkomodációs elvnek* nevezi. Így még a természettudományi kifejezések mögött is csupán Isten kijelentéséhez való „alkalmazkodást” kell és szabad látnunk, nem pedig tudományos információt vagy közlést. Ilyenek a teremtéstörténet, vagy Jézus példázatai, és még ezernyi leírás a Bibliában. Itt Kálvin Luther és a katolikus egyház akkori szó szerinti bibliafelfogásával is polemizál.
5. Kálvin számára nagyon fontos volt, hogy a teológia a Bibliára épülő tudomány legyen. Ezért nevezi a Szentírást „korláttnak”,²¹ s ez pedig elvezet a fegyelmezett tudományműveléshez. Így a teológia önálló tudománnyá válik, s nem csoda, hogy az 1559-ben alapított Genfi Akadémia az első egyetemi fokú teológiai intézménynek tekinthető Európában.²²
6. A teológia művelése terén aztán még további szigorú módszerre hívja föl a figyelmet, amikor azt hangsúlyozza, hogy a teljes Írás összefüggésében lehet csak vizsgálni mindent. Ezzel a dialektika jelentőségét helyezi előtérbe a teológiai gondolkodásban, s ennek nyilvánvaló hatása volt a későbbiekben, de más tudományokban is.
7. Egy nagyon fontos tudománytörténeti tényezőre hívjuk föl itt a figyelmet. A *Sola Scriptura* kifejezést maga Kálvin nem használta, de mint *szabályozó elvet* követte.²³ Másképpen kifejezve, *igazodási*, vagy *viszonyítási pontot* jelentett számára a teológia művelésében. Ebben sokan a tekintélyelv megmaradását látják még ma is.²⁴ Nehogy félreértés áldozataivá váljunk, ezért nézzük meg, mit is jelent ez pontosan. Először azt figyelhetjük meg, hogy Kálvin

21 Institutio I. 6.1.

22 V.ö. James Bowen: A History of Western Education. Civilization of Europe. Volume 2. Methuen and Co Ltd., London, 1975. 376.

23 V.ö. Institutio I. 6.3.

24 V.ö. Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 163.

többször említi a matematikát.²⁵ Az is érdekes, hogy Luther is gyakran érvelt a matematika segítségével. Ők vajon honnan ismerhették ezt a tudományt? Feltételezhetjük, hogy Euklidésznek az *Elemek* című műve lehet a háttérben. A 15. században először készítették el annak latin kiadását az arab fordítások és a reneszánsz idején megtalált görög szövegek alapján, s nem sokkal később szaporodtak a nemzeti nyelvű kiadások is. Az első latin és görög kiadásokat mind Luther, mind pedig Kálvin ismerhette.²⁶ Ez a mű axiómatikus felépítésénél fogva egyértelmű fölhívás arra, hogy a tudományokat csak kellő megalapozottsággal, úgyszólván fegyelmezetten szabad csak művelni, azaz tisztázni kell mindjárt az elején a kiindulásul szolgáló elveket. Valószínűnek tarthatjuk, hogy ez a tudományos követelmény Luthernél is és Kálvinnál is komoly szerepet játszott a Szentírás mértékadó jellegének rögzítésekor. Sőt, már a 15. században és még inkább a 16. században megindult a matematika fejlődése, s az akkori nagy matematikusok ismerték Euklidészt, műveikben tárgyalják is. Ami még érdekes ebből a korból, az az, hogy a nagy tudósok legtöbbször ekkor orvos, matematikus, fizikus és csillagász volt, gyakran több területnek az ismerője, Kálvin pedig pontosan ezeket a tudományterületeket említi.²⁷ Valószínűleg figyelt rájuk.

8. Érdekes dolog, amire fölfigyelhetünk, hogy Kálvin az *Institutio*-ban jó néhányszor fölhívja a figyelmet Arisztotelész-re és mint hasznos olvasnivalót ajánlja.²⁸ Később azonban egyértelművé teszi, hogy „*nem Arisztotelész, hanem a Szentlélek tanított meg minket arra, hogy...*”.²⁹ Kálvint az érdekelte, hogy a teljes Írás összefüggésében mi az értelme Isten kijelentésének. Ezt tartja tudománynak, amelyben így gyönyörködik: „*Mily szép megegyezés van az összes részek között!*” Ha tehát a Biblia Isten kijelentése, *revelatio*-ja, azaz a lepel elvétele, leleplezés, kinyilatkoztatás, akkor azt úgy kell érteni, hogy amikor Isten valamit tudtunkra ad és azt mi megismerjük, akkor azzal együtt és azzal egy időben újabb isteni titkokat tár elénk. Másképpen megfogalmazva, a bibliai kijelentés világa egy olyan világ, amely fölfelé nyitott. Ha Arisztotelész szerint néznénk, azaz a filozófia logikája szerint haladnánk benne, akkor zárt világot képezne, mert az emberi értelem lépésről lépésre fölfedez-

25 A magyar fordítások „számítási tudományt” említenek, de az *Institutio* eredeti latin szövegében a matematika szó szerepel. V.ö. 1569. évi genfi kiadás.

26 Az első latin nyelvű kiadás Velencében látott napvilágot 1482-ben, s ezt követően szaporodtak a kiadások. 1533-ban már görögül is kiadták Euklidész: *Elemek* című munkáját Basel-ben. Erre Kálvin biztosan felfigyelt, mert a kornak nagy eseménye volt. V.ö. Euklidész: *Elemek*. Ford.: Mayer Gyula. Gondolat, Budapest, 1983. 507.

27 Elegendő csak Regiomontanus, Leonardo, Chucet, Cardano, Vesalius és Galenus nevét említeni. Amikor Kolombusz Kristóf fölfedezte Amerikát, Regiomontanus matematikai számításai alapján indult el „Indiát” megkeresni.

28 V.ö. *Institutio* I. 8.1

29 *Institutio* IV. 17. 26.

hetné, megállapíthatná az isteni tények igazságát. De a Szentlélek ereje segítségével végtelenül nyitottá válik a kijelentés a hitben. Kálvin ezt vallotta, s ezzel egy zárt világot nyitott föl. Ez a tudományos nyitottság tulajdonképpen az ő legnagyobb hozzájárulása az egzakt tudományok fejlődéséhez. Simonyi Károly természettudós ennek a kultúrtörténeti jelentőségét így fogalmazza meg: „A reformáció ... rádöbbsenti az embereket arra, hogy a hit kérdéseiről is, beleértve a tekintély kérdését, vitatkozni lehet; a reformáció eredményessége éppen azt mutatta meg, hogy ezen a téren másnak is lehet igaza, nem csak az igazság eddigi egyetlen letéteményeseként tisztelt Egyháznak.”³⁰ Ezért volt az, hogy Magyarországon az első természettudósok, beleértve a matematikát is, valamennyien kálvinista papok voltak.³¹

Irodalom

- BOLYKI, JÁNOS: A természettudományok és a teológia II., Theologiai Szemle, XVII. évf. 1975/3-4. sz.
- BOWEN, JAMES: A History of Western Education. Civilization of Europe. Volume 2. Methuen and Co Ltd., London, 1975.
- ÉLES, CSABA: A szépségtől a megszállottságig – Itália kultúrája 1401 és 1600 között. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- EUKLIDÉSZ: Elemek. Ford.: Mayer Gyula. Gondolat, Budapest, 1983.
- FEKETE, KÁROLY: „Amikor a lélek húrjai megszólalnak...” In: Az ember mint lélek. 8. Tudomány és Teológia Konferencia Debrecenben. Szerk.: Gaál Botond-Végh László. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont. DRHE Debrecen. 2009. 77- 96.
- KÁLVIN, JÁNOS: A keresztyén vallás rendszere. Ford.: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv. Ref. Főisk. Könyvnyomda, Pápa, 1909-1910. Röviden: Institutio.
- KOVÁCS ÁBRAHÁM: Dapsy László szerepe a darwinizmus terjesztésében és annak teológiai fogadtatása. In: *Confessio*, 2007. L. évf. 3. szám. 151–155.
- KUSTÁR, ZOLTÁN: Kálvin viszonya az Ószövetséghez. In: Képes Kálvin Kalendárium, 2009. Kálvin Kiadó, Budapest, 2008. 53-55.
- KUSTÁR, ZOLTÁN: Halhatatlan Ige – emberi betűk jászolában. Szövegtörténeti adalékok a Szentírás ihlettségének és csalatkozhatatlanságának kérdéséhez. Mediárium, 2008/3-4. 5-14.
- MCGRATH, ALISTER E.: Kálvin. A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- PERES, Imre: Kálvin teológiája: az élet és a teremtettség tisztelete. In: *Kálvinista Szemle* 68 (1992/XII.), 7.
- SIMONYI, KÁROLY: A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- TORRANCE, THOMAS F.: Space, Time and Incarnation, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1969.
- ZEMPLÉN, JOLÁN: A magyarországi fizika története 1711-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

30 Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 163.

31 Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 146.

Gáspár Rezső

A Debreceni Egyetem Orvosegészségügyi Centrum Biofizikai és Sejtbiológiai Intézete

A debreceni tudományegyetem 1912-es alapítását követően 1918-ban orvosi fizikai és orvoscémiai előadásokat engedélyeztek az alakuló egyetemi orvostudományi keretében. Az Orvostudományi Fizikai Intézet 1923-ban létesült, és egyben ez az intézet lett az egyetem első fizikai intézete; elhelyezést a Bem tér 18. sz. alatt lévő épületben nyert. Az Intézet első vezetője, Wodetzky József, elsősorban csillagász volt, így kezdeményezésére 1930-ban Csillagvizsgáló létesült az Egyetem Botanikus Kertjében. 1935-től Gyulai Zoltán vezette az Intézetet. 1940-ben Gyulai Zoltán Kolozsvárra távozott, utóda a több év óta már az Intézetben dolgozó Szalay Sándor lett, aki Debrecenben – sőt hazai viszonylatban is – elsőként kezdte a magfizikai kutatásokat meghonosítani. A Vallás és Közoktatási Miniszter 1950. április 7-én kelt levelével az Orvostudományi Fizikai Intézet teljes személyi állományát és felszerelését a Természettudományi Karra helyezte át, neve a továbbiakban Kísérleti Fizikai Intézet, majd Kísérleti Fizikai Tanszék lett.

1951-ben az Orvostudományi Kar önálló egyetem lett Debreceni Orvostudományi Egyetem néven. Az orvostanhallgatók fizikaoktatását az 1950-51. tanévtől az újonnan alakult Orvosi Fizikai Intézet látta el. Első vezetője Tóth Lajos volt, akinek nyugdíjba vonulásával 1968-ban Damjanovich Sándor vette át az intézet vezetését. 1969-ben az oktatói és kutatói témaköröknek megfelelően az egység Biofizikai Intézetté alakult át. Damjanovich Sándor vezetésével az intézet dinamikus fejlődött, munkatársaival újszerű fizikai közelítéseket [molekuláris enzimkinetikai modell (Somogyi Béla), magmágneses rezonancia (Gáspár Rezső)] vezettek be az enzimológia területén. 1974-ben az Intézet a Bem térről a DOTE területén lévő új Elméleti Tömbbe költözött. Ezzel egy időben az Intézet tudományos kutató munkája a sejtfelszíni receptorok fluoreszcenciás kutatása területén új irányt vett. Az áramlási citofluorimetria módszertanát hazánkban először a DOTE Biofizikai Intézetben vezették be, annak módszertani továbbfejlesztéséhez az Intézet munkatársai jelentősen hozzájárultak

(Szöllősi János, Trón Lajos). Az Intézet vezető munkatársai közül Trón Lajos 1987-től az újonnan alapított Orvosbiológiai Ciklotron Laboratórium vezetője lett, Somogyi Béla 1992-ben a Pécsi Orvostudományi Egyetem Biofizikai Intézetének igazgatói állását nyerte el, Gáspár Rezső pedig 1995-ben a DOTE Angol Program Titkárságának vezetésére kapott megbízást.

A Biofizikai és Sejtbiológiai Intézet a Biofizikai Intézet jogutódjaként 1997-ben jött létre a Sejtbiológiai Tanszék megalakulásakor, a tanszék létrehozását a sejtbiológia tantárgy oktatásának bevezetése indokolta. 1999-ben a Biofizika Tanszék létrejöttével kialakult az Intézet jelenlegi tanszéki szerkezete, amely a fentebb említett két, nem önálló tanszéken alapul. A két tanszékvezető (Szabó Gábor: Sejtbiológia Tanszék, Szöllősi János: Biofizika Tanszék) fő feladata a biofizika és a sejtbiológia tantárgyak oktatásának koordinálása lett az intézetvezető felügyelete mellett. A nagy hallgatói létszámmal együtt járó óraterhelés a két fő tantárgy oktatásához szükségessé teszi az Intézet teljes oktatói állományának együttes erőfeszítését mind az első féléves biofizika, mind a második féléves sejtbiológia oktatása során.

Gáspár Rezső 2001-ben vette át az Intézet irányítását, Damjanovich Sándor nyugdíjba vonulását követően. Damjanovich professzor kimagasló oktató-kutató munkája elismeréseként 2007-ben kapta meg a professor emeritus címet, Mátyus László pedig 2007-ben lett egyetemi tanár a Biofizikai és Sejtbiológiai Intézetben. Az Intézet munkatársai között jelenleg egy akadémiai rendes tag (Damjanovich Sándor: 1990) és hat akadémiai doktor (Gáspár Rezső: 1984, Szabó Gábor: 1987, Szöllősi János: 1992, Mátyus László: 2005, Panyi György: 2005, Vereb György: 2007) van, heten kandidátusi, tizenhatan Ph.D. fokozattal rendelkeznek. Európai uniós pályázatoknak köszönhetően két külföldi állampolgárságú ösztöndíjas is alkalmazásban áll. Damjanovich professzor 1997-ben Széchenyi díjban, 2002-ben Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje, Gáspár professzor 2003-ban Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje állami kitüntetésben részesült. Az Intézet 11 tagja tölt be országos vagy nemzetközi tisztséget különböző biofizikai, sejt- és molekuláris biológiai szervezetekben.

Gáspár professzor intézetvezetőként 2001-ben szervezte meg a jelenleg is működő munkacsoportokat, így az Immun-elektrofiziológiai (vezetője ő maga), a Membrán-dinamikai (vezető: Mátyus László), a Sejtbiológiai (vezető: Szabó Gábor) és a Sejtanalitikai munkacsoportot (vezető: Szöllősi János). A kutatócsoportok önálló kutatási profillal rendelkeznek, de közösen használják az Intézet kutatási infrastruktúráját. A kutatócsoportok egymás szaktudására építve példamutató szakmai kooperáció keretén belül működnek, ez közös pályázatokban, közleményekben testesül meg.

Az Immun-elektrofiziológia munkacsoport fő kutatási területei a feszültség kapuzott Kv1.3 K⁺ csatornák molekuláris farmakológiája, e csatornák sejt felszíni eloszlása és az immunszinapszis működése közötti kapcsolat felderítése, vala-

mint az ioncsatornák szerkezet-funkció összefüggéseinek tanulmányozása. A kutatási téma továbbfejlesztésében és a munkacsoport irányításában kiemelkedő szerepet vállalt Panyi György. A Membrán-dinamikai munkacsoport érdeklődési területe a sejtfelszíni fehérjék szerveződése, különös tekintettel az MHC I. molekulákra. Az alkalmazott módszerek között megtalálhatók a különböző fluoreszcens technikák és a modern mikroszkópos eljárások is. A Sejtbiológiai munkacsoport két alap kutatási témája a P-glikoprotein konformációs és topológiai viszonyai, és a magasabb rendű kromatinszerkezet strukturális sajátosságai; alkalmazott kutatási projektjei pedig áramlási citometriás mikrogyöngy tesztek fejlesztése molekuláris genetikai vizsgálatok céljaira, valamint ciklodextrinek alkalmazása célzott drogbevitelre. A Sejtanalitikai munkacsoport egyik fő kutatási témája az ErbB2 receptor tirozin kináz, mely fontos szerepet játszik az emlő- és számos egyéb tumor kifejlődésében és progressziójában. Egy ErbB2 ellenes monoklonális antitest, (trastuzumab = Herceptin®) önmagában is hatásos rákelenes szer, azonban nem minden ErbB2 pozitív beteg válaszol a trastuzumab kezelésre. A kutatás során a Herceptin® rezisztencia molekuláris biofizikai hátterét Herceptin® szenzitív és rezisztens sejtvonalak összehasonlító elemzésével tanulmányozták. Az akadémiai munkacsoport, amely az oktató-kutató munkában elválaszthatatlan egységet alkot az Intézetel, Damjanovich Sándor vezetésével 1996-ban alakult meg Sejtbiofizikai Kutatócsoport néven. 2003-ban Damjanovich Sándor akadémikus vezetésével, több intézet részvételével megalakult a Molekuláris Medicina Kutatóközpont, mely elnyerte az Európai Unió Kiválósági Központja címet. Az Intézet élénk tudományos tevékenységet fejt ki, nemzetközi tanfolyamok (EMBO Course) szervezésével is elősegíti tudományos eredményeik megismertetését. Az Intézet munkatársai 27 hazai és 5 nemzetközi ösztöndíjat nyertek el.

Az Intézet korábban is kiemelkedő kutatási és oktatási hátterét 2005-ben, az Élettudományi Központba való költözéssel modern, a mai kor legmagasabb követelményeinek is megfelelő bázisra cserélte. Részben hazai, részben uniós pályázatokon elnyert anyagi eszközök tették lehetővé az eddig is méltán élvonalbeli műszerpark továbbfejlesztését: konfokális mikroszkóp (2001), FACSDIVA áramlási citométer (2002), fluoreszcencia korrelációs spektroszkóp UV-lézerrel (2003), PTI DeltaScan mikroszkópos fluoriméter (2003), LSC lézerpásztázó mikroszkóp (2004), FACSArray (2005). Mindemellett a gyakorlati oktatásra helyezett nagyobb hangsúly következményeként 2007-ben a gyakorlati terem teljes felújítása szintén megvalósult.

Mind angol, mind magyar nyelven jelentős oktatási tevékenységet folytat az Intézet, mely a közelmúltban jelentősen bővült. A legjelentősebb változást a sejtbiológia oktatásának beindítása jelentette 1997-ben az Általános Orvostudományi és Fogorvostudományi Karok hallgatóinak képzésében. Ezen túlmenően az Intézet részt vesz speciális elméleti és gyakorlati anyaggal a gyógyszerész-hallgatók, a molekuláris biológus, a fizikus, illetve a biológus hallgatók biofizi-

kai képzésében, továbbá a Népegészségügyi Kar hallgatóinak sejtbiológia oktatásában mind az előadások, mind a gyakorlati oktatás szintjén. A gyógyszerész-hallgatók számára a matematika tantárgy oktatásában, illetve az Általános Orvostudományi, Fogorvostudományi és Gyógyszerésztudományi Kar hallgatóinak informatikai képzésében vállalnak szerepet az Intézet munkatársai (vezető: Mátyus László). A hallgatói értékelések szerint az Intézet által oktatott tananyag modern és érdekes, az oktatók hozzáállása az oktatási feladatokhoz pozitív. Az oktatott tárgyak anyaga mellett az oktatási módszerek folyamatos modernizálása is fontos feladat. Ez többek között önálló honlap és oktatási portál fenntartását is jelenti, melyen az előadásanyagok és egyéb hallgatói információk naprakészen állnak rendelkezésre.

A graduális képzés mellett intenzív tudományos diákköri munka is folyik az Intézetben. Az előbbit négy „Az év oktatója díj” (Mátyus László: 2004, 2005, Panyi György: 2002, 2004), az utóbbit négy Wesszprémi István-díj és két Pro Scientia érem elnyerése is jelzi. A posztgraduális (Ph.D.) képzésben az eltelt tíz év során 25 fő szerzett Ph.D fokozatot, akik közül sokan később az intézetben kaptak kinevezést. Az intézet a posztgraduális képzésben résztvevő hallgatók mellett a klinikák és intézetek együttműködő kutatóinak is lehetőséget ad a birtokában lévő egyedi műszerpark használata terén, ami a modern áramlási citometriás, atomerő-mikroszkópiás, képanalizáló és elektrofiziológiai módszereket is magában foglalja.

Kiterjedt a belföldi és a külföldi kutatási együttműködések hálózata. Néhány nevezetesebb, az Intézettel folyamatos kooperációban álló intézmény: a leideni és amszterdami egyetemek, a Max Planck Institut für Biophysikalische Chemie, a cambridge-i egyetem, University of California San Francisco, a National Cancer Institute (NCI/NIH USA), az Institute of Biotechnology (UNAM) Cuernavaca, Mexikó és University of Tokyo, Japán. A kooperációs munkában az Intézet egyenlő partnerként vesz részt a külföldi partnerek teljes megelégedésére. Ezt bizonyítja az is, hogy az Intézet munkatársai gyakori vendégek külföldi laboratóriumokban, sőt gyakran kérik fel őket tudományos ösztöndíjjal akár több éves kutatómunkára is.

A publikációs munkát az elmúlt tíz évben 228 közlemény, összesen 750 körüli impakt faktor, továbbá könyvek, könyvfejezetek jellemzik. Az oktatás fejlesztése céljából az intézet kollektívája számos jegyzetet, tankönyvet jelentett meg: Sejtbiológia egyetemi jegyzet (1997), Sejtbiológia gyakorlati jegyzet (1997), Cell Biology Lab. Manual gyakorlati jegyzet (1997), Sejtbiológia egyetemi tankönyv (2004), Orvosi Biofizika egyetemi tankönyv (2006), Sejtbiológia egyetemi tankönyv (2008). Az Intézet négy munkatársa tagja nemzetközi folyóiratok szerkesztőbizottságának, ketten szerkesztői minőségben (Mátyus László: Journal of Photochemistry and Photobiology B: Biology; Szöllősi János: Cytometry). Fenti tevékenységével az Intézet megalapozta helyét a hazai és

a nemzetközi modern biofizikai, sejt- és molekuláris biológiai módszerek kutatási élményében.

Az elkövetkezendő időszak egyik legfontosabb feladata a Biofizikai és Sejtbiológiai Intézet és az egyetem klinikái közötti intenzívebb együttműködés megvalósítása. 2006-ban az Intézet tudományos ülés keretében számolt be a DE OEC Biofizikai és Sejtbiológiai Intézetének oktatási és tudományos tevékenységéről.

Láng Eszter

A Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék története

A Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék nem dicsekedhet hosszú múlttal, hiszen maga a debreceni közgazdászképzés is csak 1993-ban indult el az akkori, nagy múltú Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Társadalomelméleti Intézet keretében. Három évvel később megalakult a Közgazdasági és Üzleti Tudományok Intézete, amely már önállóan, az egyetem közvetlen intézeteként (közvetlenül a rektor alá rendelve) látta el a közgazdászképzés feladatait, szervezését és fejlesztését, majd 2001. január 1-jével, a kormány jóváhagyása után, a debreceni egyetemek integrációjából született Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karaként működött tovább. Az első tanszékek már az intézeten belüli differenciálódás eredményeképpen, egy évvel korábban, tehát 2000-ben létrejöttek, közöttük a Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék is, amely a kar küldetésével összhangban a közgazdasági ismeretek terjesztéséért, városunk és régióink közgazdasági és üzleti kultúrájának magasabb szintre emeléséért dolgozik: célja a legmodernebb ismeretek átadása, melynek birtokában a végzett hallgatók a szakma és a társadalom elismert és megbecsült szakembereivé válhatnak.

Tanszékünk tehát kilenc esztendővel ezelőtt jött létre, *Dr. Láng Eszter* egyetemi docens vezetésével, aki a kar tevékenységét a munkatársak közötti együttműködésre építette fel, és alapelve azóta is, hogy a munkatársak között a partneri, nem pedig a hierarchikus kapcsolatoknak kell dominálniuk. *Láng Eszter* a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerezte diplomáját, és doktori disszertációját is az ottani Világgazdasági Tanszéken védte meg, ahová hallgató korától erős szakmai és baráti kapcsolatok fűzik. Kandidátusi disszertációját is e tanszék keretében írta. Tanított politikai gazdaságtant a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, majd dolgozott fél évig szakértőként a moszkvai világgazdasági kutatóintézetben. Aztán a Miskolci Egyetem gazdaságtudományi karának oktatója volt, de közben eltöltött egy évet vendégoktatóként a Genfi Egyetemen. Hazatérése után visszahívták Debrecenbe, hogy részt vegyen a közgazdász-oktatás megteremtésében. Hosszú ideig külső munkatársa volt az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének. Eddigi oktatói pályája alatt mintegy húsz kurzust dolgozott ki és vezetett, elsősorban világgazdasági témakörökben. Korábbi kutatásai a közvetlen külföldi investíciók fejlett országokra gyakorolt

hatásaival kapcsolatosak, majd érdeklődése az európai kis országok gazdasági reorientációjára irányult.

A tanszék alapítói tagjai közé tartozik *Dr. Mustó István*, aki hosszú és kalandos kitérő után érkezett vissza Debrecenbe, gyerekkora helyszínére és lett a kar magántanára. A német érettségi után a madridi és müncheni egyetem végzettjeként, politika- és gazdaságtudományi doktorátussal a 60-as években az International Center for Social Research támogatásával 2 évet töltött a bogotai katolikus egyetemen, mint vendégtanár. Visszatérve Európába a berlini Német Fejlesztéspolitikai Intézet latin-amerikai osztályának vezetésére kapott meghívást. 1974-ben habilitált a berlini Műszaki Egyetem társadalom- és gazdaságtudományi karán és a Német Fejlesztéspolitikai Intézetben az Európai Integrációs és Kooperációs osztály irányítását vette át. 1979-ben elnyerte a berlini Műszaki Egyetem professzori címét, ahol egészen 1988-ig oktatott. 1989-ben a rendszer-váltás szele hazahívta és átvette a német liberális Naumann Alapítvány képviselőiét Budapesten, majd, mint kettős állampolgár, 1994-1998-ig a magyar országgyűlés képviselője lett. 1992-ben a Debreceni Orvostudományi Egyetem díszdoktorává avatta, ami korántsem meglepő, hiszen Mustó tanár úr azóta is országok gyógyításán munkálkodik. S szívesen fogadta a felkérést, hogy csatlakozzon az épp megalakult Közgazdaságtudományi karhoz, és világgazdaság, nemzetközi szervezetek, európai integráció és fejlődésgazdaságtan témaköreiben adjon elő. 1998-óta rendszeres tanácsadói és értékelési feladatokat teljesít az ENSZ Multilateral Fund Secretariat megbízásából, amely olyan gyakorlati tapasztalat, amit az oktatásban is felhasznál és továbbad hallgatói legnagyobb örömére.

„Nagyobb kutatási programokba már nem kezdek bele. Inkább eddigi kutatási területeimet igyekszem aktualizálni, kiegészíteni mindazoknak a tényeknek és szempontoknak elemzésével, amelyek a gyorsan változó, globalizálódó, válságokra hajlamos világgazdasági fejleményeket jellemzik. A téma továbbra is a szinte áttekinthetetlen globális folyamatok rendszerezésének kísérlete, a gazdasági és politikai integrációs és dezintegrációs folyamatok nyomon követése, az elméletek és a gyakorlat között gyakran tátongó szakadékok lehetőleg szédülettől mentes felmérése” – írja magáról.

A tanszék másik alapító tagja *Dr. Erdey László*, aki fiatalon, frissen végzettként csatlakozott a karhoz és kezdetektől részt vett a tanszék kialakításában, a tárgyak kidolgozásában. 2007-ben PhD-fokozatot szerzett, disszertációját *Modern világgazdasági áramlások: Mexikó külgazdasági stratégiájának hatása a gazdaságfejlődésre* címmel védte meg. Mára egyetemi docens és a kar oktatási igazgatója lett. A tanszék évek óta részt vállal az Ady Endre Akadémia tevékenységében, amelynek közgazdasági szekcióját 2002-től Erdey László vezeti és szervezi, aki emellett számos előadást is tartott az évek folyamán a magyarországi külgazdasági és külkereskedelmi stratégia témakörében a határon túli közgazdász-közösségnek, úgyszintén a Debreceni Nyári Egyetem hallgatóságának.

Rajta keresztül a tanszék bekapcsolódott a debreceni és megyei önkormányzatok munkájába, ahol ő külső szakértőként működik.

Az idei tanévtől kezdve üdvözölhetjük a tanszék kötelékében *Dr. Szanyi Miklóst*, aki szintén debreceni gyökerekkel rendelkezik és a MTA Világgazdasági Kutató Intézet tudományos tanácsadója. Először 1994-ben Láng Eszter meghívására tartott előadást a karon, 2008. májusában pedig meghívták a doktori iskola törzstagjának, amit megtisztelő felkérésnek tartott és szívesen elfogadott. Oktatási területe a nemzetközi gazdálkodással, közép-európai átalakulással, műszaki fejlődéssel összefüggő tárgyak. Kandidátusi értekezését az USA-bázisú multinacionális cégek műszaki fejlesztésre alapozott versenystratégiáiból írta, nemrég benyújtott akadémiai doktori disszertációja témája külföldi befektetések elvárt és valós modernizációs hatásai a magyar gazdaságban.

„Aki elkerül a várostól, amelyben született, ha ott jól érezte magát, akkor hosszú ideig szívesen gondol rá vissza, úgy érzi, bármikor visszatérhet, és ott folytathatja, ahol abbahagyta. Nálam ez kb. 15 évig tartott, utána már annyira Budapesthez kötött minden (család, hivatás, szakmai sikerek), és annyira megritkultak a debreceni kapcsolatok, hogy többé nem éreztem úgy, hogy bármikor könnyen be tudnék ismét illeszkedni. Szeretem ma is Debrecent, büszke vagyok a városomra, örülök, ha tehetek érte valamit. A tanszéken olyan kollegákra találtam, akikhez megint jó érzés tartozni. Kezdenek ismét kiépülni azok a kapcsolatok, szálak, amelyek ismét erősebben kötnek Debrecenhez” – írja visszatéréséről.

A „tanszék ifjúsági tagozata” három lelkes fiatal nőből áll, akik PhD-tanulmányaik különböző szakaszaiban járnak. Trón Zsuzsanna a tanszék munkatársai közül az első, aki a kar saját végzettjeként szegődött az alma mater szolgálatába. 2001-ben csatlakozott a tanszékhez, mint PhD-hallgató, mára tanársegéd, doktorjelölt. Kutatási területe, s egyben disszertációjának témája az Európai Unió regionális politikájának értékelése. Oktatott tárgyai is e téma köré csoportosulnak, melyek mellett ellátja a kari TDK-titkár feladatát Láng Eszter mellett, és a DAB Közgazdaságtudományi Munkabizottságának titkári feladatát is.

Sigér Fruzsina szintén hazai „termés”, nemcsak a kar végzettje, de született debreceni is. 2005-óta a tanszék munkatársa, előbb mint PhD-hallgató, mára tanársegéd és doktorjelölt. Kutatási területei az európai integráció, az európaizáció és az átalakulás. Disszertációjának témája is hasonló, Szlovákia és Horvátország esete nyomán vizsgálódik. Az oktatás és kutatás mellett ellátja az Erasmus program adminisztratori teendőit. Mind kutatási-oktatási területét, mind az oktatott diákjai nemzetiségét, mind egyéb egyetemi teendőit tekintve nemzetközi érdeklődéssel bír, saját bevallása szerint alapeleme a nemzetközi környezet.

A tanszék legfiatalabb tehetsége *Orosz Ágnes*, ugyancsak a kar saját végzettje, a Doktori Iskola doktorandusza, kutatási témája TDK-munkájából nőtte ki magát. Kutatásai és érdeklődése is leginkább a nemzetközi pénzügyekre irányul,

különös tekintettel a valutaunió kérdésére, illetve az újraegyesülés során létrehozott német valutaunióra. A nemzetközi kérdések vizsgálata mellett érdekes és egyben komoly kihívás a számára, hogy angol nyelven is oktathat eltérő nemzetiségű és kultúrából származó diákokat. Amellett, hogy bekapcsolódott az oktatásba, ellátja a tanszéki titkár feladatkörét is.

Tanszékünk oktatói rendszeresen részt vesznek előadásokkal a DE Közgazdaságtudományi Kar, az MTA Debreceni Területi Bizottsága Jog- és Közgazdaságtudományi Szakbizottsága, valamint a Magyar Közgazdasági Társaság Hajdú-Bihar Megyei Szervezete által rendezett konferenciákon, továbbá országos és nemzetközi konferenciákon. Rendszeresen ott vagyunk a Nagyvárad Egyetem európai uniós konferenciáin is. A szakmai testületi tagságok kiterjednek az MTA-ra (köztestületi tagság), a Magyar Közgazdasági Társaságra, az Új Institutionalista Közgazdászok Magyarországi Társaságára, a Gazdaságmodellezési Társaságra. Oktatóink részt vesznek a különféle egyetemi, kari bizottságokban.

A tanszék viszonylag kevés oktatóval működik. Kihaszználjuk a külföldi tanácserekből, vendégoktatásból adódó lehetőségeket, de hazai szakembereket is bevonunk lehetőségeink szerint, hogy az oktatás színvonalát tovább emeljük. A korábbi években pedig észak-amerikai vendégelőadó is vállalt kurzust. A tanszéki demonstrátor segít a segédanyagok elkészítésében.

A tanszéki szakmai struktúra világgazdasági, európai uniós, külgazdasági és nemzetközi pénzügyi irányokra ágazik. A kezdetektől fogva jellemző az oktatók túlterheltsége, ami nem az óraszámában, hanem az oktatott tárgyak egy főre eső nagy számában mutatkozik meg. Több oktatónk oktat a szaktárgyakon kívül (nappali és levelező tagozatok) az első évfolyamon proszeminárium keretében is, továbbá a doktori programban. Tanszékünk a kari feladatokon kívül jelentős részt vállalt a korábbi időszakban a bölcsészkaron folyó Európa Tanulmányok képzésben, ahol mind a nappali (EU-integráció gazdaságtana), mind a levelező képzésben (EU-integráció gazdaságtana, Az EU a világgazdaságban, Francia szakszöveg-olvasó szeminárium) részt vettünk.

A tanszéki oktatómunkában az alábbi feladataink vannak: a tanszékhez tartozó tárgyak továbbfejlesztése, differenciálása; a fiatal kollégák szakmai támogatása, segítése a tárgyak kialakításában, tartalmi és módszertani kérdésekben; részvétel a PhD-képzés kialakításában, folyamatában; a tudományos diákköri (TDK) mozgalom fejlesztése. Az elmúlt időszakban évente 60 kurzust hirdettünk meg és tartottunk. Bekapcsolódtunk a DE tehetséggondozó programjába is. Ennek keretében Erdey László és Láng Eszter tutorként működik közre.

Tantárgyaink, amelyeket folyamatosan oktatunk: az európai integráció gazdaságtana, európai uniós ismeretek, az EU a világgazdaságban, az európai integráció és a gazdasági globalizálódás, az EU regionális politikája, az EU külkapcsolatai, az EU közösségi politikái, az EU intézményrendszere, fejlődésgazdaságtan, világgazdaságtan, külgazdaságtan, külkereskedelemszabványok.

nemzetközi üzleti ismeretek, nemzetközi pénzügyek, világgazdasági erőközpontok – intézmények – stratégiák, nemzetközi marketing, proszeminárium, szakdolgozati és diplomamunka szeminárium.

A kezdetektől fogva jelentős feladatok hárultak tanszékünkre, ugyanis a nemzetközi szakirány képzésének oroszlánrészre ránk hárult. A bolognai rendszer átvételének során át kellett alakítani a képzést. Az átállás során 2010-ig oktatóink mind a régi, mind az új rendszer szerint oktatnak. A tanszék részt vett a kari alapszakok és a mesterszakok kidolgozásában és kidolgozta és sikeresen akkreditáltatta a Nemzetközi *gazdaság és gazdálkodás mesterképzési szakot*, amelyet 2008 szeptemberétől elindítottunk, és a *Nemzetközi gazdálkodás alapszakot*, amely várhatóan 2009 szeptemberében indul.

A mesterképzés bevezetésével 2008 szeptemberétől számos új tárgy oktatását kell megoldanunk, például Transznacionális vállalati jelenlét a világgazdaságban, Kereskedelempolitika, Nemzetközi tényezőáramlás, A világgazdaság főbb régióinak üzleti gyakorlata, A regionális fejlesztés elmélete és gyakorlata, Nemzetközi egyezmények, szervezetek és gazdasági hatásaik, Világgazdaság térbeli szerkezete, Gazdasági növekedés a világgazdaságban.

A tudományos munkával kapcsolatos céljaink: a fiatal oktatók segítése a kutatási téma kiválasztásában, a módszertani lehetőségek felmérésében; a tanszéki kutatások összehangolása, anélkül, hogy bárki olyan terület kutatására kényszerülne, amely nem érdekli; elmozdulás a regionális kutatások irányába, mert ezekhez helyben is vannak elérhető anyagok és konkrétan vizsgálható területek, ami lehetővé teszi az együttműködést a kutatásban egymással és külső kutatókkal; az elméleti megalapozottság, elmélyülés szem előtt tartása; a fiatal kollégák ösztönzése publikálásra, segítség a publikálási lehetőségek megtalálásában; a szakmai-tudományos kapcsolatok ápolása, bővítése hazai és külföldi kutatóhelyekkel, kutatókkal; az idegennyelv-ismeret bővítésének támogatása. A tanszék tehát az együttműködés szellemében működik, és ezzel együtt tagjai önállóan, kreatív módon tevékenykednek: a munkavégzést a feladatorientált szemlélet jellemzi.

A tanszék tagjai tudományos érdeklődésük szerint végeznek kutatásokat, amelyek egyúttal más egyetemek, ill. kutatóhelyek kutatásaihoz, programjaihoz is kapcsolódnak (Budapesti Corvinus Egyetem, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, Babeş-Bolyai Egyetem, Nagyváradai Egyetem). Az alapvető szál, ami a tanszéken belül e kutatásokat egybekapcsolja, a magyar gazdaságnak a világgazdaságban, a nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerben elfoglalt helye, tekintve, hogy minden újabb eredmény a saját gazdaságunk jobb megismerését is szolgálja.

Tanszékünk a következő témákban ajánlott fel kutatási-elemzési együttműködést Debrecen városa és a régió vállalatai, intézményei számára: A közvetlen külföldi befektetések szerepe a régió gazdaságában; Közvetlen külföldi tőkebefektetésekkel működő vállalatok előre- és hátranyúló kapcsolatai; A külföldi

tőke bevonásának feltételei, tőkebefogadási politika; A belföldi és nemzetközi outsourcing szerepe a helyi gazdaságfejlődésben; A multinacionális vállalatok helyi beszállítói kapcsolatainak ösztönzése; Városmarketing.

A tanszék jelentősen hozzájárult a kari tudományos periodika (Competitio) megjelenéséhez: felelős szerkesztője az első három évben, majd a jelenlegi évtől kezdve ismét Láng Eszter. A folyóiratot színvonalas tanulmányokkal továbbra is támogatjuk.

Tanszékünk a nemzetközi kapcsolatrendszerben kiterjedt kari nemzetközi struktúrába illeszkedik. A kar kilenc ország mintegy 20 egyetemével működik együtt Erasmus-szerződés keretében. Néhány szerződés PhD-hallgatókra is kiterjed, így doktoranduszaink egy vagy két szemesztert külföldi intézményben tölthetnek, amit – a fiatalok legnagyobb öröme – a tanszékvezető is támogat. A kar élő tengerentúli kapcsolataiba (College at Brockport - State University of New York és Grand Valley State University) a tanszék munkatársai is aktívan bekapcsolódnak.

Magának a tanszéknek kapcsolatai Svájcra (Genfi Egyetem; Ecodiagnostic Analysis; UNCTAD), Franciaországra (ENTPE Lyon – Vaulx-en-Velin; Sorbonne II.), Románia (Babes-Bolyai Egyetem, Nagyvárad Egyetem) terjednek ki. Ez utóbbi egyetemmel olyannyira szoros a kapcsolat, hogy Láng Eszter konferenciaköteteik szerkesztésében is részt vesz.

Az Erasmus program és más együttműködések keretében érkező hallgatók oktatása angol nyelven folyik, melyből a tanszék világlátott, angolul jó beszélő munkatársai is kiveszik a részüket. A kar friss vállalása a Gazdálkodás és menedzsment alapszak angol nyelvű indítása, ahová a világ minden részéből érkeznek hallgatók, s minden tanszék számára kihívást jelent. A Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék kicsi, de annál lelkesebb kollektívája ezt a kihívást is szívesen vállalta és megállta a helyét.

Papp Imre

Oktatás és kutatás a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében

A történelmi kutatásoknak és a történelem felsőfokú oktatásának jelentős hagyományai vannak Debrecenben. A Református Kollégium Bölcsészeti Akadémiáján már a 20. század elején két történelmi tanszék is működött. Az egyetem megszervezésekor, 1914-ben szintén két tanszék (magyar történelmi és egyetemes történelmi) jött létre, amely Történelmi Intézetet („Szemináriumot”) alkotott. Az intézet egyik kiemelkedő személyisége *Rugonfalvi Kiss István professzor* volt, aki 1924-től 1942-ig töltötte be az igazgatói tisztséget, jelentősen hozzájárulva a történelem szak fejlesztéséhez.

1918-ban Ókortörténelmi, 1938-ban pedig Kelet-Európa Történelmi Tanszék alakult. A kutatásra és az oktatásra hosszabb távon is nagy befolyást gyakorló professzorok közül *Alföldi András* (ókortörténet), *Járdányi Paulovics István* (régész) és *Szabó Dezső* (egyetemes történet) külön is említést érdemelnek. Szabó Dezső 1924-től 1959-ig volt az intézet egyetemi tanára. 1943-ban került Debrecenbe *Szabó István*, aki kiemelkedő tudományos munkássága alapján ekkor már az MTA levelező tagja volt. 1959-ig dolgozott az intézetben, de ezt követő nyugdíjas éveit is aktív alkotómunkát végzett. Nemzetközi hírű társadalom- és agrártörténelmi tudományos iskolát alapított. Tanítványai közül többek között *Rácz István* és *Orosz István* – gazdaság- és társadalomtörténészekként – kiemelkedő tudományos pályát futottak be, és szintén tudományos műhelyalapítóká váltak. Orosz István akadémikus, professzor emeritus ma is igen aktív résztvevője és jelentős befolyásolója a magyar tudományos közéletnek, s az intézet legelismertebb szaktekintélye. Szabó István távozása után *Varga Zoltán* professzor lett az intézet igazgatója.

Az 1950-es évek első felének politikai és ideológiai egyenetlenségei után konszolidációs korszak következett. Az intézet szakmai hírnevét tovább növelte a professzorságig eljutó, lejárató oktatóink, *Sarkady János* (ókortörténet), *Niederhauser Emil* (Kelet-Európa-történet) és *Ránki György* (modernkori történelem) munkássága. Mindhárman nemzetközi hírű tudósai lettek szakterületüknek, Niederhauser Emil és Ránki Györgyöt az MTA is tagjai közé választotta. Több évtizedes (Niederhauser Emil harminc évig volt az intézet tanára) tevékenységük szakmai szemléletváltást is hozott. Az 1970-es évektől a kutatás és az oktatás feltételei némileg szabadabbá váltak, lehetővé téve új kutatási területek

és oktatási formák megvalósítását. Új tanszékek alakultak, mind a Magyar, mind az Egyetemes Történeti Tanszék két-két tanszékre vált szét: Középkori és Kora Újkori Magyar (vezetője *Szendrey István*), Új- és Legújabbkori Magyar (vezetője *Fehér András*), Középkori és Kora Újkori Egyetemes (vezetője *Orosz István*) valamint Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékre (vezetője *Tokody Gyula*). Később a tanszék élére *Kerekes Lajos* került.

Az 1960–1970-es években a viszonylag alacsony hallgatói létszám következtében az oktatói állomány sem bővült mindig a szakmai követelményeknek megfelelően. A hallgatói létszám lassú növekedése az 1980-as évektől következett be. Ezt az intézet újjászerveződése, a tanszékek és az oktatók számának növekedése követte. *Irinyi Károly* professzor igazgatói tevékenysége alatt alakult meg a Történeti Segédtudományok Tanszéke. Ugyancsak az ő igazgatósága idején került sor az első részleges, de mégis jelentős oktatási reformra is. A merev keretekkel szakítva lehetővé vált a szabad kurzus és oktató választás. Megnövekedett a kurzusok kínálata, színesebbé és kiegyensúlyozottabbá téve az oktatást. A reform javította a hallgatók szakmai orientálódását és az oktató – hallgató közös műhelymunkáját. Jó viszony alakult ki a hallgatók és az oktatók között. Amikor az 1990-es években bevezetésre került a tanegységes, majd a kreditrendszer, az intézet zökkenőmentesen tudott átállni, mivel sok hasonlóság volt az előző és az új rendszerek között.

Az 1980-as évek végén – 1990-es évek elején tragikus események sújtották az intézetet: kilenc kolléga hunyt el alkotóereje teljében. Egy rendkívül tehetséges szakember gárda, szinte egész generáció esett ki a történettudomány műveléséből. A súlyos veszteségeknek napjainkig él a hatása, mivel életkoruknál fogva az elhunytak közül többen (*Madaras Éva, Menyhárt Lajos, Barta Gábor, Bohony Nándor és Kövics Emma*) ma is aktív tudósai lehetnének az intézetnek. Az intézet fiatal, saját nevelésű kollégákkal töltődött fel, akik napjainkra a középgenerációhoz tartozó, elismert történészekké váltak.

A Történelmi Intézet az elmúlt harminc évben sikerrel nevelte a maga történetés-utánpótlását. A kutatási és oktatási kívánalmak azonban szükségessé tették, hogy Budapestről is hívjunk teljes alkalmazással történészeket, akik a helyi kutatók által mellőzött területek szakemberei voltak. Így került Ránki György helyére az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékre *L. Nagy Zsuzsa* professzor asszony, Niederhauser Emil helyére az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékre *Gunst Péter* professzor, a Középkori- és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék élére pedig *Barta Gábor*. *L. Nagy Zsuzsa* a 20. századra vonatkozó modern szemléletű társadalomtörténeti kutatásaival hozott új szintet az intézetbe. *Gunst Péter* az agrártörténetírás hagyományait erősítette, és a történetírás történetét fejlesztette, *Barta Gábor* az Erdély-történeti kutatásokat indította útjára. *L. Nagy Zsuzsa*, professzor emeritusként ma is részt vesz az intézet tudományos munkájában és a doktori iskola tevékenységében.

A szakma iskolateremtő, nemzetközileg is elismert oktató-kutató gárdája sok neves történészt (a korábbi időszakból *Ormos Máriát, Péter Katalint és Tóth Tibort*, a középnemzedékből *Kövér Györgyöt, Gyáni Gábort, A. Varga Lászlót, Krausz Tamást, Gebei Sándort, Bona Gábort, Kovács István Györgyöt, Gyarmati Györgyöt*, a fiatalabb korosztályból *Valuch Tibort, Kaposi Zoltánt, Varga Zsuzsannát* stb.) nevelt ki más felsőfokú intézmények, kutatóintézetek, levéltárak és múzeumok számára. Közülük többen a hazai történésztársadalom meghatározó személyiségeivé váltak. A Történelmi Intézet jelentős „szakmai vonzaskörzettel” rendelkezett és rendelkezik ma is. Az ország számos felsőfokú intézményében, levéltárában, múzeumában és gimnáziumában dolgozó szakemberek szereztek (szereznek) itt doktori fokozatot és habilitációs címet. A médiában és a közéletben is több itt végzett szakember futott be sikeres pályát.

Az intézetet Irinyi Károly halála után (1987) egy-egy ciklusban Rácz István és Orosz István, majd két ciklusban *Barta János professzor* igazgatta. Jelenleg – második ciklusban – *Papp Klára* habil. egyetemi docens az igazgató. Munkáját – a tanszékvezetőkön kívül – egy igazgatóhelyettes (*Pallai László*) és egy intézeti titkár (*Foris Péter*), valamint főállású oktatásszervező (*Hercz Tiborné*) segíti. Öt tanszék együtteséből áll az intézet: Történelmi Segédtudományok Tanszék (vezetője *Solyosi László*), Ókortörténelmi Tanszék (vez. *Szabó Edit*), Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék (vez. *Papp Klára*), Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék (vez. *Püski Levente*), Egyetemes Történelmi Tanszék (vez. e sorok írója). Az utóbbi eredetileg két tanszék volt, a 2005-ös anyagi megszorítások idején került összevonásra. A tanszékek a kutatás és az oktatás részterületeinek szervezői és lebonyolítói. A gazdálkodás, az oktatás irányítása, összehangolása és a nagyobb kutatási projektek, pályázatok szervezése intézeti keretekben folyik.

A Történelmi Intézet oktatói-kutatói létszáma az 1990-es évek közepén volt a legnagyobb. Az 1995-ös és a 2005-ös anyagi megszorítások miatt valamelyest csökkent az oktatók száma, holott a hallgatói létszám, ha enyhén is, de növekedett. Az ebből adódó szorítást azonban sikerült /sikerül feloldani. A kutatás és az oktatás színvonalának megtartása racionális átszervezéssel, a kollégák részéről pedig újabb feladatok ellátásával jár. Az utánpótlás szakmai kinevelése továbbra is magas színvonalú, de a tehetséges fiatalok alkalmazási lehetőségei beszűkültek, legfeljebb az idősebbek nyugdíjazásakor válhatnak valóra. A szakmai szempontokat sajnos nem lehet mindig érvényesíteni a finanszírozási gondok miatt.

A Történelmi Intézetben – a két professzor emerituson (L. Nagy Zsuzsa, Orosz István) kívül és egy másodállású professzorral (*Németh György*) együtt – huszonnyolc oktató dolgozik. Közülük csak egy tanársegédnek és a latin nyelv tanárának nincs tudományos minősítése. Várható azonban, hogy a közeljövőben PhD fokozatot szereznek. A magas minősítési arány elsősorban a kollégák szakmai kvalitásából adódik, de abból is, hogy magas a közép korosztályú docensek aránya, a teljes állásúak 52%-a. Ehhez képest a két szélső kategória ará-

nya alacsony, mindössze egy tanársegédünk van. A főállású egyetemi tanárok (Barta János, Papp Imre, Solymosi László) száma sem magas. Eddigi hagyományaink szerint a professzori kinevezéshez MTA doktori cím szükséges, amivel jelenlegi professzoraink valamennyien rendelkeznek. Folyamatban van Papp Klára MTA doktori eljárása, s a közeljövőben még egy kolléga kívánja benyújtani akadémiai értekezését.

Vezető oktatóink kutatási témái a történettudomány széles körét ölelik fel, s az ókori görög történelemtől a középkori társadalom- és intézménytörténeten (beleértve az angol, francia és német középkor egyes problémáit), a 18-20. századi gazdaság- és társadalomtörténeten, valamint a 19-20. századi zsidóság történetén keresztül a 19-20. századi eszme- és politikátörténetig terjednek. A tragikus halálesetek miatt kihalt generáció helyére lépő fiatalabb kollégák (docensek és adjunktusok) is méltó szakmai tevékenységgel öregbítik az intézet hírnevét. Az intézet tudományos műhelyei is hosszabb időre visszanyúló, a hagyományokra épülő kutatómunka eredményeként jöttek létre. Négy tudományos műhely külön is megemlíthető: az epigráfiai kutatások (ókor), a régión-történeti kutatások keretében Erdély és a Partium gazdaság- és társadalomtörténete a 17-19. században, a 17-20. századi magyar és európai gazdaság- és társadalomtörténet kutatása és a 19-20. századi politika-és eszmetörténeti kutatás. Az intézet kiadványai (tanulmánykötetek, periodikák, forrásgyűjtemények stb.), elnyert pályázati témái, konferenciái, nemzetközi kutatási kapcsolatai és a történelem doktori program alprogramjai is többnyire ezen műhelyekhez kötődnek. Oktatóink tudományos teljesítményét tanúsíthatja, hogy eredményesen szerepelnek a különböző ösztöndíj pályázatokon. Hatan részesültek Széchenyi Professzori Ösztöndíjban, hárman Széchenyi István Ösztöndíjat, hét fő Bolyai Ösztöndíjat, két fő pedig Békéssy Béla Ösztöndíjat kapott.

Az intézetben folyó kutatások a normatíván kívül többnyire pályázatokkal finanszírozottak. A leggyakoribb – bár a csökkenő pénzösszegek miatt egyre nehezebben megszerezhető – természetesen az OTKA pályázat. Az elmúlt évtizedben tíz OTKA pályázatot nyertünk, jelenleg három pályázat működik. Ezek közül a legjelentősebb „*A szőlőtermelés és borkereskedelem a 16-19. században*”, kilenc fő részvételével, témavezetője Orosz István. A közelmúlt legsikeresebbje az „*Erdély és a Partium gazdaság- és társadalomtörténete*” (témavezető Barta János) volt, amelyben határon túli szakemberek is részt vettek, s amely a tudományos iskolák számára hirdett OTKA pályázaton a bölcsész tudományágakban jelentősnek számító összeget nyert el.

A pályázatok és egyéb finanszírozások segítségével a kollégák tollából jelentős számú olyan monográfia, forráskiadvány, tankönyv és kézikönyv jelent meg, amely egyszerre szolgálja a tudományos kutatást és a színvonalas oktatást. Összefoglaló művekként a Gunst Péter szerkesztette Európa történetet (1993), valamint az intézet munkatársai által írt háromkötetes (korai középkor, érett és kései középkor, kora újkor) egyetemi tankönyvet (1999–2006) említenénk. Az

intézet munkatársai több forráskiadványt is megjelentettek (pl. Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, Várostörténeti források, Erdély és a Partium). L. Nagy Zsuzsa emeritus professzor asszonynak a két világháború közötti korszakról szóló tankönyve akadémiai díjat kapott. Az „*Erdély és a Partium gazdaság- és társadalomtörténete*” pályázat eredményeként tizenhat kötet és forráskiadvány készült el. Nagy hagyományai vannak a jubileumi kötetek készítésének. Az intézet oktatói tanulmánykötettel emlékeztek meg a 15 évig fennálló Ady Akadémia működéséről (Magyarság és Európa tegnap és ma). Az elmúlt évtizedben négy emlékkötet készült a 70. életévüket betöltött kollégák tiszteletére (Rác István, L. Nagy Zsuzsa, Gunst Péter, Orosz István), az Ókortörténeti Tanszék ugyancsak emlékkötettel tisztelgett egykori professzora (Sarkady János) és az egyetem díszdoktora (Alföldy Géza) előtt. A felsorolt művek csak ízelítőt adnak az intézet munkatársai által írott könyvekből.

A Történelmi Intézetben négy periodika jelenik meg rendszeresen: Történeti Tanulmányok, Hungarian Polis Studia, Ókortudományi Értesítő, Klió. Az intézet munkatársa a budapesti megjelenésű Agrártörténeti Szemle és a Debreceni Szemle főszerkesztője is.

A sikeres hazai és nemzetközi együttműködés egyik legfontosabb területe a konferenciaszervezés. Az elmúlt évtizedben harmincnégy hazai és nemzetközi konferenciát szerveztünk, természetesen rendszerint más intézményekkel együttműködve. Csak néhány példát közlünk. Az ókortörténészek évente rendezik meg az „*Epigraphiai kerekasztal*” c. műhelykonferenciát, külföldi résztvevőkkel. A 2000-ben megrendezett „*Ezer éve Európában*” nemzetközi konferencia anyaga angol, német és francia nyelven jelent meg. Részt vettünk a 2001-ben Clermont-Ferrand-ban rendezett „*Regards croisés*” francia-magyar konferencia szervezésében. Hagyománnyá váltak az Eperjesi Egyetemmel közösen szervezett konferenciák (A Rákóczi-szabadságharc új megközelítésben, 2003; Tolerancia és intolerancia a történelemben 2006-ban; A Thököly felkelés, 2007). A PhD hallgatók kutatásainak nemzetközi együttműködését szervező CLIOHRESnet program keretében 2005-ben Debrecenben került sor konferenciára. 2006-ban a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai munkabizottságával közösen „*A Bocskai felkelés mérlege*” címmel rendeztünk konferenciát, amelynek anyaga magyarul és németül is megjelent. Szintén 2006-ban konferencián emlékeztünk meg az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójáról. 2007-ben „*Tradíció és modernizáció Európában a 18-20. században*”, 2008-ban igen sikeres „*Mátyás és öröksége*”, „*Báthory Gábor és kora*” címmel rendeztünk konferenciát. 2008 decemberében több kollégánk a Kolozsvárott, az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság közreműködésével szervezett „*Szőlőtermelés és borkereskedelem*” címmel rendezett konferencián vett részt.

Szoros szakmai kapcsolatokat (vendégoktatás, közös pályázatok, konferencia szervezése, kötetek szerkesztése, PhD képzés, habilitáció stb.) ápolunk a hazai

egyetemek társintézeteivel, az MTA Történettudományi Intézetével, levéltárakkal és múzeumokkal. Az MTA Debreceni Területi Bizottságának vezetésében, munkabizottságaiban, a programok szervezésében is komoly szerepet vállalunk. A nemzetközi kapcsolatok szintén több évtizedre nyúlnak vissza. Rendszeresek az oktató- és hallgatócserék, a közös kutatási programok, a doktori képzés és fokozatszerzésben való együttműködés, valamint a nemzetközi konferenciák. Kiemelkedő az együttműködés a Rostocki Egyetemmel és a Clermont-Ferrand-i Egyetemmel. Az intézet mindig kiemelt szintű kapcsolatokat ápolt a határon túli magyar szellemi központokkal, így az Eperjesi Egyetemmel, a Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemmel, a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Történettudományi Intézetével, az Erdélyi Múzeum Egyesülettel és a nemrég megalakult Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal. Rendszeres ERASMUS kapcsolatunk van Rostockkal, Barcelonával, Písával, Kolozsvárral és Eperjessel.

Az intézet szakmai életéhez a szakmai-közéleti megbízatások is hozzátartoznak, tükrözik a szakma súlyát a tudományos közéletben. Orosz István akadémikus, professzor emeritus tagja az MTA Doktori Tanácsának. Rajta kívül négy oktatónk képviseli választott tagként az intézetet az MTA Történettudományi Bizottságában. Orosz István a Magyar Történelmi Társulat elnöke is. Bekerült egy-egy kollégánk az MTA Diplomatai Munkabizottságába, az OTKA Társadalomtudományi Kollégiumába, valamint az OTKA Történész Zsűrijébe, a DAB különféle bizottságainak vezetőségébe. Munkatársunk az egyetem centenáriuma-ra készülő egyetem történet főszerkesztője (Orosz István).

Az intézet történetétől elválaszthatatlan a másfél évtizedig sajátos közéleti-oktatási szerepet betöltő Ady Akadémia, amely a határon túli magyar anyanyelvű tanárok továbbképzését végezte. Nem csupán történelem szakból képezte a tanárokat, de alapítói és vezetői is a Történelmi Intézetből kerültek ki. A környező országok magyarlakta régióiban hosszú időn keresztül nem voltak a magyar ajkú tanárok számára továbbképzési lehetőségek. Ezt a funkciót pótolta az Ady Akadémia. Történelemből indított kurzusai, amelyek megtartását az intézet oktatói vállalták, jelentősen hozzájárultak a határon túl oktató tanárok történelemszemléletének fejlesztéséhez.

A Történelmi Intézet a Bölcsészettudományi Kar második legnagyobb hallgatói létszámával rendelkezik. Minden képzési formát figyelembe véve kb. 600 hallgatót oktatunk. A hallgatói létszám, a kredit mennyiség és a hallgatói érdeklődés (jelentős számú a történelem minor szakos hallgatók létszáma is) alapján az intézet továbbra is méltó a múltjához. A hallgatói létszám alapján országos viszonylatban az ELTE és a Szegedi Tudományegyetem történései után következik intézetünk. Hozzánk egyelőre csak igen mérsékelten gyűrűzött be a létszámcsökkenés. A felvételi jelentkezések és a végzetek adatai alapján a debreceni történelem szak elismertsége jó. A regionális vonzáskörzetnek országos és határon túli számai is vannak. A rendszerváltás óta a határon túli magyar diákok is szívesen választják Debrecent, elsősorban Romániából, de a Kárpátaljáról is

jelentkeznek hallgatók. A határon túli magyar diákság csak néhány helyen és korlátozott számban szerezhethet magyar nyelven történelem szakos diplomát. Az elmúlt évtizedben rendszeressé vált az angol nyelvű kurzusok (magyar művelődéstörténet, Közép-Európa története stb.) tartása az egyetemen tartózkodó külföldi hallgatók számára. A művelődéstörténeti előadásokat több éven át hallgatták a Mount Vernon Nazarene College (USA, Ohio) hallgatói. Ezen túl ISEP és ERASMUS ösztöndíjasok is rendszeresen jelentkeznek az angol nyelvű kurzusokra.

A többciklusú oktatási rendszer minden szintje (történelem BA, történelem MA, történelem tanár MA, PhD) akkreditált. A Dunától keletre, Szeged mellett csak Debrecenben járható végig a bolognai oktatás mindhárom ciklusa. A BA mellett még a régi, kifutóban lévő ötéves, kredites történelem szakon is vannak hallgatók (IV. és V. évf.). Emellett a régi és az új levelező képzés is folyik. Mivel az intézetben mindig folyamatos volt az oktatás korszerűsítése, a BA képzés (szakfelelőse Papp Klára) beindítása sikeres volt. A két rendszer (a három éves és a régi öt éves) zavar nélkül működik egymás mellett. A BA képzésen az alapozó tárgyak után levéltár szakirány és három specializáció (gazdaság- és társadalomtörténet, nemzetközi kapcsolatok története, modern politikai eszmék és intézmények története) között választhatnak. A BA képzés eddigi tapasztalatai arra utalnak, hogy a végzős hallgatók egy jelentős hányada alkalmas lesz a 2009. szeptemberében induló MA tanulmányok (szakfelelőse Papp Imre) megkezdésére. A BA-ról való alaposabb véleménynyilvánításhoz azonban még nem telt el elegendő idő. Természetesen ellentmondásai is jelentkezhetnek az új rendszernek. Például mit kezd a három éves BA diplomájával az a hallgató, aki nem kerül be az MA képzésbe? A mesterképzés tananyaga készen áll, a kötelező alaptárgyak mellett ez a rendszer is választható specializációkból áll.

Az intézetben – a karral szorosan együttműködve – körültekintő „tehetség-gondozó” tevékenység folyik. A BA képzés első két félévének teljesítését követően a hallgatók kb. 10 %-ának lehetősége van bekapcsolódni a kar tehetséggondozó programjába, amely a feltételeket teljesítő diákoknak a kijelölt tanár-kutató tutorokon keresztül egyéni konzultációs rendszert biztosít. A tehetséggondozásban résztvevő diákjainkat ösztönözzük, hogy kapcsolódjanak be az OTDK külföldi szekcióiban folyó munkákba. A tudományos diákköri munka mindig nagy hangsúlyt kapott az oktatásban-kutatásban. Sok hallgatónk nyert díjakat az országos diákköri konferenciákon. A 2007. évi OTDK-n három Pro Scientia Aranyérmert és egy első helyezést szereztek hallgatóink. *Barta Róbert* docens –, aki éveken át a TDK kari vezetője is volt – mestertanári címet kapott.

Oktatási rendszerünk csúcsát a doktorképzés foglalja el. Az országban, 1993-ban az elsők között vezettük be az új három éves doktori képzést történelem doktori program keretében. Vezetője L. Nagy Zsuzsa professzornő lett, akinek más kollégákkal (Rácz István, Gunst Péter, Orosz István) együtt nagy szerepe volt a sikeres alapításban. A képzés három alprogrammal (régiónyitási kutatá-

sok, egyetemes és magyar gazdaság- és társadalomtörténet, magyar és európai társadalom- és eszmetörténet a 19-20. században) indult. Sikeres működése révén az ország egyik legkeresettebb doktorképző intézményévé vált. Már az 1990-es évek közepén kialakult az a különleges funkciója, amely napjainkig megmaradt: a romániai és a kárpátaljai magyar tudományos utánpótlásban betöltött jelentős szerep. Napjainkban szép számú olyan kolléga tanít felsőfokú intézményekben, aki itt szerezte PhD fokozatát.

2002-ben a doktorképzés átszerveződött, doktori iskolák jöttek létre. Az akkori felfogásnak megfelelően, a multidiszciplinaritás jegyében a történelem doktori program a néprajzi doktori programmal együtt alkotott egy doktori iskolát. Így született meg a ma is működő Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. A két program (tudományág) között mindig szoros szakmai kapcsolat volt. Több olyan kutatási terület volt és van, amelyet csak közösen lehet végezni, így agrártörténet-agrárnéprajz, régiókutatás, etnikumok és felekezetek kutatása stb. Gunst Péter nyugdíjba vonulása után Barta János lett az iskola és a történelem program (újabban tudományterületnek is nevezendő) vezetője. A történelem doktori program viszonylag széles szakmai arculatú, a már említett tudományos műhelyekhez kötődik, tizenhat témakört ajánlva a felvételiző hallgatóknak. Négy, részben a néprajzzal közös alprogrammal (kutatási területtel) rendelkezik: a néprajzzal közös gazdaság, társadalom és életmód története, nemzetközi kapcsolatok története, politikai eszmék és intézmények története. A néprajzi program keretében is működik egy közös alprogram kulturális ökológia, művelődés- és vallástörténet címmel.

A történelem doktori programnak tizenkét törzstagja és kb. húsz oktatója van, beleértve a törzstagokat is. A program évente hat-hét ösztöndíjas helyet tölthet be a határon túliakkal együtt, ami nem okoz gondot, mert a túljelentkezés rendszeres, s így lehetőség nyílik a válogatásra, a színvonal megtartására. A költség-térítéssel (levelező) képzésre jelentkező hallgatókból is kb. ugyanekkora a felvettek száma. Ezenkívül évente egy-két egyéni képzésre jelentkező is akad. Egyéni képzésre csak az kerülhet be, aki gyakorlatilag már elkészítette dolgozata nyers-fogalmazványát, és megfelelő tudományos publikációval rendelkezik. Jelenleg huszonhárom nappali, tizenhat költségtérítéssel és két egyéni hallgatója van a programnak. A felvett hallgatók jó része (kb. 60 %-a) természetesen az intézet történelem szakáról került ki, a többiek más magyar és a határon túli egyetemen végeztek. Az akkreditációk során erősségünként emelték ki a határon túlról érkező doktoranduszokkal való törődést.

A hallgatók elméleti és gyakorlati képzési, valamint kutatási krediteket kötelesek megszerezni. Az elméleti megalapozáson (kötelezően választható előadások az alprogramok kínálatából, kötelező kutatómódszertan, doktorszeminárium, informatikai ismeretek stb.) és a gyakorlati képzésen (óratartás gyakorlása, konferencia-előadás gyakorlása) mellett a fő hangsúly a kutatásra, a témavezetővel végzett műhelymunkára helyeződik. A hallgató köteles publikációkat készíteni

és megjelentetni, a doktoranduszoknak szervezett vagy egyéb konferencián előadni. Az értekezés benyújtása előtt kötelező az elővita, amelyen több külső szakember is részt vesz. Az előbírálathoz rendkívül hasznos a dolgozat végleges elkészítéséhez, mert fontos korrekciókat tesz lehetővé. A program oktatói állománya alkalmas idegen nyelvű doktori eljárás lebonyolítására is. Angol, német és francia nyelvű dolgozatokat már fogadtunk, és ezeket sikeresen megvédték. A doktori eljárás lebonyolítása ütemes, a program fegyelmezettséget, a határidők betartását követeli meg. Az infrastrukturális feltételek viszonylag kedvezőek, az intézet jelentős könyvtárral és informatikai felszereltséggel rendelkezik. A könyvtár fejlesztése kiemelt szempont, mert a régióban nincs több ilyen jelentős szakkönyvtár. Talán a helyhiányt volna szükséges enyhíteni.

Történelemből évente hét-nyolc jelölt szerez doktori fokozatot. A színvonalra jellemző, hogy viszonylag alacsony arányú a száz százalékkal megvédett dolgozat. A képzés eredményességét illetően nehéz pontos adatokkal szolgálni, de megközelítőlegesen igen: a felvett hallgatók 70-80 %-a fokozatot szerez. A fokozatszerzésre alkalmatlan hallgatókat a rendszer még a védelem előtt kiszűri. A doktori eljárások mellett, a program a habilitációs eljárások szakmai részének is a lebonyolítója. Évente két-három habilitációra kerül sor. Ez nem csupán a belső szakmai előmenetelt szolgálja, hanem gyakran más felsőfokú intézményből, kutatóintézetből (ELTE, Történettudományi Intézet, Esterházy Főiskola) is van jelentkező.

Egy ilyen, bölcsészettudományi viszonylatban nagy számú szaknak természetesen gondjai is akadnak. Az örök gond a szakma alulfinanszírozottsága, amely legjobban az oktatói létszámot sújtja. Feladataink mértéke és minősége nagyobb létszámot indokolna. Az ország nagy egyetemlein a hasonló nagyságú feladatokat végző történelmi intézetek nagyobb oktatói létszámmal rendelkeznek. Kevés és beszűkülő a szakma pályázati lehetősége, s kicsi az elnyerhető összeg is. A doktori iskolában magas a professzorok korfája, s az utánpótlás lassú. Túlzottan elhúzódnak az MTA doktori cím megszerzésének ideje, professzorok idehozatala pedig pénzhiány miatt nem lehetséges. Többször változott a doktori iskolákról kialakult koncepció is. Kialakításuk idején a multidiszciplinaritás elve érvényesült. Az utóbbi időben a "koherencia" elvére hivatkozva a multi- vagy interdiszciplináris doktori iskolák kevésbé preferáltak. Az akkreditációs követelmények olykor nincsenek összhangban az anyagi lehetőségekkel.

A közeljövőben ezen gondok megoldása és a változó feltételekhez való alkalmazkodás lesz a feladatunk. (Az intézet honlapja az alábbi címen tekinthető meg: <http://delfin.unideb.hu/~history/>)

Muszbek László

Laki Kálmán tevékenysége a debreceni orvoscépezésért

Az egyik legnagyobb magyar orvosbiológus tudós, Laki Kálmán és felesége sír-emléke előtt tiszteleg most a hálás utókor. Laki Kálmán száz évvel ezelőtt született Szolnokon, s mintegy 25 éve távozott az élők sorából az USA Maryland állambeli Bethesdában. A két dátum között eltelt 74 év egy nagyívű tudós, egy humanista gondolkodó pályája, s mindkét megállapítás elé hangsúlyozottan oda-kívánczik a „magyar” jelző. E megemlékezésnek nem célja részleteiben felsorolni mindazokat a felfedezéseket, amelyekkel az orvosbiológiát gazdagította: a véralvadás területén a XIII-as faktor (Laki-Lóránd faktor) felfedezése, a fibrinogén–fibrin átalakulás biokémiájának megismerése, az izomkutatás területén a tropomiozin felfedezése, az aktin struktúrájának, funkciójának felismerése jelentős részben az ő munkásságának köszönhető, s emellett a fehér biokémiát és a rákkutatást is jelentős eredményekkel gazdagította. A Magyar Tudományos Akadémia tagja, Kossuth díjas tudós, az USA legnagyobb orvostudományi központja egyik intézetének a volt vezetője. A Mitchel Foundation nagydíja – a hematológia Nobel-díja – egyik legméltóbb elismerése volt eredményekben gazdag pályafutásának.

Laki Kálmán minden ízében tudós volt, a tudománynak élt, létezési eleme volt a tudomány. A tudományban sokféle út vezethet a nagy felfedezésekhez. A csapongó képzeletű zseniális világfi Pasteur, a hivatalnoki precizitással dolgozó Koch, a katonai parancsnak eleget tevő Walter Reed egyaránt a tudomány nagyjai lettek. Laki Kálmán a tudomány poétája volt, aki a tudományosan megalapozott hipotéziseken túl is mert álmodni, s az álmoknak az egzakt tudományos kísérletek nyelvére történő lefordításában látta a tudomány kihívásait. Még hobbija is egy másik tudomány, a nyelvészet lett. A „hobbi” kifejezés itt talán nem is helyénvaló. Már az Egyesült Államokban jóval 40 év felett iratkozott be a Washingtoni Katolikus Egyetem nyelvészeti fakultására, ahol az ókori keleti nyelvek tanszékén is doktori diplomát szerzett. Most e megemlékezés összeállítására készülve számomra is meglepetést okozott, hogy a hatos számrendszer kialakulásának nyelvészeti vonatkozásairól és annak a proto finnugor nyelvben való megjelenéséről írt, a Washingtoni Tudományos Akadémia folyóiratában meg-

jelent közleményeit a számrendszerekkel foglalkozó vezető nyelvészeti források ma is számon tartják. Bennünket, az orvosbiológia bővületében más tudományágakról könnyen ítéletet mondó fiatalokat megtanított a tudomány egyetemességére, a tényeken és elméleteken alapuló valamennyi tudományág tiszteletére. Talán megengednek egy személyes tapasztalatot arra vonatkozóan, hogy mennyire áthatotta mindennapjait a tudományos gondolkodás. Amikor gyakorló orvos barátja egyszer figyelmeztette a testmozgás, az ebéd utáni séták fontosságára, azonnal leült és tudományos precizitással kiszámította, hogy az általa ebéd keretében elfogyasztott kalóriák elégetéséhez Washingtonból Baltimore-ig kelene gyalogolnia.

Tudományos pályája Szegeden, a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert Intézetében a kémiavizsgával kezdődött. A feltűnően éles eszű elsőéves orvostanhallgató tehetségét a vizsgáztató azonnal felismerte. Maga mellé vette, természettudóssá akarta nevelni. Ennek érdekében egyéni képzést talált ki számára, amely lehetővé tette, hogy 3 év medicina után elsajátítsa az orvosbiológia hatékony műveléséhez szükséges egyéb természettudományokat is, mindenekelőtt a kémiát és a fizikát. Az így megszerzett sokoldalúság életre szóló útravaló maradt. Amit ma határterületi tudománynak nevezünk, és amiről azt gondoljuk, hogy az utóbbi két évtized kutatási iránya, azt Laki Kálmán az orvostudomány, a biológia, a kémia és a fizika határmezsgyéin kalandozva évtizedekkel korábban művelte. A tehetséges fiatal kutató először Szent-Györgyi Albert első munkatársa, majd tanszéki utódja, s végül – élete végéig - személyes barátja lett.

Soha nem felejttem el első találkozásunkat. 1970-ben sok év után látogat ismét Magyarországra és a Debreceni Orvostudományi Egyetemre, ahol előadást is tart. Amikor bejön az előadóterembe, mindenekelőtt a szeme ragad meg, keskeny, okos, világoskék szem, gondolatokat, elmélyült töprengést tükröz, ugyanakkor barátságot és melegséget, sőt örömet is sugároz. Látszik, hogy neki is fontos ez az előadás, adni szeretne, kapcsolatokat akar teremteni. Elővesz egy folyadékkal teli lombikot, hozzálöttyint néhány cseppet egy másik folyadékból, és az előző megszilárdul. Az előadás erről szól, kezében a lombikkal tények, elképzelések és álmok együttesét tárja elénk. Nem jó előadó. Az előadás logikai felépítése és retorikája is hagy kívánnivalót maga után. Az előadást váratlanul, mintegy a közepén fejezi be, ahogyan minden tudományos munka, ez is elvarratlan. A hallgatóságot mégis lenyűgözi, talán éppen ezért; egyenlő partnerként közös továbbgondolásra, közös töprengésre invitál. Éreztük, hogy aki megosztotta velünk gondolatait, egyike a század nagy tudományos egyéniségeinek. Akkor még nem tudtuk, hogy a hallgatóság és a Debreceni Egyetem számos fiatal kutatójának tudományos pályafutását milyen mértékben fogja befolyásolni ez az előadás. Az évek során számos debreceni tudósjelölt számára tette lehetővé, hogy a legjobb helyeken – sokszor saját laboratóriumában – tanulja a tudomány művelését, vagy folytassa, gazdagítsa itthoni munkáját.

Ízig-vérig demokrata és humanista volt, a magánéletben és a tudományban egyaránt. Arra tanított bennünket, hogy csak a gondolatok és érvek igazságtartalmában higgyünk, függetlenül attól, hogy ezeket ki fogalmazta meg. Elítélte a tekintélytiszteletet és annak kikövetelését. A tudomány önálló művelésére megérett kutatót soha nem utasított. Egyenlőnek tekintett partnerek megbeszélései során alakultak ki a tudományos problémák megoldására irányuló közös elhatározások. Tudományos kérdésekben soha senkire nem kényszerítette rá az akaratát, akkor sem, ha biztonsággal tudta, hogy neki van igaza. Emlékszem, 1973-ban egy ilyen légkörbe belecseppenni számomra életre szólóan meghatározó erővel bírt, s sajnálom a mai fiatal tudósnemzedéket, hogy személyesen nem ismerhette Laki Kálmánt.

Töretlen, cselekvő humanizmusa sohasem volt harsány. Másoktól megtudva kellett szembesülnöm azzal, hogy a világháború alatt hogyan segítette, mentette az üldözötteket, saját életét is veszélyeztetve, s hogy 1948-as kényszerű távozásában milyen szerepet játszott az akkori új üldözöttek mellett való kiállás. Egyik kedvenc Ady idézetét vonatkoztatta e nehéz időkre, amikor

*“Csörtettek bátran a senkik,
És meglapult az igaz ember”.*

Laki Kálmán ezekben az időkben is igaz ember maradt, de nem a meglapult igazak közül való volt.

Magyar tudósként indult, s mindvégig az is maradt. 1949-ben új hazába költözött, melyet tisztelt, szeretett, becsült, és ha kellett, védett. De nem vesztette el a régit. A szűkebb haza számára a magyar Alföld volt, valahol mindig a szolnoki, abádszalóki gyerek, a ceglédi gimnazista, a fiatal szegedi kutató maradt, és ehhez csatlakozott felesége révén a Debrecenhez, majd élete utolsó negyedében a Debreceni Orvostudományi Egyetemhez való kötődése is. Egy jónevű magyar festő megfestette számára az abádszalóki Tisza-partot, s dolgozószobájának falán a szeretett, a távoli múltat idéző kép erőt adott, és segített leküzdeni a sokszor jelentkező honvágyat is. Hazafisága soha nem volt kérkedő vagy harsány: cselekvő hazafiság volt. Büszkén hangoztatta, hogy hazánk tudósai a nemzet számarányát meghaladóan vették ki részüket a világ tudományos fejlődésében, és szomorú volt, hogy oly soknak közülük – köztük neki is – távozniuk kellett a hazából. Adyt a világ legnagyobb költőjének tartotta. Érezte az emigráció fontosságát, de nem felejtette, hogy Magyarország itthon, a Kárpát-medencében létezik. Amikor lehetett, jött, tudván, hogy erre neki éppen úgy szüksége van, mint az itthon maradottaknak, s amikor ezt egyszer egyik emigráns barátja rosszállóan szóvá tette, röviden így intézte el: „*Magyarország Magyarországon van*”.

Laki Kálmán egyetemünk díszdoktora, segítőkészsége az egyetem számára felbecsülhetetlen volt. Túlzás nélkül állíthatom, hogy egyetemünk sikerei mögött ott volt, ma is ott van Laki Kálmán szellemisége. Soha egyetemünk díszdoktora nem teljesítette ilyen hűen doktori fogadalmát. Emlékét, szellemét méltón őrzik

az életút állomásai, Szolnok, Abádszalók és Debrecen városai is. Életem egyik legmeghatóbb és legfelemelőbb pillanata volt, amikor Abádszalók főterén felavathattuk gyönyörűen kifejező szobrát, s ugyanilyen meghatározó emlék lesz – sokunk számára – ez a mai síremlékavatás, melyet Debrecen városa és sokan mások, a hálás és nem felejtő utókor összefogása tett lehetővé.

Laki Kálmán emléke előtt nem lehet szebben tisztelni, mint azt a mester és barát Szent-Györgyi Albert halálakor írt nekrológiájában maga Laki Kálmán tette:

“Birtokolta egy eredeti kutató minden kvalitását és igen aktív kutatómunkája során egyedül a természet megértésének igénye vezette. Hű barát volt. A biológiát az elméleti fizikával és a kémiával összekötő képzelőerővel és széleskörű tudással rendelkezett. A tudományon kívül egyetlen ambíciója volt – másokon segíteni.”

Eisler János

Aba-Novák Vilmos művészetéről, debreceni kiállítása kapcsán

Az alábbi jegyzetben nem Aba-Novák művészetének részletes és mélyebb értékelését kívánom megkísérelni. Azt, és újraértékelését elvégezte egy újabb, a mesterről írt monográfia szerzője, Monos István (lásd: *Barbár zseni Katalógus*). Úgyszintén nem kívánom a kiállított műveket ismertetni. Egyrészt azért, mert aki látta a kiállítást, az nem szorul erre, másrészt a katalógus alaposan és megfelelően bemutatja azokat. Végül nem írok kiállítás-kritikát sem, ugyanis a kiállítás oly megalapozott koncepcióval készült, és oly áttekinthetően rendezett, hogy dicsérő szavakon kívül részletes méltatást sem igényel. Mindössze néhány megfigyelést, és ezek alapján felmerült gondolatot szeretnék közölni, majd – igaz, kis kitéréssel –, a kiállításhoz ízesülő, Kelet-Magyarország térségében található Aba-Novák munkának, a jászszentandrászi plébániatemplom „Szentkereszt legendája” című freskosorozatának vázlatos felidézésére, bemutatására vállalkozom. Hiszen ez a művész egyik – készítésekor is vitatott, s máig a szakirodalomban az őt megillető helyre nem került –, nagyszerű műve.

A kiállítás rendezése világosan mutatta be az életmű szakaszait és változásait. Terjedelmében és típusában megközelíti a nevezetes, a Magyar Nemzeti Galériában 1964-ben bemutatott életmű-kiállítást. Debrecenben most Aba-Novák munkásságának három nagy korszakából bőséges válogatást, a legismertebb műveket láthattuk. A kiállításon a képekhez mellékelt szövegek nem tolatkodón és túlbeszélően, de eligazító módon tájékoztattak a festmények keletkezési körülményeiről, az életműben elfoglalt helyükről. Nem fáradtunk el a bőségtől, a nagy számban válogatott művek alapos nézegetésétől, mivel ezek száma annyi, amennyit egy „nagykiállítás” alkalmával a nagyközönség, a néző befogadhat.

A kiállítás rendezése, a kiválasztott festmények és a magyarázó táblákon a szövegek elvezetnek Aba-Novák művészi világának megértéséhez, nagyon is egyéni stílusa változásainak magyarázatához.

A festő a 20. század második évtizedének elején olyan művészcsoporthoz csatlakozott, amely a hozzá kötődő, az ott tanuló és dolgozó fiatal mesterekkel egyfajta, kifejezésében expresszív, technikájában sűrű- és finomvonalkázású, egyúttal roppant tömör formaképzésre irányuló rajz-és metszésstílust alakított ki. Ez a felfogás megalapozta későbbi, immár festői fogásait és irányultságát. Egy

olyan felfogást, amelynél a kompozíció az alakok erőteljes felépítésének környezetformáló hatásából építkezik, amelyen mintha minden ösztönösen, szabadon áramlana, s amelyen semmiféle szerkesztési kiagyaltság, túlzó elvonatkoztatás, erőltetett, formafelbontó akarat nem jelentkezik. Vásznain bravúros az alaképítés, a környezetmegjelenítés, és – mivel Aba-Novák grafikusként indult –, a virtuózan gyakorolt grafikus technika számtalan jele. A sűrű vonalkázás (magától értetődően ecsettel való) átvitele a festői formálásra felerősíti a kifejezés szabotosságát, így már kész művészként áll előttünk, mikor festeni kezd. A rajz- és grafikai eszközök kezeléséből adódik az a mód, ahogyan az elkövetkezőkben a festő-szerszámot is használni fogja: rövid, sűrűn egymás mellé és fölé rótt, indulatos, de határozott formaképzést eredményező ecsetvonásokkal minden formarészletnek erőteljes kifejezést ad. Első festői korszaka meglepően franciás. Mintha a „Fauves”-ok magyar származéka lenne. A „Zuglói villa” c. festményén akár kubizmusától megfosztott Delaunay, és a hazaiak közül a Nyolcak színkezelése lennének iránymutatók. Nem megy el a „térproblémák” kubisztikus taglalásáig. Nem jut el az aktivisták expresszív látásáig, így az avantgard törekvések innenső oldalán marad. Színkezelése is egyéni. Noha a zöld és kék árnyalatok mellé harsogó és erőteljes sárgákat és vöröket visz a vászonra, ennek ellenére e korai műveit a szürkés alaptónus uralja. Egyébként már ebben a periódusában is megfigyelhető a vállalt függetlenség a témával és tárgyával szemben, mivel erősen uralja a kifejezés eszközeit: ő az úr témái felett. Hiába keresnénk nála lírai, vagy akár érzelemdús előadást. Ez a művészet egy erőteljes, magabiztos egyéniség szabadon áramló önkifejezése is, amely anélkül, hogy agresszív vagy rábeszélő lenne, biztos sikerében. E korszakának talán legjobb darabja a „Szálfarakás”, amely parázsló, színek égette tájban rakásokba rendezett fatörzseket mutat. Ezek a nagy rönkök az előtérbe kerülnek, míg a színek a szétrobbanni készülő atmoszférában pompáznak, izzanak, szikráznak. Sikeres művész, helye van a legjobb kortársak között.

Ezek után elgondolkodhatunk azon, mi készítette Aba-Novákot arra, hogy elhagyva e felfogását, Itáliában új stílust és technikát alakítson ki maga számára. Kétségtelen: egy más kultúra, más környezet általában nagy hatással van a képzőművészekre. Különösen, ha azok olyan programmal érkeznek külföldre, mint a harmincas években a magyarok Itáliába – ők azért, hogy ott fejlesszék, tovább képezzék magukat. Hazulról épp tanulási céllal küldték oda művészeinket. Anélkül, hogy ismernék a közvetlen eseményeket, vagy kitérnék a kérdés filológiai oldalára, két kézenfekvő magyarázatot találhatunk a stílusváltásra.

Az első kissé köznapi, de talán nem elvetendő. Aba-Novák Vilmos sikeres művész volt itáliai útja előtt is. Most az új területen a produkció is ösztönzi. Áttér egy másik technikára: ezután fára fest, temperával. A temperafestés ugyan nem zárja ki az olajtechnikával együtt járó igényes, szemlélődő, nagyobb figyelem-összpontosítást, az árnyaltabb kifejezés lehetőségét. Mégis, egy olyan indulatos, életerős művésznek, mint Aba-Novák, kapóra jöhetett a technikai újítások

megismerése. Mintha ő is úgy járt volna, mint általában az Itáliát felkereső külföldiek: éppen a saját ösztöneit szabadítja fel, saját művészalkatának teljes szembesülését nyújtja számára az olasz környezet. Jólesően színes, mondhatni tarka, a szó jó értelmében idegenforgalmi alkalmatosságú vedutákat, még azt is mondhatnánk „újságíró tárcákat” küld haza a pezsgő olasz hétköznapokról, a kisvárosok nyílt színpadán, az utcákon-tereken zajló életről. S noha láttatja az olasz élet közvetlenségét, utca-scenáriumainak ellentmondásait is, annak nem elemzője, csupán riportere lesz. Itáliában kívülálló marad. Az ott szerzett technikát, a tarka, sőt harsogó színek felrakását, a tetszetős, keresetlen szerkesztést majd folytatja később, immár hazatérve, szolnoki munkáin is. Itália Aba-Novák számára nem a mérséklő, klasszicizáló latinitást, az ókort vagy etruszkológiát (a 30-as évek nagy divatja: különösen szobrászatban, de még az archaeológiában is), vagy pláne a reneszánszot jelenti. Itáliai tanulmányútjának fő hozadéka elsősorban a középkori freskók komponálásmódjának felfedezése, valamint a környezet életének, az olasz kortárs-művészeketől eltérő, eredeti láttatása. Ezért maradt a későbbiekben még „egyházművészetében” is erőteljesebb és esztétizálás-tól mentes, eltérően az ezekben az években kint tanuló-dolgozó, ún. „Római ösztöndíjasok” közül Jeges Ernő, Molnár C. Pál és Kontuly, valamint a franciás irány felé húzódó Medvecky Jenő munkásságától. Ezért tud majd hazatérve – renoméját egy padovai, egyházi megrendelések versenyében nyert aranyéremmel megerősítve, saját művészi koncepcióján belül maradni. Így átértékelésre szorul az az elterjedt, a közelmúltból származó Aba-Novák értékelés, kritikus megközelítés, hogy a „hivatalos” egyházművészet kiszolgálója volt, s hogy művészetében „plebejus vonások lennének érezhetők”, hogy „modorosan groteszk jellegű figurákkal” népesíti be a „hivatalos állami és egyházi freskófeladatok sorát.” (Patikamérlegesen kell méricskélni szocio-esztétikai elemzéseink fordulatait, minősítéseit!) Jóllehet típusai néha kissé együgyű „bruegheliádák”, attól, hogy falusi vásárt, sokadalmat fest hazatérte után, cirkuszosokat, fazekasokat, vásárosokat és lacikonyhát, azaz népéletet, se nem parasztpárti, se nem plebejus elkötelezettségű művész nem lesz.

Itália fokozhatta termelésigényét, mely során – noha kétségtelen mindvégig magas marad a színvonal – a mesterségbeli know-how rátelepszik invenciójára. Képeinek szerkesztése nem kiagyalt, közvetlen: a veduták távolságából és beállításaiból láttatja motívumait. Ragaszkodik a látószög-adta perspektívához, a városkép konkrét részleteihez (pl. a Perugia-i városrészlet, vagy további kisvárosok középkori szűkös terei, sikátor-utcái). Színkezelésében nem másolja az olaszokat – sőt „északias”, néha hideg, fémes a színpalettája, majd később – már itthon – feltűnik az ezüstalapozás. A fekete, sárga, vörös színek uralkodnak festményein. Mintha reportage- és plakát közlése lenne a célja. Nem, Aba-Novák valóban nem széplelkű irodalmár – nem neofita, megtért középkorimádó, vagy archaeológián és divatos ókortudományon nevelkedett filológus. Mily messze az ő Itáliája akár Babitsétól, akár Erdős Renée lelkétől, vagy Szerb Antal utasaitól!

De nem is iskolásan meghatódó művésznövendék. Nem térek ki a kortárs olasz művészekről nyert impulzusainak tárgyalására – ez is filológiai kérdés. Minden bizonnyal azok monumentalitásában lelt egyéniségének választott rokonságára, ezt kamatoztatja majd elmélyülve itthon templomi freskóin és történelmi ciklusain is. Mély érzelmek hiányoznak ezekről a virtuóz „életkép” – és veduta – darabokról. Ezek a modern népies „farszok” mintha történelmi játékokat idéznének. Ebben a vonatkozásban az értékelésében igaza van egyik kritikusanak, hogy alakjai e munkákon groteszkek. De városlakói igencsak hétköznapi emberek. (Sok köztük a lumpen elem!). S nem véletlen, hogy itthon a szolnoki, majd zsögödi motívumokat is ugyanebben az előadásban festi. (Igaz, a helyi lakosság karakterének jól ellesett vonásaival). Jóllehet ismerte a külföldi és hazai moderneket egyaránt, de művészi önbizalma annyira feszíti, hogy „kokainfaló és városlevegőben vergődőknek” tekinti őket. Az ilyfajta nyilatkozat mögött nem új program áll, csak gyakran felszínre törő művészgőg és öntudat. Aba-Novák egyáltalán nem -izmusokat elemző és a művészetelméleti vagy társadalomkritikai kérdéseket feszegető művésztípus, de nem is barbár. Tanult és józanul élvező-nézelődő mester. (Majd még visszatérünk a kiállítás logo-jaként használt Picasso féle „bon mot”-ra.) Tarka színekkel modern életképeket fest: kisebb mozaikrészletekből építkezik, novellisztikusan, s lassan felülemelkedik munkásságában a tetszetős, a szó jó értelmében vett dekorativitás.

Egyházművészetének jellegét, tipikus vonásait alaposabban kell majd újra áttekinteni. Erre nincs itt mód, még ha a kiállítás dicséretes módon szembenéz a korábban e térről mellőzött művekkel. Kétségtelen, e témakör mai megközelítésében az elemzők kritikai szempontjai jelentős hangsúly-eltolódásokat és véleménykülönbségeket engednek meg az értékelésben: mennyiben, és valóban mély érzelműek-e ezek a művek, továbbá, az egyház gyakorlatának megfelelőek-e. Megfelelnek-e a pasztorizációs programoknak, és személyesen mennyire átéltek ezek a freskók? Az elemzők saját beállítódásának következtében kétségtelenül manapság is tovább élhetnek kételyek a megítélésekben. Vitán felüli azonban, hogy itt bomlik ki Aba-Novák korábban – az itáliai képein már „in nuce” – meglévő, rendkívülinek mondható tipologizáló képessége, és a jelenetezés fantázia-dús eredetisége. Kevés olyan mestert találunk a 20. században – és nemcsak a magyar képzőművészetben, hanem az európaiban is –, aki ennyire sokféle, egymástól eltérő, találó, szinte panoptikumba illő karaktert vonultat fel, s oly merészen alkalmazza egyéni meglátásait, mint ő. De ahogyan a jászszentandrásai murálisát a „közönség” fogadta (általában értetlenül és meglehetősen ellenségesen), nos abból következtethetünk a „nem zökkenőmentes feladatvégzésre”, és a számos oldalról érkező, de csak fanyalgó elismerésre. Nem volt könnyű útja e téren. Csak egy-két mozzanatot emelek ki „újításából” (talán még ezt nem észrevételezte a szakirodalom). Aba-Novák a Ducento-Trecento freskóinak anyagok- és üdvözültek karát bemutató uniszónóit – bizantinus szkémáit – mesterien fogalmazta át száználmas figurák vagy szentek seregének impozáns, modern

kohorsává, olyan tömegábrázolássá, amely mindegyik figurának egyéni életet, sokszor groteszk egyéniséget ad. A mester egyúttal a falfelület kitöltéséhez igazodik a mozgások, cselekmények redukálásával-ezzel valódi monumentalitást eredményezve. Ugyanis Aba-Novákban megvolt az a két adottság, amely a falrafestés két alapkövetelménye: a színérzék és a szerkesztés képessége. Érdeemes lesz egyszer azzal is behatóan foglalkozni: mi volt annak jelentősége, hogy későbbi murálisai a modern építészethez kötődnek (lásd a szegedi Hősök kapuján az épület-átjáró boltívet, a budapesti Városmajori templom falköpenyének elkészítését, építője: Árkay Bertalan). Ezekhez az épületekhez elsőrangúan illeszkednek freskói. Ez a tény árnyalja azt a korábbi – a szakirodalomban elnagyolt – megállapítást, miszerint leginkább ellenzékiségben, csakis a baloldalon létezett volna egyfajta magyar modernizmus (a szobrászatban is) az 1920-as, 30-as években. Az Aba-Novák freskók erős rajzossága, világos tagolása is széles műtörténeti ismereteket árul el. Például hatalmas méretű, de szépen formált kezének, vagy egyéb szimbólumainak formai előadásában egészen Dürer rajzainak klasszicitásáig, monumentalitásában Michelangelo Sistinájáig tekint vissza. (Utóbbira példa a jászszentandrászi szentély Ádám alakja, aki a michelangeloi, római Sta Maria sopra Minerva templom szobrának, és más, Michelangelotól származó Krisztus-rajznak az ismerete nélkül nem ilyen megformálást nyert volna.)

Hiszen mi is a monumentalitás? Nem más, mint az, ha a művész monumentummá tudja emelni tárgyát és témáját. Nem más, mint a látványt, a mondanivalót meglepően értelmező előadás, a látványnak olyan szerkesztése, mely előadásmód nézőjét kényszerítő módon helyezi át más dimenzióba. Nem a lépték, nem csupán az irodalmi tartalom emelkedettsége, hanem az előadáson belüli vonatkozások sajátos egybeesése, a belső feszültség, a belső forma erőteljes kisugárzása. Vegyünk példának akár a régi korokból vagy a kortársaktól egy fejét elfordító, premier plánban bemutatott, gazdájának méltóságát viselő és hozzá való hűségét jelző háziebet (Pisanello, Piero della Francesca), egy erőteljes skurzban bemutatott emberi testet (Mantegna: Krisztus siratása), néhány gyümölcsnek mintegy térmértani elrendezését (Cézanne), vagy a guggoló női alak önmagába záruló beállítását (Maillol, Medgyessy, Ferenczy Béni), a témát jelentőssé formáló formaképzést. Aba-Novák kezdettől súlyos lélegzetű alakokat, nehéztestű fákat, meghasadó égboltot festett, olyan momentumokat választott, amelyek már eleve magukba foglalják a monumentális előadás lehetőségét. Ha elementáris feszültséget közöl a művész, stílusa máris monumentalitás-közelbe ér (ugyanakkor expresszív is válik). Nos, Aba-Nováknak sikerült monumentálisnak is, expresszívnek és/sőt reprezentatívnak is egyszerre lennie. Annak ellenére, hogy „hivatalos” történeti freskóin alakjai nem sztereotípek, egyházi murálisain szentjei és nem-szentjei megjelenítésükben, a kompozícióban elfoglalt helyi értékük szerint is monumentálisak. Így kérte nemcsak a megrendelő, hanem követelte maga a freskó-műfaj is. Azaz a monumentalitás se nem stílus- se nem műfaj-

vagy méretfüggő. Ezért maradandó Aba-Novák freskóművészete – akár Szegedről (a Hősök kapujáról), akár a budapesti Városmajori templomról beszélünk. Egyébként senki sem tagadja populáris előadásmódját, de hiszen a freskó közönsége közérthetőséget vár el, s joggal, az alkotótól.

A jászszentandrásai freskó tervvázlata szerepelt a kiállításon. A kivitelezett munka valóban remekbe sikerült. Az előadás ereje lenyűgöző, a szerkesztés hibátlan, a színek válogatása (a fellobbanó vörösek, a drapériákon a formát adó kékek, a testszín adó feszült barnák, szürke és mélybarna hátterezés) megdöbbentő. Az összehatás egybefogottan hatásos.

A templomhajó bejárat felőli két oldalfala Chiovini Ferenc munkája. Baloldalt a nándorfehérvári diadal hőseinek állít emléket a freskó: Kapisztráni János és Hunyadi a főalakok, körülvéve vitézekről és harci néptől. Műves a freskó kompozíciójának kialakítása. Chiovini két szintre, a várkapu és városfal elé helyezi a jelenetet (így tette ezt egykor Lucas van Leyden is híres „Krisztus Pilátus előtt” metszetén, melyet egyébként majd Rembrandt – és Munkácsy!! is követ). A jobboldali falon Szent László vizet fakaszt a sziklából. Középre került a lovagkirály lovas alakja. Nyergéből emelkedik a sudár alak felfelé – ezzel megalakította a kompozíció főtengelyét. Mintha kissé felülről látnánk a jelenetet: a középtér megnyílik, elől félkörívben repoussoir-alakokkal. Ők a csoda hitelt érdemlő szemtanúi. A hátteret jól egyénített harcosok hadinépe zárja. Mindkét oldal színezése világos, derűs, hiszen pozitív, sikerrel teljes eseményeket tárgyal. Ellenben a diadalív színvilága – immár Aba-Novák műve – az Utolsó Ítélet, komor szürkébe ágyazott. Vörös, barna a katonák páncéljainak fenyegető szürkéje, majd fent a Mandorlában az Ítélező félalakjának fehérje és az angyalkar világító színei összességükben kontrasztosak. A két diadalív-szakaszon az Üdvözültek oldalán egy esküre emelt hatalmas kézfej, a másikon, a Kárhozottakat elutasító, oldalnézetben láttatott kéz – remek találmány. A nyitott tenyerű alulról felfelé mutat, a büntető fentről lefelé, az utóbbi eltaszítóan. Napjaink laikus nézője is megérti segítségükkel a történet: mintha az antik Róma gladiátor-viadalainak esküre emelt kézfeje, illetve a „recipe ferrum” eseménye idéződne fel. Az üdvözültek alsó sorában a középkor magyar szentjeinek medalionokba foglalt feje látszik. Felettük a magyar történet számos boldog, továbbá az egyház által is elismert hőse, szereplője. A másik oldal a kárhozottak helye. Itt hatalmasra lobognak a pokol lángjai, és a művész attól sem riad vissza, hogy helyi, nem éppen köz-tiszteletnek örvendő polgárok ironikus, kosztümös alakjait is tűzre vesse. A szentély freskóinak témája a Szentkereszt legendája. A szentély első szakaszának oldalfalain az Összülők idejében kezdődő Megváltás, és az Ádámhoz kapcsolt, a földbe hullott és onnan sudarasan kinövő fa legendás története. Majd eme ősa továbbélése és felhasználása kivégzőoszloppá, egy keresztté, melyen a Megváltó halálát szenvedte. Pompás vadon a paradicsom, tele egzotikus állatokkal. Remek háttér Jeruzsálem vedutája: a Város előtt Krisztus tanítványai. Fent egyik oldalon Szentháromság, a másikon Imago Pietatis. Mindkettő forma-

képzése középkori stílusfelfogáson és ikonográfiai előképen nevelkedett. A magas falfelületet Aba-Novák közepén harsány zölddel osztja. Így emeletes, szalagszerű lesz a képsor, tektonikus keret merevsége nélkül tagolódik a két fal. Baloldalt látjuk a keresztet hordozó Krisztust. Arca az önként vállalt megváltás fényét és a szenvedés sötétjét egyaránt kifejezi. Mélyen emberi és bravúros művészi megoldás! Az Apszisban közepén Krisztus két oldalán a négy – a Krisztus királyságára, jogos hatalmára, igazságosságára és népe fölötti pásztorkodására utaló – prófétával (Dániel, Izsajás, Jeremiás, Ezekiel). Mivel a templomot már a freskózás előtt megépítették, az apszist három csúcsíves ablak világította meg a freskók tervbevétele előtt. Így szükségképp vagy ezek fölé, vagy ezek alá kerülhettek az ide festett alakok, elhelyezésüket tekintve példanélküli merészséggel. Aba-Novák az apszis járószintjétől kevéssé magasabbra állítja Krisztust és a Profétákat. Őket ezáltal teljes közelségbe hozza a szentélybe lépő, ott miséző pappal. Mi más ez, mint modernség, megmerevedett ábrázolási szkémák bátor ledöntése? Az esztétikai hatás is lebilincselő – a szentélybe lépő szembenézhet Krisztus tisztán megfogalmazott, kiérlelt előadású, átszellemesített arcával, és a próféták átható, lobogó tekintetével. (Krisztus jobbát áldásra /esküre?/ emeli, bal vállán inkább a megváltó jelképként elgondolt, de életnagyságúra festett kivégző keresztjét viszi. Ismert lenne még ilyen megoldás máshol is?) Az öt, életnagyságúnál nagyobb alak köpenye fénylő kékekkel színezett, mindez a bizánci apszisokból ismert mélyszürke háttér előtt. Itt már semmilyen kísérő dísz nem bontja vagy tagolja a falat – az apszisforma terében fenségesen jelennek meg a végső dolgokat hirdető alakok. Időrendben ez Aba-Novák első egyházi megbízatása. A szerkesztés átgondoltsága, a drámai elemek ötvözése, az előadás komolysága korszakalkotóan maradandó művé avatja a freskókat. (Látogatják-e elegen??)

Kétségtelen azonban, Aba-Novák magabiztossága a megrendelések volumenét a későbbiekben növelte, de magasabbra már nemigen lendítette. Igaz, ezt nem vetettük szemére korábbi műveivel szemben sem, ahol is mindig egyöntetűen magas minőség uralkodott. Ritka az a hazai művész a 20. században, aki ennyire magas hőfokon, és így következetesen végigvitte művészetének mondani valóját. Valószínűleg nem a téma iránti belső elkötelezettségből vált freskófelandatok állandó kiváló megfestőjévé, inkább monumentalitás-igénye, a nagy feladat teljesítése sarkalhatta. Művészetének kevés folytatója lett – noha hallatlan népszerű és sikeres mester volt. A kiállítás jól sorozta a korábbi útítársakat: Patkót, Szőnyit a fiatal évekből, akiktől ő tanult, a „rómaiakat” későbből. Hiányoltam Durayt és Hinczet, sőt Martin Ferenc kései grafikai teljesítményére való utalást, akikre kétségtelen, még a „áttételesen” is, mint követőkre, egy időben hatással volt.

Végül a kiállítás címében olvasható „barbár zseni”-ről. Állítólag az 1938-as párizsi világiállítás alkalmával hangzott el, Picasso szájából. Ekkor Aba-Novák a francia-magyar kapcsolatok pannójával szerepelt a magyar nemzeti pavilon-

ban. Ez tudós történészek segítségével kidolgozott jelenetekből állt, történelmünk jeles pillanatainak sorát mutatta be. Elsősorban a francia kultúrához köthető kapcsolatokat. Sodró lendületű, százalakos pavilon-díszletezés volt. (Francia nyelvű mondatszalogok jelezték, milyen történelmi események láthatók.) Aba-Novák a magyar kiállítócsarnok két szemközti falán nagy erővel vezette nézőjét a magyar történelem epizódjain át, számos historikus portrét festve és ünnepélyes, néhol teatrális scénát alakítva. Kétségtelen dicséret akart lenni a minősítés a zseniális (és zseniálisan felületes, sokszor bizony szélhámós) „porte parole-tól (bárki volt is Párizsban a „nyilatkozó”). Ugyanis Aba-Novák sem barbár nem volt – sem zseni... Természetesen számos munkáján jelen van a géniusz érintése: fantáziája, mindvégig erőteljes önálló komponálása, feszülő monumentalitása a zsenialitás szikráit szórja, de végül is nem zseni. Kiváló például az a műve, amelyet a kiállításon is láttunk – ahol is freskóinak kellékeit átviszi a táblaképre, a Szent Erzsébet triptychon vázlatára. Nem ismerjük Árpádházi Szent Erzsébet arcvonásait. A marburgi Szent Erzsébet templom ismert üvegablakairól már csak tipizált, idealizált arcvonások néznek ránk. Így Aba-Novák, noha a szárnyasoltár közepén a főalakban megfesti a szent idealizált imago-ját, az oldalszárnyak csodajelenetében (Virágcsoda, Kenyéradomány) két zseniális ötlettel él: hatalmas méretű rózsza, illetve imádkozó kéz helyettesíti a szent alakját. Így szimbolikus utalást állít a cselekményében vizuálisan nehezen transzcendentálható két csodaeeménynek. Csak eztán következnek a kísérő alakok karakterisztikusan, „realisztikusan” megfestve. Egyébként a freskók üdvözült seregeiről érdemes lenne tipológiai megfigyeléseket tenni, az ott található, talán kis túlzással mondván a tyl ulenspigeli vagy bruegheli galéria tanulságosan tükrözi Aba-Novák képzeletgazdagságát, karakterizáló képességét az embertípusokról. Ahogy nem mondja fel a modernséggel kötött szerződését sem: a világkiállításra festett történelmi freskók csoportozatai bizony a megelőző évtizedek aktivizmusában (Uitz!) gyökereznek. Ugyanis történelmi környezetébe helyezve, épp Aba-Novák életművének értékelése adná a magyar modernizmus elemzésének valódi sokarcúságát az 1930-as, 40-es évek Magyarországon. A „hivatalos körök” (nem hivatalos művészet!) nemcsak, hogy megtűrik az újításokat, hanem támogatják is! (Lásd építészetben az Árkayak munkásságát, továbbá a székesfehérvári Ciszterci Gimnáziumot, a budapesti Központi Kórházat, a Fiumei úti OTI palotát, az OTI Bérház-csoportot a Köztársaság [egykor Tisza István] téren, Vágó József tabáni beépítési tervét, a Pénzügyi Központot, majd Waelder és Hofstaetter bérházait stb.)

Visszatérve a francia idézetre. Amennyiben Picasso, vagy bárki mondta: a hatalmas erőt és lendületet akarta ezzel érzékeltetni, amely Aba-Novák művészetének egyik sajátossága. Ebben igaza volt. De ez a Párizsban kiállított mű tudós jelenetezés, néhol darabos és félelmetesen hatásos előadásban (amit egyébként pár hónap alatt kellett megfestenie), és nem barbár módon archaikus. Festője magabiztos mester, de amit előad, az nem zseniális látomás. Képessége az előadásban kétségtelen öserejű. Igaz, minket magyarokat ekkoriban a Szajna

mellől, ahogy ezt korábban és később is tették, barbárnak tekintettek. Például a magyarországi tartózkodásáról emlékezéseit oly szépen író Aurelien Sauvageot professzor, a magyarok nagy barátja, könyvében (*Souvenirs de ma vie hongroise*, Corvina 1988) sokszor gyanakvással kezel minket. Lehet, hogy volt alapja a gyanakvásnak, köz- és politikai életünket tekintve, sajnos volt igazság benne. De hiszen más vonatkozásban a 20. század világirodalmi mércével mérve is nagy magyar regényírója, Móricz is ezt a címet adta egyik hazai témával foglalkozó novellájának! A párizsi panno festői előadása és mondanivalója azonban nem volt barbár. Ki tudja, ki tévesztette össze festőnket az ekkor már Nyugaton is ismert Allegro barbaro hatására, a zongorára irt remekmű mögött felsejlő archaikus népiességgel? Ez azonban ekkor nem volt programja festészetünknek – népi íróink közül is csak néhánynak.

Merényi-Metzger Gábor

Nagysándor József tábornok születési adatai

A Nagysándor (Nagy-Sándor, Nagy Sándor) Józsefről szóló legújabb és legteljesebb életrajzi monográfia¹, valamint a legfrissebb hadtörténeti szakirodalom² – no meg persze az összes régebbi publikáció is – azt írja, hogy a tábornok a Bihar vármegyei Nagyváradon, 1804. október 17-én látta meg a napvilágot. Ez a hitelesnek vélt születési dátum azonban nem fedi a valóságot! És, hogy miért? Lásuk csak:

Nagysándor József tábornok az 1849. augusztus 27-ei kihallgatásakor azt vallotta, hogy „*Nevem Nagysándor József, Nagyváradon, Bihar megyében, Magyarországon születtem, negyvenhárom éves vagyok, katolikus vallású, nőtlen*”.³ Ugyancsak ezek az adatok szerepeltek az 1849. szeptember 26-án hozott ítéletében is, kivéve, hogy ott 45 évesnek írták.⁴ Az aradi halotti anyakönyvi bejegyzése szerint szintén nagyváradai születésű és 44 éves volt, igaz, itt református vallásúként tüntették fel.⁵ Végül pedig a cs. kir. katonai törzskönyvében az áll, hogy Nagyváradon, 1804-ben született és katolikus vallású.⁶

Nagyváradon akkoriban három római katolikus egyházközség, a várad-olaszi – melynek az anyakönyvei a plébánia irattárában találhatóak –, a várad-újvárosi és a várad-velencei – melyek iratai a Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának (Arhivele Naționale Direcția Județeană Bihor) a birtokában vannak – működött. Ezen plébániák 1803 és 1805 közötti keresztelési anyakönyveiben azonban nem szerepel sem a Nagysándor József, sem a Nagy-Sándor József, sem pedig a Nagy Sándor József név. Nem található bennük továbbá olyan

1 *Fleisz János*: A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849). Nagyvárad, 2004. 5. o.

2 *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. 181. o.; *Hermann Róbert*: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc vértanúi. Budapest, 2000. 36. o.; *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Budapest, 2003. 36. o.; *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2007. 77. o.

3 *Katona*: i. m. 379. o.

4 *Katona*: i. m. 438. o.

5 Österreichisches Staatsarchiv. Kriegsarchiv (a továbbiakban: ÖStA. KA). Militärmatriken. Band 925. Sterberegister der K. k. Garnisons-Seelsorge Arad, 1850–1851. Seite 2.

6 ÖStA. KA. Grundbuchblätter des 2. Husaren-Regiment. Abg. I–III., Heft 1/99., Kt. 1135.

1804-ben született József keresztnévű törvénytelen gyermek sem, akinek a személyes adatai a későbbi tábornokra utalnának.

A keresett bejegyzés nincs továbbá a nagyváradai görög katolikus parókiák, valamint az evangélikus és a református egyházközségek anyakönyveiben – melyek mind a Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának az őrizetében találhatóak – sem.⁷

Ezután felmerült bennem a gyanú, hogy Nagysándor József tábornok talán nem is Nagyváradon született. Igaz, hogy mind az aradi vallomásában és ítéletében, mind pedig a halotti anyakönyvi bejegyzésében ez az adat szerepel, de ezekben a dokumentumokban – mint például Lahner György esetében, akinél Besztercebányát említik születési helyként, valójában pedig Necpálon látta meg a napvilágot – előfordulnak hibák, elírások.

Egy ilyen, lehetséges születési helyként a Szatmár vármegyei Szatmárnémeti neve merül fel a forrásokban. Húga, Kovács Jánosné született Nagysándor Johanna 1869. december 26-án kelt halotti anyakönyvi bejegyzésében ugyanis az szerepel, hogy „szatmári származású”.⁸ Ugyancsak a szatmári származást erősítették nagybátyjának, Nagysándor Imre kalocsai érseki orvosnak és feleségének a halotti anyakönyvi adatai. A források szerint ugyanis ők is szatmári származásúak voltak.⁹

Ebből az időszakból azonban a szatmári római katolikus anyakönyvek nincsenek meg. Nem találhatóak sem a Szatmári Római Katolikus Püspöki és Káptalani Levéltárban, sem a Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Igazgatóságán (Arhivele Naționale Direcția Județeană Satu Mare), sem pedig a székesegyházi plébánián. Szerencsénkre az utóbbi helyen megvan az 1783 és 1976 közötti születések névmutatója, ebben azonban Nagysándor József neve nem szerepel.

Ekkor a kezembe került egy, a bécsi hadmérnöki akadémia történetéről szóló, az iskola anyakönyvei alapján összeállított monográfia, melyben a következő bejegyzés olvasható: „Nagy-Sandor, Karl von. Geboren am 26. Jan. 1806 zu Grosswardein. Vater ist Advocat in Pest... Karl von Nagy-Sandor diente bis zum Rittm. [Rittmeister] in der k. k. Armee. Später General in der Honvéd-Armee. Er wurde hingerichtet zu Arad am 6. Oct. 1849.”¹⁰

Először azt hittem, hogy csak a keresztnvet írták el. Később azonban kiderült, hogy a fenti forrásnak mindössze az utolsó három mondata vonatkozik Nagysándor Józsefre. A születési adatok és a Károly keresztnév egy másik

7 Itt szeretnék köszönetet mondani Emödi András nagyváradai püspöki levéltárosnak és Fleisz János egyetemi tanárnak, akik voltak szívesek megnézni nekem az említett anyakönyveket.

8 Budapest-Alsóvízvárosi Római Katolikus Plébániahivatal. Meghaltak anyakönyve. III. köt., 187. o., 90. fsz.

9 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. V. 61. A Kalocsa-belvárosi római katolikus plébánia iratai. Meghaltak anyakönyve. 149/1850. fsz., 108/1855 fsz.

10 *Friedrich Gatti*: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. I. köt. Geschichte der k. k. Ingenieur- und k. k. Genie-Akademie 1717–1869. Wien, 1901. 735.o.

Nagy-Sándorra, a tábornok – eddig ismeretlen – öccsére utalnak. Hogy a két személy nem egy és ugyanaz, azt az is bizonyítja, hogy 1830-ban mind a ketten szerepelnek az osztrák katonai schematismusban. „*Jos. v. Nagy-Sándor*”, mint a cs. kir. 2. huszárezred alhadnagya, „*Carl v. Nagy-Sándor*” pedig mint a cs. kir. 6. huszárezred kadétja.¹¹ Ráadásul ez a Nagy-Sándor Károly 1836-ban kilépett a hadseregből¹², míg József egészen 1846-ig szolgálta a császárt.

Itt a kutatást már majdnem teljesen feladtam, amikor is a kezembe került a tábornok nagybátyjának, dr. Nagysándor Imrének az egyetemi anyakönyvi bejegyzése. A dokumentum adatai szerint a Nagyváradon született, római katolikus vallású, 24 éves hallgatót 1799. november 21-én avatták orvosdoktorrá. De ami a leglényegesebb az az, hogy a vezetékneve nem Nagy-Sándor, vagy Nagy Sándor, hanem Sándor volt.¹³ Ugyancsak ezen a néven, azaz Sándor Imreként szerepel egyébként – mint Szatmárnémeti város orvosa – egy Szatmár vármegyéről, 1809-ben megjelent monográfiában is.¹⁴

Így arra gondoltam, hogy talán Nagysándor tábornok Sándor József néven látta meg a napvilágot. Azt, hogy pontosan mi okból lett a Sándor családnévből Nagy-Sándor, nem tudni, de azt igen, hogy erre a „névváltoztatásra” az 1810-es évek első felében kerülhetett sor.

Mint láttuk, 1809-ben Nagysándor Imrét még Sándor Imrének hívták, 1816-tól pedig az unokaöccse már Nagy-Sándor Józsefként szerepel az iskolai irataiban. Némi utánjárás után sikerült ugyanis megszerezni a pesti piarista gimnázium 1816/17. és 1817/18. évi anyakönyveiben található Nagysándor tábornokra utaló bejegyzéseit. Ezek szerint, „*Josephus Nagy Sándor*” római katolikus vallású, magyar nemzetiségű, 13, illetve 14 éves – azaz 1803-ban született –, Bihar vármegyei, nagyváradai születésű volt. Ugyancsak ezekből a dokumentumokból derült ki – eddig egyetlen eredeti forrásban sem szerepelt –, hogy az édesapját Józsefnek hívták, Pesten élt és „*em. fisc.*”, azaz nyugalmazott ügyvéd, esetleg ügyész volt.¹⁵

E feltételezett névváltoztatás tényének, valamint az iskolai matrikulák adatainak az ismeretében, jómagam is átnéztem a Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébánia irattárában található anyakönyveket, ahol végül sikerült megtalálnom a rég keresett – latin nyelvű – keresztelési bejegyzést, amely a következő adatokat tartalmazza:

11 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1830. 303. o., 310. o.

12 Oesterreichische militärische Zeitschrift. Erstes Heft. Wien, 1834. 230. o.

13 Semmelweis Egyetem Levéltára. 1/f. Az Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke. I. köt.

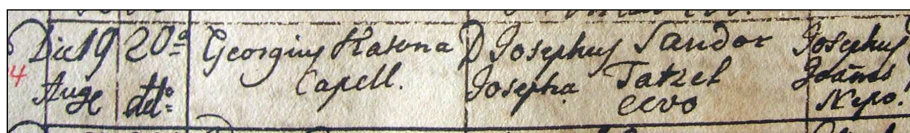
14 *Szirmay Antal*: Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérete. I. köt. Buda, 1809. 212. o.

15 Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára. III. 12. A pesti gimnázium levéltára. Anyakönyvek. 42a. köt., 43a. köt.

A születés dátuma:	1803. augusztus 19.
A keresztelés dátuma:	1803. augusztus 20.
Születési helye:	[Nagyvárad]
Neve:	József János Nepomuk
Vallása:	[Római katolikus]
Neme:	[Fiú]
Törvényessége:	[Törvényes]
Szülei:	Sándor József úr és Tatzel Jozefa, polgárok
Keresztszülei:	Urbányi Mátyás úr és Droszt Anna Mária asszony, polgárok
Keresztelő:	Katona György káplán ¹⁶

Summa summarum, Nagysándor József tábornok Nagyváradon, 1803. augusztus 19-én látta meg a napvilágot. Azt pedig, hogy ez a Sándor József nevű gyermek azonos a „mi” vértanú tábornokunkkal, az a tény is bizonyítja, mely szerint ennek is volt egy Károly nevű öccse. A fentebb már említett Nagy-Sándor Károly a források szerint 1806. január 26-án született, ez a Sándor Károly pedig ugyanezen a napon – igaz egy évvel korábban, azaz 1805-ben – látta meg napvilágot.¹⁷ Ez pedig nem lehet a véletlen műve.

Említésre méltó adat, hogy a Nagyváradon, 1801. január 19-én összeházasodott¹⁸ szülőknek, a várad-olaszi születésű és római katolikus vallású idősebb Sándor Józsefnek és a várad-újvárosi születésű és szintén római katolikus vallású Taczl – vagy másképpen írva Tatzl, Tatzel, Taczel, etc. – Jozefának összesen nyolc gyermeke született.¹⁹ Közülük azonban csak József, Károly és – a feltehetően valóban Szatmárnémetiben született – Johanna élte meg a felnőtt kort. Lajos (1801–1812), Sarolta (1806–1809), Amália (1808–1812), Imre (1811–1811) és Lajos (1813–1813) még gyermekként hunytak el.²⁰

(Nagy) Sándor József keresztelésének bejegyzése a Nagyvárad-Olaszi Római katolikus Plébánia anyakönyvében

16 Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébániahivatal (a továbbiakban: NVOP). Kereszteltek anyakönyve. I. köt. 334. old.

17 NVOP. Kereszteltek anyakönyve. I. köt., 344. old.

18 NVOP. Házassultak anyakönyve. I. köt. 155. old.

19 NVOP. Kereszteltek anyakönyve. I. köt. 321, 334, 344, 354, 362, 385. old.

20 NVOP. Meghaltak anyakönyve. I. köt. 358. o., 387. o., 402. o., 407. o., 415. o.

Rácz János

Amikor valóban minden egybeforrt, vagy csak a történészek láttatják a különbségeket?

A 2006-os év, minden szempontból, 1956 jegyében telt el a történészek körében. Számptalan konferencia és kötet jelent meg a forradalom kapcsán, csak ha felidézni szeretnénk a címeket és az előadások helyszíneit, nem lenne elég egy tanulmány. A múlt év végén a Debreceni Szemle e különszámában jelent meg, a Debreceni Egyetem Történeti Intézetében a forradalom 50. évfordulójára rendezett konferencia anyaga.[1956 és emlékezete. Debreceni Szemle Könyvek 1. köt. Szerkesztették: Pallai László, Püski Levente és Mazsu János. Debrecen, 2008.] A kötet három tematikus blokkban közli a tanulmányokat. Az elsőben az 1956 és a vidék kapcsolatával, a másodikban 1956 nemzetközi háttérével, a harmadikban 1956 örökségével és recepciójával foglalkozó írásokat találhatunk. A szerzők között, a Debreceni Szemle hagyományának szellemében, a városban, a régióban dolgozó értelmiségiek és tudósok, valamint határon túli magyar kutatók találhatók.

1956 a rendszerváltás óta fontos témája nemcsak a történészeknek, hanem az egész társadalomnak is. A forradalom valóban sokszínű volt, de akadtak kérdések, amelyben a magyar nép többsége vitathatatlanul egyetértett. Nyilvánvaló volt például, hogy soha többet nem akart senki egy a Rákosi-diktatúrához hasonló rendszerben élni. Kérdés, hogy az egyes csoportok, települések eltéréseinek bemutatása a „mindenkinek meg volt a saját 56-os forradalma” képet erősíti-e, vagy képes felmutatni azokat az egységes pontokat, amelyek összekötik a külső szemlélő számára elsöre ellentétesnek tűnő irányokat. A Debreceni Szemlének az 56-os forradalommal foglalkozó száma is sokszínű. A kapcsolódási pontok az írásokban nem mindig egyértelműek, ezért igyekszem a recenzióban megteremteni a remek tanulmányok, írások összekapcsolását, és a végső elemzésben a kötet kapcsán keresem a választ a címben megfogalmazott kérdésemre.

A legfontosabb kérdés az 56-os forradalommal foglalkozó folyóiratszám kapcsán mégis az, hogy mennyiben nyújt újat az 56 iránt érdeklődő olvasóknak. A teljes tartalom bemutatása nélkül, az általam legérdekesebbnek tartott munkák kiemelésével igyekszem megválaszolni ezt a kérdést is. Tény, hogy a tematikából látszik, annak, akit a budapesti események érdekelnek elsősorban és kizárólag nem ezt a kiadványt kell legfőképpen lapozgatnia. Természetesen ez nem lehet kritika, hiszen Budapest szerepéről a forradalomban már rengeteget tudunk. Egyetlen hiányosságot azonban mégis meg kell említenem a tematizálás kap-

csán. 1956 vidéki eseményeinek kutatása nagyon fontos, de nem szabad megke-
rültni a történetek beágyazását a forradalmat alapvetően meghatározó fővárosi
cselekményekbe. A folyóirat egyes írásaiban ez nem mindig evidens. Igazán
nem hihetünk abban, hogy a főváros és a vidék forradalma kezelhető teljesen kü-
lön is. Egyes analógiák a főváros és a vidék forradalma között a témát kevésbé
ismerők számára is egyértelműek lesznek csak ezt a kiadványt elolvasva.

Filep Tibor írásában például jól nyomon követhető a szegedi MEFESZ meg-
alakulása, és a szegedi diákok közvetlen hatása a budapesti egyetemistákra. Kü-
lönösen hasznos, hogy a tanulmánya legvégén olvasható két nagy vidéki város
(Miskolc és Debrecen) egyetemi ifjúságának pontokba szedett követelése a bu-
dapesti műszaki egyetem fiataljainak már jól ismert 16 pontos programja mellett.
Ezekből együttesen jól megfogható, hogy a magyarországi egyetemisták valóban
egységbe forrtak a legfontosabb gazdasági és politikai, társadalmi követeléseik-
ben. Tehát nem lehet beszélni meghatározó különbségekről a forradalom előest-
éjén a főváros és a vidék között. Vagy elegendő megnézni Kácsor Zsolt tanul-
mányát, amely a Szabad Nép lázadó, reform-szellemű újságíróiról szól, mennyi
vidéki születésű kritikus tollú újságíró található a leírásában, olyanokat, akik
a fővárosban fejtették ki meghatározó munkát. A forradalmat vezető, formáló
vidéki értelmiség soraiban is található nem egy olyan személyt, akinek az éle-
te a forradalmat megelőző eseményektől egészen a megtorlásig szinte hasonmá-
sa lehetne budapesti sorstársáénak. Erre tökéletes példa Völgyesi Zoltánnak a
hajdúnánási iskolaigazgatót bemutató tanulmánya. Az MKP, majd MDP tag
Ricsei Balázs iskolaigazgató a helyi értelmiséggel együtt a nánási Bocskay kör-
ben gondolkodott a változtatás szükségességéről, míg pesti sorstársai ugyanek-
kor a Petőfi-körben kritizálták közösen a fennálló rendszert. Ricsei később abban
a nánási Forradalmi Bizottmányban vállalt közfeladatot, amely szinte átvette a
szerepet a „levitézlett” közigazgatástól, és a település életét szervezte, a forrada-
lom kilengéseit kordában tartotta. Pesten is a Rákosi rendszer hibáit kritizáló ér-
telmiség vállalt komoly szerepet a Forradalmi Bizottságokban. És végül ezért a
kádári megtorlás gépezete igyekezett bűnbakokat kreálni belőlük, többek között
az olyan mentalitású bíróságokon, mint ahová Ricsei Balázs ügye került. Nem
gondolnám, hogy a bíróságokon külön hangsúlyozták volna, hogy pesti vagy vi-
déki értelmiségit fognak megbüntetni a forradalom alatti tevékenységéért. Külö-
nösen érdekes Völgyesi Zoltán munkájában a nánási zsidóellenes atrocitások
megemlézése, amelyeket egy korábbi munkájában részletesen is feldolgozott.¹
Máshol is előfordultak problémák a magyar származású zsidók és a keresztény
magyarok között. Hidas Péter tanulmányában rámutatott arra, hogy érezhető fe-
szültség alakult ki az ausztriai magyar táborokban is a zsidó és a nem zsidó me-
nekültek között. Hidas szerint egy jelentés arról is beszámolt, hogy a

1 Völgyesi Zoltán: *Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*.
Bp. 2001. Osiris 97-113 (Doktori Mestermunkák).

seizenheimi tábor megerősítették az osztrák hatóságok az újságírók és a fotóriporterek távol tartásának céljából, nehogy híre menjen a táborban történt zavarásoknak. Egy egykori táborlakó (G. S.) 1994-ben készült visszaemlékezésében azt állította, hogy a Roeder táborban (Salzburg, Siezenheim) kellemetlen incidensekre is sor került. Antiszemita megjegyzések és fenyegetések hangzottak el egyes magyar menekültek részéről. Véleménye szerint legalább egy olyan eset is előfordult, amikor az osztrák csendőrök siettek a zsidó barakkok védelmére, azonban G. S. nem emlékezett a zsidók ellen irányuló tényleges fizikai bántalmazásra.²

Mindezekkel szemben is erősek a kételyeim akár a menekült táborokban, akár a forradalom alatt Hajdúnánáson kialakult antiszemita forrongással kapcsolatban, mert a zsidóellenesség alapja a menekültek körében alapvetően nem a származás, nem a zsidóság pusztá ténye lehetett, hanem sokkal inkább az, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának legfelső vezetésében az izraelita származásúak felülreprezentáltak voltak. Ezért helyesebb a kommunista ellenességgel és félelmekkel magyarázni a helyzetet az eredendő antiszemitizmus helyett, amely egyes menekülteknél, illetve a hajdúnánási lakosság kisebb részénél elvezethetett a mindenképpen elítélendő cselekményekhez is. Ez az okfejtés a tanulmányból hiányzik.

A Debreceni Szemle 1956 és a vidékkel kapcsolatos írásaiban, a szerkesztést, illetve az ezt megelőző 2006-os konferenciaszervezés alaposságát; az előadások egymásra épülését dicsérni kell. Hiszen a kötetből is látható, hogy a vidéki forradalom több aspektusát vázolják fel az érdeklődő olvasónak. A kötetben található információkat a forradalom alatt, egy megyeszékhely és vidéki nagyváros – Nyíregyháza – munkástanácsáról és nemzeti bizottságáról éppúgy, mint a magyar falvakban elindult önszerveződési folyamatról, amely a parasztság követeléseinek érvényesítésre irányult. Varga Zsuzsanna ez utóbbi tanulmánya tovább árnyalja az 56-os forradalomról kialakított általános képet, amelyben a parasztság elsősorban élelmiszerral látja el a harcoló fővárost. Írásából kiderül, hogy az agrárnépesség határozott elképzelésekkel rendelkezett a forradalom utáni életről. „*Tudatosan dolgozta ki az egyéni gazdálkodáshoz visszatérés programját.*”

A folyóiratszám következő részében a 1956-os forradalom nemzetközi hátterével foglalkozik. A szovjet intervenció kérdéskörében két tanulmány is született Baráth Magdolna, illetve a téma hadtörténelmét kiválóan ismerő Horváth Miklós tollából. A két szerző nem ért mindenben egyet. Baráth Magdolna, Gerő Ernő életének és politikai szerepének kiváló kutatója³, rámutat arra, hogy nem teljesen

2 Hidas Péter I.: *Kanada és a magyar zsidó menekültek. 1956-1957.* In.: Évkönyv/1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete, 7. Bp. 1999. 312-322. Illetve Web: <http://www3.sympatico.ca/thidas/Hungarian-history/Kanada.html> (2009. 04. 20).

3 Baráth Magdolna PHD kutatásának témája volt Gerő Ernő.

egyértelmű, hogy a szovjet csapatok beavatkozását Gerő Ernő kérte volna, fennáll a lehetősége, hogy a szovjet beavatkozást Gerő esetleg utólag hagyta jóvá. A döntés ekkora már a Kreml-ben valószínűleg megtörténhetett. Ezzel szemben Horváth Miklós a szakirodalomban is általános szereplő képet vázolja fel az 1956. október 23-i eseménysorral kapcsolatban, ezért nála egyértelműen Gerő kéri a szovjet csapatok beavatkozását. Azonban nála is felmerül egy a szakirodalommal és az általános felfogással szembeni állítás. Munkája szerint, a Varsói Szerződés, az osztrák államszerződés megkötése után (1955. május 15.) korántsem jelentette a hazánkban tartozódó szovjet csapatok további jelenlétének a fokozását. Ehhez kellett az MDP beleegyezése is. Később pedig a Varsói Szerződés katonai szervezetének elemzése során nyilvánvalóvá teszi, hogy sem ez a szerződés, sem más katonai megállapodások nem tették volna lehetővé, olyan erejű hadműveletet tervezését és kivitelezését Magyarország ellen, mint az 1956. november 4-i „Forgószél” fedőnevű támadás. A szovjet beavatkozással kapcsolatos, politikai döntés hátterét, és az abban részvevő személyeket Baráth Magdolna írásában találhatjuk meg. Ezért a két írás tökéletesen kiegészíti egymást. Egy apróbb szempont, illetve érdekesség azonban nem található meg a tökéletes elemzésben: Szuszlov és Mikojan SZKP küldöttek között nem volt összhang a magyar kérdést illetően. Mikojan nem fogadta el Hruscsov döntését a beavatkozással kapcsolatban, és tiltakozott ellene.⁴ A katonai megoldás helyett politikai megoldást szorgalmazott. Mivel a recenzió témája egy komplett konferencia anyaga, feltételezem, hogy vita során ez az érdekesség is elhangzott.

Simándi Irén írása az 56-os forradalom rádióadásaiban közreadott nemzetközi sajtószemlével foglalkozott. A munka különös aktualitása, hogy az 56-os évforduló egyik legvitatottabb könyvének, Charles Gati munkájának Nagy Imrével kapcsolatos véleménye nyer benne forrásszinten alátámasztást.⁵ Charles Gati kifejezetten nehezményezi Nagy Imre hibás döntéseit a forradalomban, olyan „jó ember de rossz politikus” képét rajzolja meg benne, aki nem látja, hogy nyugatiak nem bíznak benne, miközben túlságosan sokat akar, nem a kiúttal kecsegtető lengyel példát követi. Simándi Irén írásában jól látható, hogy a nemzetközi sajtó nem zárta a szívébe Nagy Imrét, csakúgy nem, ahogy a nyugati politikusok sem. Elegendő csak a tanulmányban bemutatott Szabad Európa anyagokat elolvasnunk, hogy megértsük, Nagy Imre korántsem jelentette a nyugat számára ugyanazt, mint a magyaroknak. És amikor lehetőség lett volna valóban megszólalnia a miniszterelnöknek 1956. november 3-án egy nemzetközi sajtótájékoztatón, elmaradt a találkozás a külföldi riporterekkel, mert Nagy Imre ekkor nézett szem-

4 Szereda, Vjacseszlav - Rainer M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Bp. 1996. 1956-os Intézet.

5 Charles Gati: *Veszett Illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Bp. 2006. Osiris.

be azzal is, hogy a Kínai Népköztársaság is átértékelte a magyar eseményeket.⁶ A folyóirat utolsó részében, 1956 öröksége és recepciója kapcsán, némely esetben nem szorosan a fenti témához kapcsolódó munkát is olvashatunk. Biczó Gábor tanulmányában például a Rákosi-diktatúrában a kényszermunka táborok kapcsán ritkán említett, „humorból”, a rendszer logikátlanságát pellengérező író-sokból, történetekből kapunk egy csokorra valót. Biczó elemzését legfőképpen Györgyey Ferenc egykori kistarcsai és recski rab könyvére a „Lágerhumorra” támaszkodva, mutatja be a „hitetlen” ávos, illetve az ávos-nyilas figurákat, valamint a rabok saját szórakoztatására kitalált nem létező személy „*Knöpffel Rudolf a három-szögletes cipőfelsőrész-készítés feltalálójának ünnepnapját.*” Ezzel a témával a szerző, tagadhatatlanul, a kötet egyik legolvasmányosabb, a diktatúra éveit tragikomikusan bemutató tanulmányát szolgálhatja.

Gyáni Gábor az 56-os eseményekben szereplő társadalmi rétegek vizsgálatával, válaszolja meg a még mindig sokakat vitára serkentő kérdést, hogy 1956 októberében, forradalom, vagy felkelés zajlott Magyarországon. Gyáni elemzésében a forradalomban tevékenykedő csoportokat három plusz egy formában vázolja. (baloldali értelmiség, egyetemi diákok, ipari munkásság, illetve faluhelyen a gazdagabb parasztság) Elemzésének célja, hogy a társadalmi csoportok szerepének bemutatásán keresztül kvázi „osztálytartalommal” lássa el az eseményeket, hogy bizonyítsa a forradalom kifejezés jogosságát. Mindezt azonban úgy, hogy hangsúlyozza a társadalmi csoportok pluralitását, „és kétségbevonhatatlan fragmentáltságát” amely a „*magyar forradalom igazi specifikuma*” Ezért írásában elemzés tárgyává teszi az 56 előtti társadalmi problémákat, amelyek a társadalom felülről indított mesterséges átformálása során folyamatos bizonytalanságban, akár súlyos esetekben identitászavarokba taszították a családokat. Ezt a jelenséget *mobilitási csapdának* nevezi, mert a társadalomra erőltetett iparosítási politika, és a társadalom folyamatos mozgásban tartása miatt, a politikai vezetés maga vált a forradalom megalapozójává. Gyáni fontosnak tartja még az értelmiség missziótudatát, valamint az egyetemi fiatalság szubkultúráját, amely hasonló volt nyugati fiatalok 60-as éven jelentkező politikai mozgalmaihoz. A magyar fiataloknál az azért volt előbbi jelenség, mert a diktatúra szabadságelnyomó szerepe lökte tovább az önállósulási folyamatukat a politika irányában.

Az elemzésből nekem hiányzik a magyar oktatás szerepe, amely valóban át-politizált volt, és a szovjet hősök bemutatásán, példáján keresztül felépítette a bátor honvédő forradalmi ifjúság képét, akaratlanul is elültetve ezzel a fiatalokban a vakmerő, hazájáért bátran kiálló felkelőt, amely aztán nem csodálható módon több esetben a budapesti utca harcokban való részvételhez is elvezette őket.

6 Lásd a teljes történetet: Ráczy János: *Az 1956-os forradalom bukása a Time világában.* In: *Ahogy mi látjuk* (szerk) Horváth Ildikó-Tornyai Anna Bp. 2007. ELTE-BTK. 222. o.

Végezetül Glant Tibor tanulmányára hívnám fel a figyelmet, amely a magyar forradalom amerikai emlékezetével foglalkozik. A munka, nemcsak az elemzésben már megszokott elektronikus médiában és nyomtatott sajtóban kutat, hanem tudományos és képzőművészeti munkákban, a politikában is vázolja mindazt, amit az amerikaiak gondoltak a forradalmunkról. A Debrecen Szemle 56-os számának megjelenése előtt, a szerző, a témában kiadta magyarra lefordított könyvét is.⁷ A nyomtatott sajtóanyag vizsgálatához, a ma már mindenki számára hozzáférhető digitális adat-bázisokat használja, amelyek lehetővé teszik a kutatók számára, hogy kulcsszavas keresésekkel vizsgálják az egyes napilapok cikkanyag mennyiségét, egymással is összevetve az adatokat. A szerző megjegyzi, hogy ez az összehasonlítás még nem lehetséges hetilapok és egyéb nem tudományos folyóiratokban. Magam részéről, az elemzésből hiányolom a Time Magazin megemléztetését, amely egyrészt nagyszerű Internetes archívummal rendelkezik, másrészt mivel a pesti szabadságharcosokat az év emberének választotta megérte volna a megemléztetés. A tanulmány vitathatatlanul legérdekesebb része a magyar forradalom elnevezéseinek vizsgálata a New York Times-ban, amely a sok esetben ma is megtalálható bizonytalanságot hűen visszatükrözi. Meg kell még dicsérni az írás függetlenségét is, amely az 56 kapcsán, az Egyesült Államokban kiadott visszaemlékezéseket és a legkülönfélébb irodalmi munkákat taglalja.

Miután áttekintettük a munkákat megállapíthatjuk, hogy a történészek, kutatók valóban a forradalom különböző aspektusait, különféle kérdéseit taglalják. A szakmának mégis törekednie kell arra, hogy egyes kérdésekben a nyilvánvaló különbségek mellett, keresse az azonosságokat is, és ezeket is igyekezze bemutatni. Elsősorban a vidék és Budapest forradalmának, néha indokolatlan elkülönítésére gondolok. De ugyanígy, az egyes társadalmi csoportok közötti különbségekben is meg lehet találni a közös, összekapcsolódó pontokat. Elég csak a Petőfi-kör vitáira gondolnunk, ahol nemcsak az értelmiségiek hallgatták a felszólalásokat, hanem minden bizonnyal ott voltak azok a munkás fiatalok is, akik azután fegyverrel siettek megvédeni a közös forradalmukat. Igen, természetesen igaz az is, hogy sokszínű volt a forradalom, és hirtelenségével meglepte a kritikus értelmiséget, éppúgy mint az egyetemistákat, és a hozzájuk csatlakozott munkásokat, az agrárnépességet szerte az országban. A Debreceni Szemle írásai kiválóak minden szempontból, és láthatóan több kérdésben is újdonsággal szolgálnak, ezért ajánlani tudom mindenkinek a kötet forgatását, de milyen jó lett volna egy bevezető tanulmányban mindezt összefoglalni nem szakmabeliek számára is, még közelebb hozva a mondanivalót az átlagos, de a téma iránt érdeklődő olvasó számára. Hiszen végül is a kutatók írásaikkal. Nem mást, hanem őket szeretnék bevinni a forradalom nagyszerűségének csodájába.

7 Glant Tibor: Emlékezzünk Magyarországra 1956 Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc amerikai emlékezetéről. Bp. 2008. Kiss József Könyvkiadó.

Hiszem vagy tudom?

Szerk. Dombi Péter. Typotex Kiadó, Budapest, 2008. 207 lap

A könyv nem általában a hit (a vallásos hit) és a tudás (a tudomány) viszonyáról szól, hanem egyes konkrét kérdésekről (ezeket lásd később), amelyekről általában két (esetleg három) többé-kevésbé eltérő világnézeti tudós (szakember) fejti ki a véleményét. Közben hallgatói kérdések és moderátori megállapítások, összefoglalások is szerepelnek (a moderátor feltehetőleg a kötet szerkesztője volt, de ez nincs jelölve a könyvben). A tanulmányok eredetileg előadás formájában hangzottak el a Szegedi Tudományegyetem, illetve a Bécsi Magyar Diákok Egyesülete által szervezett vitaesteken.

Végül is hat tanulmányról van szó, de ez valójában öt témakört jelent, mert az első két írás ugyanarról a témáról szól és ugyanaz a címe is: „Véletlen vagy teremtés, avagy kockázik-e az Isten?” A szerzők pedig az első esetben *E. Szabó László* (tudományfilozófus) és *Weissmahr Béla* (jezsuita filozófus), illetve a másodiknál *Kampis György* (tudományfilozófus) és *Tóth Mihály* (filozófus). *E. Szabó László* szerint a tudományt az „igaz-téves” kategóriapár, míg a vallást és a moralitást a „jó-rossz” jellemzi, míg Weissmahr véleménye, hogy „...az igazság a legalapvetőbb érték az ember számára”. „Itt tehát az igaz és a jó egybeesik. Azt persze elismerem, hogy az igaz és téves kérdését a jó és rossz kérdésétől a részlettudományok terén meg kell különböztetni.” Ezen vélemény szerint tehát az igaz-téves és a jó-rossz nincsenek annyira külön síkban, annyira távol egymástól, akkor se, ha a két kategória-páros, ill. a velük való fog-

lalkozás nem ugyanaz. Másrészt *Szabó* szerint bizonyos értelemben a modern fizika eredményeinek félremagyarázása, hogy azok visszavezetnek a vallásos világnézethez. *Weissmahr* ezzel lényegében egyetért és az un. antropikus elmélet, amely szerint – röviden szólva – az egész világmindenség törvényei úgy lettek kialakítva, hogy az ember megjelenhessen, „sem hatja meg”. Érdekes megállapítást tesz különben arról, hogy „kényszerítő erejű bizonyítás” nincs a filozófiában, t.i. a bizonyítás a premisszák elfogadásán nyugszik. Mindezen túlmenően azonban megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen egyik vitatkozó fél sem ad igazán kézenfekvő feleletet a fejezet címében felvetett kérdésre.

A szóban forgó kérdésre különben a következő, ugyanolyan című tanulmányban *Tóth Mihály* azt a meglepő feleletet fogalmazza meg, hogy „...Einstein ugyan nem tudta elképzelni, hogy Isten kockajátékos, viszont léteznek a huszadik század teológiai gondolkodásában olyan feltevések, amelyek az Istennek a világgal való kapcsolatát el tudják képzelni egy játékos módjára...”, persze – hangsúlyozza a továbbiakban – pozitív értelemben. *Kampis* többször visszatérve a keleti vallásokra kifejti, hogy számos olyan kérdést, amellyel mi birkózunk, nem is lehet, nem is érdemes feltenni náluk.

A vita folyamán mindketten figyelemreméltó megjegyzéseket tesznek a tudományra vonatkozólag. *Kampis* szerint: „A tudományfilozófia a természettudományokat egy kicsit másként nézi, mint a

természettudományok általában önmagukat. Ebből számtalan feszültség keletkezik, a természettudósok azt gondolják, hogy ők már csak tudják, kicsodák, micsodák, azt hiszik, hogy saját magukat ismerik a legjobban”. Ezzel kapcsolatban viszont minden bizonnyal igaza van Feyeraabendnek, hogy (a természettudósok – B.D.) nem sokat törődnek azzal, hogy mit állapítanak meg róluk a tudományfilozófusok, mint ahogy a madarakat se befolyásolja az ornitológusok véleménye. *Tóth Mihály* viszont a következőket hangsúlyozza a tudománnyal kapcsolatban: „A tudomány valódi igazságainak az egyik legfőbb ismérve az, hogy önkorrekcióra képesek. Amikor egy tudós vagy egy tudományos közösség elkezd a tudományos igazságokat zárt, kizárólagos igazságként hirdetni, akkor abban a pillanatban megszűnik az én szememben tudományos közösség lenni.” Az „önkorrekció”, mint a tudomány egyik lényegi ismérve különben *Karl Popper* tudományfilozófiájában is lényeges szerepet kap.

Közben *Kampis* részéről további érdekes megállapítások is megfogalmazásra kerülnek. Éspedig: „...az *anti*-technokultúrának a prófétái ugyanazon a számítógépen írják az *anticikkeiket*, mint a *prokultúrának* a szószólói. Ugyanazon a repülőgépen utaznak konferenciára, hogy szidják ezt az egész világot.” Illetve, hogy „...a gazdag országokban az kerül sok pénzbe, ami régebben ingyen volt: a tiszta levegő, a tiszta víz, a nyugodt környezet, az, hogy a zöldben éljél állatok és növények között.”

A következő tanulmány („Elmosta-e az özönvíz az evolúciót? Darwinizmus és (neo)kreacionizmus”) szerzői *Kókay József* (geológus), *Szónoky Miklós* (geológus) és – már az előző vitában is szereplő – *Tóth Mihály* (filozófus). A kreáci-

onizmus különben egy Amerikából elindult mozgalom, amely szerint a bibliát betű szerint kell érteni, így a teremtéstörténetet is.

A vitakozók meglehetősen egyetértenek abban, hogy a bibliai „...szövegek eredeti szándékukat tekintve nem természettudományos leírásnak készültek, és nem is valamiféle csodálatos emlékezet révén az ősidők óta megőrzött krónikát tárnak elénk, hanem egy teológiai tanítást.” (*Tóth Mihály*) „A bibliai történeteknek, mint az özönvíznek is, mindig erkölcsi mondanivalójuk van az emberek számára.” (*Szónoky Miklós*) Megegyeznek tehát abban, hogy az evolúció a természettudomány területe, az un. teremtés tan pedig teológiai tanítás. Az pedig nagyon fontos, ahogy *Tóth Mihály* megállapítja, hogy: „Nincsen olyan egyházi kijelentés, ami tagadná akár az evolúció, akár más elmélet létjogosultságát. Mindazonáltal ahogyan II. János Pál pápa nyilatkozott a kérdéstről 1996-ban, az szerintem éppen ellentétes értelemben volt szerencsétlen megfogalmazás, mert ha jól emlékszem, valami olyasmit mondott, hogy a Katolikus Egyház szerint az evolúció már több mint tudományos feltevés.”

A *Kókay József* által megfogalmazott következő megállapítást pedig szinte „kőbe is lehetne vésni”. Eszerint: tévedés azt hinni, „...hogy a természettudományok által feltárt adatokat, felállított elméleteket a vallásos hit segítségével lehet megrostálni, elbírálni. Ez ugyanolyan tévedés, mint az ellenkezője, mikor természettudományokra hivatkozva akarnak hitbeli kérdések között eligazodni.” A következő tanulmánynak egy szerzője van: *Bölcскеi Gusztáv* (teológus), aki rotetáns etika szempontjából közelíti meg a kérdést („Hit és tudomány viszonya protestáns etikai nézőpontból”).

A teológia és a természettudomány kapcsolatát szerinte három különböző tipológia fejezi ki. A *restriktív* a két területet mereven szétválasztva kezeli, az *expanzív* a természettudomány módszereivel próbálkozik a teológiában is, végül a *közvetítő* elismeri a két terület öntörvényűségét, de törekszik a kölcsönös megértésre. A szerző ezzel a harmadik típusal ért egyet: „...a teológia ne közelítsen előítéllettel a tudományos eredmények világa felé, de ugyanezt várhatjuk el a másik oldaltól is.” Végül elgondolkodtató az a megállapítása, hogy „...azt sem lehet bizonyítani, hogy a középkor világgépe vagy ideológiája geocentrikus lett volna. Ha már egyáltalán beszélünk valamilyen centrikus világgépről a középkorban, akkor az sokkal inkább teocentrikus volt...”

Czeizel Endre (orvos-genetikus) és *Somfai Béla* (jezsuita erkölcszociológus és bioetikus) vitaestjéből született a kötet legterjedelmesebb tanulmánya. („Etika és genetika, avagy meddig és ne tovább?”). Megállapíthatjuk, hogy mindkét szerző esetében a maguk szempontjából nem csak érdekes, de kifejezetten meglepő, nem várt kijelentések is elhangzanak. Pl. a gyermek nemének megválasztásával kapcsolatban azt írja *Czeizel*, hogy ez nálunk tényleg hasznos lehetne, de más társadalmakban egy ilyen lehetőség igen nagy veszéllyel járhat. Indiában egy felmérés szerint 1000 nőből 996 fiút akarna, Kínában pedig mióta csak egy gyerek engedélyezett egy családban 100 lányra 111 fiú esik, a normális körülmények között szokásos 106 helyett.

Ugyancsak *Czeizel* írja a következőket: „A hetvenes években, amikor televíziós lehetőséget kaptam, magam is azt hittem, hogy a magzati diagnosztika hatalmas előrelépés. Mostanában azonban havonta 5-10, huszadik hét körüli rendellenes magzat elpusztításához kell asszisz-

tálnom, és ez egyre nagyobb lelki terhet jelent.” Még ezen is túlmutat következő megállapítása, ill. megjegyzése: „...megengedhetetlen balgaság azt kimondani, hogy a szülőknek nincs joguk fogyatékos magzat világra hozásához.” „...ha Magyarországon kiderül a magzatról, hogy Down-kóros, akkor a szülőknek csak 3 százaléka tartja meg. Az Egyesült Királyságban viszont ez az arány 16 százalék. Ők az én szememben sokat nőttek, mivel jobban tisztelik az emberi életet és a fogyatékosokat is képesnek tartják a társadalomba való beilleszkedésre.”

Nagyon fontos, amit *Czeizel* az un. magzatvédő vitaminokról mond. Ezekkel a születendő gyerek idegrendszeri károsodásainak mintegy 90%-át, de a súlyos rendellenességeknek is legalább egyharmadát ki lehetne védeni, de míg ezek felfedezése esetén a magzatkorban a terhességmegszakítást támogatja hazánkban az egészségbiztosító, a vitamin kezelést nem. Fontos még, hogy ez utóbbi akkor igazán hatásos, ha már a fogamzás előtt elkezdik.

Nem kevésbé meglepő dolgokat olvashatunk *Somfai Bélánál*. Így: „...az egyik legfontosabb orvosi eredmény volt a fertőző betegségek terjedésének megfékezése tiszta víz és szanitáció segítségével. Ugyanakkor ez a két tényező játszott nagyon fontos szerepet az azóta kialakult népességrobbanásban.”

Még megdöbbentőbb a következő álláspontja. Van olyan eset, hogy „...a családnak a történelméből heterológ inszeminációval, azaz a házasságon kívülről származó ondósejtekkel ki lehetne iktatni...az öröklött rendellenességet, az ő történelmüknek ezt a nagyon sötét oldalát. Ez kivételes eset. Ebben én személy szerint semmiféle nehézséget nem látok. Megfelelő beleejegyzés az adományozó és a befogadó házastársak és családtagjaik

részéről persze szükséges lenne. Ezt hajlandó vagyok megvédeni a katolikus állásponttal szemben is. Az erkölcsi szabályok alóli kivételek lehetősége visszamegy szent Tamásra és a korábbi erkölcsi-ideológiai gondolkodásmódra.”

Talán még megdöbbenőbb *Somfai* álláspontja azzal kapcsolatban, hogy mikor válik az embrió emberré. Itt azt hangsúlyozza, hogy az erkölcsi megítélésnek is változnia kell, az új tudományos eredmények fényében, a tudományos álláspont változásával. Egyik felfogás szerint az emberré válás az ivarsejtek egyesülése pillanatától következik be. „...II. János Pál és a Pápai Életvédő Tanács egy ideig azt is mondta, hogy a fogamzás pillanatától létrejön a személy. Ezt a megállapítást azonban ma már nem lehet hallani hivatalos egyházi nyilatkozatokban.” A másik vélemény a következő: „Lényeges különbség van az emberi státusz kérdésében az anya testén belül fejlődő élet és a testen kívül létrehozott élet között. Az embrió, amit nem ültetnek vissza az anyaméhbe, 14-21 napon belül elpusztul. Ahhoz tehát, hogy valaki a személlyé válás útjára lépjen, az anyjával intenzív kapcsolatba kell kerülnie. Ez az intenzív kapcsolat a fogamzás folyamatának lezáródásával 14-15 nap alatt alakul ki. Kezdőpontja vitatott, a tudományos világ által elfogadott 15 napos határvonal indokoltabb álláspont, mint az mondani, hogy az ivar-

sejtek egyesülésével létrejövő sejtmagban kialakuló genetikai információ meghatározza az egyediséget.”

Mindezek után érthető *Czeizel* Somfai-ra vonatkozó megjegyzése, amely szerint „...sokkal nehezebb vitatkozni vele, hiszen nézeteink sokkal közelebb állnak egymáshoz.”

Az utolsó vitaest résztvevői *Lányi András* (filozófus, humánökológus) és *Papp Sándor* (környezetkémikus), a vita tárgya pedig korunk nagyon aktuális problémája: a környezetvédelem („Ökológia és kereszténység.”). A szerzők („vitatkozók”) lényegében egyetértenek abban, hogy: „Minden korábbi civilizációs korszakhoz képest három döntő változáson ment keresztül a huszadik században az euro-amerikai emberiség. Törekedtünk arra, hogy tétlenek lehessünk, magányosak lehessünk, és tudatlanok maradjunk.” (*Lányi András*) A kiutat keresve viszont „...az emberi létezés értelmét és célját újra kellene fogalmazni, ami vagy új elképzelések megfogalmazását jelentené, vagy egy kicsit vissza kellene nyúlni a tradíciókhoz, és megtalálni azt, ami ebbe az irányba vezetheti az embert.” (*Papp Sándor*).

A kitűnő és gondolkodásra serkentő könyv névmutatóval és a szerzőkre vonatkozó rövid információval zárul.

Berényi Dénes

Simon Singh: A Nagy Bumm

Park Könyvkiadó, Budapest, 2007. 623 lap

Jól ismert, hogy a 20. század gyökeresen átalakította a természetre vonatkozó ismereteinket. Ezzel kapcsolatban az ember elsősorban a relativitáselméletre, a kvantummechanikára meg a káoszelméletre kell, hogy gondoljon, nem be-

szélve a genetikáról és a biológia más „forradalmi” eredményeiről. Ebbe a sorba illeszkedik be az ősrobbanás-elmélet is, amely természetesen nem független az előzőktől.

Messziről és széles horizonttal indul a

részéről persze szükséges lenne. Ezt hajlandó vagyok megvédeni a katolikus állásponttal szemben is. Az erkölcsi szabályok alóli kivételek lehetősége visszamegy szent Tamásra és a korábbi erkölcsi-ideológiai gondolkodásmódra.”

Talán még megdöbbenőbb *Somfai* álláspontja azzal kapcsolatban, hogy mikor válik az embrió emberré. Itt azt hangsúlyozza, hogy az erkölcsi megítélésnek is változnia kell, az új tudományos eredmények fényében, a tudományos álláspont változásával. Egyik felfogás szerint az emberré válás az ivarsejtek egyesülése pillanatától következik be. „...II. János Pál és a Pápai Életvédő Tanács egy ideig azt is mondta, hogy a fogamzás pillanatától létrejön a személy. Ezt a megállapítást azonban ma már nem lehet hallani hivatalos egyházi nyilatkozatokban.” A másik vélemény a következő: „Lényeges különbség van az emberi státusz kérdésében az anya testén belül fejlődő élet és a testen kívül létrehozott élet között. Az embrió, amit nem ültetnek vissza az anyaméhbe, 14-21 napon belül elpusztul. Ahhoz tehát, hogy valaki a személlyé válás útjára lépjen, az anyjával intenzív kapcsolatba kell kerülnie. Ez az intenzív kapcsolat a fogamzás folyamatának lezáródásával 14-15 nap alatt alakul ki. Kezdőpontja vitatott, a tudományos világ által elfogadott 15 napos határvonal indokoltabb álláspont, mint az mondani, hogy az ivar-

sejtek egyesülésével létrejövő sejtmagban kialakuló genetikai információ meghatározza az egyediséget.”

Mindezek után érthető *Czeizel* Somfai-ra vonatkozó megjegyzése, amely szerint „...sokkal nehezebb vitatkozni vele, hiszen nézeteink sokkal közelebb állnak egymáshoz.”

Az utolsó vitaest résztvevői *Lányi András* (filozófus, humánökológus) és *Papp Sándor* (környezetkémikus), a vita tárgya pedig korunk nagyon aktuális problémája: a környezetvédelem („Ökológia és kereszténység.”). A szerzők („vitatkozók”) lényegében egyetértenek abban, hogy: „Minden korábbi civilizációs korszakhoz képest három döntő változáson ment keresztül a huszadik században az euro-amerikai emberiség. Törekedtünk arra, hogy tétlenek lehessünk, magányosak lehessünk, és tudatlanok maradjunk.” (*Lányi András*) A kiutat keresve viszont „...az emberi létezés értelmét és célját újra kellene fogalmazni, ami vagy új elképzelések megfogalmazását jelentené, vagy egy kicsit vissza kellene nyúlni a tradíciókhoz, és megtalálni azt, ami ebbe az irányba vezetheti az embert.” (*Papp Sándor*).

A kitűnő és gondolkodásra serkentő könyv névmutatóval és a szerzőkre vonatkozó rövid információval zárul.

Berényi Dénes

Simon Singh: A Nagy Bumm

Park Könyvkiadó, Budapest, 2007. 623 lap

Jól ismert, hogy a 20. század gyökeresen átalakította a természetre vonatkozó ismereteinket. Ezzel kapcsolatban az ember elsősorban a relativitáselméletre, a kvantummechanikára meg a káoszelméletre kell, hogy gondoljon, nem be-

szélve a genetikáról és a biológia más „forradalmi” eredményeiről. Ebbe a sorba illeszkedik be az ősrobbanás-elmélet is, amely természetesen nem független az előzőktől.

Messziről és széles horizonttal indul a

tárgyalás az ókori nagy kultúrák, főleg a görög csillagászat ismertetésével és végigköveti a továbbiakban a csillagászat történetét, sőt bizonyos vonatkozásokban a fizika történetét is, hiszen pl. magfizikai ismeretek nélkül a csillagok energia-termelését, kvantummechanika és részecskefizika nélkül pedig az Ősrobbanás („Big Bang” vagy „Nagy Bumm”) jelenségeit nem lehet megérteni, megmagyarázni, de még a Doppler-jelenséget vagy az optikai spektroszkópiát is fel kell használni. (A relativitáselméletre pedig különösen szükség van, mert anélkül a modern kozmológiát nem lehet tárgyalni). Mindezen tudományágak történetén túlmenően magával a tudomány egészének módszereivel, szellemével is foglalkozik a szerző: „Ez a könyv a Nagy Bumm–elmélet történetét ismerteti, ugyanakkor megkísérli azt is, hogy bepillantást nyújtson abba, hogy mi is a tudomány, és hogyan működik”. „A tudomány két egymást kiegészítő szálból – elméletből és kísérletről – összesodort köté. Amíg a teoretikusok azzal foglalkoznak, hogy hogyan is működik a világ, és megpróbálják kidolgozni a valóság különbözőféle modelljeit, addig a kísérletező tudósok feladata, hogy ezeket a modelleket a valósággal összevetve próbára tegyék”. „Egy-egy elmélet kielégítően működhet néhány évig, évtizedig vagy évszázadig, de végül a kutatóknak mégiscsak ki kell dolgozniuk, és el kell fogadniuk egy jobbat, pontosabbat, olyat, amelyik változatosabb helyzetekben is működik, amely korábban megmagyarázhatatlan jelenségek értelmezésére is képes.”

Visszatérve a csillagászat fejlődésére ki kell emelnünk, hogy a csillagászat a 20. században döntő változáson ment keresztül. Nem csak a számos technikai fejlesztésre kell itt gondolnunk – pl. fotólemez helyett fény-elektromos cellákra (CCD) vagy a teleszkópok tükreinek pixelekből

történi felépítésére és számítógépes beállítására, a mérések pontosságának hihetetlen mértékű növelésére. Arról van szó, hogy mióta az emberiség történetének kezdeteitől az égboltot figyelni, egészen az elmúlt századig csak az optikai fényforrásokat észlelhették, vizsgálhatták. A 20. században történt a nagy áttérés, hogy a teljes elektromágneses spektrumból szerezhethetjük be az információkat a rádió- és a mikrohullámok, az infravörös- és röntgen-, valamint a gamma-sugárzás vizsgálatából (részben rakéták és műholdak segítségével), sőt a részecskesugárzás is érdeklődési körükbe került (a protonokból álló napszél vagy a kozmikus sugárzás).

Az univerzumot a 20. század elején változatlanak és statikusnak tekintették. Ez volt a tudományos álláspont. Ez olyannyira „kötelező” volt akkoriban, hogy – bár Einstein gravitációt leíró egyenletéből nem ez következett volna, ő maga bevezetett egy un. kozmológiai állandót, amelyik biztosította, hogy az elmélet a statikus világméretet támogassa. Később ennek az állandónak a bevezetését Einstein pályája legnagyobb baklövésének tartotta.

Az orosz Fridman 1922-ben másképpen értelmezte az egyenletet és ez többféle módon is táguló vagy zsugorodó világegyetemet eredményezett. 1927-ben Lemaître továbbment és a tágulást visszavezette egy un. ősatomig, ahonnan a tágulás elindult.

Ezzel a két munkával született meg tulajdonképpen az őrobbanás-elmélet, amely eleinte teljes értetlenséggel, sőt elutasítással találkozott. A helyzet akkor kezdett megváltozni, amikor Hubble az 1929-30-as év fordulóján azt a felfedezést tette, hogy a galaxisok annál sebesebben távolodnak tőlünk, minél messzebb vannak, vagyis az univerzum tágul. Fontos azonban megjegyezni, hogy az Univerzumnak nincsen középpontja,

egyik galaxis sincs kitüntetett helyzetben. A helyzet ahhoz hasonlítható, ahogy egy felfűvődő léggömbön az egyes pontok távolodnak egymástól. „...a Nagy Bumm nem valaminek a világuírbe való berobbanása..., hanem magának a térnek a robbanásszerű kiterjedése, megjelenése. Hasonlóképpen a Nagy Bumm nem időbeli robbanásként értelmezhető, hanem magának az időnek a kirobbanásaként. Mind az idő, mind pedig a tér a Big Bang időpontjában alakult ki, született meg.”

Ezután egyre jobban, részleteiben is kifejlődött az ősröbbanás-modell, amely hosszú ideig küzdött az un. Állandó Állapotú Világmodellel, amely szerint tágul ugyan az Univerzum, de hogy állapota lényegében változatlan maradjon, mindig új anyag keletkezik a Világmindenségben.

Az évek múlásával azonban egyre szaporodtak az ősröbbanás-elmélet melletti érvek és egyre inkább sikerült megcáfolni a kritikai észrevételeket, illetve megoldani az elmélettel kapcsolatban felmerült problémákat, nyílt kérdéseket. A három legerősebb érv, ill. megfigyelés, ami mellette szól, a már említett Hubble-törvény, továbbá az, hogy a Világmindenség döntő mértékben hidrogénből és héliumból épül fel, végül az un. mikro-hullámú háttérsugárzás felfedezése. Ez utóbbit Penzias és Wilson igencsak véletlenül fedezte fel a Bell Laboratóriumban 1964-ben annak tisztázása közben, hogy mitől származnak a venni kívánt rádiójelet zavaró elektromágneses sugárzások. A „zavar” pontos bemérése után kiderült, hogy ez a sugárzás megfelel az ősröbbanás-elmélet által előre jelzett és kiszámított un. mikro-hullámú háttérsugárzásnak, amely az Ősröbbanás egy bizonyos fázisának maradék sugárzása.

Végül is a 20. század végére az ősröbbanás-elmélet (a Nagy Bumm, a Big

Bang) a világmindenség jelenségeit leíró és megmagyarázó általánosan elfogadott elmélet lett, amely többek között megadja a világmindenség korát is (13,7+0,2 milliárd év) és amely végső soron Einstein általános relativitáselméletéből fejlődött ki. Kiderült az is, hogy az univerzumban csak 4 % a hagyományos értelemben vett, jól ismert anyag, 23 % az un. sötét anyag, 73 % pedig a sötétenergia, amely utóbbiakról létezésükön kívül nagyon keveset tudunk.

Érdemes végül megemlíteni, hogy XII. Pius pápa az Ősröbbanást a teremtés tudományos megközelítésének nyilvánította. A Szentírás, ill. a kereszténység ilyenféle igazolására nincs szükség. A szerző idézi II. János Pál pápát, aki szerint: „A kereszténység saját magában hordja indoklásának a forrását, és nem várja el, hogy a tudomány legyen a legfőbb védelmezője. Érdekes megjegyezni, hogy az Ősröbbanás egyik felfedezője, Lemaître, aki élete végéig hitében és papi hivatásában hűségesen kitartó katolikus volt, ugyanakkor az elismert tudós „...kifejezetten bosszankodott, hogy a pápa összekeverte a kozmológiát és a teológiát.” Végül is a szerző így foglalja össze a mai álláspontot: „Napjainkban az egyház figyelme a spirituális világra összpontosul, és a való világ megmagyarázásának terhét a tudományra hagyja, ami egyben azt is jelenti, hogy biztos lehet benne, semmiféle későbbi tudományos felfedezés sem fogja majd kisebbiteni Isten tekintélyét, csökkenteni hatalmát. A tudomány és vallás függetlenül élhetnek egymás mellett.” A könyv különben az Epilóguson és a különböző kiegészítő részekben (Kislexikon, Ajánlott irodalom, Név- és tárgymutató stb.) kívül öt fejezetre tagolódik, minden fejezet végén egy speciális kivitelű szemléletes összefoglalóval. Meg kell jegyeznünk azt

is, hogy – bár a könyv igen sok ismeretet közöl – ezt igen jól érthető, bárki érdeklődő által jól követhető stílusban teszi, az egyes kutatók életére vonatkozó nem

egyszer regényes életrajzi részletekkel is élénkítve a tárgyalást.

Berényi Dénes

**Fónai Mihály–Pénzes Mariann–Vítál Attila (szerk.):
Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot?**

*A cigány népesség élethelyzete és kitörési lehetőségei
Északkelet-Magyarországon*

Krúdy Könyvkiadó, Nyíregyháza, Szocio East Egyesület, 2006. 292 lap

A kötet szerzői a címet kérő mondatban fogalmazták meg. Ennek oka a következő: mindannyian egyetértettek abban, hogy a térségben a romák helyzetét a szegénység és a rossz egészségi állapot jellemzi, melyet ha tényként kezelnek, a címet kijelentő módban írták volna.

A kérdőmód használatát, – melyben egyben álláspontjuk is tükröződik – mégis indokoltabbnak látták, mivel álláspontjuk szerint a cigányok szegénysége nem csak etnikai eredetű, így etnikai eredetű egészségi állapotról sem lehet beszélni. Hiszen a cigányságnak mind a szociális, mind az egészségügyi állapotát több tényezővel (egyenlőtlenségek, kirekesztődés) magyarázzák, melyek együttes jelenlétük révén felerősítik egymás hatását.

Ebből adódóan a szerzők célja e könyv megírásával ennek a soktényezős egyenlőtlenségi és kirekesztési rendszernek a bemutatása.

Ezen írások jelentősége abban ragadható meg leginkább, hogy próbálnak komplex képet adni az észak-kelet-magyarországi térségben élő cigány népesség helyzetéről. A kötetben szereplő írások eredményeinek általánosítása teljességgel reális, a kutatások reprezentatív jellegéből adódóan.

Az információnyújtáson túl van egy mellékes, ám nem elhanyagolható hozadéka is a könyvnek, mégpedig az, hogy kutatás-módszertani tervezéshez is segítséget nyújt. A kutatások módszerei (interjú, kérdőíves kutatás) használható részletességgel kerültek bemutatásra. A könyv felépítése igen logikus, hiszen az egymást követő tanulmányok lehetőséget adnak a visszacsatolásra.

A tanulmányok két téma köré csoportosíthatók:

1. Az első témakörhöz tartozó írások a kirekesztések részletes elemzésével foglalkoznak, megkísérlik feltárni ennek okait, úgymint az alacsony iskolázottság, alacsony foglalkoztatottság, alacsony jövedelem, szegénység, térbeli kirekesztettség, etnikai diszkrimináció.

2. A másik csoportba azok a tanulmányok sorolhatók, melyek a kitörési lehetőségeket veszik számba: iskolai oktatás, egészségnevelés stb.

A tanulmánykötet az oktatást, az iskolai végzettség szintjének emelését kezeli központi kérdésként.

Bár a könyvben felsorakoztatott témák leginkább a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő romák helyzetét érintik különböző szempontok szerint, de olvashatunk a témáról Európai Unió

is, hogy – bár a könyv igen sok ismeretet közöl – ezt igen jól érthető, bárki érdeklődő által jól követhető stílusban teszi, az egyes kutatók életére vonatkozó nem

egyszer regényes életrajzi részletekkel is élénkítve a tárgyalást.

Berényi Dénes

**Fónai Mihály–Pénzes Mariann–Vítál Attila (szerk.):
Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot?**

*A cigány népesség élethelyzete és kitörési lehetőségei
Északkelet-Magyarországon*

Krúdy Könyvkiadó, Nyíregyháza, Szocio East Egyesület, 2006. 292 lap

A kötet szerzői a címet kérdő mondatban fogalmazták meg. Ennek oka a következő: mindannyian egyetértettek abban, hogy a térségben a romák helyzetét a szegénység és a rossz egészségi állapot jellemzi, melyet ha tényként kezelnek, a címet kijelentő módban írták volna.

A kérdőmód használatát, – melyben egyben álláspontjuk is tükröződik – mégis indokoltabbnak látták, mivel álláspontjuk szerint a cigányok szegénysége nem csak etnikai eredetű, így etnikai eredetű egészségi állapotról sem lehet beszélni. Hiszen a cigányságnak mind a szociális, mind az egészségügyi állapotát több tényezővel (egyenlőtlenségek, kirekesztődés) magyarázzák, melyek együttes jelenlétük révén felerősítik egymás hatását.

Ebből adódóan a szerzők célja e könyv megírásával ennek a soktényezős egyenlőtlenségi és kirekesztési rendszernek a bemutatása.

Ezen írások jelentősége abban ragadható meg leginkább, hogy próbálnak komplex képet adni az észak-kelet-magyarországi térségben élő cigány népesség helyzetéről. A kötetben szereplő írások eredményeinek általánosítása teljességgel reális, a kutatások reprezentatív jellegéből adódóan.

Az információnyújtáson túl van egy mellékes, ám nem elhanyagolható hozadéka is a könyvnek, mégpedig az, hogy kutatás-módszertani tervezéshez is segítséget nyújt. A kutatások módszerei (interjú, kérdőíves kutatás) használható részletességgel kerültek bemutatásra. A könyv felépítése igen logikus, hiszen az egymást követő tanulmányok lehetőséget adnak a visszacsatolásra.

A tanulmányok két téma köré csoportosíthatók:

1. Az első témakörhöz tartozó írások a kirekesztések részletes elemzésével foglalkoznak, megkísérlik feltárni ennek okait, úgymint az alacsony iskolázottság, alacsony foglalkoztatottság, alacsony jövedelem, szegénység, térbeli kirekesztettség, etnikai diszkrimináció.

2. A másik csoportba azok a tanulmányok sorolhatók, melyek a kitörési lehetőségeket veszik számba: iskolai oktatás, egészségnevelés stb.

A tanulmánykötet az oktatást, az iskolai végzettség szintjének emelését kezeli központi kérdésként.

Bár a könyvben felsorakoztatott témák leginkább a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő romák helyzetét érintik különböző szempontok szerint, de olvashatunk a témáról Európai Unió

kontextusban is, például a kisebbségvédelemről, mintegy bevezetve a megyei kutatások részletes bemutatását. A kötetben kilenc elemző munka olvasható.

Az Európai Unió témát kifejtő tanulmány (szerző: Nagy Andrea) létjogosultsága evidens, hiszen csatlakozásunk óta ezt a nemzetközi intézményt nem lehet figyelmen kívül hagyni, már csak azért sem, mert a romák a 2004-es csatlakozás óta a legnagyobb lélekszámú kisebbségnek számítanak az EU-ban. Így egyre inkább sürgetőnek tűnik, hogy a velük kapcsolatos problémákra európai szinten találjanak megoldást.

A fenti témához szervesen kapcsolható a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei népesség szociális helyzete, és egészségügyi állapot* című írás (szerzők: Filepné Nagy Éva, Fónai Mihály és Fábíán Gergely), mely szintén egy EU-s dokumentumot tekint kiindulási pontnak. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a humán tőke humán erőforrás szerepének erősödése miatt egyre kiemeltebb feladatként kell kezelni az egészségi állapot javítását, hiszen a humán erőforrás minőségének egyik legkiemelkedőbb eleme a népesség egészségi állapota, melyet szociális és életmódbeli tényezők befolyásolnak. Az írás aktualitását az adja, hogy a vizsgált megyében – a morbiditási és mortalitási mutatók alapján – a lakosság egészségügyi, szociális és mentális állapota kedvezőtlenebb, mint az országos átlag. A 2003-ban lefolytatott, részletesen elemzett kutatás keretén belül 1452 háztartás vizsgálatára került sor, kérdőíves módszerrel. A kutatásban a következő témák élveznek prioritást: jövedelmi helyzet, a háztartások felszereltsége, lakásviszonyok, életmód, egészségi állapot, stb. Bár a szerzők által vázolt kutatás nem kifejezetten roma-kutatás, de néhány szegmens tartalmaz etnikai jellegű motívumot, így

az olvasó informálódhat az etnikai identitást vállaló roma háztartások kistérségek és településtípusok szerinti megoszlásáról.

Az írás jelentősége abban rejlik igazán, hogy *kistérségekre* lebontva kapunk igen részletes képet a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei népesség szociális helyzetéről és egészségi állapotáról.

A soron következő tanulmány mely Északkelet-Magyarország cigány népességének egészségi állapotát elemzi szorosan kapcsolható az ezt megelőző témához, Fónai Mihály és Pénzes Mariann írásának aktualitását igazolja, hogy ezt megelőzően a romák egészségi állapotáról viszonylag kevés elemzés látott napvilágot. A mintavételbe 500 roma háztartás került, az adatgyűjtéshez pedig interjú technikát alkalmaztak. A szerzők abból indultak ki, hogy az egészségi állapot és a szociális helyzet között szoros összefüggés van, s ez az elemzés során be is bizonyosodott. Ezzel kapcsolatban megfogalmazódik, hogy „az egészségi állapotmutatók csak átgondolt, rendszerszerű beavatkozás esetében változhatnak, figyelembe véve azt is, hogy a saját egészségi állapotot jelentős mértékben az egyén alakítja” – állítják a szerzők. A hipotézisek másik csoportja a szegénység etnicizálódására vonatkozott. Az etnikai hovatartozás és a szegénység kapcsolata szintén bizonyítást nyert, hiszen a kutatás eredményei rámutattak, hogy a romák nagy számban vannak jelen a szegények között. Fontos eredményként említik a kutatók, hogy az egészségi állapot, szociális állapot nemcsak következménye, de mutatója is egy sokdimenziós kirekesztődésnek.

A Fónai Mihály, Vitál Attila szerzőpáros tanulmányának címe: *Azonosságok és eltérések a tiszavasvári magyar cigány és oláh cigány lakosság élethelyzetében*

és egészségi állapotában. Munkájukban a Tiszavasváriban élő roma lakosság élet-helyzetét, egészségi állapotát tárták fel.

A kutatás érdekessége, hogy a roma népesség egyfajta elkülönülésére hívja fel a figyelmet. Ebből világosan kirajzolódik, hogy az oláh cigány népesség társadalmi státusza sokkal rosszabb, mint a magyar cigány (romungró) közösségé. Nem csak a jövedelmük alacsonyabb, de munkaerő-piaci helyzetük is kedvezőtlenebb, és az alapfokú oktatásból lemorzsolódók aránya is kétszer akkora, mint a magyar cigányok körében.

A szerzők négy pontban megfogalmazott megoldási javaslattal zárják írásukat, melyek az integrált oktatás és a felnőttoktatás jelentőségének hangsúlyozásán kívül érintik a különböző intézmények együttműködésének kérdéseit is. Jelentőséget tulajdonítanak továbbá a cigány civil szerveződések létrejöttét elősegítésének és az életmód-programok szervezésének, melyek a cigány népesség egészségi állapotának javítását eredményezhetik.

Husztí Éva a *12-18 év közötti cigány fiatalok állapotát és életmódját* vizsgálta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az olvasó informálódhat a fiatalok családtervezési elképzeléseiről (mely a többségi társadalomban uralkodó tendenciáknak való megfelelés irányába mutat), jövőképeket illető véleményükről, a szenvedélybetegségekkel való találkozásukról, stb. Az eredményekre reflektálva megállapítást nyer, hogy a fiatalok körében az egészséges életmóddal, szexualitással kapcsolatos felvilágosításnak fontos szerepet kell tulajdonítani mindamellett, hogy figyelembe vesszük a roma kultúra hagyományait és sajátosságait. Ebben a felvilágosító munkában és a cigány családok egészségkultúrájának fejlesztésé-

ben kiemelkedő szerep hárul(hat) a védőnőkre.

Nagy Józsefné, *A védőnői munka lehetőségei a cigány családok egészségkultúrájának fejlesztésében* című munkájában részletesen ír a védőnői munka alapfeladatainak jellemzőiről, kiemelve, s mintegy ráerősítve az előző tanulmány konklúziójára, tudniillik hogy az elsősorban prevenció feladatok végzésekor a multikulturális sajátosságok figyelembevétele prioritást kell, hogy élvezzen. Az egészség megőrzésére, fejlesztésére irányuló tevékenység jelentősége talán a következő, a szerző által megjelölt adattal érzékeltethető leginkább, mely a recenzió írója szerint a könyv kulcsmondatának, kulcsinformációjának tekinthető: „A demográfiai adatok arra utalnak, hogy a roma népesség átlagos élettartama a teljes népességnél közel 10 évvel rövidebb. A romák aránya egyes betegségecsoportokban a többségi társadalom tagjaihoz képest, akár 5-15-szörös is lehet”.

Bodnárné Kiss Katalin a megye hetedik, nyolcadik osztályos *cigány tanulói-nak énkép- és modellkövetési sajátosságait* vizsgálta, mikroszociológiai elemzés segítségével. A kutatás konklúziójaként megfogalmazta, hogy a mintába bekerült fiatalok körében a sikeres és társai körében népszerű tanuló modelljével történő azonosulás akadályozott. Szüleikről pozitív képpel rendelkeznek, jövőképük a boldogság mintája köré szerveződik, mellyel kapcsolatban a munka, a gazdaság és a család fontosságát hangsúlyozzák. Ezt a szerző a sikeres társadalmi integráció igényeként értelmezi.

Kerülő Judit vizsgálatában a sokak által Nyíregyháza Harlemének tekintett nyomortelepről való kitörési esélyeket vette górcső alá. Van-e, lehet-e esély a Huszár telepen? – teszi fel a kérdést. Változott-e a rendszerváltozást követően az

itt élő közösség élete, lakásviszonyaiban, iskolai végzettségük tekintetében, foglalkoztatottságuk vonatkozásában? Érzékelhető-e valamilyen kedvező tendencia? A szerző által bemutatott adatok arról árulkodnak, hogy a Huszár-telepi közösség kirekesztődése, leszakadása már oly mértékű, hogy lényeges változást nem hozott a rendszerváltozást követő 15 év sem.

A kitörési lehetőség egyik legfontosabb szegmensének az *oktatás* tekinthető. Erre a tételre erősít rá a következő tanulmány készítője is. Rozgonyi Ibolya arra hívja fel a figyelmet, hogy a romák társadalmi kiemelkedésének folyamatában kitüntetett szerepe van az oktatásnak, ezen belül is a középiskolai továbbtanulás nehézségeinek leküzdésére irányítja a figyelmet.

A *közép- és felsőfokú oktatás* területén is több kezdeményezés látott napvilágot a hátrányos helyzetű roma fiatalok tanulási esélyeinek javítására. A Nyíregyházi Főiskola – írja a szerző – jelentős eredményeket könyvelhet el ennek elősegítésében, hiszen felvételi előkészítő tanfolyamokat szerveztek roma fiatalok részére, kezdeményezték a romológiai ismeretek bevezetését az előítéletek csökkentése érdekében. További fontos eredménynek tekinthető, hogy pályázati lehetőségekkel élve olyan képzéseket indítottak el, melyek célcsoportja a cigánysággal közelebbi kapcsolatba kerülő szakemberek pedagógusok, köztisztviselők, rendőrök, stb.) voltak. A tanulmány olvasója komplex képet kap a Nyíregyházi Főiskola által lebonyolított legfontosabb, romákkal kapcsolatos képzésről, illetve ezek tapasztalataira építve a szerző javaslataival továbblépési lehetőségek megjelölésére is vállalkozott.

Összességében a könyv ajánlható azoknak a szakembereknek, akik nap mint nap kontaktusba kerülnek a roma társadalom tagjaival. Ők azok, akik hivatásukból adódóan gyakran szembesülhetnek a fent említett csoport tagjainak problémáival, továbbá alkothatják az adott szakember gárda célcsoportját, klienskörét. Gondolok itt elsősorban a szociális szakemberekre, de fontos információk birtokába kerülhetnek az egészségügyben dolgozók (védőnők, orvosok, ápolók) is, ha elolvassák a könyvben szereplő írásokat. Ajánlom a könyvet azoknak a főiskolai, egyetemi hallgatóknak, akik tanárszakra, pedagógia szakon, szociális munkás szakon tanulnak, hiszen lelkesedésükön túl szakmai ismereteik és tájékozottságuk is jelentős szerepet játszhat abban, hogy megértsék, elfogadják egy kisebbségben lévő társadalmi csoport viselkedését, attitűdjét, ezáltal elősegítve az együttműködés lehetőségét. Ajánlom továbbá szakdolgozatíróknak, illetve azoknak a doktoranduszoknak, kezdő kutatóknak, akik hasonló témájú kutatási területet választottak, hiszen mindamellett, hogy a kötet bőséges és szerteágazó információt szolgáltat a vizsgált csoporttal kapcsolatban, hozzásegítheti az olvasót egy választott kutatás módszertani lépéseinek megtervezéséhez.

Befejezőként épp úgy ajánlom a könyvet az érintett roma társadalom számára, mint a többségi társadalom tagjai számára. Hiszen akkor tudjuk elfogadni és megérteni egymást, ha megismerjük, és legalább megkíséreljük elfogadni egymás kultúráját, viselkedési normáit.

R. Fedor Anita

lanságot, járványokat, polgárháborúkat átélt periódust (pp. 87-106).

A hivatali élet után a magánélet eseményei következnek a szarkofágok, a mozaikok ábrázolásainak elemzése, illetve leírása kapcsán. Nem feltétlenül könnyű vagy nem mindig könnyű értelmezni az ábrázolásokat. Mégsem mondhatunk le arról, hogy megkíséreljük, ezért nem igazán lehet egyetérteni azzal a negatív véleménnyel, amely szerint „ezek interpretálásakor meglehetősen óvatossággal kell eljárni, és tudatában kell lennünk annak, hogy ez leginkább csak a mai ember szemszögéből kiinduló kísérletnek tekinthető” (p. 136). Az óvatosság mindig kötelező, de a saját szemszögünkből való kiindulás tilos! Minden korszakot csak az adott korszak szemüvegén keresztül szabad vizsgálnunk és

néznünk. Végezetül a *collegiumok* – önszervező szervezetek – működéséről kapunk ízelítőt, mindenekelőtt arról, hogy működésüket az erények vezetik, és miképpen nyilvánul meg ez.

A fejezetekhez tartoznak képek, amelyek a kötet végén találhatóak. A képeket – a modern divatnak megfelelően – fejezetenként számozták. Teljesen egyéni dolog, hogy ez nekem kényelmetlennek tűnt.

Mindent összevéve e kezdeményezést folytatni kellene. Az ókor gazdag lehetőségeket ad a kutatásra. Ha pedig megfogadjuk Kerényi Károly fenti tanácsát, a tematikus kötetek egész sorozatát lehetne elkészíteni. A majdani olvasók nevében is kívánok ehhez kitartást a jelenlegi és a leendő szerzőknek.

Gáspár Dorottya

**Prugberger Tamás:
Globalizáció, neoliberalizmus és a jog. Van kiút az útvesztőből?**

Kairosz Kiadó, Budapest, 2008. 206 lap

A 2008 őszen kitört gazdasági válság egyértelműen jelzi, hogy a globalizációval összekötött neoliberális gazdaságpolitika előbb-utóbb összeomláshoz vezet. Hogyan jutott ide a világ, s hogyan jutott az államcsőd szélére hazánk? S mi várható a jövőre nézve, ha az események a jelenlegi irányban haladnak tovább? A figyelemelterelés céljából szándékosan túlbonyolított világunkban az emberek döntő többségének fogalma sincs arról, hogy mi, miért történik a közéletben: a társadalmi, politikai, gazdasági és jogalkotási folyamatok belső összefüggéseit csak rendkívül kevesek látják át, s a média könnyűszerrel képes a tömegeket félrevezetni. Az összefüggések felismerésének hiányában az ember azt

azt gondolja, hogy mindaz, ami történik, a véletlen műve. Pedig semmi sem történik véletlenül. Prugberger Tamás, a Miskolci és a Debreceni Egyetem nemzetközi szinten elismert jogászprofesszora legújabb könyvében olyan szintézist tár elénk, mely világossá teszi, hogy valójában minden mindennel összefügg, s a látzólag egymáshoz egyáltalán nem kapcsolódó folyamatok mind egy irányba mutatnak.

A kárpótlás félresiklása, a működőképes családi farmgazdaságok kialakulásának megakadályozása, a kisvállalkozók tönkretétele, a vidék visszafejlesztése, a profitorientált társadalombiztosítási rendszer kialakításának és az ingatlanadó bevezetésének terve, a helyi önkormány-

zatok működésének ellehetetlenítése, a közszolgálat és a közigazgatás lebontásának, s a centralizált irányítási rendszer kialakításának tendenciája, a köz- és felsőoktatás elsilányítása, a gazdasági társaságok fúzióját és a tisztességtelen piaci magatartást tiltó, valamint a munkavállalók érdekeit védő, s a megfelelő szintű állami minőségellenőrzést biztosító szabályok fellazítása, az egyszemélyes és a zártkörű gazdasági társaságok alapításának lehetővé tétele, a jóhiszeműség és a tisztesség elvének háttérbe szorítása, a népszaporulat alacsony szinten tartása, s még számos egyéb lépés mind a szupranacionális gazdasági szervezetek haszonmaximalizálását szolgálják. Amint a szerző rámutat, e mammutcégek tulajdonképpen gyarmatosítják a befogadó országokat. A globális pénzügyi szervezetekkel szemben az egyes államok jogi függetlensége (szuverenitása) formálisan fennmaradt ugyan, de valójában olyan erős gazdasági és politikai függés alakult ki, hogy lényegében újraéledt a kötött, kommunista tervutasításos rendszer.

A jól tagolt, közérthető nyelven megfogalmazott, s rendkívül gondolatgazdag mű a filozófiai és jogelméleti alapokból kiindulva számos érdekes történelmi párhuzammal tarkítva vázolja fel a szociális piacgazdaság intézményeinek teljes lebontására törekvő globalizált neoliberális gazdaságpolitikai és jogi rendszer kialakulásának folyamatát, s e minden ízében etikátlan, mindent üzleti szempontból értékelő és az élet valamennyi területét behálózni szándékozó rendszer működési mechanizmusát. Az összkép félelmetes. A szerző – Immanuel Wallerstein véleményét osztva – joggal figyelmeztet, hogy *„ha ez a folyamat tovább tart és nem lesz visszatérés egy javított, közép-utas szociális piacgazdasághoz, hasonló gazdasági és politikai anarchia fog bekö-*

vetkezni, mint ami a Római Birodalom bukása után bekövetkezett” (12. old.).

A neoliberális globalizáció kártékony folyamatai közül elegendő kiemelni a gazdasági és a közsféra összefonódását, ami nyilvánvalóan a korrupció elburjánzásához vezet, valamint az egoista profitmaximalizálással és a fogyasztói társadalom kialakulásával együtt járó, egyre iszonyúbb méreteket öltő környezetrombolást. Helyesen mutat rá a szerző arra is, hogy *„a mai globalizáció urai a közoktatás és a felsőoktatás elsilányításával (bolognai program) olyan mélyebb társadalmi összefüggések meglátására képtelen köznépet és szakembergárdát kívánnak kinevelni, amely gondolkodás nélkül elfogadja a globalizáció hatalmi elitjének a politikáját még akkor is, ha annak kárvallottjává válik”* (100–101. old.).

A könyv világosan bemutatja, hogy hogyan irányítja az USA a különböző nemzetközi gazdasági szervezetek (WTO, OECD, Világbank, IMF) felhasználásával a pénzvilágot, s hogyan befolyásolja – elsősorban az Egyesült Királyságon keresztül – az EU gazdaságpolitikáját. A szerző rámutat arra, hogy az EU-alkotmányt pótló Lisszaboni Szerződés az USA-modellhez egyre inkább közelítő „Európai Egyesült Államok” irányába integrál és centralizál. Érdekes az USA és az EU jogalkotási mechanizmusának hasonlósága. Az amerikai jog részben esetjog, részben dogmatikailag nem rendszerezett, inkonzisztens törvények halmaza. Ehhez hasonlóan az EU-ban sincs előre eltervezett, elméletileg rendszerezett koncepcionális jogalkotás, s ez a hiányosság számos problémát okoz. A nemzeti és etnikai kisebbségek viszonylatában szintén károkat idéz elő az USA szemléletének követése. Az USA az emberi jogokat csak egyedi szinten ismeri el, közösségi (népcsoporti) szinten nem, s

éppen ezért az autonómia gondolatát elvetve azt kívánja elérni, hogy a kisebbségek mindenhol asszimilálódjanak az államalkotó nemzeti többséghez

A szerző a neoliberais globalizáció által okozott torzulások felvázolása után konkrét javaslatokat tesz az előállott súlyos problémák jogalkotás útján történő megoldására. E javaslatok közül az alábbiakat emelném ki. A szerző szerint fel kell hagyni a köztisztviselői és közhivatalnoki kar szétverésének folyamatával és a közszolgálat privát szférába helyezésével. A kötelező társadalombiztosítás egész rendszerét – a szolidaritás elvén alapulva – szintén a közjogi szférában kellene megtartani. Meg kell akadályozni, hogy az államhatalom összefonódjon a magángazdasággal; szigorúan meg kellene tiltani, hogy a közhatalomban tisztiséget viselő személyeknek cégérdekeltségük legyen. Az alapvető energia- és közszolgáltatást biztosító intézményeknek feltétlenül állami tulajdonban kell maradniuk, ill. oda vissza kell kerülniük. Komplex környezeti kárfelelősségi rendszert kell kialakítani. A mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban szigorítani kell az állami minőségellenőrzést. A versenyjog terén szigorítani kell a fúziókontrollt. A társasági jogban meg kellene szüntetni az egyszemélyes gazdasági társaság-alapítás és a gazdasági társaságok zártkörű működésének lehetőségét, s csökkenteni kellene a vezető tisztségviselők hatáskörét. A csőd- és felszámolási eljárások terén fokozottabban kellene védeni a hitelezők érdekeit. A munkajogban meg kell szüntetni a munkavállalók kiszolgáltatottságát, s biztosítani kellene a szakszervezetek függetlenségét. Az állami vagyon kezelését az Országgyűlés által felügyelt Államkincstár hatáskörébe kellene visszaadni, s bizonyos értékhatár felett a privatizáció feltételévé kellene

tenni az Állami Számvevőszék, valamint az Országgyűlés jóváhagyását. Gondoskodni kellene a pénzügyintézetek szigorúbb felügyeletéről. Át kellene alakítani az ingatlan-nyilvántartási rendszert, s a tulajdoni biztonság érdekében vissza kellene állítani a telekkönyvi bíró intézményét, az ingatlantulajdon átruházására irányuló szerződéseket pedig ügyvédi ellenjegyzés helyett közjegyzői ellenjegyzéssel kellene ellátni. Az oktatás terén fenn kell tartani a jó színvonalon működő intézményeket. Meg kellene őrizni az MTA köztestületi jellegét. Kétkamarás parlamentet kellene felállítani, melynek felső házában az érdekvédelmi szervek képviselői foglalnának helyet. Erősíteni kellene az államfő pozícióját. Módosítani kellene azt a szabályt, mely szerint csak a pártok jelöltjei választhatók meg alkotmánybíróknak. A jogalkotás során figyelembe kellene venni a szakmai érdekvédelmi szervezetek álláspontját. Ki kellene zárni annak lehetőségét, hogy a rendészeti és az igazságügyi minisztérium – a jogállamiságot súlyosan sértve – a jövőben újra összevonásra kerüljön. Az esélyegyenlőség szabályait a jogi személyek körére is ki kellene terjeszteni. A vállalkozási szabadság eltorzulásai elleni védelmet – különösen a piaci uralom kialakításának lehetőségével járó határtalan haszonrealizálás és a fogyasztói alávetés tiltását – alkotmányi szinten kellene megvalósítani mind a magyar, mind az európai jogban.

Az aggasztó helyzetet alaposan feltérképező művet az az alapvetően optimista szemlélet hatja át, amely szerint most még van kiút a neoliberais globalizáció útvesztőjéből. Őszintén remélem, hogy Prugberger Tamás figyelmzettetési és javaslatai nem pusztába kiáltott szavak lesznek: lesz, aki elfogadja, és meg is valósítja azokat.

Sáry Pál

A Debrecen igazi arcát bemutató, a cívis városnak különösen szép emléket állító könyv a *Debreceni Akadémiai Bizottság* és a *Debreceni Egyetem Universitas Alapítvány* támogatásával jelent meg. A fölöttébb igényes, külső megjele-

nésével is szimbolikus tartalmat sugalló – Debrecen kék-sárga színeibe öltöztetett – kötet kiadása és nyomdai kivitelezése a *Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.* remekművű munkáját dicséri.

Baranyi Béla

**Komarek Levente:
A Dél-Alföld agrárszerkezetének sajátosságai.**

Szeged, Csongrád Megyei Agrár Információs Szolgáltató és Oktatásszervező Kht., 2008. 143 lap

A rendszerváltást, majd az *Európai Unióba* való belépést követően hazánkban is felértékelődött a régiók szerepe. Hiszen a pénzügyi támogatások a történelmileg kialakult vagy a második világháború után létrejött gazdasági kapcsolatok formálta nagyobb gazdasági tájegységek számára nyújtanak előnyt. Egyúttal arra is ügyelve, hogy a regionális fejlesztések a politikai határokon is átnyúljanak, elősegítvén az egyes tagállamok eltérő gazdasági fejlettségéből adódóan – a lehetőségekhez képest – a különbségek mind kisebb mértékre való csökkentését. Sajátos helyzet érvényesül a *Kárpát-medencében*, amelynek gazdasági egysége 1920-ban megszűnt és ezt követően az utódállamok kevés hajlandóságot mutattak a gazdasági együttműködésre. A két világháború között a gazdasági önállóságra való törekvés határozta meg a gazdaságpolitikát, ami korábban az *Osztrák-Magyar monarchia* keretei között a történelmileg kialakult munkamegosztás szerint érvényesült. 1945 után a nemzeti bezárkózásnak kevés szerep jutott, hiszen a környező országok egyazon katonai szövetség keretén belül azonos politikai, gazdasági rendszer hordozói voltak, noha eltérő gazdasági színvonallal rendelkeztek és a fejlődést illetően sem mindig azonos úton jártak. Különösen szembetűnő volt az el-

térés a mezőgazdasági termelésben, annak „ideológiai” megítélésében. Az 1961 utáni évtizedek hazai mezőgazdaságának fejlődése, a „*magyar modell*” megszületésének köszönhetően, a világ élvonalába került. Noha ez az 1980- as évtized közepén megtorpant, de még így is óriási helyzeti előnyt kínált a rendszerváltó évek gazdaságpolitikájának, ami azonban az évek múltával egyre inkább elapadt, hiszen pártpolitikai érdekek és ideológiai viták keresztüztüzébe került. A „már nem és még nem” állapot következtében a termelés drasztikusan visszaesett, ami különösen érzékenyen érintette a Dél-Alföld (Bács-Kiskun, Csongrád, Békés megye) mezőgazdaságát.

A szerző e térség mezőgazdaságát veszi szemügyre, középpontba állítva a rendszerváltást követő közel két évtizedet. A Dél- Alföld mezőgazdasága – a termelés történelmi hagyományai miatt – sajátos pályát futott be 1945-1989 között, eltérve az ország más nagytájtaitól. Mezőgazdasági kultúrájának jellemzői közé tartozott, hogy magas a mezőgazdaságilag hasznosított terület aránya, ami a kiváló földminőségnek köszönhető. A *búza* és a *kukorica* mellett kiemelt szerep jutott az *ipari növények* termesztésének, valamint a Duna-Tisza köze *szőlő- gyümölcs- zöldségtermesztésének*. Ne feledjük, hogy

a kertés tanyák népessége a futóhomokon belterjes mezőgazdasági kultúrát teremtett a XIX. század második felétől. A csonthéjas gyümölcsök termesztése, az alföldi borvidék kiteljesedése, a kerti növények termesztése: paprika, hagymafélék, paradicsom, káposzta. Ugyanakkor az alacsony állatsűrűség a háttérben a szűkös takarmányozási lehetőség húzó-dott meg. De alacsony volt az erdőszűlség aránya is, elmaradva az országos átlagtól. A hazai nagyüzemi gazdálkodás megteremtése és megerősödése, az 1960-as évek második felétől meginduló fejlődés különösen szembetűnő volt a Dél-Alföldön. A korábbi évtizedekhez képest elsősorban az *állattenyésztés* fejlődése volt kimagasló, kiváltképp a minőségi javulás a szembetűnő. Mint kukoricatermő területnek, a *sertés-* és *baromfitartás* terén volt nagy az előrelépése. A *szántó-földi növénytermesztésben* a búza, a napraforgó, a lucerna és a silókukorica vált meghatározó növénné a 20. század második felében.

A *rendszerváltást* követően jelentős változások következtek be a Dél-Alföld mezőgazdaságában is. A nagyüzemek elvesztették vezető szerepüket. A térség keleti részén időben eltolódott és kisebb mértékű volt a termőföld visszaigénylése, a termelőszövetkezetek fölbomlása. Ez utóbbi esetén élen jártak a Duna-Tisza közének nagygazdaságai. A szövetkezetek átalakulását az állami gazdaságok követték, aminek eredményeként közel 2.500 társas vállalkozás és mintegy 10 ezer egyéni gazdálkodó kezébe került a térség mezőgazdasági termelése. A szerző részletesen vázolja a *tulajdon-és birtokviszonyok* változását 1989-től napjainkig. A *művelési ágak* terén bekövetkező változások között megemlítenő: a térség *erdősültségi foka* növekedett, vagyis jelentős területen szűnt meg a gazdálkodás. Csökkent a *szőlőültetvények* területe is,

noha ez összhangban van az Európai Unió elvárásokkal, de sokkal gyorsabban zajlik le az országos átlaghoz viszonyítva. (A recenzor is hasonlókat tapasztal pl. Csongrádon.) Sajnálatos módon a *gyümölcsösök* területe sem a korábbi évtizedek tájtermesztésének megfelelően alakul. S ami kedvezőtlen jelenség, a szántóterület nagyarányú visszaszorulása.

A szerző részletesen elemzi a *vetésterület* megoszlásában bekövetkező változásokat, így az egyes növényfélék részesedését a szántóföldi növénytermesztésből. A búza vetésterülete lényegesen nem változott, a kukorica is tartja korábbi szerepét. A cukorrépa termesztés terén kedvezőtlen volt, hogy a mezőhegyesi és a sarkadi, sőt a kabai cukorgyár is bezárta kapuit, ami hátrányosan érintette a gazdaságokat. A napraforgó vetésterülete viszont növekedett. A térség termesztett növényei között egyre nagyobb szerepet tölt be a rozs.

A *szőlőművelés* terén a térség az ország szőlőmennyiségének egyharmadát adja, amelyből Bács-Kiskun megye részesedése közel 93 %. Az egykor virágzó *gyümölcstermesztés* visszaesett, pedig a kajszibarack, az őszibarack és az almafélék a nagytáj fontos termelvényei közé tartoztak. Megjegyzendő, hogy a gyümölcstermesztés mennyiségi csökkenése már elkezdődött az 1980-as évek közepén. Véleményünk szerint nagy hiba volt, hogy a rendszerváltás kizárólag a föld birtoklása körül forgott és kevés figyelmet fordítottunk a tájtermesztés hagyományainak felélesztésére. Értékes éveket pazaroltunk el a pártok-köntösbe öltöztetett birtokvitákkal. Nem szüntettük meg és nem javítottuk ki a régi hibákat, hanem újra az alapoknál próbálkoztunk valamit felépíteni, ami a mai napig nem sikerült. Belépett az ország az Európai Unióba, ami készületlenül ért bennünket a mezőgazdaság terén is. A hagyomá-

nyok akkor is hagyományok, ha kezdetben esetleg nem is szerettük őket. Nem beszélve a korábbi – 1945 előtti – gyökerekről, amelyekhez politikamentesen a szakmának kellett volna ragaszkodnia.

Komarek Levente a megújuló energiaforrások terén komoly szerepet szán a *bioenergiának*: biodizel, bioetenol, biogáz, szilárd biomassa. Noha mostanában egyre inkább az a vélemény, hogy legalább annyi, ha nem több a kárunk, mint a hasznuk. A termőterületet olyan gabonafélék termesztésére használják, amelyek nem alkalmasak étkezésre, ugyanakkor az élelmiszerárak emelkedését okozzák. Egyre inkább kiviláglik, hogy akkor van értelmük a bio-üzemanyagoknak, ha nem szántóföldet vagy széndioxid megkötő természetes területeket veszünk igénybe előállításukhoz, hanem pl. mezőgazdasági hulladékot stb. Nem beszélve a széndioxid ellenében megnövekvő egyéb rákkeltő vegyületek megjelenéséről, az új üzemanyag használatáról. Véleményünk szerint megfontolandó a szerző azon megállapítása, hogy a „mai magyar mezőgazdasági termelésben az energianövények termesztése alternatív megoldást jelent az élelmiszer-növények termesztése mellett.” A recenzor a szántóföldünk hasznosításában nagyobb szerepet szánna a hazai tájtermesztés felújításának, annál is inkább, mivel a *globális felmelegedés* miatt a Kárpát-medence átvehetné bizonyos növények termesztésével a mediterrán országok szerepét, ahol a „kiszáradás” fenyeget. Magyarországon viszont még mindig jóval kedvezőbb a vízgazdálkodás helyzete. Az hasznos, ha a művelés alól kivett területeken fásítunk, a halastavak bővülése- véleményünk szerint – kevésbé örvendetes jelenségnek

tekinthető. A *tájtermesztés* felújítása mellett, amint a szerző helyesen állapítja meg, törekednünk kell a *növénytermesztés sokszínűségének*, a *fajták sokaságának* megőrzésére. A fejlődés iránya azonban nem errefelé mutat. Továbbá az is problémát jelent, hogy a térségben a hagyományos – *sertés* és *baromfi* – állattartás nagyobb arányban esett vissza, mint az ország más vidékein.

A szerző külön csokorba szedi a *legfőbb problémákat*, amelyek a nagytáj agrárkultúrájában jelen vannak: elaprózódott földtulajdon, ami gátja a jövedelmező gazdálkodásnak. Nem igazodik a termelés szerkezet a bel-és külpiachoz (Mindenki csak búzát és kukoricát akar termeszteni!), a zöldség és gyümölcs termesztés terén – már utaltunk rá – van keresni való az Európai Unióban, vissza kell szereznünk – az ideológiai okokból elhagyott – a keleti piacokat (Oroszország stb.) Fontos lépés lenne a Dél-Alföldön az állatállomány nagyságának a növelése. Egykoron a török hódoltság területén és főleg a Duna-Tisza közén terjedt el az Újvilág egyetlen, Európában meghonosodott baromfiféléje, a *pulyka*. Talán erre is jóval nagyobb figyelmet lehetne fordítani!

A kötet *érdemei* közé tartozik, hogy átfogó képet fest a nagytáj mezőgazdasági termeléséről, a múltból tekintve a jövőre nézve. Hasznos táblázatok egészítik ki a mondanivalót. A szerző otthonosan mozog az agrárgazdaságban. Talán jobban kerülni kellett volna „a *szakmai zsargont*” és nagyobb figyelmet lehetett volna fordítani a *központozásra*, ami zavarólag hat az olvasóra.

Surányi Béla

Beck Mihály: Than Károly élete és munkássága
Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2008. 206 lap

A könyv Than Károlyról szól, a recenzió pedig a könyvről – és egy kicsit a szerzőről is. Itt és most meghatározó kapcsolat van a két személy között: egy korábbi kivételesen jelentős magyar kémikusról egy jelentős mai magyar kémikus írt könyvet. Aki ismeri Beck Mihályt, az tudja, hogy választása nem mostani és nem véletlen választás: Ő Than Károlyra, mint a magyar tudományos kémia megalapítójára, évtizedek óta nagy tisztelettel, rendkívüli elismeréssel tekint. Munkásságának egyes részeivel már korábban is igen alaposan foglalkozott, s csak idő kérdése volt, hogy egyszer a teljes életutat és munkásságot tekintse át egy könyv keretében. Ezt a Than halálának centenáriumán megjelent munkát tarthatja most kezében az olvasó és meggyőződhet erről a tiszteletről, és természetesen megismerheti Than Károly életét és munkásságát.

A könyvben szép számmal vannak olyan életrajzi tények és a tudós munkásságát bemutató adatok, melyek egy bárki által megírt műben helyet kell, hogy kapjanak. Nem ez tehát a kulcskérdés a könyv megítélésében, bár nem mindegy, mennyit sikerült ezekből összegyűjteni. Hanem az a felfogás vagy koncepció, aminek alapján ezeket összeállítja, rendezi, súlyozza, és ahogy ezekből a mának (sőt a jövőnek) szóló tanulságokat és üzeneteket a sorokban vagy a sorok között megfogalmazza. A recenzens sok ilyet talált, s ezek révén lett több és gazdagabb ez a könyv, mint egy alapos, korrekt tudománytörténeti munka.

Nagyon világos a könyv szerkezete, a tartalomvázlat jól segít az olvasás előtti áttekintésben.

THAN KÁROLY ÉLETRAJZA

A kor

Életútja

THAN KÁROLY TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVE

Tudományos kutatásai

Az egyetemi tanár

Könyvírói munkássága

Munkássága a tudományos társaságokban

A tudománypolitikus és tudománynépszerűsítő

THAN KÁROLY NÉGY PUBLIKÁCIÓJA

Rektori székfoglaló beszéde (1875)

A kémia történetének vázlata (1897)

Kulturánk és a természetbúvárkodás (1907)

A világitásról (1894)

THAN KÁROLY BIBLIOGRÁFIÁJA

Általa írt könyvek, könyvrészletek

Periódikákban megjelent dolgozatai

Beck Mihály pontosan tudja, hogy egy életművet mindenekelőtt korban kell elhelyezni. Azt is mondhatjuk, Than Károly (1834-1908) mind a magyar történelem, mind a kémia történetének jelentős korszakában élt és alkotott. Mozgalmas gyermekora ellenére (15 évesen tüzértiszt a szabadságharcban!) 24 évesen a bécsi egyetemen doktorál és 1860-ban az ún. októberi diploma jóvoltából (ezt követően magyarul kellett előadni az egyetemen) 26 évesen kinevezik a kémia segédtanárává, a Magyar Tudományos Akadémia pedig levelező tagjává választja. 28 évesen a pesti tudományegyetem rendes tanára lesz, 36 évesen akadémiai rendes tag. Igen gazdag nemzetközi szakmai tapasztalat, a kor legjelentősebb tudósainál tett tanulmányutak

vannak mögötte – s a kiegyezés révén rövidesen a magyar történelem és tudomány egyik legdinamikusabb fejlődési periódusának lesz a maga igen gazdag tevékenységi skálájával aktív szereplője. Ilyen háttérben nem meglepő, ha személyes életútja is sikeres: boldog házasság, öt gyermek, gyors emelkedés a társadalmi ranglétrán (pl. örökös főrendiházi tagság), jelentős kitüntetések – párhuzamban a kiemelkedően eredményes szakmai teljesítménnyel.

Mit mutat be, s főleg mit hangsúlyoz a szerző Than gazdag életművéből. Azt, hogy vissza-, illetve áttekintései (előadásai, cikkei, könyvei) a kor kémiájának alapos ismeretéről tanúskodnak és szemléletük szinte még ma is korszerűnek mondható. Előre látása mind 1860-ban, mind 1908-ban, utolsó megjelent közleményében egyaránt kivételesen fontos felismerést mutat: „... az elméleti vegytan fejlődésére nem elegendő csupán a testek tömegére (massza) vonatkozó változások tanulmányozása ... a vegytan ... legsürgősebb föladatai közé tartozik a tömecs belsejében uralkodó erők egyensúlyi és mozgási törvényeit felkutatni és tanulmányozni.” „Fel kell tennünk, hogy az atom belső pozitív magvát az elektronok, legnagyobb részük óriási sebességgel, körülforgatják oly módon, mint azt naprendszerünkben a bolygókon tapasztaljuk.” Beck Mihály üzenete Than fel fogásának idézésével: lehet és kell jó megérzések alapján előre látni a tudomány fejlődésének irányait – ehhez persze felkészültség és tájékozottság, logikus gondolkodás, némi képzelőerő, ugyanakkor mértéktartás is szükséges.

Tudományos munkásságából legrészletesebben az általa a harkányi gyógyvízben 1867-ben felfedezett, majd laboratóriumában szintetizált és alaposan tanulmányozott szén-oxid-szulfid (akkori ne-

vén *szénélegkény*) (COS) történetét mutatja be a könyv. Okkal, hiszen ez a nevéhez fűződő felfedezés már életében is jelentős elismerést hozott számára (ez később még teljesebb lett), másrészt arra is jó példa, milyen következetesen és teljességgel kell tanulmányozni egy új vegyületet. A recenzensnek nem feladata ennek ismertetése, de az igen, hogy felhívja a figyelmet ma is érvényes tanulságaira. És azt is érdemes kiemelni, hogy az ásványvizek összetétele megadásának új, máig is érvényes módszere (a Than-féle egyenérték), a sósav, a kálium-hidrogén-karbonát és a kálium-hidrogén-jodát alkalmazása a titrimetriában, az elektrolitok vagy a gőzmolekulák disszociációjának vizsgálata, igen pontos gázanalitikai módszerek kidolgozása, a kémia iránt érdeklődőknek ma is hasznos olvasmányt jelentenek.

Beck Mihály – nyilván nem véletlenül – két tanulságos, úgy látszik örökéletű „örökséget” is idéz Than Károlytól. „Mi elsősorban jogász állam vagyunk, s ez okból mindenki, a kinek ambíciója (és kinek ne volna ambíciója), hogy hazánk sorsának intézésben, javításában részt vegyen, abban a szerintem téves hitben van, hogy erre egyedül és kizárólag a jogvégzettség kvalifikál. ... Csupán arra kívántam rámutatni, hogy nevelésünknek ez az egyoldalúsága nem kedvez annak, hogy más tudományágakban, nevezetesen a természettudományokban a kívánatos hatást felmutathassuk; oly fokú haladást, mely alapul szolgálhatna egészséges, virágzó ipar kifejlődésére.” Az aposztrofált jogász szakma mellé mára feltucat más sorakozik fel, a természettudományokban viszont – egy jobb periódus után – sajnos ugyanott tartunk.

A másik „örökség”: „Azonban viszonyaink mellett bőségesen van arról gondoskodva, hogy a kísérleti szaktudományal foglalkozóknak az önálló bűvár-

tokra a kellő idő és eszközök ne álljanak rendelkezésére. A múltból fennmaradt, számos nyomasztó viszonyokon kívül mindenféle gyűlések, ülések, bírálatok, szakértői és nem szakértői véleményadások, hivatalos jelentések stb. annyira igénybe veszik a tényleg kísérleti szaktudománnyal foglalkozók idejét, hogy ezeknek mindenekelőtt buerokratáknak, szakértőknek, társulati és bizottsági tagoknak kell lenni ...” Ugye világos mindkettőjük üzenete?

Than Károly „mentségére”, mármint hogy főleg fiatalabb éveiben folytatott jelentős eredményeket hozó kutatásokat, a szerző részletesen bemutatja Than szerepét a Trefort-kerti egyetemi vegytani épület létrehozásában, kiemelve azt a ma is példaértékű körülmények közötti előkészítést és nemzetközi tájékozódást, aminek eredményeképpen egy, a maga korában nemzetközileg is kiváló, mintaként emlegetett oktatási és kutatási feltételrendszer („infrastruktúra”) alakult ki a pesti egyetemen. (Bárcsak a mi kémiai épületünk tervezését is egy Than Károly irányította volna!)

És van mivel folytatni a példaértékű alkotások sorát: a bemutató kísérletekkel alátámasztott kiváló egyetemi előadásokat, vagy az életmű igen nagy hatású alkotásának, „*A kísérleti chemia elemei*” kétkötetes munkájának megírását (1897, 1906). Az előző sajnos ma egyre kevesebbek által követett, pedig változatlanul hatásos oktatási módszer, az utóbbi természetesen eleve kevesek által vállalható nagy munka. Biztos vagyok benne, nem Beck Mihály az egyetlen még a 21. században sem, akinek komputeres képernyője mellett a polcon ott van ez a száz év múltán is haszonnal forgatható nagyszerű könyv.

Átugorva néhány alfejezetet, a négy teljes terjedelmében közölt Than dolgozat kiválasztásának szerencsés felfogásá-

ra utalok: nem eredeti kutatásokat bemutató szakcikkeket választott (bár azok jó részét a mai intelligens nem-kémikus olvasó is megértené), hanem olyanokat, amelyek bemutatják a székfoglalót tartó oktatás- és tudományszervező rektort, a tudománytörténetből tanulságokat kiolvasható és terjesztő kémikust, a széleskörű kitekintéssel bíró tudóst, az aktuális társadalmi kérdéseket felismerő és megvilágító szakembert. Mondhatni: ezek így teljes szellemi körképet nyújtanak.

Ezekkel együtt sem festi a szerző a tökéletesség képét Than Károlyról. Nem hallgatja el, hogy jó szándékú szaknyelv megújítási kísérlete nagyobb részt sikertelen volt („*több kárt okozott, mint hasznolt*”), s azt sem, hogy szakmai vitáiban olykor erősen szubjektív, később visszavont (vagy meg nem erősített) elemek is voltak. Ugyancsak említi, bár szerintem szolidabb hangsúllyal az indokoltnál Than Károly nemzetközi elismertségét. Eredményeinek jóval nagyobb elterjedtségét az gátolta meg, hogy jórészt csak magyar nyelvű, vagy egy mérsékelt olvasottságú (hogy ne mondjam mai nyelven, közel nulla impakt faktorú) német nyelvű hazai folyóiratban publikált, nem szólva tanítványai doktori disszertációkban benntartott eredményeiről. Nagy kár – mert ez nem csak Than, hanem az egész magyar kémia kára is. Más kárán tanulhatnak a ma okos kutatói is!

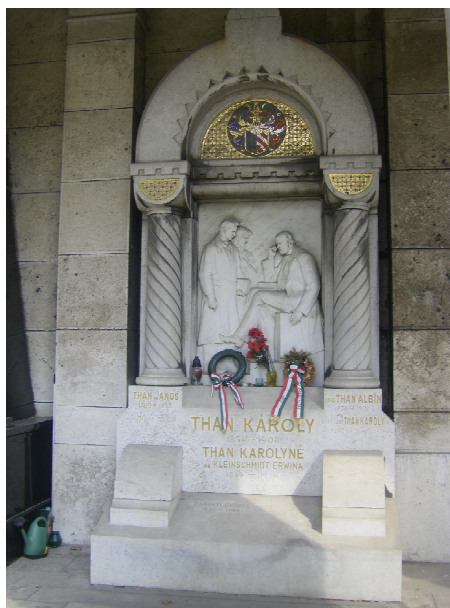
Gazdag, de arányos a könyv illusztrációs anyaga. Ide tartoznak azok a nem ritkán hosszabb idézetek is, amelyek hitelesebbek és beszédesebbek, mintha azok kivonatát vagy interpretációját olvasnánk. A másolatban közölt eredeti dokumentumokon Arany János, Eötvös Loránd, Toldy Ferenc írását és aláírását látni és olvasni külön is élmény. Miként gimnáziumi bizonyítványában a szikár jegyek helyett az „*engedelmes, szerény, csendes, helyes felfogás, biztos előadás*”

és hasonló barátságos értékeléseket is. Amit szívesen láttam volna: néhány valódi életkép, akár a kísérletező profeszszorról, akár az ötgyermekes családról. (A címlapon és belül mindössze két arcképet találunk, évszám nélkül.) Nem hiszem, hogy ne lehetne ilyeneket feltalálni. Viszont nem lenne hű önmagához Beck Mihály, ha nem mutatná be éremgyűjteményének Than Károlyról készült értékes darabjait. Bemutatja. A recenzens pedig annyit tehet meg, hogy bemutatja Than Károly és családja síremlékéről⁸ készített fényképét (Kerepesi úti nemzeti panteon, bal árkádsor 9.)⁹.

Gazdag tartalmú, jó szerkesztésű, él-

vezetes stílusban megírt könyvet ajánlhatunk *minden* olvasni szerető magyar ember, felnőtt és fiatal könyvtárába. *Minden*, írom, mert nem csak kémikusoknak, természettudósoknak, hanem bölcsészeknek, jogászoknak, kommunikátoroknak is élvezetes és tanulságos olvasmány. Ha azt szeretnénk, hogy jövőnk érdekében kellő számú és felkészültségű, ambiciózus és szorgalmas természettudósunk és ilyen téren is művelt társadalmunk legyen, ahhoz Than Károlyhoz hasonló elődök és róluk, de nekünk is szóló, fontos tanulságokat megfogalmazó könyvek is kellenek.

Bazsa György

8 A jobboldali koszorú nemzeti színű szalagjának felirata: „Than család – 2009”!

9 Az interneten képeket találunk a Than fivérek ma siralmas állapotban lévő szülőházáról:

<http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%93becse>

Tudomány a régióban

Elnöki beszámoló

a Debreceni Akadémiai Bizottság 2008. évi munkájáról és 2009. évi terveiről

(Elhangzott a DAB közgyűlésén 2009. február 25-én.)

Igen Tisztelt Elnökség! Tisztelt Közgyűlés! Hölgyeim és Uraim!

Az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága 2008 októberében – az akadémiai ciklusoknak megfelelően – újjávasztotta vezetőségét, így természetes, hogy amikor a régió tudományos életének elmúlt időszakáról adunk számot, mindenekelőtt hálás köszönetünket fejezzük ki az elmúlt három év tevékenységét irányító DAB-vezetőségnek, s ezen belül elsősorban Lipták András professzornak, a tudományos szervezet eddigi elnökének. Az ő odaadó, körültekintő és szakszerű irányításának köszönhető, hogy a regionális bizottságunk elmúlt évi tevékenységéről szóló mostani beszámoló jelentékeny eredményekről, élénk szellemi életéről és sikeres tudományos munkáról adhat számot. Az új vezetés mind ezért leginkább talán azzal fejezheti ki köszönetét és elismerését, ha kinyilvánítja: a korábban megteremtett nemes hagyományokat igyekszik megőrizni, az elmúlt években kialakult példás munkastílust és értékrendet kívánja követni, s mindennek szem előtt tartásával kíván az új kihívásokkal, az új feladatokkal szembenézni.

Az éves beszámolók elején minden esetben célszerű a DAB tevékenységének mennyiségi mutatóit áttekinteni, ezek jelentik regionális bizottságunk tevékenységének meghatározó kereteit. Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémiának a régióban a 1066 köztestületi tagja van, ami

150 fős gyarapodást jelent az elmúlt évi adatokhoz képest. Az Akadémia köztestületi tagjai azok a tudományos fokozatot szerzett szakemberek, akik a köztestületi tagságra jelentkeznek. Ezúttal is felhívjuk a figyelmet az újonnan PhD fokozatot szerző fiatalok köztestületi tagságba történő beépítésének szükségességére, kérjük a szakbizottságok vezetőit, hogy erről gondoskodjanak, s a lehetőségre hívják fel a fiatal szakemberek figyelmét. A DAB Titkársága szívesen segít az erre vonatkozó adminisztrációban. A régióban 28 akadémikus és 6 Eötvös-koszorús doktor tevékenykedik. MTA közgyűlési doktor képviselőinknek a száma 16, szinte mindannyian a Debreceni Egyetemen dolgoznak. A DAB 12 szakbizottsággal és 75 munkabizottsággal látja el feladatát. A munkabizottságok száma 2008-ban kettővel emelkedett, mert létrejött a Megújuló Energetikai Munkabizottság és a Nukleáris Medicina Munkabizottság. Előterjesztés érkezett Klinikai Genetikai Munkabizottság létrehozására. Az MTA DAB vezetősége havonta ülészik, amelyet háromhavonta a szakbizottsági elnökökkel kibővítve tart meg az aktuális feladatok és események megbeszélésére.

A 2008. év során több alkalommal sor került olyan tanácskozásra, amelynek napirendi pontja volt az MTA feladatkörének pontos megfogalmazása. Mivel az új államháztartási törvény szelleméből kiindulva az államháztartás alrendszeri-

ből csak közfeladat támogatható, ezért az MTA megfogalmazta közfeladatait. Ezek közül a legfontosabbak a következők: a magyar tudományosság képviselője; a tudományos kutatómunka támogatása; minőségbiztosító, hitelesítő referencia rendszer működtetése; a nemzeti értékek fenntartása és védelme; országos alapvetési pályázati rendszer működtetése; költségvetési fejezetgazdaságból fakadó feladatok.

A DAB-nak egyik legfontosabb feladata, hogy az észak-alföldi régió három megyéjének, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megyéknek tudományos életét segítse, koordinálja, abban irányító szerepet töltsön be. Az érintett megyék tudományos közösségei bármikor igénybe vehetik a székházat tudományos ülések, szimpóziumok, poszterbemutatók vagy akár nemzetközi konferenciák lebonyolítására is. Éppen ezek által válhatott a DAB a hazai és nemzetközi kapcsolatok, együttműködések színterévé, résztvevőjévé. Az egyetem szerepe természetesen meghatározó az Akadémia életében, így a DAB életében is. A régió felsőoktatási intézményeivel kialakult eddigi gyümölcsöző kapcsolatot a jövőben is szorgalmazza a DAB vezetése. Fontosnak tartja továbbá Debrecen városának, a három megye önkormányzatának és a nagyobb városok kiemelkedő teljesítményt nyújtó intézményeinek vezetőivel való kapcsolatot. Debrecen önkormányzata harmonikus kapcsolatot tart fenn a Debreceni Akadémiai Bizottsággal, ennek jele, hogy együttműködési szerződés formájában 2008-ban is támogatást nyújtott a DAB számára. Szabolcs-Szatmár-Bereg Tudományos Testülete évtizedeken át komoly támogatást kapott Nyíregyháza Városi Önkormányzatától. Kecskés Mihály professzor vezetésével a testület számos sikeres rendezvényt bonyolított le. A

2009 januárjában megújult vezetés Győri Zoltán professzor elnökségével szervezi újjá tevékenységét. Ezt a folyamatot a DAB igyekszik segíteni, erkölcsi támogatásának kifejezéséül az elnökség látogatást tett Nyíregyházán, ahol mind Seszták Oszkár megyei önkormányzati elnök úr, mind pedig a város felsőoktatási intézményeinek vezetői kifejezték a regionális együttműködés iránti elkötelezettségüket. A Nyíregyházi Főiskola oktatói rendszeres vendégei és előadói a DAB székház rendezvényeinek. Példaként említhetjük, hogy az endokrinológia szakértői, belgyógyászai évek óta a DAB székházban vitatják meg a tudományterület aktuális problémáit.

A DAB 2008-ban is pályázatokkal támogatta a régió tudományos publikációs tevékenységét, külön is a nem hivatásos és a pályakezdő kutatókat. 2008-ban a benyújtott 51 pályázatból 25 nyert támogatást, összesen 1.340.000 forint összeggel. A DAB több folyóirat rendszeres megjelenését segíti elő, így a Debreceni Szemle, a Klió történettudományi szemlélő folyóirat, a Tiszavilág és a Kitaibeliana nyert el támogatást.

2008-ban a DAB rendezvényeinek száma megközelítette a háromszázat, amelynek 45 %-a DAB-os, 55%-a pedig költségtérítéses rendezvény volt. Az a tendencia erősödik, hogy a hagyományos szakbizottsági rendezvényeken túl egyre nagyobb számban az utóbbi típusú rendezvények befogadását is szorgalmaznunk kell. Épületünk vendégszobáit az elmúlt évben 374 szállóvendég vette igénybe, akik összesen 696 vendégéjszakát töltöttek itt. A jövőben szálláslehetőségünk intenzívebb kihasználását szorgalmazzuk.

Az elmúlt évben két kiállításnak adott otthont a DAB épülete. Az egyik Deák Jánosnak, a Nagybányai Festőiskola művészenek munkásságát mutatta be, ezt H.

Csongrádi Márta fotóművész nyitotta meg, a másik a Nukleáris medicina elmúlt fél évszázadának történetét elevenítette fel színes képanyag segítségével.

Számos neves előadó és közéleti személyiség jelent meg és tartott előadást székházunkban, így többek között Kapronczai István, az Agrárgazdasági Kutató Intézet főigazgató-helyettese, Kárpáti Ilona Mária, a Társasházi Magazin főszerkesztője, Kósa Lajos, Debrecen polgármestere, Mádl Ferenc volt köztársasági elnök, Ronald Mollinger, a Holland Királyság budapesti nagykövete, Pál Csaba, Debrecen MJV Polgármesteri Hivatalának sajtóreferense, Pálinkás József, az MTA elnöke 5 alkalommal, Rácz Róbert, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés elnöke, H. Csongrády Márta fotóművész, Sohár Pál akadémikus, Szűcs Örkény, a Solar Capital Markets ZRt. ügyvezető-igazgatója, Vasváry Artúrné, a Magyar Rákellenes Liga elnöke, Veres János pénzügyminiszter, Visi Károly meteorológus, Dr. Vojnik Mária államtitkár és még sokan mások.

Az MTA elnökségének döntése értelmében a MTÜ kiemelt hetének zárórendezvénye 2008. november 7-én a DAB székházban zajlott le. Ezen Pálinkás József, az MTA elnöke méltatta az alkotómunka jelentőségét, hangsúlyozta, hogy a kutatók egyik legfontosabb aktuális feladata a fiatal szakemberek bevonása a nemzetközi szintű tudományos munkába. Kifejezte reményét, hogy egyes városaink nemzetközi elismertséget szereznek a tudományos munka területén, s Debrecen is méltán aspirál erre a rangra. Mind az MTA elnöke, mind pedig Kósa Lajos polgármester hangoztatta, hogy a város és a tudományos közélet kapcsolata Debrecenben harmonikus, a kölcsönös előnyök keresése és az együttműködés példaszerű, s minden adottság megvan arra, hogy ez a tenden-

cia folytatódjon és erősödjön a jövőben is. Ugyanekkor Fésüs László akadémikus, az egyetem rektora kiemelte az innováció, a technológiai transzfer fontosságát, amivel a tudomány a gyakorlati élethez, valamint az üzleti világ igényeinek kielégítéséhez tud jelentős mértékben hozzájárulni. Utalt arra is, hogy a régióban mintegy 34 ezer diák tanul, 22 doktori iskola működik, a tudományos utánpótlás bázisát ez a tekintélyes létszám biztosítja. A köszöntéseket követően hangzott el Csépe Valéria akadémikus *A világ a fejünkben* című előadása, amely a legújabb pszichológiai kutatások oldaláról mutatta be az emberi gondolkodás fejlődésének fontosabb aspektusait. A délután folyamán a Debreceni Egyetem tanárainak előadásai egészítették ki a programot. Ugyanezen a kiemelt héten a DAB előadássorozatot szervezett a tematikus keretekhez igazodva, ennek során Tarsoly Gyula tűzoltó alezredes, Tamás János egyetemi tanár és Ádám Balázs egyetemi adjunktus tartott vetített képekkel kísért előadást.

A Magyar Tudomány Ünnepi nyitórendezvényen hagyományosan szokás átadni az MTA Debreceni Területi Bizottsága és a Kereskedelmi és Iparkamarák Innovációs Díjait a régióban. Az ezévi nyertesek: Hajdú-Bihar megye Innovációs Díjasa a Debreceni Hőszolgáltató ZRt., Jász-Nagykun-Szolnok megye Innovációs Díjasa a Mc Hale Hungária Kft., Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Innovációs Díjasa pedig a Pa-Comp Kft. volt. Ezúton is kívánunk további eredményes munkát az innovációs díj elnyerőik.

A Tudomány Ünnepének helyi eseménye a jövő évre elővetítette a DAB feladatát, miszerint az a megtiszteltetés érte a debreceni tudományos közösséget, hogy 2009-ben a Magyar Tudomány Ünnepe kiemelt hetét rendezheti. Ez a megbízás elismerése annak a jelentős tu-

dományos munkának, ami a régió akadémiai szakbizottságaiban, valamint a Debreceni Egyetemen és az MTA debreceni Atommagkutató Intézetében folyik.

A szakbizottságokban zajló munkát – amelyről a főtítkári beszámoló ad számot – jól egészítette ki az elmúlt évben is a DAB klub tevékenysége, amelyet Gomba Szabolcs professzor úr irányított, ezúton is köszönjük fáradozását. A klub rendezvényeként 2008. május 28-án hangzott el Holb Imre, *Növényvédelem környezetkímélő módszerekkel* című előadása, majd október 29-én Sohár Pál akadémikus tartott nagy érdeklődést keltő előadást *Alkonyi szerkezetnyomozás* címmel. Az MTA tavaly kinevezett debreceni akadémikusai is – a hagyományoknak megfelelően – bemutatkozó előadásokat tartottak az év első harmadában. Így került sor Nagy László: *Gének, zsírok, emberek* (március 5.), Trócsányi Zoltán: *Hogyan fejlődik a természettudomány?* (március 26.) és Csaba László: *Magyarország közéleti kilátásai és esélyei a megváltozott világgazdaságban* (április 23.) címmel megtartott s élénk érdeklődést kiváltó előadásaira.

A DAB az elmúlt évben is szorgalmazta a kapcsolatok tartását a többi területi akadémiai bizottsággal. Ennek keretében került sor Szegeden május 22-én és 23-án a regionális bizottságok vezetőinek tanácskozására, ahol a közös problémák megbeszélése állt a középpontban. A Debreceni Akadémiai Bizottság szeretné a már eddig is meglévő jó kapcsolatot a tavaly megalakult 6. akadémiai bizottsággal, az MTA Kolozsvári Területi Bizottságával az eddigieknél is szorosabbra fűzni. A múlt évben az MTA Debreceni Területi Bizottságához az MTA besorolása alapján 286 romániai és 91 ukrain magyar köztestületi tag tartozott. Ebből 2008-ban 87 fő 104 vendégéjszakát töltött a DAB székházában a bi-

zottság támogatásával, valamennyien konferencián vettek részt vagy az együttműködés különböző formáiról tanácskoztak. A DAB új vezetése 2008 novemberében – Görömbei András professzorral, az MTA Határon Túli Tudományosság Elnöki Bizottsága elnökével együtt – részt vett Kolozsvárott a KAB és az Erdélyi Múzeum Egyesület közös tudományünnepi rendezvényén, ahol a további kooperációról is megbeszélésekre került sor. Megkezdődött a 2011-ben Kolozsvárott sorra kerülő Nemzetközi Magyarságtudományi Kongresszus előkészítése is, amelyhez a DAB számos tapasztalatával nyújt segítséget.

A DAB 2008 évi gazdálkodásáról részletes jelentés készült, ennek ehelyütt csupán néhány alapvető adatát említjük. Az Akadémiától kapott támogatás évente mintegy 45 millió forint, ami általában kiegészül hozzávetőleg 9,5 millió forint saját bevétellel. Ez utóbbit az elmúlt évben sikerült teljesíteni, ennek az a következménye, hogy a saját bevételt 10,5 millió forint mértékben állapította meg az Akadémia. Ahhoz azonban, hogy jövő évi terveink megvalósuljanak, s a székház állagát és infrastruktúráját megfelelő állapotban tudjuk tartani, ez a bevétel nem lesz elegendő, ezért további támogatásokra lesz szükségünk.

Terveink, közvetlen feladataink között első helyen említhetjük a 2009. évi Tudomány Ünnepi országos rendezvény helyi megrendezését november első hetében. Ennek programját az MTA Rendezvénytanácsával s a Debreceni Egyetem vezetésével együtt alakítjuk ki. Előzetes elképzelésünk szerint kiemelt figyelmet kaphat a témakörök közül az összejt-kutatás és összejtterápia, az alternatív energiaellátás, valamint a kultúrák találkozásának és az anyanyelv tudományos szerepének kérdésköre.

A 2009-es év további feladatai közé

tartozik a DAB vezetőségének, szak- és munkabizottságainak név- és címjegyzékét összeállítani és kiadni, a bizottság honlapját felfrissíteni, aktualizálni, hogy a kapcsolattartás a régió szakemberei között gördülékenyebb legyen. A korábbi-nál nagyobb szerepet igyekszünk vállalni a pályázatok propagálása terén. Állandó tevékenységünk a határon túli kutatók segítése, közös rendezvények szervezése, a kapcsolatok elevenen tartása és erősítése. Fontos feladatnak mutatkozik továbbá a DAB székház állagának és infrastruktúrájának javítása (új vetítővászon

beszerzése, az erkélyek felújítása, a nyílászárók kicserélése, a székház kertjének megújítása, a vendégszobák jobb kihasználása céljából prospektus készítése, állandó kiállítás szervezése). Mindez csakis az MTA elnökségének és a terület önkormányzatainak segítőkészségével, valamint a tudományos közösség valamennyi tagjának támogatásával és közös munkájával valósítható meg. Ennek eredményében zárjuk beszámolómat, s kívánunk a régió tudományos életében további sikereket és eredményeket.

Bitskey István
a DAB elnöke

Főtitkári beszámoló

a DAB szakbizottságainak 2008. évi munkájáról

(Elhangzott a DAB közgyűlésén 2009. február 25-én.)

Tisztelt Közgyűlés! Hölgyeim és Uraim!

A részletes szakbizottsági beszámolók időre elkészültek és azok szóbeli összefoglalását a szakbizottsági elnökök a DAB 2008. február 13-án tartott tanácsülésén ismertették. A DAB tanácsa a szakbizottságok tevékenységéről szóló beszámolókat elfogadta. Most a jelentések koncentrált összefoglalását terjesztem a Közgyűlés elé. A tisztújítás évére tekintettel jelentésemben minden szakbizottság elnökségét megnevezem.

A *Nyelv- és irodalomtudományi Szakbizottság* új elnöke: dr. Nyirkos István, régi-új titkára: dr. Takács Miklós. – A szakbizottság legnagyobb konferenciája a *Nyugat* megjelenésének századik évfordulójához kapcsolódott neves hazai szaktekintélyek bevonásával. Az őszi nyelv- és irodalomtudományi felolvasó ülések a szakma debreceni bemutatkozását tették lehetővé, többek között fiatal kutatókét is. Ugyanígy a bemutatkozásra adott alkalmat az

irodalomtudományi doktori iskola hallgatóinak a Fiatal Tudósok Fóruma. A szakbizottság fontosnak tekinti a különféle tudományos műhelyek publikációinak megismertetését a szélesebb közvéleménnyel és támogatják a nemzetközi kapcsolatokat erősítő kezdeményezéseket, amilyen pl. a DE Néderlandisztikai Tanszék konferenciája volt. Kiemelt évfordulós ünnepi ülést tartottak Gorilovics Tivadar professzor 75. születésnapja alkalmából. Hét rendezvényükön 530 fő vett részt.

A *Bölcseleti, Művészet- és Ókortudományi Szakbizottság* újra dr. Havas Lászlót választotta elnökévé. – Éves programjukban központi helyet kapott egyfelől a Biblia és a reneszánsz évről való tudományos megemlékezés (2008. november 20.), másfelől a *Nyelvtudományi Munkabizottsággal* közös megrendezésben sorra kerülő a „Nyelv és kommunikáció a múlt és a jelen Európájában”

tartozik a DAB vezetőségének, szak- és munkabizottságainak név- és címjegyzékét összeállítani és kiadni, a bizottság honlapját felfrissíteni, aktualizálni, hogy a kapcsolattartás a régió szakemberei között gördülékenyebb legyen. A korábbi-nál nagyobb szerepet igyekszünk vállalni a pályázatok propagálása terén. Állandó tevékenységünk a határon túli kutatók segítése, közös rendezvények szervezése, a kapcsolatok elevenen tartása és erősítése. Fontos feladatnak mutatkozik továbbá a DAB székház állagának és infrastruktúrájának javítása (új vetítővászon

beszerzése, az erkélyek felújítása, a nyílászárók kicserélése, a székház kertjének megújítása, a vendégszobák jobb kihasználása céljából prospektus készítése, állandó kiállítás szervezése). Mindez csakis az MTA elnökségének és a terület önkormányzatainak segítőkészségével, valamint a tudományos közösség valamennyi tagjának támogatásával és közös munkájával valósítható meg. Ennek eredményében zárjuk beszámolómat, s kívánunk a régió tudományos életében további sikereket és eredményeket.

Bitskey István
a DAB elnöke

Főtitkári beszámoló

a DAB szakbizottságainak 2008. évi munkájáról

(Elhangzott a DAB közgyűlésén 2009. február 25-én.)

Tisztelt Közgyűlés! Hölgyeim és Uraim!

A részletes szakbizottsági beszámolók időre elkészültek és azok szóbeli összefoglalását a szakbizottsági elnökök a DAB 2008. február 13-án tartott tanácsülésén ismertették. A DAB tanácsa a szakbizottságok tevékenységéről szóló beszámolókat elfogadta. Most a jelentések koncentrált összefoglalását terjesztem a Közgyűlés elé. A tisztújítás évére tekintettel jelentésemben minden szakbizottság elnökségét megnevezem.

A *Nyelv- és irodalomtudományi Szakbizottság* új elnöke: dr. Nyirkos István, régi-új titkára: dr. Takács Miklós. – A szakbizottság legnagyobb konferenciája a *Nyugat* megjelenésének századik évfordulójához kapcsolódott neves hazai szaktekintélyek bevonásával. Az őszi nyelv- és irodalomtudományi felolvasó ülések a szakma debreceni bemutatkozását tették lehetővé, többek között fiatal kutatókét is. Ugyanígy a bemutatkozásra adott alkalmat az

irodalomtudományi doktori iskola hallgatóinak a Fiatal Tudósok Fóruma. A szakbizottság fontosnak tekinti a különféle tudományos műhelyek publikációinak megismertetését a szélesebb közvéleménnyel és támogatják a nemzetközi kapcsolatokat erősítő kezdeményezéseket, amilyen pl. a DE Néderlandisztikai Tanszék konferenciája volt. Kiemelt évfordulós ünnepi ülést tartottak Gorilovics Tivadar professzor 75. születésnapja alkalmából. Hét rendezvényükön 530 fő vett részt.

A *Bölcseleti, Művészet- és Ókortudományi Szakbizottság* újra dr. Havas Lászlót választotta elnökévé. – Éves programjukban központi helyet kapott egyfelől a Biblia és a reneszánsz évről való tudományos megemlékezés (2008. november 20.), másfelől a *Nyelvtudományi Munkabizottsággal* közös megrendezésben sorra kerülő a „Nyelv és kommunikáció a múlt és a jelen Európájában”

című konferencia (2008. november 13.), amely rámutatott arra, hogy a modern Európa elképzelhetetlen a múlt öröksége nélkül. Ez a szellemiség határozta meg együttműködésüket a történész munkabizottsággal is a Mátyás-konferencián, amely ugyancsak a reneszánsz évhez kapcsolódott. Segítették a Magyar Neolatin Egyesület debreceni és országos tevékenységét is, ahol részletesen bemutatták a DAB és a DE neolatin kiadványait (2008. március 28. – MTA Illyés Gyula Archívuma). Az *Epigraphikai Munkabizottság* részt vett az ELTE Ókortörténeti Tanszékével együttműködésben az „*Appianos konferencia Hahn István emlékére*” című rendezvény (Bp., 2008. október 13.) szervezésében. A *Filozófiai Munkabizottság* tevékenysége egyrészt szervesen illeszkedett a Szakbizottság munkájába, másrészt önállóan is rendezett tanácskozásokat, nemzetközi és hazai tudományos szemináriumokat.

A *Jogi- és Közgazdaságtudományi Szakbizottság* elnöke dr. Károlyi Géza. – A *Közgazdaságtudományi Munkabizottság* sikeres előadássorozatokot és konferenciákat szervezett szoros együttműködésben a DE Közgazdaságtudományi Karával és a Magyar Közgazdasági Társaság Hajdú-Bihar Megyei Szervezetével. Kiemelt téma volt a gazdaságpolitika. A *Jogi Munkabizottság* tovább folytatta az együttműködést régiós partnereivel, elsősorban a jogi szakmai kamarákkal és szervezetekkel, illetve a DE Interdiszciplináris Továbbképző és Kutatóintézetével. Több kerekasztal-beszélgetést és projekt-megbeszélést szerveztek. A *Kriminológiai és Kriminálisztikai Munkabizottság* tudományos rendezvények, konferenciák szervezése mellett a civil szervezetek lehetőségeit kutatta a bűnmegelőzésben és segítette a segítő szakmák szakembereinek és együttműködésének

összefogását. A *Közgazdaságtudományi és a Jogi Munkabizottság* a Nagyvárad Egyetem Közgazdaság-tudományi Karával közösen európai uniós projektekben folyamatosan részt vesz.

A *Kémiai Szakbizottság* új elnöke dr. Posta József, titkára dr. Czégény Ildikó. – A szakbizottság tagjai számos hazai és nemzetközi konferencián, szimpóziumon vettek részt. A *Mezőgazdasági Kémiai és Élelmiszerfeldolgozási Munkabizottság* „Szántóföldtől a fogyasztói asztalig” című rendezvényére a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozatán számos érdeklődő érkezett. A *Szeretlen és Analitikai Munkabizottság* a Magyar Spek-trokémiai Társasággal közösen rendezte meg az 51. Magyar Spektrokémiai Vándorgyűlést Nyíregyházán. Az Európai Régió elvárásainak megfelelően a szakbizottság és munkabizottságai tartják a kapcsolatot az aradi, nagybányai, szatmári, nagyvárad, kolozsvári, nyitrai, zágrábi, újvidéki, kassai és ungvári egyetemmel. A DAB székházban került megrendezésre (2008. március 28-29.) a IV. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia, ahol a hazai kutatókon kívül nagyszámú előadó jelentkezett be a környező országokból. A *Kémiai Szakbizottság* tagjai aktívan közreműködtek annak a petíciónak a megfogalmazásában és támogatásában, amelyben a természettudományos tantárgyak integrált oktatásának tervezete ellen emelték fel szavukat.

A *Környezettudományi Szakbizottság* új elnöke dr. Barta Zoltán lett, titkára dr. Mikóné dr. Hamvas Márta. – Az elmúlt évben új munkabizottságot hoztak létre *Megújuló Energiák Munkabizottság* néven. A szakbizottság sikeres rendezvényeket szervezett a határon túli magyar kollégák és társegyetemek oktatóinak bevonásával. A XXIX. OTDK Biológia Szekció decemberi kari rendezvényeinek

szervezésében és lebonyolításában a *Környezettudományi Szakbizottság* több munkabizottsági tagja is részt vállalt. Jelentős feladat volt az MSc szakok akkreditálása, közöttük is a Debrecenben indításra kerülő Hidrobiológus MSc szak akkreditációja és a szakindítás előkészítése (szervezői a *Vízi Ökológiai Munkabizottság* tagjai). A rendezvények közül kiemelkedett a több szervezettel együtt tartott „*IV. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia*” (2008. március 28-29.), a szép részvétel mellett a konferencia sikerességét bizonyítja, hogy az elhangzott izgalmas előadások anyaga kétkötetes, szép kiállítású konferenciakiadványban jelent meg. Megszervezték a *XXXV. Környezetvédelmi Világnapot* is, és hetedik alkalommal rendezték meg a *Felsőoktatási Környezettani Képzési Anketot* (2008. november 7-8.).

A *Matematikai és Fizikai Szakbizottság* új elnöke: dr. Molnár Lajos, titkára: dr. Kovács András. – A *Matematikai Munkabizottság* idén egy nemzetközi workshop-ot és egy, a Tudomány Ünnepehez kapcsolódó, a tudományt népszerűsítő rendezvényt szervezett. A terület szakemberei közül számosan folytattak nem szervezett keretek között tudományos együttműködést határainkon túli magyar kutatókkal és a környező országok matematikusaival. A *Fizikai Munkabizottság* a „Fizikusnapok”-hoz kapcsolódva immár hagyományként szervezett a tudományt népszerűsítő alkalmakat középiskolások számára. Emellett két igen sikeres nemzetközi konferenciát is rendeztek. A legtöbb rendezvény szervezése az *Informatikai Munkabizottsághoz* kötődik. Idén is kétszer rendezték meg a „Gyires Béla Informatikai Napok”-at, csakúgy mint az „Informatikai Szakmai Napok”-at. Ezek mellett több, az informatika oktatásával illetve az informatika gyakor-

lati alkalmazásaival kapcsolatos fórumot és két nemzetközi konferenciát is szerveztek. A munkabizottságnak elsősorban Ukrajna, Románia, Horvátország és Ausztria kutatóival volt tudományos kapcsolata.

A *Mezőgazdasági Szakbizottság* újra megválasztotta elnökének dr. Nemessályi Zsoltot, titkára: dr. Sárvári Mihály lett. – A szakbizottság kiemelkedő rendezvénye a Magyar Tudomány Ünnepehez kapcsolódott: „Borúra Derű” címmel történeti áttekintésre került sor a Szakbizottság 1976-os megalakulásától napjainkig. (A rendezvényről készült videofelvétel megtalálható a DAB honlapján.) A Szakbizottság legfontosabb tevékenységei: Tudósforumok a mezőgazdaság- és vidékfejlesztésről; Tudomány és gyakorlat az Észak-Alföldi Régió mezőgazdaságában; Regionális és akadémiai kapcsolatok ápolása; Agrárkutatás; Agrár-felsőoktatás; Tudósjelöltek nevelése. 2008-ban a tudomány és a gyakorlat összefüggésében a „Mezőgazdaság támogatása” került vezető helyre. A Szakbizottság azért tűzte napirendre a témát, mert az EU a következő 5 évben a jelenlegi támogatási szisztéma helyett az egységes farmtámogatást kívánja bevezetni. A Szakbizottság 7 Munkabizottsága 2008-ban rendezvényei többségét a „140 éves a debreceni gazdasági és agrár felsőoktatás” ünnepi programsorozathoz kapcsolta.

A *Műszaki Szakbizottság* újra elnöknek választotta dr. Pokorádi Lászlót. – A szakbizottság 2008-ban folytatta az utóbbi évek „építkezését”, bár látványos eredmények nem születtek. A szakbizottság a tárgyévben is megrendezte a „*Műszaki Tudomány az Észak-Alföldi Régióban*” című konferenciát, amely bemutatkozási lehetőséget adott a régió műszaki tudományos műhelyeinek. A rendezvényen képviseltette magát a Miskolci Egyetem oktatóin keresztül a Miskolci

Akadémiai Bizottság is. Tovább folytatódott a szakbizottság elektronikus kiadványának a *Műszaki füzetek*-nek a megjelenése. A szakbizottság tagjai több hazai, illetve külföldi tudományos konferencián vettek részt mint szervezők vagy előadók. Ezek közül különösen említésre méltó az Erdélyi Múzeum Egyesülettel és a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal való kapcsolat.

A *Nevelés-, Művelődéstudományi és Pszichológiai Szakbizottság* újra elnöknek választotta dr. Szabó László Tamást, titkára pedig ismételtén Fenyő Imre maradt. – A tárgyév eseményei során a szakbizottság foglalkozott a régió meghatározó felsőoktatási intézményének, a Debreceni Egyetem Tanárképző Intézetének gyakorló helyeivel, a hallgatók gyakorlati képzését végző debreceni iskolák történetével. A *harmadfokú képzés szerepe a regionális átalakulásban* (TERD) című nemzetközi konferencia aktuális témákra koncentrált, mint a társadalmi mobilitás kérdései, a felnőttképzés és a munkaerőpiac összefüggései vagy a felsőoktatási együttműködések lehetősége és szükségessége. A Szakbizottság munkáját mind nagyobb mértékben jellemzi a regionalitás elvének érvényesítésére való törekvés. Ezt bizonyítja a bizottság kutatócsoportjainak összetétele, és konferenciáinak meghívott előadói is. Jó kapcsolatuk tovább mélyült és erősödött a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kutatókkal, elsősorban a Nyíregyházi Főiskola munkatársaival.

Az *I. Orvostudományi- és Biológiai Szakbizottság* a leköszönő dr. Leövey András elnököt tiszteletbeli elnöknek választotta meg. Az új elnök dr. Balla György lett, alelnök dr. Nagy Endre, titkár: dr. Ujhelyi László. – Több kisebb mellett 11 nagyobb rendezvényükön 3804 fő vett részt. Ezek között több rendezvényen *határon túli magyarok*, valamint

norvég, dán, osztrák, francia, ausztrál és Egyesült Államok-beli résztvevők is aktívan szerepeltek. A 14 munkabizottság által rendezett tudományos, ill. továbbképző előadássorozatokon a tudományos élet képviselői mellett gyakorló orvosok és gyógyszerészek vettek részt. Legnagyobb érdeklődésre a *Kardiológiai Munkacsoport* továbbképzésként is szolgáló éves rendezvénye tartott számot, melyre 1400 résztvevőt regisztráltak. A már hagyományossá vált Nephrologiai Napok rendezvényére az ország minden részéből és határon túlról is érkeztek résztvevők (házi orvosok, szakorvosok, kutatók), a részvétel elérte az 1300 főt. A Magyar Kísérletes és Klinikai Farmakológiai Társaság X. Továbbképző Kongresszusán az érdeklődők száma ismételtén meghaladta az 500 főt. A *Kísérletes Farmakológiai Munkabizottság* a biomarker kutatás eredményeiről számolt be a dohányzás okozta tüdőbetegségekben. A *Nephrologiai és Hypertonia Munkabizottság* ismertette a Debreceni Nephrologiai Iskola és a Szabadgyök Laboratórium kutatási eredményeit, és számot adott a szervpótló kezelésekből elért fejlődésről. Az *Orvostörténeti Munkabizottság* tagjainak közreműködésével a debreceni orvosképzés megindulásának 90 éves jubileuma alkalmából impozáns megemlékező kötet látott napvilágot. *Négy országos és két nemzetközi* konferenciát rendeztek. Szoros regionális együttműködést valósított meg a *Neonatológiai Munkabizottság* a Miskolci Akadémiai Bizottság testvérszervezetével. Közvetlen kapcsolatot tartanak fenn a *Marosvásárhelyi Egyetem* Endokrinológiai Tanszékével. A *Kardiológiai Munkabizottság* tagjai aktívan vettek részt szomszéd országok nemzeti kongresszusain, ami lehetőséget teremtett a szlovák, cseh, szerb, görög, norvég és kanadai kollegáikkal fenntartott kapcsolatok fejlesztésére.

A II. Orvostudományi- és Biológiai Szakbizottság újra megválasztotta elnökének dr. Hunyadi Jánost és titkárnak dr. Maródi Lászlót. – A célul kitűzött interdiszciplináris megjelenést rendezvényeik keretén belül sikerült megvalósítaniuk, csakúgy, mint azt a célt, hogy a tudományos igényességgel vizsgált kérdések gyakorlati orientáltságúak legyenek és a tudományterület fejlesztése mellett az ismeretterjesztés nemes értelmében szolgálják a közvélemény formálását. Az együttműködések jelentős része regionális részvétel keretében valósult meg. Nemcsak az Észak-Alföld régióhoz tartozó három megye, hanem az Észak-Magyarország Eurorégió megyéiben működő tudományos műhelyek aktív bevonásával. A nemzetközi együttműködés terén kiemelkedő volt az *Immunológiai, Infektológiai és Onkológiai Munkabizottság* aktivitása.

A Társadalom- és Történettudományi Szakbizottság új elnöke dr. Barta János, titkára pedig Murányi István lett. A Szakbizottság 2008-ban is a munkabizottságokban zajló munkát tekintette legfontosabb feladatának. A munkabizottságok tervei között elsősorban az adott diszciplínához kapcsolódó konferenciák és tudományos rendezvények szerepeltek, melyek többsége sikerrel megvalósult. A konferenciák és előadássorozatok jelentős része nemzetközi együttműködés keretén belül zajlott. A munkabizottságok rendezvényeit két esetben konferencia- illetve tanulmánykötet megjelenése egészítette ki. A regionális szakmai kap-

csolatok tovább erősödtek. A munkabizottságok munkáját intenzív nemzetközi kapcsolatok jellemezték 2008-ban. A szervezett konferenciákon és rendezvényeken túl, különösen a *Politikatudományi Munkabizottság* tevékenységét jellemezte a szélesebb értelemben vett tudományos közéletet is érintő tevékenység. A munkabizottságok 2008-ban 16 rendezvényt szerveztek (köztük 4 nemzetközi konferenciát). A rendezvényeken előadók száma 110 fő, a résztvevők száma 925 fő volt, összesen 1035 fő.

A DAB elnöksége nevében őszinte tisztelettel mondok köszönetet a leköszönt szakbizottsági elnökök és titkárok, illetve számos munkabizottsági elnök és titkár odaadó és aktív munkájáért, amellyel vezették a bizottságokat. További oktató és kutató munkájukhoz sok sikert kívánok. Az újonnan megválasztott elnökök és titkárok munkája elé jó reménységgel tekintünk, számítunk segítségükre és jó munkát kívánunk mindannyiójuknak!

Jelentésem zárásaként bejelentem, hogy a DAB 12 szakbizottságának 75 munkabizottságában összesen 154 rendezvény volt, amelyeken a résztvevők száma összesen 13.448 fő volt.

A Közgyűlés tagjainak megtisztelő figyelmét megköszönve, kérem, hogy a szakbizottságok 2008. évben végzett munkájáról adott összefoglalót szíveskedjenek elfogadni.

Fekete Károly
a DAB főtitkára

Risorgimento-konferencia a DAB-székházban

2009. március 10-én a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában rendezte meg a Debreceni Egyetem Olasz Tanszéke – a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságával és a Budapesti Olasz Kultúrintézettel közösen – *Risorgimento 2009* című tudományos konferenciáját. A tudományos rendezvény a tanszék és a tanszéken működő Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont konferenciasorozatának negyedik fejezetét képezte az *Alfieri 2003*, a *Mazzini 2005* és a *Garibaldi 2007* című tanácskozások után. Az apropót ezúttal az egységes Olaszországot megteremtő úgynevezett második függetlenségi háború kezdetének 150. évfordulója szolgáltatta, de a tanácskozás felölelte a Risorgimento, a 19. századi olasz nemzeti szabadságmozgalom történetét, kultúráját, irodalmát, művészetét és jelenkori megítélését, aktualitását is. A konferenciát *Bitskey István* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának elnöke és *Madarász Imre*, a Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének vezetője nyitotta meg: mindketten emlékeztettek a tudományos össze-jövetel előzményeire és a tanszéken folyó kutatómunkára. *Madarász Imre* felidézte a nemrég elhalálozott *Jászay Magda* alakját, emlékét, kiemelkedő munkásságát a Risorgimento és az olasz-magyar kapcsolatok kutatása terén, ezt követően a konferencia előadói és népes, közel 130 főből álló hallgatósága egyperces néma felállással tisztelegtek az elhunyt tudós emlékének. A tanszékvezető felhívta a figyelmet arra is, hogy a konferenciára időzítve látott napvilágot az *Italianistica Debreceniensis*, a Tanszék és a Kutatóközpont évkönyv-sorozatának XVI. kötete, amelyben – egyéb tanulmá-

nyok, publikációk között – nekrológ olvasható *Jászay Magdáról*.

Az előadások sorát *Adriano Papo*, az Udine-i Egyetem tanára nyitotta meg „Az olasz-magyar szövetség a Risorgimento politikai gondolkodásában” című előadásával, kiemelve *Giuseppe Mazzini* szerepét a nemzeti függetlenségért küzdő olasz és magyar nép eszmei szövetségének, majd fegyverbarátságának előkészítésében.

Pete László, a Debreceni Egyetem Olasz Tanszék adjunktusa a második függetlenségi háború hadászati eseményeit foglalta össze a történetírás adatainak tükrében, de bemutatva a harcoló és szenvedő katonák megrázó tapasztalatait is.

Madarász Imre *Alessandro Manzoni*-nak, a 19. század legnagyobb olasz írójának azt a tanulmányát elemezte, mely a második függetlenségi háborút mint olasz forradalmat és a nagy francia forradalmat hasonlította össze történelmi, eszmetörténeti és politikaelméleti ígényre.

Bodnár Erzsébet debreceni történészdocens, korábbi konferencia-előadásaihoz hasonlóan, az olasz-orosz diplomáciatörténet alakulását ismertette, ezúttal 1801 és 1815 között.

Tombi Beáta, a Pécsi Tudományegyetem Olasz Tanszékének adjunktusa ez alkalommal művészettörténeti témát választott: a Risorgimento-kori portréfestészet két klasszikusáról, *Francesco Hayez* és *Dante Gabriel Rossetti* művészetéről beszélt.

Lengyel Barbara, a Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének egykori hallgatója, aki jelenleg doktoranda a Miskolci Egyetemen, *Dante Isteni Színjátéka* és *Vörösmarty Csongor és Tündéje* közti intertextuális kapcsolatokat vizsgálta.

Kaposi Márton, a Szegedi Tudományegyetem és az ELTE nyugalmazott professzora szintén olasz-magyar komparatistikai témát választott: azt vizsgálta, hogyan látták és értelmezték Niccolò Machiavelli életművét a magyar reformkor gondolkodói.

Szintén a kor kapcsolattörténeti kérdéseit boncolgatta a Debreceni Egyetemen PhD-fokozatot szerzett, s az Olasz Tanszéken óraadóként oktató *Bagossi Edit* gimnáziumi tanárnő *Risorgimento-kori olasz-magyar színházi kapcsolatok* című referátumában.

Mátyus Norbert, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem adjunktusa Pyrker János László egri érsek olasz kapcsolatai terén végzett levéltári kutatásait ismertette.

Tusnád László, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karának tanára az ifjúsági irodalom korabeli olasz klasszikusának, Edmondo De Amicisnek mai időszerűségére mutatott rá.

Zsiros Andrea, a Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének PhD-hallgatója a gyermekirodalom másik korabeli remekművének, a *Pinocchio kalandjainak* magyarországi utóéletét tárta a hallgatóság elé, különös tekintettel a fordításokra és átdolgozásokra.

Szabó Tibor, a Szegedi Tudományegyetem és a Debreceni Egyetem docense a legújabb szakirodalom fényében vetette fel Itália egységének és megosztottságának a Risorgimento kora óta változó formákban aktuális kérdését.

Sztanó László, a Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének docense ugyancsak az olasz nemzeti identitás gyökereit, mítoszait, módosulásait tette elemzés tárgyává olasz és „Alpokon túli” szerzők munkáit hasonlítva össze.

A konferenciát *Antonio Donato Sciacovelli*, a Nyugat-magyarországi Egyetem Romanisztika Tanszékének vezetője zárta előadásával, amely a Risorgimento eszméinek és értékeinek időszerűségét illusztrálta, elsősorban a korábbi olasz köztársasági elnök, Carlo Azeglio Ciampi beszédeinek tükrében.

Az előadások előtt, után és szünetében a résztvevők és hallgatók megtekinthették azt a gazdag könyvkiállítást, amely a debreceni italianisztikai műhely gondozásában az oktatók monográfiáit és tanulmányköteteit, valamint a fordításukban, gondozásukban, sorozatszerkesztésükben napvilágot látott klasszikus műveket, antológiákat, jegyzeteket és egyéb kiadványokat mutattak be.

Madarász Imre

**Az MTA Debreceni Területi Bizottsága
és „A tudományért a régióban” Alapítvány
PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE
a PhD képzésben résztvevő vagy PhD fokozattal rendelkező pályakezdő kutatók számára**

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága pályázatot hirdet a PhD képzésben résztvevő, vagy PhD fokozattal rendelkező pályakezdő kutatók munkájának elismerésére.

Pályázati feltételek:

- A pályadíjat pályázat útján lehet elnyerni, melyet az év során bármikor be lehet nyújtani az MTA DAB titkárságára **2009. december 11-ig**.
- A pályázat elbírálását az MTA DAB vezetősége végzi.
- A pályadíj legmagasabb összege 50.000 Ft.
- Pályázhatnak a hazai doktori iskolák PhD képzésében résztvevő doktoranduszok, valamint azok a doktori fokozattal rendelkező **35 év alatti kutatók**, akiknek doktori diplomája a pályázat beadásakor legfeljebb két éves. PhD fokozattal már rendelkezőknél követelmény az MTA köztestületi tagság.
- A bíráló bizottság évente egy rendkívül kiemelkedő kutatási eredményt felmutató pályázó teljesítményét külön is díjazhatja, eltekintve az előírt megszorításoktól. Csakis a hazai kutatóintézetekben elért eredmények díjazhatók.
- Pályázni csak nyomtatásban megjelent tudományos eredmény (könyv, könyvrészlet, folyóiratcikk vagy másolatuk) betérjesztésével és az eredmények tömör ismertetésével lehet.
- Az eredmények lényegét rövid szinopszisban és közérthető módon össze kell foglalni, és egy mondatban meghatározni.
- Nem önálló munka esetén mellékelni kell a társszerző(k) nem formális, hanem lényegbevágó nyilatkozatát arról, hogy a szóban forgó munkában mi volt a pályázó része.
- **2010. februárjában** az MTA DAB közgyűlésén kerül sor az e pályázatok alapján elnyert támogatások kihirdetésére.

A pályázat ügyében az MTA DAB vezetősége dönt. A beérkezett pályázatokról függően a kategóriák összege átcsoportosítható.

Debrecen, 2009. április 1.

MTA DAB
vezetőség

Adatlap kapható az MTA DAB Titkárságán, vagy letölthető a www.mta-dab.hu weblapról.

**Az MTA Debreceni Területi Bizottsága
és „A tudományért a régióban” Alapítvány
PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE
a kutatással nem hivatásszerűen foglalkozók részére**

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága elsősorban illetékeségi és működési körzetében (Jász – Nagykun – Szolnok, Hajdú – Bihar és Szabolcs – Szatmár – Bereg megyében) pályázatot hirdet a **kutatással nem hivatásszerűen foglalkozók** (orvosok, középiskolai tanárok, lelkészek, mérnökök stb.) számára.

Pénzügyi támogatást lehet kérni kisebb arányú, tudományos igényű kutatások (szociológiai felmérések, levéltári kutatások, diákok bevonásával végzendő kísérletek, stb.) folytatására megfelelő szakmai és pénzügyi terv (utazásokra, anyagbeszerzésre, stb.) benyújtásával legfeljebb 50.000 Ft-ig. Előnyben részesül, aki már publikációval bizonyította eredményességét.

A pályázatoknak **2009. december 11-ig** kell beérkezniük az MTA Debreceni Területi Bizottság Székháza címére (4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.).

A döntés kihirdetése a következő évi közgyűlésen (**2010. februárjában**) történik. A kutatási támogatás a 2010 év folyamán használható fel, az akkor előírt feltételek szerint. A támogatást nyert kutatóknak **2010. december 31-ig rövid** jelentést kell készíteniük elért eredményeikről.

A pályázatok ügyében az MTA DAB vezetősége dönt. A beérkezett pályázatoktól függően a kategóriák összege átcsoportosítható.

Debrecen, 2009. április 1.

**MTA DAB
vezetőség**

Adatlap kapható az MTA DAB Titkárságán, vagy letölthető a www.mta-dab.hu weblapról.

**Az MTA Debreceni Területi Bizottsága
és „A tudományért a régióban” Alapítvány
PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE
tudományos művek kiadásának támogatására**

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága, elsősorban illetékeségi és működési körzetében (Jász – Nagykun – Szolnok, Hajdú – Bihar és Szabolcs – Szatmár – Bereg megyében) pályázatot hirdet tudományos művek kiadásának támogatására.

Pénzbeli támogatást lehet kérni tudományos könyvek, periodikák vagy közlemények megjelentetéséhez. A pályázónak kellő indoklással elkészített, *a kiadó által igazolt* részletes pályázati tervet kell benyújtania, amely tartalmazza a kiadvány megjelentetésének várható időpontját, a kért támogatás felhasználásának módját és a terjesztési kör megjelölését.

Pályázni legfeljebb 120 ezer forintig terjedő támogatás elnyerésére lehet, az MTA Debreceni Területi Bizottság Székháza címén (4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.).

A pályázatoknak **2009. december 11-ig** kell beérkezniük.

2010. februárjában az MTA DAB Közgyűlésén kerül sor az e pályázatok alapján elnyert támogatások kihirdetésére. **Az elnyert összegeket közvetlenül a kiadóhoz utaljuk.**

A pályázat elnyerőitől a kiadvány megjelenésekor egy példányt kérünk az MTA DAB számára.

A pályázat ügyében az MTA DAB vezetősége dönt. A beérkezett pályázatoktól függően a kategóriák összege átcsoportosítható.

Debrecen, 2009. április 1.

**MTA DAB
vezetőség**

Adatlap kapható az MTA DAB Titkárságán, vagy letölthető a www.mta-dab.hu weblapról.

E szám szerzői:

<i>Baranyi Béla</i>	történész, tudományos tanácsadó (MTA Regionális Kutatások Központja – Debrecen)
<i>Baráth Béla Levente</i>	teológus-történész, egyetemi docens (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Bazsa György</i>	vegyész, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Berényi Dénes</i>	fizikus, akadémikus (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Bitskey István</i>	irodalomtörténész, akadémikus, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Czeglédi Noémi</i>	muzeológus (Gödöllői Városi Múzeum – Gödöllő)
<i>Csohány János</i>	teológus-történész, ny. egyetemi tanár (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Eisler János</i>	művészettörténész (Budapest)
<i>Fekete Károly</i>	teológus, egyetemi docens (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Forray R. Katalin</i>	oktatáskutató, egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem – Pécs)
<i>Gaál Botond</i>	teológus, egyetemi tanár (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Gáspár Dorottya</i>	régész-művészettörténész, ny. egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Piliscsaba)
<i>Gáspár Rezső</i>	biofizikus, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Kozma Tamás</i>	oktatáskutató, professzor emeritus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Láng Eszter</i>	közgazdász, egyetemi docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Lipták András</i>	biokémikus, akadémikus, professzor emeritus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Lovas István</i>	fizikus, akadémikus, professzor emeritus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Madarász Imre</i>	irodalomtörténész, egyetemi docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Merényi-Metzger Gábor</i>	történész, muzeológus (Corvin János Múzeum – Gyula)
<i>Muszbek László</i>	orvos, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)

<i>N. Szabó József</i>	történész, főiskolai tanár (Nyíregyházi Főiskola – Nyíregyháza)
<i>Nagy Gábor</i>	teológus, doktorandusz (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Orosz Adrien</i>	vallás tanár, doktorandusz (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Papp Imre</i>	történész, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>R. Fedor Anita</i>	szociológus, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Rácz János</i>	történész, doktorandusz (ELTE – Budapest)
<i>Sáry Pál</i>	jogtörténész, egyetemi docens (Miskolci Egyetem – Miskolc)
<i>Surányi Béla</i>	könyvtáros, ny. osztályvezető (Debreceni Egyetem – Debrecen)

* * *

A Debreceni Szemle szerkesztősége rajta kívül álló okok miatt az idei 3. és 4. számot összevontan tudja megjelentetni.

Felhívjuk leendő szerzőink figyelmét, hogy a szerkesztőség e-mail címe megváltozott. Kérjük, hogy a megjelentetésre küldött közleményeiket, továbbá e-mail, és postai címüket, (valamint munkahelyi beosztásukat, munkahelyük megnevezését) a közleménnyel együtt erre az elérhetőségünkre küldjék: andrasine@atomki.hu.

DEBRECENI SZEMLE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XVII. No. 3-4.

NEW ISSUE

2009. JULY-OCTOBER

CONTENTS

ARTICLES

- István Lovas*: An insight to the world of elementary particles 285
- András Lipták*: Antal Péczely, glass-technician: the master and artist of the indispensable tools of scientific research 296
- Noémi Czeglédi*: Justice by word and “debt-management” in a Reform-age household 303
- Katalin Forray R.– Tamás Kozma*: Hungry for a degree. Adult students in Debrecen and Pécs 315
- József N. Szabó*: Hungarian-Austrian cultural and scientific relations after WWII (1945-1948) 329

CALVIN REMEMBERED

- János Csohány*: Calvin’s line of life 343
- Botond Gaál*: Calvin, as the reformer of religious theories 353
- Béla Levente Baráth– Adrienn Orosz*: The Calvinian theory of Presbyterian governance in Hungary 363
- Károly Fekete*: The simplicity of church service in Calvinist churches 374
- Gábor Nagy*: New world perspective – Calvinist influences 382
- Botond Gaál*: Calvin and European scientific philosophy 391

OUR DEPARTMENTS

- Rezső Gáspár*: The bio-physical and cell-biological department of the Medical and Health Science Center of the University of Debrecen 400
- Eszter Láng*: The history of the World Economy and International Relations Department 405
- Imre Papp*: Education and research in the Department of History of the University of Debrecen 411

NOTES

- László Muszbek*: The activity of Kálmán Laki – serving medical training in Debrecen 420
- János Eisler*: The Art of Vilmos Aba-Novák – the Debrecen exhibition 424

CONTENTS 485

Gábor Merényi-Metzger: The birth data of general József Nagysándor 433
János Rácz: When everything came together. Only historians can reveal
the differences? 437

BOOK REVIEWS 443

THE NEWS OF SCIENTIFIC LIFE 468

CALL FOR PROPOSALS AT THE DEBRECEN ACADEMIC COMMITTEE 479

THE CONTENT OF THE XVII. VOLUME OF THE DEBRECENI SZEMLE 486